

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2023 • 14€

Nostalgia

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

121. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Helena Laukkoski

TOIMITTAJAT: Simo Mikkonen, Tiina Männistö-
Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Niklas Jensen-

Eriksen, Sari Katajala-Peltomaa, Petri Karonen,
Maarit Leskelä-Kärki, Mikko Puustinen

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihiteeri: Helena Laukkoski, helena.laukkoski@helsinki.fi.

Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus lehden versiona vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa tai vastaavissa julkaisuarkistoissa. Rinnakkaistallentamiseen ei tarvita erillistä sopimusta ja on kirjoittajan vastuulla tallentaa tekstistä lehden versio. Suosittelemme Kopioisto-lisenssin käyttöä, mutta kirjoittaja saa valita

rinnakkaistallentamisessa käytetyn lisenssin. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.
Hinnat 2023: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl,
vuodet 2001–2010 8 €/kpl
ja vuodet 2011–2022 14 €/kpl.

Painatus: Lehtisepät Oy
Ilmarisentie 9, 15100 Lahti

Kannen kuva: Wilhelm Marstrand (1810–1873), Kaipaus. Öljyvärimaalaus. Valokuva teoksesta: Kansallisgalleria/Jenni Nurminen. Lähde: Kansallisgalleria, Hans Beyer Tobiesenin testamenttikokoelma. Tekijänoikeusvapaa.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihiteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Historiallinen Aikakauskirja 120 vuotta 106

Teemajohdanto

Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki

Nostalgia – Tunteita, muistoja ja identiteetin rakentamista 108

Artikkelit

✎ *Marja Lahelma*

Rappiosta renessanssiin – Nostalgia Suomen taiteen kultakausimyytin rakentumisessa 113

✎ *Anna Hukka*

Nostalgia identiteetin rakentajana – Valev Uibopuun pakolaisvuosien kirjeenvaihto 126

✎ *Jari Nikkola*

Kaipuu ja muuttuvat identiteetit – Oma-elämäkerrallinen näkökulma ylisukupolviin amerikkansuomalaisuuteen 138

✎ *Topi Vainikainen*

Lauluihin varautunut menneisyys – Nostalgiset laulut muistin paikkoina KOM-teatterin esityksessä *Baikalin lapset* 148

✎ *Titta Kallio-Seppä, Juho-Antti Junno, Sanna Lipkin, Tiina Väre ja Annemari Tranberg*

Kahdesti haudattu majuri Toll – Siunaa-mattoman maan hautakappeli esimerkkinä hautaustavan murrosajoista 162

✎ *Alina Kuusisto*

Maakunnan neljä käännettä – Maakunnan käsite osana suomalaisen yhteiskunnan alueellistumista ja politisoitumista 1800-luvulla 176

✎ *Ville Okkonen*

Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäeron poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisten opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa 189

✎ *Maiju Wuokko ja Marika Räsänen*

Tieto, taito, into ja yhteisö – Yliopisto-opettajien näkemykset historian asiantuntijuudesta ja sen kehittymisen tukemisesta opintojen alkuvaiheessa 200

Arvioita

Raimo Pullat & Tönis Liibek, Auf der Suche nach der eigenen Alma Mater – Ingenieure und Architekten aus Estland, die vor dem Zweiten Weltkrieg an Technischen Universitäten Europas studiert haben (*Marjatta Hietala*) 212

Frank Dikötter, China After Mao – The Rise of a Superpower (*Lauri Paltemaa*) 214

Antto Vihma, Nostalgia – Teoria ja käytäntö (*Pertti Grönholm*) 216

Tiedemaailma

Vuoden Tiedekynä -palkinto historioitsija Sofia Kotilaiselle 218

Vuoden työväentutkimus -palkinto teokselle *Kommuuna Kylväjä* 218

Seminaari naisten vaikutusvallan historiasta kiinnosti Hanasaaressa 219

Abstraktit • Abstracts 220

Historian ystävä

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 225

Historiallinen Aikakauskirja 120 vuotta

Historiallisen Aikakauskirjan ensi numero ilmestyi toukokuussa 1903 eli satakaksikymmentä vuotta sitten, odottelun, selvityksen ja jännittämisen jälkeen. Nykyaikoina saattaa lähinnä olla jännitystä siitä, saako tieteellinen lehti hyvän julkaisufoorumiluokituksen (JUFO 1-2-3).¹ Keväällä 1903 kysymys kuului, saako lehti ylimalkaan julkaisulupaa painoasiain ylihallituksessa. Autonomisessa Suomessa elettiin venäläisen sensuurin ja tiukan valvonnan aikaa.²

Historiallisen Aikakauskirjan näyttenumero oli valmistunut jo loppuvuodesta 1902. Päätoimittajana oli dosentti Gunnar Palander (Suolahti) ja toimitussihteerinä maisteri Kaarlo Blomstedt. Näyttenumero oli toimitettu marraskuussa 1902 painoviranomaisille. Nämä takavarikoivat lehden näyttenumeron, kunnes lopullinen myönteinen lupapäätös saataisiin.

Vaikka tieteellisissä julkaisuissa oli hyväksyttävämpää käsitellä monimutkaisia ja arkaluontoisiaakin teemoja, oli Historiallinen Aikakauskirja lisäksi luvannut edistää historian harrastusta opiskelijoiden ja historian opettajien keskuudessa. Tämä taas herätti epäilyjä siitä, että lehti tavoittaisi liiankin laajan yleisön.

Lopulta Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston (nyk. Helsingin yliopisto) vs. sijaiskansleri J. R. Danielson otti asian puheeksi kenraalikuvernöörin audienssilla, ja lupa heltisi. Historiallinen Aikakauskirja ilmestyi 7. päivänä toukokuuta 1903. Kyse oli myös Danielsonin 50-vuotisjuhla-

numerosta, joka nipin napin ehdittiin painaa merkkipäiväksi.

Vaikka Historiallinen Aikakauskirja herätti huolta painoviranomaisissa ja vaikka historian tutkimukseen liittyvät kansallisia ja poliittisia vireitä, lehden perustajat halusivat ennen kaikkea paikan, jossa käydä julkista keskustelua historian tutkimuksesta. Nuorten tutkijoiden perustama Historiallinen Yhdistys oli toivonut lehden perustamista jo 1890-luvun alussa.

Historiallisen Aikakauskirjan tekijät halusivat edistää tieteellistä keskustelua samaan tapaan kuin muiden maiden historialliset aikakauskirjat – joka Pohjoismaassakin ilmestyi oma Historisk tidskrift. Tavoite oli lopulta sama kuin nykyäänkin: uusia historiallisia havaintoja ja tieteellistä keskustelua haluttiin tarjota niin tutkijoille kuin suurelle yleisöllekin, jotta tutkimustulokset tavoittaisivat mahdollisimman monia.

Historiallinen Aikakauskirja juhlii merkkivuotta syksymmällä ja tarkentaa silloin katsetta julkaisun omaan menneisyyteen. Käsillä olevan numeron teemana on yleisemmin nostalgia, hakeutuminen aiemmin koettuihin tunteisiin ja kokemuksiin. Pertti Grönholmin ja Heli Paalun teemanumero-osuudessa neljä artikkelia käsittelee nostalgiaa – tunteita, muistoja ja identiteetin rakentamista. Suomen taiteen kultakausi, pakolaisten ja siirtolaisten muistot sekä teatteritulkinnat saavat uutta valoa artikkeleissa, jotka on esitelty tarkemmin teemajohdannossa.

1. Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan Julkaisufoorumin (JUFO) sivusto, <https://www.julkaisufoorumi.fi/fi> (6.6.2023).

2. Historiallisen Aikakauskirjan historiasta ja aiemmista katsauksista lehden alkuvaiheisiin ks. Pirkko Leino-Kaukiainen, Historiallinen Aikakauskirja 100 vuotta. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 84–104.

Käsillä olevassa numerossa on lisäksi vapaa-temaisia artikkeleita, joissa niissäkin osin pohditaan muistamisen ja identiteetin merkitystä. Titta Kallio-Seppä, Juho-Antti Junno, Sanna Lipkin, Tiina Väre ja Annemari Tranberg tarkastelevat artikkelissaan, miten kirjalliset ja aineelliset lähteet täydentävät toisiaan, kun tutkitaan erästä poikkeuksellista hautausta. Alina Kuusiston artikkelissa puolestaan tarkastellaan maakunnan käsitteen merkityksiä 1800-luvun Suomessa.

Kaksi jälkimmäistä artikkelia käsittelee opetusta ja historiaa, joskin melko erilaisissa konteksteissa. Ville Okkonen on artikkelissaan käsitellyt sitä, miten kansakoulunopettajien koulutusta varjosti huoli vasemmistolaisista opettajista ja miten näitä ajateltiin voitavan valvoa.

Ensi syksyn odotuksessa tai vanhojen muistoissa lukija voi puolestaan perehtyä siihen, millaisia historian johdantokurssit ovat nykypäivän yliopistoissa. Maiju Wuokko ja Maria Räsänen ovat artikkeliaan varten haastatelleet kurssien opettajia ja selvittäneet, millaiset asiat ovat

opettajien mielestä tärkeitä, kun uusia historian asiantuntijoita johdatetaan mukaan oman alan yhteisöön.

Vaikka *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimitajan ei näinä päivinä tarvitse huolehtia sensuurista painoaikataulun viivyttyjänä, on joka julkaisulla ja numerolla aina omat jännittävät vaiheensa ja käänteensä matkalla artikkelinipusta oikeaksi numeroksi. Sitä suuremmalla kiitollisuudella aina ajattelen kaikkia, jotka uhraavat aikaansa usein oman toimen ohella, jotta saamme artikkeleille kelpo kommentit ja korjaukset.

Tässä pääkirjoituksessa esitän erityiskiitokset väistyvälle *Historiallisen Aikakauskirjan* taloudenhoitajalle Raimo Parikalle, joka on monen vuoden ajan hoitanut lehden taloutta, ideoinut aktiivisesti sen läsnäoloa eri julkaisuissa ja tapahtumissa ja hankkinut monia tärkeitä mainoksia. Syksyllä *Historiallinen Aikakauskirja* palaa taas hiukan täydennetyin voimin, sitä odotellessa kiitokset kaikille lehden ja historian ystäville sekä leppeän kesän toivotukset!

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki

Nostalgia – Tunteita, muistoja ja identiteetin rakentamista

Tässä *Historiallisen aikakauskirjan* numerossa syvennytään nostalgiaan historiallisena tunteena ja kulttuuri-ilmiönä. Nostalgiaan on modernina aikana liitetty kaksijakoisia miellelyhtymiä, niin kultareunaista muistelua ja tunnelmointia kuin pakonomaista kaipuuta kadotettuun menneisyyteen.

Ihmistieteissä nostalgian tutkimuksen valtavirta oli pitkään kiinnostunut ilmiön persoonallisesta ulottuvuudesta, kuten tunnetiloista, menneen muistamisesta, psyyken vahvistamisesta ja identiteetin muodostumisesta. Mutta nostalgialla on merkittävä yhteisöllinenkin ulottuvuutensa, joka on erityisesti tällä vuosisadalla noussut humanististen ja sosiaalitieteiden tutkimuskohteeksi. Tällöin on tutkittu muun muassa nostalgian merkitystä kulttuuri-ilmiöiden, markkinoinnin ja kulutuksen, poliittisen retoriikan, yhteisöllisen muistamisen ja historian käytön näkökulmista.

Nostalgia on syntynyt diagnoosina sveitsiläisten sotilaiden kokemalle koti-ikäväälle 1600-luvun lopulla. Nuori lääkäri Johannes Hofer (1669–1752) tutki opinnäytteessään kotiseudultaan eroon joutuneiden sotilaiden oireita ja nimesi sairauden nostalgiaksi yhdistäen kaksi kreikan kielen sanaa *nostos* (kotiinpaluu) ja *algos* (tuska, kipu). Historioitsija Karin Johannissonin mukaan nostalgia miellettiin 1800-luvulla erityisesti kodistaan tai kotimaastaan eroon joutuneiden pakolaisten ja siirtolaisten katkeransuloiseksi (*bitterljw*) kai-

paukseksi ja jopa hengenvaaralliseksi sairaudeksi.¹ Käsitys nostalgiaista yksilön fysiologisena tilana hallitsi käsitystä nostalgiaista 1800-luvulla, mutta tämä ajatus on vaikuttanut vahvasti myös 1900-luvulla, jolloin nostalgiaa alettiin pitää lisäksi sopeutumattomuutena ja muutosvastarintana. Paikkaan kohdistuvan kaipauksen lisäksi nostalgian perinteeseen on 1800-luvun alusta lähtien mielletty kuuluvaksi menneisyyteen suuntautuva kaipuu.

Kaihoiset tunteet eheyttävät, vahvistavat ja altistavat

Oman aikamme psykologisissa ja sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on osoitettu, että nostalgiset tunteet toimivat motivaattorina monien elämämme valintojen taustalla; ne vaikuttavat muun muassa kuluttajakäyttäytymiseen ja suhtautumiseemme muutoksiin.² Tämä tunnetila on itsessään kompleksinen sekoitus menetyksen aiheuttamaa tuskaa ja muistamisen tuottamaa mielihyvää, mutta nostalgian tuska ei ole pistävää eikä sen mielihyvä yltäkylläistä.³

Tutkijat ovat viime aikoihin saakka olleet eri mieltä siitä, onko katkeransuloinen kaiho psyyken kannalta positiivinen vaiko negatiivinen tunne. Vaikka käsitys nostalgian kaksijakoisuudesta hyväksytään laajasti, useimpien tutkimusten mukaan nostalgisten tunteiden vaikutus ja voima ovat voittopuolisesti myönteisiä. Kyky kokea nostalgiaa nähdään usein minäkuva-

1. Karin Johannisson, *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier Essä, Bonnier 2001, 11.

2. Paula Sweeney, *Nostalgia reconsidered*. *Ratio*. 33 (2020), 184.

3. Nico H. Frijda, *The Laws of Emotion*. Lawrence Erlbaum Associates 2007, 87–88.

ja identiteettiä eheyttävänä henkisenä voimavarana, etenkin vastoinkäymisten ja suurten muutosten keskellä.⁴ Yksilöllisen nostalgian tutkimus on 2000-luvulla laajentunut varsin monitieteiseksi ja senkin vuoksi nostalgiaa ilmiönä ja käsitteenä on pyritty määrittelemään tarkemmin ja aiempia perusoletuksiakin on haastettu.

Filosofi Paula Sweeney on kritisoinut ihmistieteissä yleistä käsitystä⁵, jonka mukaan nostalgia kohdistuu aina menneisyyteen ja sisältää tunteen menneen saavuttamattomuudesta. Sweeney kiistää tämän ja esittää, että nostalgia kiinnittyy ennen kaikkea suhtautumiseemme muutokseen. Hänen mukaansa nostalgia on kaipuuta aiemmin koettuun kompleksiseen tunnetilaan, joka kiinnittyy toisiinsa liittyviin tapahtumiin ja aistimuksiin. Kaipausta ei hänen mukaansa kohdistu itse historialliseen tapahtumaan, vaan niihin tunteisiin ja tunnelmiin, joita tapahtuma ja kokemus henkilössä herättivät. Nostalgiaa ei Sweeneyn mukaan pitäisikään ajatella irrationaalisenä haluna kokea jokin tapahtuma, aika tai paikka uudelleen, vaan rationaalisenä pyrkimyksenä irrottautua nykyhetken kokemuksista ja etsiä turvaa aiemmin koetuista tunteista.⁶

Sweeneyn mukaan henkilökohtainen nostalgia on ambivalentti tunne, koska me voimme paitsi tietoisesti kaivata toiseen aikaan tai paikkaan, myös tulla johdatelluiksi nostalgisiin tunteisiin ulkopuolisilla, affektiivisilla ärsykkeillä. Nostalgiaan on siis olemassa sekä tunteikas (*sentient*) että aistikas (*sensory*) tiensä.⁷

Ensimmäinen reitti kytkeytyy sekä muistoihin assosioituneisiin tunteisiin että nykyhetken kokemuksista kumpuaviin emootioihin, esimerkiksi tyytymättömyyteen, jotka kohtaavat aktiivisessa pohdinnassa. Kaipuun kokeminen on vapaaehtoista, tietoista ja tarkoituksellista toimintaa, jolloin sen avulla voidaan pyrkiä aktiiviseen muu-

tokseen. Tunteikas tie nostalgiaan mahdollistaa myös sen, että esimerkiksi poliitikot ja markkinoijat pystyvät kiinnittämään huomionsa haluamiinsa asioihin, huolimatta siitä, että kaipauksen nostatus ei yksinään takaa minkään päämäärien saavuttamista.⁸ Nostalgia näyttää silti avaavan ihmismieleen herkän vaikutuskanavan.

Vielä vähemmän ihmisen hallittavissa ja manipuloitavissa on Sweeneyn mukaan aistikokemuksiin ja välittömiin affekteihin perustuva nostalgisuus. Nostalgisen kokemuksen saattaa laukaista jokin tuoksu, musiikki, esine tai tilakokemus, jolloin tunne tulee yllättäen ja ihmisen tahdosta riippumatta. Usein nostalgisen kokemuksen laukaisevat affektit jäävät kokijaltaankin tunnistamatta.⁹

Nostalgialla rakennetaan kertomuksia ja yhteisöllisyyttä

Nostalgia on uuden ajan alusta asti ymmärretty myös kulttuuri-ilmiönä. Koti-ikävästä tunteena on kuvauksia jo antiikin ajalta, mutta vasta tunteen nimeäminen ja tieteellinen määrittelemine laajensi nostalgian yksilön tuntemuksista sosiaaliseksi ilmiöksi.¹⁰ Kirjallisuuden ja lehdistön välittämänä nostalgian käsite omaksuttiin moniin länsimaisiin kieliin ja yhteiskuntiin. Visuaalisen median aikakaudella nostalgian tunteiden kuvaus ja käsittely on laajentunut globaaliksi.¹¹

Viimeisten 30 vuoden kuluessa ihmistieteissä on tehty runsaasti tutkimusta nostalgisten tunteiden jakamisesta ja suhteesta identiteetteihin, historiakäsityksiin ja politiikkaan. Useissa tutkimuksissa on havaittu, että yhdessä koettu nostalgisten tunteiden jakaminen tiivistää ryhmän sisäistä yhteenkuuluvuutta ja käsitystä itsestään, mutta samalla se voi luoda rajoja ja vahvistaa ennakkoluuloja ulkopuolisia kohtaan.¹² Nostalgiaa yhdessä kokevat ihmisryhmät voivat olla niin

4. Anouk Smeekes, National nostalgia. A group-based emotion that benefits the in-group but hampers intergroup relations. *International Journal of Intercultural Relations* 49 (2015), 54–55.

5. Ks. esim. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2001, xv–xvi.

6. Sweeney 2020, 185–187. Vrt. Pertti Grönholm, & Heli Paalumäki, Nostalgian ja utopian risteyksessä. Keskusteluja modernin kaipuun merkityksistä ja aikaulottuvuuksista. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Historia mirabilis 11. Turun historiallinen yhdistys 2015, 20–22.

7. Sweeney 2020, 188.

8. Sweeney 2020, 188.

9. Sweeney 2020, 188.

10. Jean Starobinski & William S. Kemp, The Idea of Nostalgia. *Diogenes* 14:54 (1966), 81–82.

11. Ks. tarkemmin esim. Antto Vihma, *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Teos 2021, 58–77.

12. Ks. tarkemmin esim. Smeekes 2015, 55.

etnisiä ja uskonnollisia yhteisöjä, alakulttuuri- ja harrastusryhmiä, sosiaaliluokkia, poliittisia puolueita, kansalaisjärjestöjä kuin kansakuntia.

Teoreettisessa keskustelussa on usein todettu, että erityinen tarve kollektiiviselle nostalgialle sekä sen identiteettiä ja jatkuvuutta vahvistavalle vaikutukselle syntyy yhteiskunnallisten muutosten ja siirtymien yhteydessä, etenkin väestöä laajalti koskettavien epäjatkuvuuksien aikana.¹³ Historiasta aletaan etsiä vastauksia eksistentiaaliin kysymyksiin, kuten ”keitä me olemme”, ”millaisia me olemme” ja ”mistä me tulemme”.¹⁴

Sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on lisäksi osoitettu, että identiteetin epäjatkuvuus aiheuttaa stressiä ja ahdistusta, mikä puolestaan vaikuttaa yksilön ja ryhmien kokemuksiin identiteetistään. Kollektiivinen nostalgia yhteisesti koettua kohtaan on tutkimusten mukaan yksi keino eheyttää identiteettiä niin yksilötasolla kuin erilaisissa yhteisöissä. Samalla nostalgiset tunteet voivat vahvistaa nostalgisen yhteisön käsitystä itsestään moraalisenä yhteisönä, sillä sen jäsenet kokevat velvollisuudekseen ylläpitää ja vahvistaa yhteisön jatkuvuutta.¹⁵

Jos kollektiiviseen nostalgiaan liittyy vahva historian moraalinen ulottuvuus eli menneisyydestä etsitään vastauksia eettisiin kysymyksiin,¹⁶ voi nostalgia ilmetä myös menneisyyden katteetomana idealisointina sekä valittujen yhteisten kokemusten tai yhteisöä määrittelevien piirteiden ylikorostuksena. Sweeneyn esittämän kritiikin näkökulmasta tällainen nostalgia on puhtaasti kollektiivisen muistamisen tulosta. Yhteisö määrittelee muistamiselle sellaisia sisältöjä ja tapoja, jotka ylittävät yksittäisen ihmisen kaipuun hänen omiin tunteisiinsa. Kollektiivinen nostalgia antaa tunteille eksistentiaalisia ja moraalisia merkityksiä.

Avoimia tulevaisuuksia ja historiatietoisuutta

Edellä mainitun lisäksi nostalgia on tutkimuksellinen näkökulma länsimaiseen aikakäsitykseen ja modernin aikakauden historiaan. Nostalgiaa on tutkittu kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa, millä on ollut suuri merkitys ilmiön analyttiselle tarkastelulle historiallisessa perspektiivissä. Historiatieteissä nostalgiaa on tarkasteltu osana kulttuurista muistamista, historiakulttuuria ja historian käyttöä, ja lisäksi on tutkittu esimerkiksi nostalgian suhdetta utopioihin.¹⁷

Länsimaiden historiassa nostalgia voidaan ymmärtää modernin aikatietaisuuden tuotteena, jolle on ominaista avoin tulevaisuus ja tietoisuus menneisyyden palaamattomuudesta. Nykyisyys on modernin aikakäsityksen kiintopiste, jolla ei ole jatkuvuuden tuomaa pysyvyyttä. Nykyisyyden hahmottaminen vaatii jatkuvaa tulkintaa suhteessa menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Juuri kaipaus menetettyyn olotilaan tekee nostalgiaa modernin tunteen, joka ei olisi ollut mahdollinen ennen modernia aikakäsitystä ja edistysajatusta.¹⁸

Tunteiden historiassa nostalgia on erityinen paikka, koska se elää yksilön aikatietaisuuden ja yhteisesti jaetun ja muistetun historian välimaastossa. Ranskan suuren vallankumouksen silminnäkijäkertomusten ja nostalgian synnyn yhteyttä tutkinut Peter Fritzsche on todennut, että nostalgia oli riippuvainen historiallisen prosessin käsitteestä, joka liitti henkilökohtaiset kokemukset osaksi yksilön elämän ylittävää historian kulkua. Edistykseksi nimetty prosessi ylitti yhteiskuntien, maiden ja maanosien rajat ja erotti menneen ajan nykyisyydestä. Nostalgian kannalta olennaista oli, että vallankumouksen kokeneiden kertomuksissa eivät niinkään painottuneet itse tapahtumat vaan henkilökohtaiset tunteet, joita menetykset herättivät.¹⁹

13. Ks. esim. Vihma 2021, 58–61, 87.

14. Ks. esim. Pertti Grönholm, & Heino Nyssönen, *Historian käyttö ennen ja nyt. Faktana ja fiktiona. Kosmopolis* 49:3 (2019), 18–19.

15. Smeekes 2015, 56.

16. Grönholm & Nyssönen 2019, 20–21.

17. Ks. tarkemmin esim. Grönholm & Paalumäki 2015, 13–15.

18. Ks. esim. Anu Keinänen, *Nostalgia utopioina. Tilallinen aikakäsitys varhaismodernissa Englannissa*. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Historia mirabilis 11. Turun historiallinen yhdistys 2015, 33–47; Reinhart Koselleck, *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Suhrkamp Verlag 2000, 131–132.

19. Peter Fritzsche, *Specters of History. On Nostalgia, Exile, and Modernity. The American Historical Review*, 106:5 (2001), 1588–1589.

Nostalgia ei ollut sidottu todelliseen historialliseen tapahtumaan vaan ammensi vapaasti muistetusta tai kuvitellusta menneisyyden kokemuksesta. Sen ytimessä olevien eron ja tyytymättömyyden kokemusten on katsottu kumpuavan usein siitä, että asiat eivät ole kehittyneet siihen suuntaan kuin oli odotettu ja toivottu.

Svetlana Boym toi teoksellaan *The Future of Nostalgia* (2001) nostalgiset tunteet osaksi yksilön identiteettipohdintoja ja suuntautumista tulevaisuuteen. Hänen sittemmin laajalti sovellettu erottelunsa eheyttävään (*restorative*) ja pohdiskelevaan (*reflective*) nostalgiaan teki nostalgiasta aiempaa analyttisemmän käsitteen. Boymin tapa tyyppitellä nostalgiaa on vaikuttanut keskeisesti nostalgian tutkimukseen ihmistieteissä viime vuosikymmeninä. Boymin mukaan nostalgialle on ollut ominaista nimenomaan ajatuksellinen vapaus valita menneisyyden kertomus ja rakentaa se uudelleen nykyisyydessä, nykyisten tulevaisuuden näkymien mukaan. Nostalgia ei hänen mukaansa varsinaisesti kohdistukaan menneisyyteen vaan siihen, millaiseksi menneisyys olisi voinut kehittyä.²⁰ Nostalgisen kaipauksen kohteena voivat olla esimerkiksi mennyt kuvitelma tulevaisuudesta ja sellaiset toteutumattomat toiveet, joista on tullut yksilön tai yhteisön keskeisiä identiteetin rakennusaineita.²¹

Eheyttävä (myös utooppinen) nostalgia kohdistuu menetettyyn aikaan tai paikkaan, johon liittyy miellyttäviä miellejyhtymiä ja sisältää toiveen menetetyin maailman tai jonkin sen ominaisuuden palauttamisesta. Menetetyksi kuvatun tilanteen palauttamisen mahdollisuus tarjoaa maaperän myös poliittisen yhteisön rakentamiselle.²² Pohdiskeleva (myös tulkitseva) nostalgia puolestaan tarkoittaa nostalgiaa, joka ei ole rajautunut tiettyyn paikkaan ja aikaan, vaan vaalii irrallisuuden ja etäisyyden tunnetta sinänsä. Pohdiskeleva nostalgikko on tietoinen menneisyyden palautumattomuudesta ja suhtautuu ironisesti omaan nostalgisuuteensa.²³ Pohdiskeleva nostalgia luontuu vaikeasti poliittisen toiminnan

perustaksi, mutta se tarjoaa loputtomiin mahdollisuuksia affektiivisilla menneisyysviittauksilla leikittelyyn, jota myös populaari- ja kulutuskulttuurissa on hyödynnetty.

Neljä näkökulmaa nostalgiaan

Tämän teemanumeron neljä tutkimusartikkelia avaavat keskenään erilaisia näkymiä sekä nostalgiaan ilmiönä että siihen, miten nostalgiaa voi käyttää historian tutkimuksessa tulkinallisena käsitteenä.

Nostalgia on yksi tapa rakentaa suhdetta menneisyyteen ja kertoa siitä. Marja Lahelma analysoi artikkelissaan sitä, kuinka taiteen historian kirjoittaminen ja taidekritiikki sekä niiden piirissä käytetyt määritelmät, käsitteet ja periodisoinnit ovat historiallisia eli kytköksissä oman aikansa arvoihin ja pyrkimyksiin. Lahelma tulkitsee nostalgian käsitteen kautta sitä, miten kaksi maailmansotien välisen ajan merkittävää suomalaista taidevaikuttajaa, Ludvig Wennervirta ja Onni Okkonen rakensivat kuvaa Suomen kultakauden taiteesta.

Hyvän ajan tai paikan muisteleminen voi olla myös selviytymiskeino. Anna Hukka tutkii artikkelissaan Ruotsiin Virosta muuttaneen pakolaiskirjailija, tutkija ja toimittaja Valev Uibopuun kirjeenvaihtoa. Hukka erittelee ja tulkitsee sitä, kuinka lapsuuden ja nuoruuden kotiin kohdistuva eron kokemus ja kaipaus ilmenevät Uibopuun teksteissä ja sitä, miten nostalgia rakensi vieraalla maalla kirjailijan identiteettiä, yhdistäen sen eri paikkoihin, aistimuksiin ja materiaalisuuteen.

Suhteemme jaettuun menneisyyteen muuttuu ja elää yli sukupolvien. Jari Nikkola analysoi artikkelissaan Yhdysvalloissa syntyneiden toisen ja kolmannen polven amerikansuomalaisten siirtolaisten suhdetta nostalgiseen muistamiseen ja kaipuun kokemukseen. Hänen aineistonaan ovat Jingo Viitala Vachonin, Jane Piirron ja Inkeri Väänänen Jensenin omaelämäkerralliset tekstit, joissa muistelu ja identiteetin pohdinnat limittyvät ylisukupolvisiin emotionaalisiin kipupistei-

20. Boym 2001, xvi–xvii; ks. myös Patrick H. Hutton, Preface. Reconsiderations of the Idea of Nostalgia in Contemporary Historical Writing. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 39:3 (2013), 4.

21. Tämän ajatuksen siivittämänä olemme tarkastelleet nostalgian ja utopian risteyskohtia *Kaipaava moderni* -antologiassa (2015).

22. Nostalgiaista poliittisten liikkeiden käyttövoimana ks. laajemmin Vihma 2021, 132–191.

23. Boym 2001, xviii.

siin, kuten monien suomalaistenkin kohtaamaan ylenkatseeseen, leimaamiseen ja syrjintään.

Miten musiikki toimii muistin nostalgisena tilana, kysyy Topi Vainikainen, joka analysoi artikkelissaan Pirkko Saision kirjoittamaa ja Timo Torikan ohjaamaa näytelmää *Baikalin lapset*, joka esitettiin KOM-teatterissa vuonna 2002. Esityksessä nostalgisia sävyjä sisältäviä lauluja käytettiin paitsi rakentamaan historiallista kertomusta menneisyydestä, myös osana ylisukupolvista pohdintaa taistolaisuudesta ja sen perinnöstä.

Kiitämme lämpimästi kaikkia tähän numeroon kirjoittaneita hyvästä yhteistyöstä.

Yleisen historian dosentti **Pertti Grönholm** on historian yliopistonopettaja Turun yliopistossa.

Sähköposti: pergro@utu.fi

FM **Heli Paalumäki** on yleisen historian väitöskirjatutkija Turun yliopistossa. **Sähköposti:** helpaa@utu.fi

Marja Lahelma

Rappiosta renessanssiin

Nostalgia Suomen taiteen kultakausimyytin rakentumisessa

Joulukuussa 1927 Suomen itsenäisyyden saavuttaessa kymmenen vuoden rajapyykin taidehistorian professori Onni Okkonen (1886–1962) lausui näkemyksensä kansallisen taiteen kehityksestä ja historiasta. Okkonen totesi, ettei ihanteesta tosiasiaaksi muuttunut itsenäisyys ollut vielä taiteen suhteen paljastanut positiivisia puoliaan. Sen sijaan poliittiset ristiriidat ja ulkomailta omaksutut yksipuoliset pyrkimykset olivat murtaneet yhtenäisen kansallisen pohjan: ”Kansallista ihanteellisuomalaista taidetta samassa merkityksessä kuin aikaisemmin on nähökseni nykyään hyvin vähän, vain yksityistapauksissa olemassa.” Oman aikansa taiteen esikuvaksi Okkonen nosti vuosisadan vaihdetta ympäröineen ajanjakson, jolloin yhteiskunnallisista levottomuuksista ja riidoista huolimatta taiteilijoilla oli ”yhteinen isänmaallinen ihanne, joka vaikutti kirkastavasti taiteeseen.” Tämän 1900-luvun alun murrosvuosiin päättyneen jakson Okkonen tahtoi nimetä ”Suomen kansallisen taiteen ensimmäiseksi kultakaudeksi.”¹

Sittemmin Okkonen esittämä ajatus 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta Suomen taiteen kulta-

kautena on muodostunut kansallista identiteettiä kannattelevaksi kertomukseksi. Vakiintuneen käsityksen mukaan tuolloin vielä Venäjän keisarikuntaan kuuluneen Suomen taiteilijat nousivat yhtenäisenä rintamana vastustamaan sortovaltaa. Tämä kapinahanke sai aikaan ennennäkemättömän taiteellisen kukoistuksen, joka edisti maan itsenäistymispyrkimyksiä. Kultakautteen on läpi vuosikymmenten viitattu toistuvasti ennen kaikkea suurelle yleisölle suunnatussa puheessa, kuten populaarissa tietokirjallisuudessa ja museoiden tiedotuksessa. Uudemmissakin tulkinnoissa 1800- ja 1900-lukujen vaihde esitetään usein aikana, jolloin kansallisvaltiota edistettiin taiteen keinoin, ja taide toimi isänmaallisten tunteiden tulkkina.²

Akateemisen taidehistorian kontekstissa kertomusta taiteen kultakaudesta on viimeisten parin vuosikymmenen aikana enenevässä määrin kyseenalaistettu. Nykyisin käsite asetetaan usein lainausmerkkeihin. Systemaattista analyysia kultakausikertomuksen ideologisesta taustasta ja historiallisesta rakentumisesta ei kuitenkaan ole toistaiseksi tehty.³ Ajatus kultakaudesta

1. Onni Okkonen, Kansallisten piirteiden ilmeneminen kuvaamataiteessamme. *Itsenäinen Suomi* 6.12.1927.

2. Esim. Markku Valkonen, *Kultakausi*. WSOY 1989; Tiina Abel (toim.) *Sooma kunsti kuldaeg. Meistriteoseid Turu Kunstimuuseumi kogust / The golden age of Finnish art. Masterpieces from the Turku Art Museum*. Eesti Kunstimuuseum 2008; Paavo Enroth, *Matka kultakautteen*. Maahenki 2018; Mikko-Olavi Seppälä ja Elina Seppälä, *Suomen kultakausi. Kuvataide, arkkitehtuuri, kirjallisuus, teatteri, säveltaide*. WSOY 2020.

3. Uutta tutkimusta aiheesta on vireillä. Olen syksyllä 2022 käynnistänyt Suomen Akatemian rahoituksella toimivan viisivuotisen hankkeen *Cultural Amnesia and the Golden Age of Finnish Art*, jonka tavoitteena on purkaa myyttisen kertomuksen rakenteita ja tuottaa tilalle moniäänistä ja kulttuurisesti sensitiivistä historiankirjoitusta. Marja Lahelma, *From Nostalgia to Where...? National Romanticism, Esotericism, and the 'Golden Age of Finnish Art'*. *European Revivals*. *From*

on pesiytynyt historiankirjoituksen rakenteisiin, ja sen itsestään selvytyen kätkeytyvä voima ohjaa edelleen tutkimusta kohdistamaan huomion tiettyihin taiteilijoihin, teoksiin ja ilmiöihin. Samalla käsite on jättänyt varjoonsa paljon sellaista taidehistoriaa, joka ei sovi sen ahtaiden raamien sisään. Taiteilijoiden valikoitumiseen osaksi historian kertomusta ovat vaikuttaneet henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten sukupuoli ja kieli. Ulkopuolelle on jäänyt myös sellaisia ilmiöitä, jotka ovat näyttäytyneet ristiriitaisina kansallisen ideologian suhteen, kuten vaikkapa dekadenssi tai esoteerisuus.⁴

Tässä artikkelissa käsitystä taiteen kultakaudesta lähestytään lähtökohtaisesti nostalgisena ja läpeensä myyttisenä historian kertomuksena, jonka alkuperä palautuu sotien välisen Suomen poliittisesti latautuneeseen taidepuheeseen. Vastikään itsenäistynyt ja traumaattisen sisällissodan läpikäynyt Suomi etsi tuolloin identiteettiään eurooppalaisten kansallisvaltioiden joukossa. Kansalliseen projektiin liittyvä suomalaisuuden määrittely oli käynnistynyt jo 1800-luvulla, mutta itsenäistymisen jälkeen kysymys omasta kansallisesta kulttuurista muodostui entistä tärkeämmäksi. Oli välttämätöntä löytää menneisyydestä kertomuksia, joiden varaan kansan yhtenäisyyttä voitiin rakentaa. Kultakausikertomuksen perustana on tämän yhteiskunnallisen ja poliittisen tilanteen paineessa muotoutunut kansallisen taiteen ideaali. Artikkelin tarkoituksena on tuoda esiin kertomuksen myyttinen luonne sekä tarkastella sen historiallista rakentumista. Tavoitteena ei siis niinkään ole osoittaa myytin totuus tai epätotuus – myytistähän tulee tavallaan totta heti, kun sillä on historiallista vaikuttavuutta – vaan tunnistaa sen myyttiluonne ja

funktio.⁵ Nostalgian käsite toimii välineenä kultakausimyytin ideologisten rakenteiden avaamiselle, jolloin on mahdollista tehdä tilaa uusille tulkinnoille. Artikkelin pohtii yhtäältä, minkälaisista aineksista kertomus kultakaudesta on rakentunut ja toisaalta, miten se on muokannut käsitystä menneisyydestä.

Keskeisimpänä aineistona toimivat kahden sotienvälisenä aikana vaikuttaneen suomenkielisen ja kansallismielisen taidehistorioitsija-kriitikon, jo edellä mainitun Onni Okkosen sekä hänen aikalaisensa Ludvig Wennervirran (vuoteen 1927 Wennerström, 1882–1959) taidetta koskevat kirjoitukset. Seikkaperäistä analyysiä kultakausikertomuksen vaiheista läpi 1900-luvun ei ole mahdollista toteuttaa tämän artikkelin puitteissa, vaan painopiste on myytin rakentumisessa 1920–1940-luvuilla sekä nimenomaan Okkosessa ja Wennervirrassa. Molemmat edustivat Suomen taidekentällä 1920-luvun alusta lähtien keskeiseksi noussutta kansallista ideologiaa, joka suhtautui torjuvasti ulkomaiseksi miellettyyn modernismiin. Lehtiartikkeleissaan ja taidekriitikeissään Okkonen ja Wennervirta analysoivat taiteen nykytilaa, jonka he määrittelivät rappioksi ja aallonpohjaksi. Sen sijaan he idealisoivat 1800- ja 1900-lukujen vaihteen taidetta nostoen erityisesti Akseli Gallen-Kallelan (noin vuoteen 1907 Axel Gallén, 1865–1931) *Kalevalasta* ammentavine teoksineen kansalliseksi sankarihahmoksi.

Myytinrakentajat Okkonen ja Wennervirta

Okkonen oli kiistatta aikansa vaikutusvaltaisin taidearvostelija. Hän oli retorisesti taitava kirjoittaja, joka pyrki vetoamaan yleisön tunteisiin. Hänen näkemyksiään leimasi nostalginen suhde 1800- ja 1900-lukujen vaihteen taiteeseen sekä

Dreams of a Nation to Places of Transnational Exchange, *FNG Research 1* (2020) https://research.fng.fi/wp-content/uploads/2020/01/fngr_2020-1_er_10_lahelma.pdf

4. Viimeaikaisessa tutkimuksessa on kuitenkin tuotu esiin esoteerisuuden ja kansallisuusaatteen yhteyksiä 1800- ja 1900-lukujen vaihteen taiteessa ja kulttuurissa laajemminkin. Ks. esim. Antti Harmainen, "The One and Only True and Salvational Faith." *The Synthesis of Kulturprotestantismus, German Humanism and Western Esotericism in Carl Robert Sederholm's Written Work of the Early 1880s*. *Approaching religion* 8 (2018) <https://doi.org/10.30664/ar.66727>; Nina Kokkinen, *Totuudenetsijät. Vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa*. Turun yliopisto 2019; Lahelma 2020; Pekka Pitkälä, Suomen kansan menneisyys ja pyramiidein pyhä taika. Muinaisten kulttuuriryhteyksien kansallisromanttinen etsijä Sigurd Wettenhovi-Aspa. Teoksessa Antti Harmainen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Uuden etsijät. Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Teos 2021. Myös dekadenssista Suomen taiteessa on tekeillä uutta tutkimusta, ks. Mikko Välimäki, *Decadence and occulture*. Oscar Parviainen's art. *Approaching Religion* 11 (2021) <https://doi.org/10.30664/ar.98066>
5. Joseph Mali, *Mythistory*. University of Chicago Press 2003; ks. myös Stefan Berger, *On the Role of Myths and History in the Construction of National Identity in Modern Europe*. *European History Quarterly* 3 (2009), 490–502.

varautunut asenne kaikkea uutta kohtaan.⁶ Okkonen toimi *Uuden Suomen* (vuoteen 1919 nimellä *Uusi Suometar*) vakituksena taidearvostelijana vuosina 1916–1920 ja 1926–1945. Vuonna 1927 Okkonen valittiin Helsingin yliopiston taidehistorian professoriksi, ja hän toimi tässä tehtävässä vuoteen 1948 saakka. Lisäksi hän oli johtoasemassa monissa keskeisissä taide- ja kulttuurialan yhdistyksissä, kuten Suomen Taideyhdistyksessä, Kordelinin säätiön taiteen jaostossa ja Kalevalaseurassa.

Wennervirta sopii tarkasteltavaksi Okkosen rinnalle äänekkäänä ja kiihkeänä keskustelijana, joka meni kansallismielisyydessään Okkosta vielä paljon pitemmälle. Sekä kriitikon roolissaan että tärkeiden taidehistorian alan julkaisujensa myötä myös Wennervirran vaikutusvalta oli merkittävä. Hänen kohdallaan taidehistorian kirjoittaminen, taidepolitiikka ja käytännön politiikka kietoutuivat toisiinsa.⁷ Wennervirta oli Helsingin yliopiston taidehistorian dosentti, Teknillisen korkeakoulun taidehistorian opettaja, sekä Okkosen tavoin ahkera järjestö- ja yhdistystoimija. Hän kirjoitti niin ikään taidearvosteluja *Uuteen Suomeen* (1912–1924) sekä useisiin muihin julkaisuihin, mukaan lukien Isänmaallisen Kansanliikkeen (IKL) äänenkannattajat *Ajan Sana* ja *Ajan Suunta*.

Aiemmassa tutkimuksessa Okkosta ja Wennervirtaa on käsitelty ensisijaisesti taidearvostelijoina.⁸ Tässä yhteydessä tutkijat ovat myös kritisoineet näkemystä, jonka mukaan Okkosen ja Wennervirran edustama kansallisesti väritynyt näkökulma olisi pystynyt kokonaan tukahduttamaan modernismin Suomen sotienvälisestä taiteesta.⁹ Taidehistoriankirjoituksen ja kansallisen

taiteen kertomuksen suhteen heillä kuitenkin oli todellista valtaa, ja siihen heidän kansallishenkisen sekä konservatiivinen ajattelunsa tunkeutui läpikotaisin. Molemmilla oli myös tärkeä rooli taidekentän päätöksenteossa, ja he pystyivät asemastaan käsin vaikuttamaan esimerkiksi rahoituksen jakautumiseen.

Tärkeimmän vastavoiman Okkosen ja Wennervirran edustamalle konservatiiviselle kansalliselle suunnalle muodostivat ruotsinkieliset piirit, joissa kansainvälisyyteen ja taiteen uusiin ilmiöihin suhtauduttiin hyvinkin innostuneesti. Näkyviä modernismin puolestapuhujia olivat esimerkiksi taidearvostelijana toiminut arkkitehti Sigurd Frosterus (1876–1956) sekä taidekauppias Gösta Stenman.¹⁰ Tärkeä rooli kansainvälisten suhteiden rakentamisessa ja vaalimisessa oli myös vuonna 1928 valmistuneella Taidehallilla ja sen intendentillä Bertel Hintzellä (1901–1969).¹¹ Taidehallissa järjestetyt ulkomaiset näyttelyt toimivat ikkunana uusiin eurooppalaisiin taidesuuntiin, mutta Okkoselta ja Wennervirralla ne saivat usein pisteliäitä ja torjuvia arvioita.

Kultakauden tunnelataus

Maailmansotien välinen aika näyttäytyy suomalaisessa historiankirjoituksessa kiihkeiden aatteellisten taisteluiden leimaamana ristiriitaisena jaksona. Viimeaikaisessa tutkimuksessa aikakauden poliittisista jännitteistä on alettu puhua suorasanaistemmin. Esimerkiksi Oula Silvennoinen, Marko Tikka ja Aapo Roselius ovat ansiokkaasti selventäneet suomalaisen fasismin historiaa ja kytköksiä kansainväliisiin ilmiöihin, sekä oikoneet fasismiin liittyntä käsitteellistä seka-vautta.¹² Näissä keskusteluissa taiteen ilmiöillä

6. Aimo Reitala, Kansallisen ideologian vuodet. Teoksessa *Taidehalli 73*. Helsingin Taidehalli 1973, 2–4; Maija Koskinen, *Taiteellisesti elyhtävää ja poliittisesti ajankohtaista. Helsingin Taidehallin näyttelyt 1928–1968*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, 2019

7. Yrjänä Levanto, *Kirjoitetut kuvat. Ludvig Wennervirran taidekäsitys*. Taideteollinen korkeakoulu 1991, 39.

8. Ks. esim. Rakel Kallio, Retoriikan ruusuihin kätetty nyrkki. Onni Okkonen taidekriittikona. Teoksessa Ulla Vihanta ja Hanna-Leena Paloposki (toim.), *Kirjoituksia taiteesta. Suomalaista kuvataidekriittikkiä*. Valtion taidemuseo 1997, 57–81; Yrjänä Levanto, Kriitikon ristiretki. Ludvig Wennervirran ideologinen taidekriittikki. Teoksessa Ulla Vihanta ja Hanna-Leena Paloposki (toim.), *Kirjoituksia taiteesta. Suomalaista kuvataidekriittikkiä*. Valtion taidemuseo 1997, 29–55; Timo Huusko, *Maalauksellisuus ja tunne. Modernistiset tulkinnat kuvataidekriittikissä 1908–1924*. Valtion taidemuseo 2007, 172–173.

9. Huusko 2007, 172–173; Hanna-Leena Paloposki, *Taidenäyttelyt Suomen ja Italian julkisissa kuvataidesuhteissa 1920-luvulta toisen maailmansodan loppuun*. Valtion taidemuseo 2012, 62.

10. Camilla Hjälm, *Modernismens förespråkare. Gösta Stenman och hans konstsalong*. Centralkivet för bildkonst, 2009; Itha O'Neill (toim.) *Sigurd Frosterus. Taide elämänasenteena*. SKS 2015.

11. Koskinen 2019.

12. Oula Silvennoinen, Marko Tikka & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY 2016.

on kuitenkin ollut taipumus jäädä marginaaliin, vaikka niillä tosiasiaa oli keskeinen rooli osana yhteiskunnallisia kiistoja. Taiteellisia keskusteluja leimasi vastakkainasettelu Okkosen ja Wennervirran edustaman sisäänpäin kääntyneen kansallishengen sekä erityisesti ruotsinkielisten taiteilijoiden ja taidekentän toimijoiden puolestaman kosmopoliittisen modernismin välillä. Taide ja politiikka kietoutuivat myös Okkosen ja Wennervirran kirjoituksissa monin tavoin yhteen.

Taidepuheella on laajempaa historiallista merkitystä myös siksi, että sen kautta voidaan ymmärtää historiankirjoitukseen ja kulttuuriseen muistiin liittyviä affektiivisia puolia. Nostalgian sävyttämällä puheellaan menneisyyden kultakaudesta, jolloin taide ”oli omiaan herättämään vastakaikua laajoissa piireissä”¹³ ja sitä kohdeltiin ”kansakunnan yhteisenä onnena ja huolenpidon esineenä”¹⁴, Wennervirta ja Okkonen pyrkivät vetoamaan taiteilijoiden, taidekentän toimijoiden ja taidetta kuluttavan yleisön tunteisiin. Tämä tunnevaikutus on jättänyt jälkensä käsitykseen taiteen kultakaudesta, mikä osaltaan selittää kertomuksen jatkuvuutta ja voimaa.

Sotien välisessä Suomessa kaipuuta menneeseen ruokki sisällissodan jättämä trauma ja yhteiskunnan yleinen sekasortoisuus. Yhteiskunnan jakautuminen eri sosiaaliluokkiin oli ollut tosiasia jo aikaisemmin, mutta vuoden 1918 sodan seurauksena viha ja halveksunta vastapuolta kohtaan vahvistui. Sota oli katkaissut lupaavasti alkaneen kehityksen, jossa Suomesta oli ollut tulossa moderni ja avoin pohjoismainen yhteiskunta. Vaikka poliittinen järjestelmä säilyi demokraattisena, yhteiskunnasta tuli monella tapaa autoritaarinen ja sen keskeiseksi aatteeksi nousi konservatiivinen kansallismielisyys. Bolsevikien vallan vakiintuminen itänaapurissa piti yllä jatkuvaa pelkoa ja ruokki kansallishenkeä sekä eheytyksen tarvetta.¹⁵

Vastaavasti myös taidekentällä ilmeni epäluuloa ja polarisoitumista. Uusien taidesuuntien hetkellinen nousukausi alkuvuosien Neuvostoliitossa vahvisti modernismin assosiativista

yhteyttä bolsevismiin, mikä asetti kaikenlaiset kansainvälisesti motivoituneet taiteen uudistuspyrkimykset kansallisen eheyttämisen kannalta erityisen epäsuotuisaan valoon.¹⁶ Siinä missä 1910-luku oli ollut voimakkaan modernisoitumisen aikaa nuoren sukupolven noustessa esiin, merkitsi 1920-luku vallan palauttamista vanhemman polven käsiin. Ylimpänä kuvataideinstituutiona toimineessa Taideyhdistyksessä suoritettiin vuonna 1922 suoranainen vallankaappaus, jossa aikaansaadun sääntömuutoksen turvin johtopaikat varattiin kansallismieliselle ryhmittymälle. Puheenjohtajaksi nousi itse Gallen-Kallela, joka piti paikkaa hallussa liki vuosikymmenen aina kuolemaansa saakka.¹⁷

Kansallisen ideologian edustajien valta-asemaa tuki yhtenäisyyden ja järjestyksen kaipuu, mikä puolestaan vahvisti nostalgista asennoitumista menneeseen. Nuoremman polven taiteilijat eivät tietenkään mukisematta hyväksyneet tilannetta, ja monet jatkoivat edelleen uusien kansainvälisten suuntausten seuraamista taiteessaan. Heidän ei kuitenkaan ollut helppoa saada ääntään kuuluviin, ja siksi modernistinen suunta jäi julkisessa keskustelussa pitkälti marginaaliin. Lanseeratessaan kultakauden käsitteen 1920-luvun lopulla, Okkonen vetosi nimenomaan nuoreen polveen, jonka tehtävänä olisi yhteisen kansallisen aatteen nimissä nostaa taide uuteen kukoistukseen: ”Suomalaisen taiteen on, kaikesta ulkomaailman hälystä huolimatta, jälleen uudella tavalla synnyttävä suomalaisen luonnon ja kansan sieluun.”¹⁸

Okkosen ja Wennervirran kirjoituksista heijastuu pettymys nykyhetkeen – itsenäiseen valtioon, joka ei vastannutkaan käsitystä siitä ”kodista”, jota oli kaivattu. Molemmat olivat syntyneet 1880-luvulla, joten vuosisadan vaihde edusti heille lapsuuden ja nuoruuden miljöötä. Vaikka helmikuun manifestista vuonna 1899 alkanut sortovuosiksi nimetty ajanjakso oli myös ollut poliittisesti jännitteistä aikaa, Okkosen ja Wennervirran vaaliman käsityksen mukaan taiteilijat olivat tuolloin asettuneet yhteisenä rintamana

13. Ludvig Wennervirta, Miksi yleisö vieraantuu taiteesta? *Aika* 27.10.1932.

14. Suomen taiteen asia on saatava kaikkien piirien omaksi, *Uusi Suomi* 13.2.1926.

15. Seppo Hentilä, *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala 2018, 100–108, 142–143.

16. Reitala 1973, 2–5.

17. Reitala 1973, 3.

18. Okkonen 1927.

vastustamaan Venäjän sortotoimia. Itsenäistymisen jälkeen oli sen sijaan menty kehityksessä alaspäin. Esimerkiksi vuonna 1926 analysoidessaan oman aikansa taiteen tukalaa tilannetta, Okkonen totesi taiteen kaipaavan paitsi aineellista tukea, myös henkistä uudistumista:

Kaikkihan olemme sitä mieltä, että taide, kuvaamataide ei vähimmin on kansakunnalle, jotakin erittäin kallista. [...] Kaikki tiedämme, mitä kuvaamataide on merkinnyt esim. Kreikan ja Italian kansoille niiden nousussa ja uudestisyntymisessä ja mitä se merkitsee niiden nykyiselle kansalliselle yleisarvolle. Myöskin Suomen kansan verraten nopeassa kansakunnaksimuodostumisessa on kuvaamataiteella ollut suuri ja ajan lyhyyteen katsoen kunniakas tehtävä. Fredrik Cygnaeuksen aika, Edelfeltin polvi eivät ole turhaan työskennelleet. Ateneumin seinien taulut ovat siitä todistuksina. Minusta tuntuu, että noista ajoista, joita me nuoremmat tunnemme tosin vain taiteen jäljelle jääneistä todistuskappaleista ja kuvauksista, olemme menneet – ainakin ulkopuolisia merkkejä katsellen – alaspäin.¹⁹

Tämän kaltaisista kirjoituksista huokuva nostalgia voidaan nähdä sananmukaisesti koti-ikävä ja kaipuuna lapsuuden kulta-aikaan. Karin Johannisson on todennut, että nostalgian tunteeseen sisältyvä ajatus kodista on voimakkaan symbolinen ja tunnelatautunut. Siinä on usein kyse identiteetistä, traditiosta, yhteisöllisyydestä ja ennen kaikkea autenttisuudesta.²⁰ Anthony D. Smithin mukaan ajatus autenttisuudesta on myös kultakausiajattelun tärkein ja perustavanlaatuisin funktio. Kultakausi ilmentää kansakunnan syvintä ja puhtainta olemusta, jota myöhemmät kerrostumat eivät ole saastuttaneet, ja joka on

säilynyt rappion ja korruption ulottumissa. Se tarjoaa mallin kansallisen identiteetin uudelleen löytämiselle ja kannustaa yhteiseen elvytystyöhön.²¹ Kertomus kultakaudesta nostattaa kansallista ylpeyttä, mutta samalla siihen kietoutuu tunne menetyksestä.²²

Nostalgian määrittäminen Johannissonin tapaan nimenomaan tunteeksi liittää sen viime aikoina kulttuurin tutkimuksessakin vilkkaana käyneeseen keskusteluun affekteista. Kiinnittämällä huomiota tunteisiin ja affekteihin on mahdollista tuoda esiin historiankirjoituksen usein sivuuttamien ei-tiedostettujen tekijöiden vaikutusta historiallisissa prosesseissa.²³ Sekä Okkonen että Wennervirta edustivat Suomen taidekentällä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä valtaan noussutta tunnevaikutusta korostavaa suuntaa. Molemmat vastustivat muotoa sisällön kustannuksella painottavaa formalismia sekä ”taidetta taiteen vuoksi -asennetta”. Ajankohtaisen tunne-estetiikan *Einführung*-käsite, joka suomeksi kääntyi ”tunnestautumiseksi”, korosti teoksen ja katsojan välistä empatiaa. Taideteos ikään kuin välitti herkistyneelle katsojalle sen tunteen, jonka vallassa taiteilija oli toiminut. Wennervirtaan vaikutti lisäksi Leo Tolstoin peräänkuuluttama taiteilijan sisäisen maailman kuvaaminen.²⁴

Tunteen ja sisäisyyden korostaminen kietoutui Okkosella ja Wennervirralla saumattomasti kansalliseen ideologiaan, sillä he uskoivat ainoastaan kansalliseen traditioon sitoutuneen taiteen pystyvän herättämään yleisössä toivotunlaisia tunnereaktioita. Wennervirta julkaisi vuonna 1932 *Aika*-lehdessä kirjoituksen otsikolla ”Miksi yleisö vieraantuu taiteesta?”. Hänen mielestään ongelman ydin oli siinä, että taiteilijat olivat eristäytyneet yhteiskunnasta, ja siten taiteesta oli hävitetty ”kertova, sosiaalinen sisältö, se psykologinen merkitys”, joka vetosi yleisöön.²⁵

19. Onni Okkonen, Suomen taiteen asia on saatava kaikkien piirien omaksi. *Uusi Suomi*, 13.02.1926.

20. Karin Johannisson, *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier 2001, 32–33.

21. Anthony D. Smith, *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press 2003, 215–216.

22. Ks. Anna Bohlin, Heidi Grönstrand & Tiina Kinnunen, Introduction. The Production of Loss. Teoksessa Anna Bohlin, Heidi Grönstrand & Tiina Kinnunen (toim.) *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region*. Brill 2021.

23. Ks. Jenni Rinne, Anna Kajander ja Riina Haanpää. Johdanto. Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa. Teoksessa Jenni Rinne, Anna Kajander ja Riina Haanpää (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Ethnos 2020.

24. Ks. Kallio 1997, 62; Levanto, Kriitikon ristiretki. Ludvig Wennervirran ideologinen kritiikki. Teoksessa Ulla Vihanta ja Hanna-Leena Paloposki (toim.) *Kirjoituksia taiteesta. Suomalaista kuvataidekritiikkiä*. Valtion taidemuseo 1997, 40–46; Huusko 2007, 28–115.

25. Ludvig Wennervirta, Miksi yleisö vieraantuu taiteesta? *Aika* 27.10.1932.

”Miksi yleisö vieraantuu taiteesta?”

Siinä missä Okkonen vaali romanttista näkemystä kansansielusta ja otti etäisyyttä päivänpolitiikan polttavimpiin kysymyksiin, Wennervirta oli avoimesti poliittinen. Hänen myötäan sinimustan aatteen vaikutus alkoi tuntua kuvataiteen kentällä. Wennervirta toimi IKL:n julkaiseman *Ajan Sanan* (1930–1932) ja sen seuraajan *Ajan Suunnan* (1932–1944) taidekriitikkona aina vuoteen 1944, jolloin lehti Suomen ja Neuvostoliiton välirauhansopimuksen myötä määrättiin lakkautettavaksi.²⁶ Kriitikkona Wennervirta ilmaisi vastenmielisyytensä kosmopoliittisuutta, taidetta taiteen vuoksi -asennetta, ja urbaania kaupunkikulttuuria kohtaan. Hän ei hyväksynyt ajatusta taiteen ja yhteiskunnan erillisyydestä, vaan hänen mielestään taiteilijoiden oli vastattava ympäröivän todellisuuden vaatimuksiin. Wennervirta liitti taidepolitiikkaansa myös kielikysymyksen todeten, ettei Suomen ruotsinkielisillä ollut riittävää perehtyneisyyttä tai todellista halua syventyä suomalaiskansalliseen taiteeseen, eikä näin ollen oikeutta edustaa ulkomailla suomalaisuutta ja suomalaista taidetta.²⁷ Osana Wennervirran kielipoliittista asennoitumista voi pitää myös sitä, että hän alkoi varhain käyttää kirjoitustensa yhteydessä alkuperäisen Wennerström-nimensä sijaan suomenkielisemmältä kuulostavaa muotoa Wennervirta. Virallisesti hän muutti nimensä vuonna 1927.²⁸

Wennervirran aatteellinen kiinnittyminen kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropagandaan oli hänen kirjoituksiaan laajasti analysoineen Yrjänä Levannon mukaan tietoista ja tarkoitushakuista. Levannon tutkimusten perustella vaikuttaa siltä, että Wennervirta toivoi myös Suomeen uudenlaista yhteiskuntamuotoa ihailmiensa Hitlerin Saksan ja Mussolinin Italian mallien mukaisesti.²⁹ Kansallisuusaatteen ja

taiteen nousu kietoutuivat Wennervirran mielikuvissa toisiinsa. Vuonna 1936 Helsingin Taidehallissa järjestetystä saksalaisen taiteen näyttelystä kirjoittaessaan hän ilmaisi ihailunsa eheää ja yhtenäistä maailmankatsomusta kohtaan, josta näyttely hänen mielestään todisti: ”Saksan taide on kerta kaikkiaan hyljännyt ’taide taiteen vuoksi’-teorian, se pyrkii luomaan taidetta ihmisiä, kansaa varten.”³⁰ Italialaisen maisemataiteen näyttelyn yhteydessä vuonna 1938 Wennervirta puolestaan totesi Italian kohonneen Mussolinin johdolla eurooppalaiseksi suurvallaksi ja esikuvaksi muille kansoille niin kulttuurin kuin yhteiskunnankin suhteen: ”Se on sisällisesti eheytyneet kansa (tässä suhteessa demokratiojen vastakohta), joka on valmis puolustamaan etujaan ase kädessään.”³¹

Okkosen poliittisista kannoista on vaikeampi saada selvyttä. On ilmeistä, että hänenkin ajatteluaan hallitsivat kansallismielisyys ja ”perinteisten arvojen” vaaliminen, mutta varsinaisesti radikalisoituneita tai totalitaarisia elementtejä siihen ei näytä sisältyneen. Fasismien ja kansallissosialismin suhteen Okkosta voisi kuvailla varovaiseksi myötäilijäksi – mikä sinänsä ei ollut harvinainen asenne aikakauden suomalaisissa kulttuuripiireissä, joissa kommunismin uhka koettiin vahvana.³² Silvennoinen, Tikka ja Roselius ovat korostaneet fasismien ytimen olevan anti-liberalistisessa ja kansallismielisessä asenteessa, johon sisältyi olennaisena osana ajatus yhteiskunnallisesta alennustilasta. Rappion torjumiseksi olisi saatava aikaan kansallismielinen, ”tervehdyttävä” liike, jonka avulla menneisyydessä vallinneeksi uskottu kulta-aika olisi mahdollista palauttaa.³³ Tämän kaltaista retoriikkaa sisältyy myös Okkosen kirjoituksiin. Esimerkiksi eräässä vuonna 1935 ilmestyneessä artikkelissa Okkonen ihasteli ”fascistisen” Italian henkistä ja yhteiskun-

26. IKL määrättiin lakkautettavaksi Suomen ja Neuvostoliiton solmittua välirauhansopimuksen syyskuussa 1944. *Ajan Suunta* sai sen jälkeen jatkaa vielä hetken jatkaa ilmestymistään ”suomalais-kansallisena sanomalehtenä”, mutta pian lehden julkaiseminen lopetettiin Neuvostoliiton vaatimuksesta. Mikko Uola, ”Suomi sitoutuu hajottamaan...” *Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella*. Suomen historiallinen seura 1999.

27. Reitala 1973, 4; Yrjänä Levanto 1997, 46–47, 52–53.

28. Levanto on nähnyt nimenmuutoksessa ”tiettyä propagandistisuutta”, sillä samana vuonna ilmestyi Wennervirran toimittama suurteos *Suomen taide esihistoriallisista ajoista meidän päivimme*. Levanto 1991, 40–41.

29. Levanto 1991, 22–46; Levanto 1997, 54–55.

30. Ludvig Wennervirta, Sata vuotta Saksan taidetta. *Ajan Suunta* 1.4.1936.

31. Ludvig Wennervirta, Italian nykyaikaisen maisemamaalauksen näyttely. *Ajan suunta* 9.1.1938.

32. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 73–103; Tarmo Kunnas, *Fasismien lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana*. Atena 2013, 573–609.

33. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 16–18.

nallista potentiaalia, joka hänen mielestään saattoi toimia esikuvana myös suomalaisille. Taiteen kukoistuksen hän näki merkinä tradition elpymisestä: ”On kuin tämä vanha taidekansa olisi tavannut etruskilaiset ja roomalaiset juurensa ja saanut hyvän annoksen takaisin 1400-lukunsa voimaa ja muotokykyä.”³⁴

Suomen ja Italian kulttuuriyhteyksiä sotien välisenä aikana tutkinut Hanna-Leena Paloposki on todennut, että maiden kulttuuripolitiikkaa yhdisti toive taiteesta, joka ilmaisisi kansakunnan ja maan syvintä olemusta – Suomessa se määriteltiin ”kansalliseksi taiteeksi”, Italiassa ”fasistiseksi taiteeksi”. Molemmissa maissa taidetta pidettiin tärkeänä keinona sekä kansakunnan sisäisen identiteetin vahvistamiseen että kansallisen omaleimaisuuden osoittamiseen ulkomailta.³⁵ Vuonna 1935 ilmestyneessä kirjoituksessaan Okkonen suhtautui jossain määrin toiveikkaasti myös kansallissosialistisen Saksan uuteen taidepolitiikkaan, joka vaati ”’tervettä’ ja ’voimakasta’ kansallista taidetta”. Hän kuitenkin totesi, ettei taide ”synny ja uudistu pelkistä komennuksista” vaan tarvitaan myös ”uutta luovaa henkeä ja uusia voimakkaita persoonallisuuksia.”³⁶

Wennervirran tavoin Okkonenkin allekirjoitti ajatuksen taiteen yhteiskunnallisesta velvoitavuudesta. Esimerkiksi vuonna 1919 hän totesi Suomen uuden aseman itsenäisenä valtiona velvoittavan taiteilijoitaan luomaan jotain suurta. Hän korosti, ettei tarkoittanut tällä ”isänmaalliskansallista ohjelmataidetta”, mutta taiteilijoiden tulisi välttää kaikkea kaupallisuutta ja pinnallisuutta ja sen sijaan ”syventyä oman itsensä ja oman kansan sielunelämään.”³⁷ Okkonen ei nähnyt taiteen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden olevan minkäänlaisessa ristiriidassa persoonallisen ilmaisun kanssa. Hippolyte Tainen esittämän miljöoteorian mukaisesti hän uskoi, että taiteen tuli aina olla sidoksissa syntymäpaikkaansa ja ilmaista sen kansanluonteen ominaispiirteitä: ”Maaperä, ilmasto, ympäristön elinehdot aset-

tavat omat lakinsa.”³⁸ Kultakauden kansalliseksi mielletystä perinteestä hän löysi mallin, jonka omaksuminen ohjaisi nykypäivänkin taiteilijat persoonalliseen ja totuudelliseen ilmaisuun.³⁹

Okkonen ei vastustanut kansainvälisyyttä sinänsä ja kannatti esimerkiksi kansainvälistä näyttelyvaihtoa, mutta hänen mielestään taiteellisessa ilmaisussa tuli löytää oma suomalainen tyyli. Sen perustana ei voinut olla mitään muuta kuin oman maan luonto, kansa ja rotu.⁴⁰ Olavi Paavolaisen moderneja taidevirtauksia esitelleen *Nykyaikaa etsimässä* -teoksen (1929) herättämään keskusteluun Okkonen osallistui kaksiosaisella artikkelilla, jossa hän kannusti suomalaisia kunnioittamaan omaa traditiotaan ja varoitteli juoksemasta ulkomailta omaksuttujen uutuusien perässä: ”Nyky aika on täynnä ’viimeisen uutuuden’ nimessä harjoitettuja silmänkääntötemppeja ja juutalaispekulatsionia; älkäämme arvelematta uhratko suomalaisia sielujamme millekään suunnalle vain pelkän modernismin vuoksi.”⁴¹

Kansallisen taiteen evoluutio

Kultakausi käsitteenä kantaa sisällään ajatuksen kulttuurisesta evoluutiosta. Sen mukaan kulttuurit syntyvät, kukoistavat ja kuolevat. Myös Okkosen ja Wennervirran käyttämät rappion ja renessanssin käsitteet myötäilevät tätä ajattelutapaa. Heidän kirjoituksissaan ajatus nykyhetken rappiosta ja alennustilasta toimii peilauspintana menneisyyden kultakaudelle. Stefan Berger mainitsee kertomuksen menneisyyden kultakaudesta yhtenä tyyppillisinä myyttien ja historiankirjoituksen kohtauspaikkana, joka usein ilmenee nimenomaan kansallisen historiankirjoituksen yhteydessä. Kansallisten myyttien rakentajille on tärkeää osoittaa, että kansakunnan muodostavat ihmiset ovat asuneet samoilla sijoilla, puhuneet samaa kieltä ja siirtäneet yhteistä kulttuuri-perimää katkeamattomana linjana muinaisista ajoista nykypäivään.⁴² Okkosen ja Wennervirran

34. Onni Okkonen, Uusista suuntavirtauksista kuvaamataiteissa. *Uusi Suomi* 1.9.1935.

35. Paloposki 2007, 445.

36. Okkonen 1935.

37. Onni Okkonen, Taidekauden alkaessa. *Uusi Suomi* 9.9.1919.

38. Onni Okkonen, Uutta aikaa etsimässä. Hieman Suomen taiteesta ja ”modernismista” I. *Uusi Suomi* 25.8.1929.

39. Kallio 1997, 64–67.

40. Kallio 1997, 74.

41. Onni Okkonen, Uutta aikaa etsimässä. Hieman Suomen taiteesta ja ”modernismista” II, *Uusi Suomi* 1.9.1929.

42. Berger 2009, 490–502.

kaltaisille kansallishengen nostattajille tällainen myytin ja historian yhteen kietominen tarjosi tehokkaan ja yleisön tunteisiin vetoavan keinon selittää paitsi menneisyyttä myös nykyistä ja tulevaa.

Nostalgia määrittyy siis tässä yhteydessä tavalla, jossa menetyksen ja kaipuun rinnalle nousee ajatus menneisyydestä pohjana uudistumiselle ja siten paremmalle tulevaisuudelle.⁴³ Okkonen ja Wennervirta korostivat niin taiteessa kuin yhteiskunnassakin jatkuvuuden merkitystä ja menneen ajan ihanteiden elvyttämistä. He eivät kuitenkaan pyrkineet palauttamaan menneisyyttä sellaisenaan, vaan heidän mielissään siinteli visio kansallisesta modernismista, joka pohjaisi traditioon, mutta olisi myös kiinni omassa ajassaan. Kyseessä oli eräänlainen tulevaisuuteen kohdistuva nostalgia, joka sai myös utopistisia sävyjä.⁴⁴ Kertomus kultakaudesta sisälsi siis alusta saakka utopistisen vivahteen: menneisyyttä ei ollut tarkoitus palauttaa sellaisenaan, vaan tradition pohjalle oli rakennettava jotakin uutta. Tapa, jolla tuota menneisyyden traditiota konstruointiin, oli kuitenkin nostalgisen kaipuun läpäisemä. Kyse oli paitsi kansallisen taiteen kertomuksen tuottamisesta, myös pyrkimyksestä kohottaa oman aikakauden kuvataiteen asemaa ja kannustaa taiteilijoita tavoittelemaan uutta kukoistuskautta.

Okkosen ja Wennervirran kirjoituksia yhdistää ajatus kansakunnan myyttisestä alkuperästä jossain esihistorian hämärissä sekä läheisemmässä historiassa sijaitsevasta kukoistuskaudesta tähänastisen kehityskulun huipentumana. Vertailukohtana Suomen taiteen kukoistukselle 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa toimivat maailmanhistorian suuret taidekaudet, kuten antiikin Kreikka ja Italian renessanssi. Kansallisen taiteen tradition alkupistettä merkitti molemmille Kansallismuseon kokoelmiin kuuluva mesoliittinen eläinpääveistos, niin kutsuttu ”Huittisten hirvenpää”.

Okkosen sanoin kyseessä oli ”Suomen ensimmäinen taideteos”⁴⁵ Wennervirta puolestaan näki hirvenpäässä lähtökohdan jatkumolle, joka kulki keskiajan kirkkojen ja kansanomaisten ryijyen kautta aina 1800-luvun tietoisempiin taiteellisiin pyrkimyksiin. Näistä kaikista saattoi hänen mukaansa ”löytää piirteitä, jotka vieraista vaikutuksista huolimatta ovat ominaisia nimenomaan Suomen taiteelle, muodostaen sen esim. läntiseen naapurimaahamme verraten karumman ja totisemman, mutta silti sopusuhtaisemman olemuksen.”⁴⁶ Lainaus on peräisin Wennervirran laatimasta esipuheesta toimittamaansa teokseen *Suomen taide esihistoriallisista ajoista meidän päiviimme* (1927), johon hän itse kirjoitti uudemmaa kuvataidetta käsittelevän osuuden. Samassa yhteydessä Wennervirta esitti toiveen, että tulevaisuudessa voitaisiin toteuttaa suomalaista taidetta koskeva yhtenäinen ja järjestelmällinen kokonaisuus. Tähän toiveeseen vastasi Okkonen vuonna 1945 ilmestyneellä kaksiosaisella *Suomen taiteen historialla*, jonka ensimmäisenä kuvana komeili tietenkin Huittisten hirvenpää.

Okkonen kirjoitti teostaan keskellä talvi- ja jatkosodan taisteluita, joissa Suomi kamppaili itsenäisyydestään Neuvostoliittoa vastaan. Kirjan ilmestymisaikaan sodan päätyttyä oli jälleen suuri tarve todistella suomalaisen kulttuurin omaperäisyyttä ja elinvoimaa. Esipuheessa Okkonen totesi sodan aiheuttaneet monia käytännön vaikeuksia teoksen syntyvaiheessa, mutta samalla ankara aika oli kannustanut tuomaan esiin kaikkea sitä, mikä Suomen taiteessa oli ”kaunista ja kansallisesti rohkaisevaa.”⁴⁷

Wennervirran esittämän mallin mukaisesti myös Okkonen näki kansallisen taiteen piirteiden orastaneen jo esihistoriallisella ajalla. Näistä varhaisvaiheista orgaanisten kehitysvaiheiden kautta kumpuavassa taidehistoriallisessa traditiossa ”erämaa ja eurooppalainen sivistys” yhdistyivät mitä ihanteellisimmalla tavalla. Tähän asti

43. Ks. esim. Stuart Tannock, *Nostalgia Critique*. *Cultural Studies* 3 (1995), 456; Michael Pickering & Emily Keightley, *The Modalities of Nostalgia*, *Current Sociology*, 6 (2006) 919–941; Pertti Grönholm & Heli Paalumäki, *Nostalgian ja utopian risteyksessä*. Keskusteluja modernin kaipuun merkityksistä ja aikaulottuvuuksista. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Turun historiallinen yhdistys 2015, 9–38.

44. Ks. Grönholm & Paalumäki 2015, 11–19.

45. Okkonen 1927.

46. Ludvig Wennervirta, Alkulause. Teoksessa Ludvig Wennervirta (toim.) *Suomen taide esihistoriallisesta ajasta meidän päiviimme*. Otava 1927, v–vi

47. Onni Okkonen, *Suomen taiteen historia I–II*, WSOY 1945, v.

suurimman huippunsa tämän syrjäisen maan taide oli Okkosen mukaan saavuttanut 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ajanjaksona, jonka hän nyt muitta mutkitta nimesi ”kultakaudeksi”.⁴⁸ Teoksen toinen osa oli kokonaan omistettu 1880-luvun jälkeiselle ajanjaksolle, jossa kansallista realismia seuraa ”Kansallisromantiikka ja kultakauden synteesi”. Okkonen määritteli vuosisadan vaihteen ”nuoren kulttuuri-Suomen nousukaudeksi”, jossa oli ”tihatonta renessanssituntua.”⁴⁹

Wennervirta oli *Suomen taide* -teokseen kirjoittamassaan luvussa nostanut kaksi taiteilijaa ylitse muiden: Gallen-Kallelan rinnalle kohosi hieman varhaisempaa sukupolvea edustanut Albert Edelfelt (1854–1905). Edelfelt oli ranskalaisvaikutteisella naturalismillaan edistänyt suomalaista taidetta ja siten raivannut tietä Gallen-Kallelan kansallista suuntaa edustavalle tuotannolle. Siinä missä Edelfelt oli maailmanmies, jonka teoksissa oli ”eräänlainen määrittelemätön kansainvälinen leima”, kykeni levoton ja intohimoinen Gallen-Kallela Wennervirran mukaan luotaamaan syvälle suomalaiseen kansansieluun.⁵⁰ Saman vastakkainasettelun omaksui myös Okkonen.⁵¹ Okkosen kuvauksessa sivistynyt ja lahjakas Edelfelt on ”helleeninen henki” ja ”apolloninen ilmestys”.⁵² Gallen-Kallelassa hänen sijaan näki ”väkevää demonisuutta”, ja hänen olemuksensa perustana oli ”miehekäs ja terve, luontehikas suomalainen kauneus”, joka juontuu hänen sukunsa talonpoikaisesta alkuperästä.⁵³

Metafora omaan maaperään juurtuneesta ja siten talonpoikaista traditiota sekä suomalaista luontoa heijastelevasta taiteesta toistuu sekä Okkosen että Wennervirran kirjoituksissa. Berger on huomauttanut, että talonpoikaisen tradition korostaminen on yksi myyttisen historiankirjoituksen ominaispiirre erityisesti Suomen kaltaisissa maissa, joilta pitkälti puuttuvat suurmiehet

ja itsenäinen valtiollinen historia.⁵⁴ Tyytyväisenä omaa maataan viljelevän talonpoikaisen kansan ihanne eli vahvana suomalaisen sivistyneistön keskuudessa 1800-luvun lopulla. Tunne kansakunnan yhtenäisyydestä oli kuitenkin joutunut koetuksille jo vuoden 1905 eduskuntauudistuksen myötä, jolloin oli käynyt ilmi, että kansa äänestikin luokkakantaisesti. Kuten Silvennoinen, Tikka ja Roselius asian muotoilevat: ”Vakaaksi ja hillityksi uskottu kansa oli yhtäkkiä muuttunut poliittisiin kuppikuntiin jakautuneeksi sonnilluomaksi, joka huusi toistensa korvaan Heimolan istuntoosalissa.”⁵⁵

Vuoden 1918 sisällissota syvensi entisestään pettymystä kansaan. Käsitys siveästä ja sivistyneestä talonpojasta ei kuitenkaan pyyhkiytynyt kokonaan pois, vaan se saattoi myös muuntautua nostalgiseksi haavekuvaksi. Wennervirta esimerkiksi uumoili taiteelle uutta renessanssia, jos se vain alkaisi ”lähestyä luontoa ja kansaa, niiden piiristä ammentaen aiheensa ja niitä seikkaperäisesti tutkien.”⁵⁶ Tolstoin ajatukseen viitaten hän myös totesi suuren taiteen olevan niin yksinkertaista, että vaatimaton talonpoikakin kykenee sitä ymmärtämään.⁵⁷ Okkonen puolestaan toivoi uuden taiteen löytävän ”maalaiselämästäkin uutta suuruutta ja kauneutta”. Myös suomalainen maisema kaipasi uusia tulkkeja, ja ”[v]arsinkin, luontomme herooinen elementti näytt[ä] odotta- van Gallénin ajoista uusia julistajiaan.”⁵⁸

Kultakausi ja kansallinen yhtenäisyys

Okkosen *Suomen taiteen historia* vakiinnutti käsityksen 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta kansallisen taiteen kultakautena ja Gallen-Kallelasta sen suurimpana mestarina. Sota-ajan synnyttämä ahdistus oli osaltaan ruokkimassa tätä kuvaa, kuten Okkonen itsekin teoksensa johdannossa totesi. Hänen kielenkäyttönsä on kauttaaltaan

48. Okkonen 1945 I–II, v–vi.

49. Okkonen 1945 II, 76.

50. Wennervirta 1927, 457–458, 462.

51. Muutamaa vuotta myöhemmin Okkonen julkaisi Gallen-Kallelasta myös laajan elämäkertateoksen, joka on edelleen perusteellisin taiteilijaa koskeva kokonaistutkimus. Onni Okkonen, A. *Gallen-Kallela. Elämä ja taide*. WSOY 1949.

52. Okkonen 1945 II, 7.

53. Okkonen 1945 II, 43.

54. Berger 2009, 495; ks. myös Paloposki 2012, 27; Henrik Meinander, Kansallisen katseen lumo. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Siltala 2016, 68; Bohlin, Grönstrand & Kinnunen, 2021, 15.

55. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 43.

56. Ludvig Wennervirta, Vähän väittelyä taideasioista. *Ajan Suunta* 22.08.1934.

57. Ludvig Wennervirta, Modernin italialaisen maisemamaalaustaiteen näyttely. *Ajan Suunta* 13.1.1938.

58. Okkonen 1929.

värikästä ja tunteisiin vetoavaa, ja ajoittain se saa suorastaan paatoksellisia sävyjä hänen kuvaillessaan, kuinka kultakauden taiteilijat halusivat käyttää voimansa ”isänmaan palvelukseen, oman uhatun kansallisuuden puolustukseen”.⁵⁹

Antiikista periytyvä termi kultakausi tai kulta-aika herättää mielikuvia menneisyyden sankari-ajasta, suuruudesta ja loistosta. Samalla siihen sisältyy melankolinen tunne kaipuusta ja menetyksestä. Moderniin kansallisuusaatteeseen kytkeytyvällä kultakausiajattelulla on käsitteellinen yhteys antiikin myyttiin kultakaudesta samoin kuin kristinuskon kadotettuun paratiisiin, mutta kuten Smith on huomauttanut, nämä ajattelutavat on kuitenkin syytä pitää erillään. Kadotettu paratiisi tai antiikin *aurea aetas* ovat universaaleja koko ihmiskuntaa yhdistäviä myyttejä, kun taas näkemys Suomen taiteen kultakaudesta on olemukseltaan etnohistoriallinen eli tietyn kansakunnan oletettuun tai kuviteltuun menneisyyteen kytkeytyvä.⁶⁰

Taidehistorian kontekstissa kultakauden käsitettä on käytetty eri yhteyksissä kuvaamaan tiettyä historiallista periodia, joka näyttäytyy erityisenä kansallisena kukoistuskautena. Tunnetuin lienee Hollannin niin kutsuttu kulta-aika 1600-luvulla, mutta myös esimerkiksi Espanjan taiteella oli oma kultakautensa 1500- ja 1600-lukujen taitteessa ja Tanskalla 1800-luvun alkupuolella. Tällaisia määrittelyjä on viime aikoina kritisoitu, sillä ne tapaavat kytkeytyä ongelmallisiin historian ilmiöihin, kuten suurvalta-asemaan, orjuuteen ja siirtomaista saatujen rikkauksien hyväksikäyttöön.⁶¹

Suomen kultakaudella ei ole samanlaista suoraa yhteyttä esimerkiksi kolonialismin historiaan, mutta ei sitäkään pitäisi ajatella poliittisesti neutraalina tai viattomana käsitteenä.⁶² Ensinnäkin etnohistoriallisesti määrittynyt kultakausimyytti on historian kertomuksena aina rajoittava ja

ulossulkeva. Myytin funktiona on osoittaa tietyn kulttuurin alkuperä ja erillisuus suhteessa ulkopuolisiin, jotka eivät jaa tätä yhteistä menneisyyttä eivätkä siten voi kuulua kyseiseen kulttuuriseen yhteisöön.⁶³ Toiseksi Suomen taiteen kultakausimyytin rakentuminen liittyy kiinteästi sotienvälisen Suomen kansallisuusaatteeseen, ja poliittisesti jännitteeseen ilmapiiriin, jossa kansallinen ja kansainvälinen asettuivat vastakkain. Siten kertomus kantaa mukanaan vahvasti ajankohtaansa sidottuja käsityksiä kielestä, rodusta, kansanluonteesta ja kulttuurisesta evoluutiosta.

Smithin mukaan käsitys menneestä kultakaudesta on tärkeä tai jopa välttämätön kansallisuusaatteen osatekijä, jonka tehtävänä on rakentaa kuvaa jatkuvuudesta, autenttisuudesta ja kansakunnan arvosta sekä toimia kansallisen kohtalon mallina.⁶⁴ Näin määriteltynä kertomus kultakaudesta sisältää väistämättä nostalgian elementin. Sen alkuun panevana voimana on usein jonkinlainen murros tai katkos, joka sysää käyntiin kaipuun menneeseen. Kadotettu menneisyys näyttäytyy nykyhetkeä autenttisempaan, juurevampaan ja rytmiltään hitaampaan. Okkosen ja Wennervirran kirjoituksista voi helposti paikantaa nostalgian retoriikkaan kuuluvia keskeisiä elementtejä, joihin kultakausikäsitteen ja autenttisuuden kultin ohella kuuluu juuri ajatus menetyksestä tai katkoksesta ja sitä seuranneesta rappiosta sekä orastava toivo uudesta kukoistuksesta.⁶⁵

Kuten edellä todettiin, tunne menetyksestä on myös keskeinen kansallistunnetta ruokkiva elementti. Kyse oli nykyhetken ankuroimisesta käyttökelpoiseen menneisyyteen, joka siten takaisi kansakunnalle myös tulevaisuuden.⁶⁶ Taidehistorialla on vain vähän vaikutusvaltaa varsinaisessa poliittisessä päätöksenteossa, mutta kultakausimyyttiin kytkeytyvään historian käyttöön liittyy sekä eksistentiaaliseksi että moraali-

59. Okkonen 1945 II, 82–83.

60. Smith 2003, 166–174.

61. Ks. esim. Tom van der Molen: The Problem of ‘the Golden Age’ <https://www.codart.nl/feature/curators-project/the-problem-of-the-golden-age/> (8.5.2023)

62. Ks. Janne Lahti & Rinna Kullaa, Kolonialismin monikasvoisuus ja sen ymmärtäminen Suomen kontekstissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4 (2020), 420–426; Johanna Turunen & Mari Viita-aho, Suomalaisuuden ja toiseuden rajamailla: eksotisointi Gallen-Kallelan Museon Afrikka-kokoelman näyttelyhistoriassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4 (2020), 466–480.

63. Smith 2003, 216.

64. Smith 2003, 190–191.

65. Ks. esim. Tannock 1995, 456; Smith 2003, 212–217; Vihma 2021, 10–12.

66. Ks. Smith 2003, 171; Berger 2009, 493.

seksi määrittäviä piirteitä, joilla on merkitystä ja valtaa yhteisön itseymmärryksen ja identiteettien suhteen. Lisäksi Okkosen ja Wennervirran määrittämään kansallisen taiteen ihanteeseen liittyy myös moraalisesti velvoittava ulottuvuus.⁶⁷

Kultakausi antimodernina myyttinä

Kertomusta Suomen taiteen kultakaudesta voidaan lähestyä esimerkkinä antimodernista myytistä, joka rakentuu Svetlana Boymin määrittelemälle entistävälle nostalgialle. Boym on erottanut toisistaan entistävän, *restorative*, ja pohdiskelevan, *reflective*, nostalgian. Siinä missä pohdiskeleva nostalgia on isetietoisista ja usein ironista, entistävälle nostalgialle on ominaista, ettei se tunnista itseään vaan esiintyy totuutena ja kiinnittymisenä traditioon.⁶⁸ Usko siihen, että menneisyyden kultakausi oli todellinen ajanjakso eikä ainoastaan etäinen haavekuva, kuuluu nimenomaan entistävän nostalgian ydinkertomuksiin.⁶⁹ Suomen taiteen kultakausimyyttiin on sen syntyvaiheista lähtien pesiytynyt kaksijakoisuus, jossa puhutaan yhtäältä 1800- ja 1900-lukujen vaihteen mytologisoivasta suhteesta usein ”kalevalaiseksi” määrittävään menneisyyteen, toisaalta jälkipolvien rakentamasta ja ylläpitämästä käsityksestä tuosta ajankohdasta taiteen kultakautena. Boymin esittämän jaottelun mukaisesti 1800- ja 1900-lukujen vaihteen taiteilijoiden menneisyyteen kohdistuvat fantasiat edustavat pohdiskelevaa nostalgiasuhteita, jossa lähtökohtana on, ettei mennyttä voi rakentaa uudelleen. Okkosen ja Wennervirran kirjoituksissa taas kuvaa menneisyydestä rakennetaan entistävän nostalgian lähtökohtien mukaisesti vastaamaan nykyhetken tarpeita.

Kultakausimyytin kaksi kerrosta sulautuvat assosiativisesti toisiinsa, ja myöhemmissä tulkintoissa niihin kiinnittyvät nostalgian ulottuvuudet ovat sekoittuneet. Mielikuva kultakauden taiteilijoista, jotka ammensivat inspiraatiota kalevalaisesta menneisyydestä ja siten nostivat

taiteen kukoistukseen ikään kuin glorioi käsityksen kultakaudesta ja sitoo sen osaksi myyttiseen muinaisuuteen kurrottavaa kansallista historiaa. Samalla myytin katkoksia ja aukkoja on tarkoitushakuisesti tilkittävä, jotta voidaan pitää yllä eheää kertomusta kansallisen taiteen kukoistuksesta.

Tosiasiassa taiteilijoiden yhteistä kansallista rintamaa ei ollut 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, vaan kuten kaikkina muinakin aikoina, taiteilijoita motivoivat hyvin monenlaiset yksilöllisesti määrittäneet lähtökohdat. Vaikka taiteella ja kansallisuusaatteella oli yhtymäkohtia, nationalismi oli vain yksi monista ajassa vaikuttaneista ideologioista.⁷⁰ Gallen-Kallelan nostaminen kansalliseksi sankarihahmoksi on korostanut kansallisten aineiden merkitystä hänen taiteessaan. Uudemmassa tutkimuksessa on kuitenkin tuotu aiempaa vahvemmin esiin hänen taiteensa monipuolisia lähtökohtia ja kansainvälisiä yhteyksiä.⁷¹ Viime aikoina myös naisten tekemä taide on päässyt enenevässä määrin tutkimuksen keskiöön, ja etenkin Helene Schjerfbeckin (1862–1946) nimi on alkanut assosioitua kultakauteen. Okkonen ja Wennervirta arvostivat Schjerfbeckiä suuresti, mutta naisena ja ruotsinkielisenä hänellä ei edes odotettu olevan kiinnostusta *Kalevalaa* ja kansallisia aiheita kohtaan. Niinpä hänen taiteensa näyttäytyi ”poikkeuksellisenä ilmiönä” ja ”miltei kokonaan vieraana ajan kansallisille ihanteille.”⁷²

Kultakausikertomuksen muokkautuminen osaksi laajempaa kuvaa kansakunnan historiasta myötäilee suomalaisen historiankirjoituksen yleisiä suuntaviivoja ja sitä leimannutta ”kansallista katsetta.”⁷³ Okkosen ja Wennervirran edustamat voimakkaasti politisoituneet kansallismieliset tulkinnat menettivät uskottavuuttaan toisen maailmansodan jälkeen. Henrik Meinander on kuitenkin huomauttanut, että kansallinen katse säilyi ja tavallaan vahvistuikin sotaa seuranneina vuosikymmeninä muodostuneessa kansallisen yhtenäiskulttuurin ihannekuvasa. Se on ollut omiaan ohjaamaan historiantutkijoita sovittelle-

67. Historian käytön eri ulottuvuuksista ks. Pertti Grönholm & Heino Nyyssönen, *Historian käyttö ennen ja nyt. Faktana ja fiktiona. Kosmopolis* 49 (2019)

68. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2001, xviii; ks myös Vihma 2021, 198–199.

69. Mark Lilla. *The Shipwrecked Mind*. New York Review Books 2016, 9; Vihma 2021, 50.

70. Ks. Lahelma 2020, 177–206.

71. Ks. esim. Marja Lahelma, *Akseli Gallen-Kallela*. Ateneumin taidemuseo / Suomen kansallisgalleria 2018; Kokkinen 2019.

72. Wennervirta 1927, 446; Okkonen 1945 II, 149; ks. myös Riitta Konttinen, *Sammon takojat. Nuoren Suomen taiteilijat ja suomalaisuuden kuvat*. Otava 2002, 41.

73. Meinander 2016, 63–77.

viin tulkintoihin aiemmin ristiriitaisiksikin koetuista ilmiöistä, jotka nyt mukautettiin osaksi kansallista kertomusta. Käsitys taiteen kultakaudesta näyttäytyy tässä valossa esimerkiksi toistuvasta historian kertomuksesta, johon kytkeytyy ylpeys kansallisista saavutuksista ja vastoinkäymisten voittamisesta.⁷⁴ Konfliktien ja jännitteiden jättäminen analysoimatta saattaa johtaa piilevien arvoasetelmien legitimoimiseen – oli se sitten tietoista tai ei.⁷⁵ Myyttinen kertomus kultakaudesta on pitänyt yllä käsitystä taiteen kansallisesta traditiosta tavalla, joka yhtäältä sitoo taiteen ja politiikan toisiinsa, mutta samalla siivoaa pois näkyviltä käsitteen poliittiseen lataukseen sisältyviä kiusallisia piirteitä.⁷⁶

Lopuksi

Tässä artikkelissa olen kahden vaikutusvaltaisen taidehistorioitsijakriitikon kirjoitusten avulla havainnollistanut, miten nostalgian sekä siihen kietoutuvien kulttuurisen muistin ja onohduksen käsitteiden avulla voidaan avata myyttisen kultakausikertomuksen rakenteita. Myytinrakentajat Okkonen ja Wennervirta olivat kumpikin tärkeitä taidekentän vaikuttajia ja aktiivisia yhteiskunnallisia keskustelijoita. He rakensivat kertomustaan kansallisesta taiteesta ajankohtana, jolloin sekä käytännön politiikkaa että taidepolitiikkaa leimasi vuoden 1918 sodan jättämä trauma. Sivistyneistö oli syvästi pettynyt kansaan, jota se oli 1800-luvun kansallisesta heräämisestä lähtien oppinut pitämään oikeamielisenä ja hyvänä. Sisällissodan kauhut olivat kuitenkin pyyhkaisseet mukanaan viimeisetkin rippeet runebergiläisestä ihanteellisuudesta. Pettymyksen tunne synnytti fantasiakuvan menneisyydestä, joka samalla heijastui utopistiseksi näkymäksi tulevaisuuteen. Elvyttämällä edellisellä vuosisadalla vallinneen ihanteellisen kuvan talonpoikaisesta kansasta Okkonen ja Wennervirta uskoivat voivansa palauttaa taiteelle yhteisen kansallisen päämäärän.

Okkosen ja Wennervirran kirjoituksissa näkyvä vahvasti ajatus oman ajan yhteiskunnan alennustilasta ja rappiosta, joka toimii peilauspintana menneisyyden kultakaudelle. He käänisivät kat-

seensa vain pari vuosikymmentä aikaisempaan ajanjaksoon, joka nyt näyttäytyi ihanteellisessa valossa. Kansakunnan rikkonaisuus oli omiaan vahvistamaan sekä kansallisuusaatetta että autoritaarisuutta, niin taidemaailman suhteen kuin yhteiskunnassa yleisemminkin. Taidekentällä oli tapahtunut merkittävää modernisoitumista ja kansainvälistymistä 1910-luvulla, mutta 1920-luvun alusta lähtien kansallinen ideologia kasvatti vaikutusvaltaansa. Modernismia kannattava suunta syrjäytettiin taidemaailman valtaapitävistä elimistä, kuten Taideyhdistyksestä, joka vastasi myös korkeimman tason taidekoulutuksesta Suomessa. Puheellaan taiteen kansallisesta velvoittavuudesta ja yhteisestä päämäärästä Okkonen ja Wennervirta halusivat kannustaa oman aikansa taiteilijoita synnyttämään taiteelle uutta kukoistuskautta, joka vetäisi vertoja 1800- ja 1900-lukujen vaihteen kultakaudelle. Heidän kirjoituksissaan rakentuvan kansallisen taiteen kertomuksen ja siihen sisältyvän kultakausimyytin voikin nähdä osana pyrkimystä saada kansakunta ymmärtämään omaa parastaan.

Okkosen ja Wennervirran lukijaan vetoavan kirjoitustyylin synnyttämä tunnevaikutelma on jäänyt elämään kertomuksen rakenteissa. Jo käsite ”kultakausi” itsessään on vahvasti latautunut. Sen välittämä kuva historiasta pohjautuu fantasialle ja tiettyyn historialliseen aikakauteen kohdistuvalle nostalgialle pikemminkin kuin aidolle historialliselle ymmärrykselle menneisyyden ilmiöistä ja yhteisöistä. Tällaiset kansalliseen muistiin perustuvat narratiivit pyrkivät rakentamaan kollektiivisen muistin moninaisuudesta päämäärähakuisen kertomuksen, jossa muistin aukot ja katkokset ohitetaan, jotta voidaan muodostaa eheä ja inspiroiva kertomus kansallisesta identiteetistä.⁷⁷ Siten kertomuksen välittämä kuva menneisyydestä on väistämättä vääristynyt.

Kultakausimyytin affektiivinen ulottuvuus on saattanut osittain peittää näkyvistä poliittisesti epäilyttäviä tai muuten ongelmallisia puolia, eikä näitä kertomuksen ulottuvuuksia siksi välttämättä enää tietoisella tasolla muisteta tai tunnisteta. Osana kansallisen taiteen kertomusta niiden vaikutus kuitenkin heijastuu myös nyky-

74. Meinander 2016.

75. Tannock 1995, 457.

76. Ks. Lahelma 2020.

77. Boym 2001, xviii.

päivään. Esiin nousee esimerkiksi kysymys siitä, minkälainen taide hyväksytään osaksi kansallista traditiota ja kuka saa kuulua kansaan, jonka tunteja tämän taiteen ajatellaan ilmentävän. Kertomuksen myyttiluonteen tunnistaminen ja sen elementtien tarkempi analysoiminen auttaa tekemään tilaa uusille tulkinnoille – sellaisille, jotka heijastavat sekä menneisyyden että nykyhetken moninaisuutta. Tämä artikkeli on ensimmäinen systemaattisempi yritys analysoida kultakausi-myytin rakentumista osana historiallisia prosesseja. Tutkimuksen jatkuessa on tarkoitus selvittää vielä perusteellisemmin Okkosen ja Wennerviran kirjoitusten saamaa vastaanottoa taiteilijoiden ja taidekentän toimijoiden sekä myös laa-

jemman sivistyneistön keskuudessa. Tällöin on mahdollista syventää ymmärrystä heidän kirjoituksissaan rakentuvan kansallisen taiteen kertomuksen yhteiskunnallisista kytköksistä ja vaikutavuudesta. Tutkimuksen seuraavissa vaiheissa tullaan myös perehtymään sekä kultakausi-kertomukseen jatkuvuuteen läpi koko 1900-luvun että myös niihin tekijöihin, jotka ovat muuntaneet tai vastustaneet kertomusta.

FT **Marja Lahelma** työskentelee akatemiaturkijana taidehistorian oppiaineessa Helsingin yliopistolla.
Sähköposti: marja.lahelma@helsinki.fi

Anna Hukka

Nostalgia identiteetin rakentajana

Valev Uibopuun pakolaisvuosien kirjeenvaihto

Valev Uibopuu (1913–1997) loi Ruotsissa maanpaossa eläessään merkittävän uran ennen kaikkea kirjailijana, mutta myös toimittajana, kustantajana sekä kielentutkijana ja -opettajana.¹ Uibopuu kävi Ruotsin-vuosinaan myös hyvin laajaa ja monitahoista kirjeenvaihtoa, johon keskityn tässä artikkelissa. Tarkastelen Uibopuun kirjeenvaihdossa ilmenevää nostalgista menneen kodin muistamista. Pohdin, miten nostalgia rakentui ja ilmeni Uibopuun kirjeenvaihdossa sekä miten nostalginen kodin kaipuu toimi osana identiteetin rakennusta. Tarkastelun keskiössä ovat nostalgian sosiaalinen, materiaallinen sekä aisteihin ja paikkoihin kytkeytyvä puoli.

Uibopuun kirjekokoelma sisältää yli kaksikymmentätuhatta kirjettä ja korttia. Suurin osa kirjeistä sijaitsee Viron Kirjallisuusmuseon kulttuurihistoriallisessa arkistossa, mutta Uibopuun ensimmäiselle vaimolleen, suomalaiselle toimittaja-kirjailija Tuuli Reijoselle, kirjoittamat yli tuhat kirjettä ja korttia sijaitsevat osana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmia.² Valtaosa kirjeistä on Ruotsin-vuosilta 1944–1997. Kirjekokoelma pitää sisällään sekä intiimimpää kirjeenvaihtoa ystävien ja perheenjäsenten kanssa että erilaisia ammatillisia ja virallisia kirjeenvaihtoja. Tutkimusaineistossa esiintyvät kirjekumppanit voidaan jakaa kolmeen ryhmään: Uibopuun perhe ja sukulaiset, samoilla Etelä-Viron

seuduilla eläneet sekä hänen kohtalotoverinsa. Kirjeenvaihtokumppaneidensa kanssa Uibopuu pääsi käsittelemään kodin menetyksen ja kotikäyvä tunteita. Perheenjäsenillä, samoin kuin muilla samoilla kotiseuduilla eläneillä – erityisesti lapsuuden ja nuoruuden tuttavilla, oli yhteinen paikkakokemus. Heidän kanssaan Uibopuu saattoi jakaa muistoja menetetyistä kotiseudistaan. Kohtalotovereilta Uibopuu taas sai ennen kaikkea ymmärrystä, sillä hekin olivat kokeneet kodin ja kotimaan menetyksen.

Uibopuun säilynyttä kirjeaineistoa ei ole aiemmin hyödynnetty nostalgian tutkimuksessa, vaikka hänen kirjeensä tarjoavat hedelmällisen materiaalin maanpaossa rakentuvan kodin ja nostalgian pitkän aikavälin tarkasteluun. Uibopuun henkilökohtaisten kirjeiden käyttäminen tutkimusaineistona tuo nykyiseen pakolaishistorialliseen tutkimukseen lisää kokemuksen näkökulmaa, sillä kirjeet auttavat lähestymään pakolaisuutta paremmin tunnetason ilmiönä. Ne valottavat erityisesti toisen maailmansodan synnyttämää tilannetta, jossa Virosta paenneet elivät vasten tahtoaan vuosikymmeniä erossa kodistaan, kotimaastaan ja läheisistä ihmisistään. Uibopuun maanpaossa kirjoittamat kirjeet kertovatkin samalla kertaa sekä entisen paikan jättämisestä että uuteen paikkaan asettumisesta – suhteesta niin vanhaan kuin uuteen kotiin.³ *Koti* on paikka, johon ihmiset kiinnittyvät erityisen voimakkaasti ja monikerroksisesti.⁴ Sen

1. Laajimmin Uibopuun uraa ja elämää on tarkastellut Ülo Tonts elämäkerrassa *Valev Uibopuu. Elu ja loomingu lugu* (Ilmamaa 2004). Suomeksi Uibopuulta on julkaistu viisi kaunokirjallista teosta: novellikokoelma *Häkkilinnut* (1945, suom. Helvi Katajavuori & Eino Parikka), romaani *Neljä tulta* (1952, suom. Kerttu Mustonen & Helvi Katajavuori), romaani *Jano* (1958, suom. Kerttu Mustonen-Hukki), romaani *Markus, älä muutu!* (1962, suom. Tuuli Reijonen-Uibopuu) ja novellikokoelma *Myöhäinen rakkaus* (1965, suom. Tuuli Reijonen).

2. Noin 200 kopiota näistä kirjeistä on myös Viron Kirjallisuusmuseon kulttuurihistoriallisessa arkistossa.

3. Vanhan kodin rakentamisesta ja ylläpitämisestä siirtolaiskirjeissä ks. esim. Shuhua Chen, *Making Sense of the World. Archival Research with Qiaopi Letters*. Teoksessa Karin Koehler & Kathryn McDonald-Miranda (toim.) *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Inter-Disciplinary Press 2016, 59–76.

4. Vrt. Yi-Fu Tuan, *Paikan taju. Aika, paikka ja minuus*. Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 17–18.

vuoksi joutuessaan kodistaan vastentahtoisesti eroon monille syntyy kaipuun tunne sitä kohtaan. Tämä kaipuu voi kehittyä nostalgiaksi. Lähestynkin *nostalgiaa* pakolaisuuden synnyttämän kodin menetyksen kautta – eron kokemuksena.⁵ Siitä kumpuaa päättymätön menneen kodin kaipuu. Jo itse *nostalgia*-sana viittaa koti-ikävään – *nostos* tarkoittaa kotiinpaluuta ja *álgos* kipua tai tuskaa.⁶ Nostalgiasa koti-ikävä konkreettista paikkaa kohtaan muokkautuu kuitenkin kaipuuksi toiseen aikaan; nostalgikko haluaa käydä menneessä ajassa uudelleen aivan kuin menneeseen voisi palata samalla tavalla kuin palataan johonkin paikkaan.⁷

Vaikka nostalginen muistelu kohdistuu menneeseen, se on vastaus nykyajassa ilmeneviin tarpeisiimme.⁸ Se ikään kuin toimii reaktiona jatkuvuuden kokemuksen odottamattomaan katkeamiseen.⁹ Kirjallisuudentutkija Andreea Ritivoin mukaan nostalgian voikin määrittellä yrityksenä löytää oman elämän merkitys vertailemalla nykyistä ja mennyttä ja asettamalla näin kokemukset laajempaan kontekstiin.¹⁰ Se on eräänlainen omaelämäkerrallinen muisti, jonka avulla työestetään mennyttä.¹¹ Se rakentaa muistia ja muistoja sekä tuottaa ja lajittelee merkityksiä.¹²

Muistelemineen on myös tärkeä identiteetin lujittamisen keino.¹³ Kun ihmiset asettavat narratiivien avulla itsensä aikaan ja paikkaan, he edistävät identiteettinsä jatkuvuuden tunnetta.¹⁴ Nostalgian avulla täydennetään ja vahvistetaan myös omaa identiteettiä.¹⁵ Identiteetin näen tässä yhteydessä narratiivisena ja konstruktivistisena jo siitäkin syystä, että tarkastelen kirjoitettuja, jotenkin jo tulkittuja kokemuksia, enkä välittömiä kokemuksia itsessään.¹⁶ *Identiteetti* on kertomus, jota kerrotaan sekä itselle että toisille siitä, kuka ja millainen minä olen.¹⁷ Se muotoutuu tekstien, toiminnan ja tapojen avulla ja määrittyy suhteessa toisiin ihmisiin sekä yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin olosuhteisiin.¹⁸ Se on muuttuva, haarautuva ja moniulotteinen, ja siten ihmisillä on pikemminkin monia muokkautuvia identiteettejä kuin yksi staattinen identiteetti.¹⁹

Myös kirjeenvaihdon voi nähdä olevan yksi keino rakentaa omaa identiteettiä, sillä kirjeiden välityksellä voi näyttää vastaanottajalle, kuka lähettäjä on tai kuka hän haluaisi olla.²⁰ Kirjoittaessaan elämästään toiselle kirjoittaja tulee samalla jäsentäneeksi kokemuksia, ajatuksia ja tunteita myös itselleen.²¹ Näin kirjeiden kirjoittaminen voi johtaa isetutkiskeluun ja

5. Vrt. Riikka Rossi & Katja Seutu, Nostalgian lukijalle. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 11.
6. Susanna Sallinen, Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. Päivi Granö, Jaako Suominen & Outi Tuomi-Nikula (toim.) *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Turun yliopisto 2004, 8; Antto Vihma, *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Teos 2021, 8.
7. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2001, xv.
8. Vrt. Aaron Santesso, *A Careful Longing. The Poetics and Problems of Nostalgia*. University of Delaware Press 2006, 16.
9. Ene Kõresaar, Virolaisten elämäkerrat ja nostalgian retoriikka. Teoksessa Maarit Knuutila et al. (toim.) *Hei, muistatko...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007*. Ethnos ry 2007, 118.
10. Andreea Deciu Ritivoi, *Yesterday's Self. Nostalgia and the Immigrant Identity*. Rowman & Littlefield Publishers 2002, 29. Ritivoi viittaa määritelmässään F.C. Bartlettin teokseen *Remembering*. Cambridge University Press 1932, 234.
11. Janelle L. Wilson, *Nostalgia. Sanctuary of Meaning*. University of Minnesota Libraries Publishing 2014, 147–148.
12. Pirjo Kukkonen, Nostalgian Semiosis. Keveyden ja painon dialogia. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 15.
13. Pirjo Korkiakangas, Muisti, muistelu, perinne. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Usitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, 155.
14. Wilson 2014, 19–61.
15. Ritivoi 2002, 39.
16. Vrt. Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 66.
17. Nira Yuval-Davis, Belonging and the Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice* 40:3 (2006), 202. Yuval-Davis pohjaa identiteetin määritelmänsä Denis-Constant Martinin artikkeliin ”The Choices of Identity”. *Social Identities* 1:1 (1995), 5–16.
18. Vrt. Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen, *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 8.
19. Sidonie Smith & Julia Watson, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. University of Minnesota Press 2001, 33–34.
20. Maarit Leskelä-Kärki, Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyden, 1906–1936. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historian-tutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011, 261.
21. Vrt. Ritva Hapuli, Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. *Historiallinen aikakauskirja* 103:3 (2005), 317–323.

minän pohtimiseen.²² Olenkin lähestynyt kirjeitä omaelämäkerrallisina – omia elämänvaiheita ja -kokemuksia käsittelevinä – teksteinä.²³ Henkilökohtaisten kirjeiden käsittelyssä apunani on ollut hermeneuttinen ja empaattinen lukutapa, mikä tarkoittaa ennen kaikkea pyrkimystä toisen toiseuden ymmärtämiseen sekä kunnioittamiseen.²⁴

Valev Uibopuun menetetty koti

Pakolaisen tie oli Valev Uibopuun tapauksessa pitkä. Syksyllä 1943 hän pakeni ensin Saksan miehittämästä Virossa Suomeen, josta hän siirtyi Neuvostoliiton ja Suomen solmittua välirauhan syyskuussa 1944 kiireellä Ruotsiin. Ruotsissa hän asui ensin vajaat kymmenen vuotta Tukholman seudulla, josta hän muutti Lundiin. Uibopuun pakolaiselämä päättyi vasta Viron uudelleen itsenäistyessä vuonna 1991. Kotimaahan hän ei kuitenkaan muuttanut takaisin, vaan asui viimeisetkin elinvuotensa Lundissa. Tärkeä syy sille, miksi Uibopuu ei jatkanut pakomatkaansa Ruotsista eteenpäin, olivat siellä asuvat kohtalotoverit. Maanpakoon oli päätyneet moni muukin virolainen sivistyneistön edustaja ja kulttuurivaikuttaja, mukaan lukien lähes kolmasosa Viron tasavallan aikaisen Kirjailijoiden Liiton jäsenistä.²⁵ Kirjailijoilla oli merkittävä rooli virolaisen kulttuurin säilyttämisessä ja edistämässä maanpaossa, ja myös Uibopuu koki tehtävän tärkeäksi. Uibopuu olikin aktiivinen virolaisen pakolaisyhteisön jäsen, joka piti yhteyttä muihin kirjailijoihin,

kuten Ruotsiin päätyneisiin Aino Kallakseen, August Gailitiin, Bernard Kangroon ja Karl Ristikiveen.

Lukuisten pakolaisvuosien kuluessa Uibopuun käsitys kodista muuttui moniulotteiseksi ja -haaraiseksi.²⁶ Maanpaosta seuranneista suurista elämänmuutoksista huolimatta – tai kenties juuri niiden vuoksi – Etelä-Virossa sijaitsevan lapsuuden ja nuoruuden kotiseudun merkitys säilyi tärkeänä läpi hänen elämänsä. Lapsuudessaan Uibopuu joutui muuttamaan perheensä kanssa usein, vaikkakin Etelä-Viron sisällä. Hänen isänsä kuoleman jälkeen vuonna 1920 perhe muutti Uibopuun äidinisän rakennuttamaan taloon Tinnoon, joka sijaitsi Karaskin kylässä, lähellä Võrua. Tästä talosta muodostui Uibopuulle koti, jossa hän jaksoittaisia poissaoloja lukuun ottamatta asui vuoteen 1936 asti, jolloin hän muutti etelävirolaiseen Valgan kaupunkiin. Uibopuun äiti jäi kuitenkin kotitaloon, ja Uibopuun jo muutettua kotoa siitä muodostui paikka, johon hän aina pyhien aikaan ja kesäisin palasi.²⁷

Uibopuu kaipasi tätä menetettyä kotia ja koko mennyttä Etelä-Viroa maanpaossa ollessaan, ja hän kirjoitti vielä muutama vuosi ennen kuolemaansa sen olevan hänen todellinen kotinsa.²⁸ Myös etelävirolaisuus säilyi tärkeänä osana Uibopuun identiteettiä loppuun asti. Tästä kertoo esimerkiksi hänen omaelämäkerrallinen esseensä *Eneseloolist: kolmekordselt killustatud elu* (1987),²⁹ joka julkaistiin neljänkymmenen pakolaisvuoden jälkeen. Esseessään Uibopuu muun

22. Bruce S. Elliot, David A. Gerber & Suzanne M. Sinke, Introduction. Teoksessa Bruce Elliot, David Gerber & Suzanne Sinke (toim.) *Letters Across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*. Palgrave Macmillan, Carleton Centre for the History of Migration 2006, 19; Ritva Hapuli & Maarit Leskelä-Kärki, Kirjoittamisen julkiset ja yksityiset maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Teoksessa Sakari Ollitervo & Heli Rantala (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Turun yliopisto 2010, 264.

23. Vrt. Anni Vilkkö, *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, 196.

24. Toisen ymmärtämiseen pyrkimisestä ks. Timo Laine, Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. PS-kustannus 2010, 36. Toisen kunnioittamisesta ks. Leskelä-Kärki 2006, 84; Erkkä Pehkonen, Kirjetutkimuksen etiikkaa. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan eettimetodologiset haasteet. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura 2015, 73.

25. Piret Kruuspere, Sissejuhatus. Teoksessa Piret Kruuspere (toim.) *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus 2008, 9.

26. Tarkemmin kodin merkityksestä ja rakentumisesta Uibopuun elämässä ks. Anna Hukka, Kodu mitmemõõtmeline tähendus. Valev Uibopuu pagulasaastad. *Keel ja kirjandus* 63: 11 (2020), 951–968.

27. Viron kirjallisuudenmuseon kulttuurihistoriallinen arkisto (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv / EKM EKLA), Valev Uibopuun kokoelma (356), kirjekokoelma 22: 21, sivut 28/72 & 29/75 (V. Uibopuu 5.12.1993 & 7.12.1993 J. Naaritsalle).

28. EKM EKLA 356: 22: 21, 29/75 (V. Uibopuu 7.12.1993 J. Naaritsalle).

29. Suom. ”Omaelämäkerrallista: kolminkertaisesti pirstottu elämä”

muassa kirjoittaa polveutuvansa vanhasta etelävirolaisesta talonpoikaissuvusta, jonka tietoja löytyy kirkonkirjoista vuodesta 1650 alkaen. Hän kirjoittaa siinä myös tuntevansa vielä vanhuuden päivillään – kaikista ulkomailla vietetyistä vuosista huolimatta – ”tiettyä” helpotusta päästes- sään keskustelemaan ”lapsuuden murteellaan”.³⁰

Lohdullista ja kivuliasta uneksintaa lapsuuden ja nuoruuden maisemissa

Maanpaon synnyttämä vastentahtoinen ero kodista ja kotimaasta loi pohjan Valev Uibopuun nostalgiakokemukselle. Uibopuulle ero kodista oli traumaattinen kokemus, ja hän poti Ruotsissa pitkään koti-ikävää.³¹ Uibopuun, kuten monien muidenkin virolaisten pakolaisten, kokema kodin menetyksen trauma ohjasi muistelemaan kotia

■ Kuva 1. Uibopuun kotitalo Tinnon päätyseinä kuvatuna vuonna 1965 puutarhasta päin. Lähde: EKM EKLA B-37:3822.

yhä uudelleen. Kotiinpaluusta muodostui paine, josta ei voinut vapautua.³² Siitä tuli osa pakolaisen elämää.³³ Antropologien Kristin Kuutman ja Aet Annistin mukaan virolaisten sotapakolaisten identiteettiä määrittelikin juuri kodin ja kotimaan menetys, tilallinen häiriö.³⁴ Kielitieteilijä Leelo Keevallik on taas esittänyt, että virolaisten pakolaisten kohdalla kotiinpaluun unelma muodostui tärkeäksi osaksi heidän identiteettiään.³⁵ Myös Uibopuu käytti kiintymystä entiseen kotiseutuunsa henkilökohtaisen identiteet-

30. Valev Uibopuu, *Ajavoolu võrendikest. Mõtteraamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast*. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1987, 152–157.

31. Esim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA), Tuuli Reijosen arkiton kirjekoelma (1387–1388), kirjeet 1: 59; 1: 139; 1: 29 (V. Uibopuu 4.4.1945; 5.5.1946; 6.2.1954 T. Reijoselle).

32. Vrt. Leo Luks, Eesti kirjanduse kadunud kodu. *Keel ja kirjandus* 57: 10 (2014), 738.

33. Uibopuun kokemaa koti-ikävää sekä kotiinpaluun vaikeutta tarkastelen tarkemmin työn alla olevassa väitöskirjassani.

34. Kristin Kuutma & Aet Annist, Home and Heritage out of Place. The Disjunction of Exile. *Journal of Heritage Studies* 26:10 (2020), 943.

35. Leelo Keevallik, Everyday Construction of Identity in the Estonian Refugee Community in Sweden. *Journal of Baltic Studies* 41:2 (2010), 181.

tinsä rakennusaineena.³⁶ Tietoisuus kodin menetyksestä suuntasi hänen katseensa menneeseen, ja vielä yli neljäkymmentä vuotta maanpaossa oltuaan hän kirjoitti siskolleen, että vanhaksi tultuaan ihminen ikävöi kotipaikkaansa, ”jos ei muuten, niin sitten muistoissaan ja unelmissaan”.³⁷ Muistoissa ja unelmissa eläminen – nostalginen kodin muistelu – oli Uibopuulle keino käsitellä kodin menetyksen traumaa sekä säilyttää tunteita eheästä identiteetistä. Pakolaisuusvuosien ja -vuosikymmenten kuluessa Uibopuun koti alkoi elää yhä enemmän nostalgian sävyttämässä muistelussa ja unelmissa.³⁸

Uibopuun nostalginen kaipuu kohdistui erityisesti lapsuuden ja nuoruuden maisemiin ja tunnelmiin – lapsuuden, ”joka ei koskaan lähde mielestä”.³⁹ Ensimmäiselle vaimolleen Tuuli Reijoselle Uibopuu esimerkiksi kirjoitti vuonna 1945 sydämellisesti lapsuus- ja nuoruusmuistoistaan: toipumisestaan kotona polvivammastaan sekä työstään kirjastonhoitajana kotikunnan kirjastossa ja sihteerinä enonsa Richard Rohtin luona. Menneiden muistelun myötä hän kirjoitti olevansa ”jollainlailla liikutettu” ja päätti muistelunsa lauseeseen: ”Luen saksalaista kirjaa ja lähetän näin muistelman suukoksen nuoruusmaalleni.”⁴⁰

Kotipaikan kevättä Uibopuu muisteli äidilleen vuonna 1959 seuraavasti:

Ajattelen usein omaa entistä kotia ja Sinun hellää huolenpitoasi. Erityisesti keväisin tulee mieleen, kuinka koivut puhkesivat koivikossa hiirenkorville ja alkoivat tuottaa mahlaa. Muis-

tan, kuinka kerran keväällä sairaana ollessani toit minulle ensimmäisen vihreän koivunoksan sänkyyn. Kyllä, muistan omenapuu-tarhan keväällä kukkimassa, suuren jasmiinipensaan verannan edessä ja sireenipensaan Kutsarin puoleisella pihan laidalla sekä paljon, paljon muuta kaunista. Näiden muistojen lämmössä tervehdin sinua kaukaa.⁴¹

Muistot lämmittivät, sillä ne näyttäytyivät Uibopuulle kauniina. Ne ilmenivät myös aurinkoisina ja kirkkaina, kuten lapsuuden kevättalvet, jolloin Uibopuun muistikuvissa ”lumi hohti ja säteili hangilla ja Külasoo oli kuin kullalla ja hopealla verhottu”.⁴² Ne olivat myös iloisia ja valoisia, kuten ”kauaksi” jääneet kesäpäivät.⁴³ Näissä Uibopuun muistikuvissa lapsuutensa vuodenaajoista näkyy hyvin, kuinka lapsuus voi ilmetä myöhemmässä muistelussa onnellisimpana ja lämpimimpänä – nostalgisena – ajanjaksona.⁴⁴ Pitkittynyt poissaolo kotoa voi vahvistaa positiivisia muistikuvia vielä entisestään, ja ihmisille, jotka ovat menettäneet kotinsa ”peruuttamattomasti”, koti ja koti-seutu voivat muuttua ideaalisiksi ja symbolisiksi paikoiksi.⁴⁵ Nostalgia onkin määritelty tunteeksi, joka ilmenee positiivisena menneisyyden (yli) arvostamisena.⁴⁶ Uibopuun kohdalla pysyvästi menetetty koti sai pakolaisuusvuosien kuluessa tällaisen ihannoidun muodon. Esimerkiksi vuonna 1949 hän kirjoitti Reijoselle Etelä-Viron kotipaikan kesien olevan kaikkein parhaimpia.⁴⁷ Äidilleen hän taas kirjoitti, että kaikki, mihin ylipäätään lapsuudessa oli tottunut, oli ”aina se kaikkein parhain”.⁴⁸ Vielä 1980-luvun lopulla hän koki,

36. Vrt. Sallinen 2004, 84–85.

37. EKM EKLA 356: 16: 3, 154/166 (V. Uibopuu 5.6.1984 M. Lassille).

38. Hukka 2020.

39. EKM EKLA 356: 165: 1, 46/85 (V. Uibopuu 13.10.1963 E. Uibopuulle).

40. SKS KIA 1387: 1: 103 (V. Uibopuu 23.9.1945 T. Reijoselle).

41. EKM EKLA 356: 165: 1, 12/20 (V. Uibopuu 24.3.1959 E. Uibopuulle). Huom. vironkieliset sitaattit ovat artikkelin kirjoittajan suomentamia.

42. EKM EKLA 356: 165: 1, 34/62 (V. Uibopuu 30.3.1962 E. Uibopuulle).

43. EKM EKLA 356: 26: 6, 34/35 (V. Uibopuu 24.10.1986 V. Pärsimägilte).

44. Vrt. Ene Kõresaar, Lapsepõlv kui ajalooil. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. Teoksessa Ene Kõresaar & Terje Anepaio (toim.) *Mälu kui kultuuritegur. Etnoloogilisi perspektiive*. Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, 74; Triin Mulla, ”Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv”: 1940. aastad eestlaste lapsepõlvemälestustes. Teoksessa Ene Kõresaar & Terje Anepaio (toim.) *Mälu kui kultuuritegur. Etnoloogilisi perspektiive*. Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, 102.

45. Päivi Granö, Jaakko Suominen & Outi Tuomi-Nikula, ”Oma koti kullalla” Johdannoksi. Teoksessa Päivi Granö, Jaakko Suominen & Outi Tuomi-Nikula (toim.) *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Turun yliopisto 2004, 9–10.

46. Ene Kõresaar, Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälukultuuris. Elulooürija vaatepunkt. *Keel ja kirjandus* 51: 10 (2008), 760.

47. SKS KIA, 1387: 1: 315 (V. Uibopuu 15.5.1949 T. Reijoselle).

48. EKM EKLA, 356: 36: 13, 5/5 (V. Uibopuu 10.6.1958 E. Uibopuulle).

ettei ollut saavuttanut Ruotsissa oikeaa joulu-tunnelmaa – sellaista, mikä oli lapsuudessa ja sen ”oikeassa ympäristössä”.⁴⁹

Uibopuu palasi muistoissaan onnelliseen lapsuuteen, sillä nämä muistot toivat turvan tunnetta. Turvallisen menneisyyden muistelu tarjoaa filosofi Gaston Bachelardin sanoja käyttäen ”onnellisia takertumisia” sekä rohkeutta.⁵⁰ Siten nostalginen muistelu voi saada myös korvaavia ja jopa vapauttavia ulottuvuuksia.⁵¹ Lapsuusmuistot tarjoavat turvaa etenkin silloin, kun elämä ja ympäristö muuttuvat radikaalisti.⁵² Näin voi olla esimerkiksi maanpakoon joutuessa. Vaikeiden pakolaiskokemusten myötä lapsuusmuistot elämästä itsenäisessä Virossa tuntuivatkin vanhemman polven virolaisille pakolaisille turvallisilta ja kotoisilta. Ne muuttuivat näin ylipositiivisiksi, idealisoiduiksi, nostalgisiksi sekä osaksi heidän identiteettiään.⁵³

Positiivisiin lapsuuden ja nuoruuden muistoihin ja maisemiin keskittymällä Uibopuun muistot tuntuivat saavan selkeän muodon. Esimerkiksi vuonna 1945 Uibopuu kertoi Reijoselle, kuinka sulkiessaan silmänsä hän saattoi nähdä silmäluomiensa takana aivan kuin kupariin piirrettyinä nummet, niityt ja laitumet, joilla oli viettänyt seitsemän kesää paimenpoikana. ”[S]iinä ei voi olla mitään erehtymistä”, hän kirjoitti.⁵⁴ Kotipaikan maisemat voivatkin toimia eräänlaisina ”muisti-ankkureina”, jotka auttavat säilyttämään muistikuvat selkeinä ja erehtymättömän tuntuisina.⁵⁵ Muistikuvat vaikuttavat silloin staattisilta, ikään

kuin kuvan kaltaisilta. Ihmiset muistavat itseään koskevia tapahtumia, tarinoita ja myyttejä juuri liittämällä ne tiettyihin paikkoihin, sillä abstrakti ja muodoton aika kiinnittyy mielissämme konkreettisempaan tilaan.⁵⁶ Fyysiset paikat siis ikään kuin kiinnittävät muistomme.⁵⁷ Nostalgia ”tarttuu menneen jälkiin nykyisyydessä ja kiinnittyy ihmisen olemisen tilallisuuteen kytkien kerrotut muistot koettuun tilaan ja paikkoihin”, kuten sosiologi Anni Vilkkonen on esittänyt.⁵⁸ Mitä paremmin muistot ovat juurtuneet tilaan ja mitä pidempään niissä on oltu, sitä vankempia ne ovat.⁵⁹ Etelä-Viro, jossa Uibopuu oli viettänyt koko lapsuutensa ja nuoruutensa, oli jättänyt häneen lähtemättömän jälkensä.⁶⁰ Vielä yli 70-vuotiaana hän koki kotiseutunsa ihmeen kauniiden kävely-maisemien ajattelun aivan läkähdyttävän.⁶¹

Muistojen selkiytyminen ja idealisoituminen voivat herättää muistelijassa kuitenkin kysymyksen omien muistikuvien paikkansa pitävyydestä. Uibopuun kirjoittaessa vuonna 1964, ettei Ruotsissa ollut niin lämpimiä ja kauniita kesiä kuin ”vanhalla Võrumaalla”, hän pohtikin samalla, että kenties hän oli tullut vanhaksi ja nuoruusiän muistot vaikuttivat sen vuoksi liian kauniilta.⁶² Hän näki kotimaahan ja ihmisiin liittyvien muistojensa syventymisen ja selkiytymisen liittyvän juuri vanhentumiseen.⁶³ Hän koki myös ylipäättään vanhojen asioiden sekä suvun muistelun lisääntymisen olevan vanhenemisen seurausta.⁶⁴ Vanhuuden lisäksi muistojen ”kaunistuminen” liittyy myös nostalgiseen uneksintaan

49. EKM EKLA, 356: 2: 23, 3/5 (V. Uibopuu 5.1.1987 E. Aland-Vernikille). Lainausmerkit alkuperäisen kirjoittajan.

50. Gaston Bachelard, *Tilan poetiikka*. Nemo 2003, 78. Suomentanut Tarja Roinila.

51. Vrt. Roberta Rubenstein, *Home Matters. Longing and Belonging. Nostalgia and Mourning in Women's Fiction*. Palgarve 2001, 6.

52. Vrt. Kõresaar 2005, 63.

53. Jane Kalajärvi, Kanada pagulaseestlaste kodud kultuuriidentiteedi väljendajatena. *Mäetagused* 50 (2012), 41–42.

54. SKS KIA 1387: 1: 86 (V. Uibopuu 30.7.1945 T. Reijoselle).

55. Aivar Jürgenson, Diasporaa eestlaste maastikest. *Mäetagused* 50 (2012), 11.

56. Muistin ja paikan suhteesta ks. Petri J. Raivo, Historialliset maisemat ja maantieteellinen muisti. Näkökulmia sotahistorian sijainnilliseen representaatioon. Teoksessa Raine Mäntysalo (toim.) *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*. Atena 2004, 143. Abstraktin ajan ja konkreettisen paikan suhteesta ks. Bachelard 2003, 84.

57. Jürgenson 2002, 52.

58. Anni Vilkkonen, Kodin kaipuu. Tuntuma ajassa muuttuvaan tilaan. Teoksessa Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 15.

59. Bachelard 2003, 84.

60. Esim. SKS KIA 1387: 1: 86 (V. Uibopuu 30.7.1945 T. Reijoselle).

61. EKM EKLA, 356: 2: 23, 2/3 (V. Uibopuu 18.10.1985 E. Aland-Vernikille).

62. EKM EKLA 356: 36: 13, 32/33 (V. Uibopuu 25.5.1964 E. Uibopuulle).

63. EKM EKLA 356: 165: 1, 38/71 (V. Uibopuu 6.7.1962 E. Uibopuulle); EKM EKLA 356: 29: 12, 7/8 (V. Uibopuu 5.12.1965 M. Rohtille).

64. EKM EKLA 356: 36: 19, 7/7 (V. Uibopuu 1.6.1969 J. Uibopuulle).

– unelmointiin, joka sekoittaa muistoja. Bachelardin mukaan uneksinnan avaamissa muistoissa ”ullakko” – vahvistava yksinolon tila – voi muistojen sekoittumisen myötä tuntua samalla kertaa pieneltä ja suurelta, kylmältä ja lämpimältä, ja silti aina lohduttavalta. Palauttaessamme mieleen muistoja lisäämme niihin uneksinnan mukanaan tuomia arvoja. Uibopuun lapsuuden valoisien, iloisten ja kauniiden paikkojen muistelu olikin tällaista uneksintaa, jossa hän saattoi elää uudelleen ja säilyttää elävinä muistonsa entisistä asuinpaikoistaan.⁶⁵ Siten hän pystyi käsittelemään erosta johtuvaa traumaa ja pakolaisuuden synnyttämää häiriötä jatkuvuuden tunteessa.⁶⁶ Keskenkäisiksi jääneissä muistelmissaan Uibopuu esimerkiksi pohti sitä, kuinka ”[m]erkillisellä tavalla” hän ei muistanut yhtään opiskelukauden jälkeistä kotiinpaluuta Tartosta pilviseksi tai sateiseksi. Hän arveli sen liittyvän muistin toimintaan, jossa jotkut asiat muuttuvat kauniimmiksi ja toiset synkemmiksi ja jossa osa on keksitty ja osa pyyhitty pois.⁶⁷

Tällainen Uibopuun pohdinta muistojen merkityksen korostumisesta ja muuttumisesta on *reflektiivistä nostalgiaa*, jossa ei pelkästään sentimentalisoita mennyttä, vaan tiedostetaan muistojen mahdollinen muokkautuminen ajan kuluessa.⁶⁸ Vaikka Uibopuu poti kaipuuta menneisiin maisemiin, hän kuitenkin samalla tiedosti, että entisten kotipaikkojen elämä oli muuttunut ja jäljelle olivat jääneet vain fyysiset paikat, jotka olivat ”aivan kuin jotkin sammuneet tähtikuviot avaruudessa”.⁶⁹ Hän ymmärsi, että Viro oli vuosikymmenten saatossa muuttunut.⁷⁰ Sen vuoksi

hän pelkäsi, että matkustaessaan uudelleen itsenäistyneeseen Viroon sieltä saadut vaikutelmat eivät sopisi hänen muistoissa säilyneeseen maailmaansa.⁷¹ Hän pelkäsi kadottavansa muistikuvistaan ”senkin”, mikä vielä oli tallella.⁷² Paluu paikkaan, josta on säilynyt voimakkaita muistoja, voi turmella nämä tilaan kiinnittyneet muistot.⁷³ Uibopuun vuonna 1992 tekemä matka kotimaahan osoittautuikin ristiriitaiseksi, ja monesta kokemastaan ilosta huolimatta entisten lapsuuden maisemien näkeminen oli myös kivuliasta.⁷⁴

Uibopuu kokikin lohduttavan nostalgian lisäksi myös kivuliasta nostalgiaa, joka on tietynlaista suremista ja kummittelevaa kaipuuta.⁷⁵ Siihen kuuluu tuskallinen tietoisuus mahdollisuudesta saada mennyt maailma takaisin.⁷⁶ Siinä aiemmat suhteet ja paikat – niin muistetut kuin kuvitellutkin – tunkeutuvat ja hankaloittavat henkilön sen hetkistä elämää ja vaikuttavat tämän nykyisyyden kokemuksiin, suhteisiin ja kiinnittymiseen.⁷⁷ Se voi näkyä esimerkiksi surun ja menetyksen tunteina.⁷⁸ Maanpaon ja kodin menetyksen synnyttämä suru siirtyikin Uibopuun nostalgiseen muisteluun. Se tulee ilmi esimerkiksi Uibopuun kirjeessä äidilleen vuodelta 1960. Kirjeessä hän kertoi olleensa aina joulun aikaan melkein sairas koti-ikävästä ja vanhoista muistoista, ”niin että se surumielisyys välillä toisia ympärillä olijoita kohtaan voi näyttää jopa epäkohteliaalta”.⁷⁹ Kymmenen vuotta myöhemmin hän kirjoitti etelävirolaiselle tuttavalleen olleensa joulun aikaan jälleen ajatuksissaan lapsuuden kotiseutunsa jouluissa ja jatkoi: ”Ajat, mitä koskaan ei voi unohtaa. Kaikki

65. Vrt. Bachelard 2003, 78–86.

66. Vrt. Christa Schönfelder, *Renegotiations of Longing and Belonging*. Teoksessa Gabriele Rippl (toim.) *Haunted Narratives. Life Writing in an Age of Trauma*. University of Toronto Press 2013, 298.

67. EKM EKLA 356: 130: 1, 158 (Valev Uibopuu, *Minu maa ja eluased. Meenutusis olnud aegadest ja inimestest*).

68. Korkiakangas 1999, 173.

69. EKM EKLA 356: 130: 1, 8.

70. Esim. EKM EKLA 356: 5: 9, 108/115 (V. Uibopuu 24.7.1992 B. Eisenschmidtille).

71. EKM EKLA 356: 35: 2, 61/63 (V. Uibopuu 14.7.1992 A. Tiisvälille).

72. EKM EKLA 356: 20: 15 (V. Uibopuu 3.5.1991 A. Markille). Huom. Uibopuu ei vierailut Virossa ennen neuvostomiehityksen päättymistä poliittisista syistä.

73. Kirsi Saarikangas, *Merkityksellinen tila. Lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena*. Teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, 63.

74. EKM EKLA 356: 2: 23, 25/32 (V. Uibopuu 23.10.1992 E. Aland-Vernikille). Ks. myös Hukka 2020.

75. Rubenstein 2001, 5.

76. Rossi & Seutu 2007, 8.

77. Rubenstein 2001, 5.

78. Vrt. Wilson 2014, 22.

79. EKM EKLA 356: 36: 13, 13/13 (V. Uibopuu 5.2.1960 E. Uibopuulle).

joulupyhät vieraisilla ovat olleet minulle oikeastaan surunpyhät. Mutta ehkä elämme yleensäkin vieraassa maailmassa?”⁸⁰

Kivuliaasta nostalgiaa kertoo myös Uibopuun vuonna 1991 kirjoittama kirje Tinnon entiselle paimenelle, jonka muistelut omasta elämästään olivat tuoneet ”todella lähelle” myös Uibopuun kotikylän ja nuoruuden. Menneiden muisteluun liittyi vahvasti menetyksen tunne, jota oli vaikea kohdata. Uibopuu kirjoitti siitä:

Kuten mainitsin, olen Sinun rivejäsi luenut osissa, suunnilleen samalla tavalla kuin otetaan vilustumislääkettä, jota ei sovi kaataa. Välillä on sydäntä puristanut myös ankara suru alati esiin nousevan kysymyksen myötä: pitikö sen kaiken silloin olla ja mennä sillä tavoin?⁸¹

Tuskaa aiheutti myös muistin rajallisuus, jota Uibopuu pohti, kun hän oli käynyt läpi vanhoja papereitaan. Hän kuvasi muistiaukkoja aivoissa

■ Kuva 2. Valev Uibopuun kotitalo Tinno maantieltä päin kuvattuna 1965. Kuva: EKM EKLA B-37-3824.

ilmeneviksi tuberkuloosin keuhko-onttouksiksi, joiden vuoksi ”henki salpautuu, ja eteenpäin ei pääse”⁸² Reflektiiviseen – pohdiskelemaan – nostalgiaan kuuluukin myös tällainen muistin riittämättömyyden tarkastelu. Lisäksi siihen liittyy muistin tarjoaman lohdun tiedostaminen.⁸³ Uibopuu pohtikin myös sitä, miksi menneen muistelu tuntui tärkeältä; hän näki, että ihmismieli oli ”valitettavasti” luonteeltaan sellainen, että se ikävöi ”takaisin vanhoihin lähteisiin”, sillä ”[y]ksikään uusi vesi ei maistu niin makoisalta kuin se, jota on lapsuudessa juotu”⁸⁴

Kivulias nostalgia voi näkyä menneisyyteen takertumisena tai muutoksen vastustamisena, mutta myös positiivisena selviytymiskeinona.⁸⁵ Uibopuulle se näytti olevan enemmän tällainen selviytymisen ja identiteetin rakentamisen keino,

80. EKM EKLA 356: 1: 1, 25/49 (V. Uibopuu 10.1.1970 R. Aabelille).

81. EKM EKLA 356: 22: 21, 16/43 (V. Uibopuu 24.4.1991 J. Naaritsalle).

82. EKM EKLA 356: 30: 43 (V. Uibopuu 22.2.1981 J. Sinimäelle).

83. Vihma 2021, 210.

84. EKM EKLA 356: 26: 6, 11/11 (V. Uibopuu 29.6.1969 V. Pärsimägille).

85. Rossi & Seutu 2007, 11.

kun hän surustaan huolimatta keskittyi vaali-
maan kaunista menneisyyttä Virossa.

Aistien herättämä ja materiaallinen nostalgia

Paikkojen ja maisemien lisäksi Valev Uibopuun nostalgiset muistot kiinnittyivät tavaroihin ja muuhun materiaan, joiden varaan hän saattoi rakentaa identiteettiään. Tällaisesta materiaan kiinnittyvästä nostalgisesta identiteetin rakennuksesta kertoo esimerkiksi Uibopuun suhtautuminen sukkapariin, jonka hän oli ostanut vuonna 1938 entisestä kotikaupungistaan Valgasta. Uibopuun parsiessa sukkaa heinäkuussa 1945 hän oli löytänyt nämä ”kovin-kovin” kuluneet sukat, jotka olivat kulkeneet läpi monen elämänvaiheen – niin muuton kotimaan pääkaupunkiin, sodan kuin pakolaisuudenkin – ja muuttuneet sen vuoksi tärkeiksi. Sukat säilyttivät yhteyden kotiin ja menneeseen, niihin sisältyi osa Uibopuun elämäntarinaa. Tätä tarinaa kertomalla hän pystyi sijoittamaan itsensä aikaan ja paikkaan. Hän kirjoitti sukistaan: ”Siinä näkee niin monet neulanpisteet – olen niitä itse parsinut niin monessa elämäni vaiheessa, että ovat käyneet rakkaaksi. Saakoot vielä armahdusta!”⁸⁶

Sukkien lisäksi myös monet muut entisistä ajoista muistuttavat tavarat herättivät Uibopuussa nostalgisia tunteita. Niin tapahtui esimerkiksi Emilie-äidin lähettämien lapasten ja sukkien kohdalla. Äidin kutomiin vaatteisiin olivat välittyneet tämän ajatukset ja toiveet, minkä vuoksi ne olivat Uibopuulle ”kuin talismaani”, joka toi ”onnea ja hyvää”.⁸⁷ Esineiden tuomat muistot entisestä kodista voivat tuoda juuri tällaisia yhteyden ja turvan tunteita, kuten sosiologi Janelle Wilson on esittänyt.⁸⁸ Ne ikään kuin säilövät mennyttä aikaa; erilaiset kiinnekohdat, joihin muistot kiinnittyvät, antavat muistoille paikat ja muodot.⁸⁹ Tavaroiden merkitys ei perustu enää niiden alkuperäiseen tarkoitukseen, vaan nostal-

giseen arvoon; ne ovat saaneet symbolisen merkityksen. Niistä on tullut muistojen solmukohta, menneisyyden tulkinta.⁹⁰ Uibopuulle tällaisina kiinnekohtina toimivat vaatteiden lisäksi myös esimerkiksi hänen vanhat virolaiset kirjansa, jotka palauttivat hänen mieleensä entisen kodin kirjahyllyn sekä isän pöytälaatikot, joista ”nousi ruutinhajua”.⁹¹

Jos materia tarjoaa muistoille muodon, niin aistit toimivat niiden herättäjinä.⁹² Yllättävä tuttu aistiärsyke voi tuoda mieleen palan mennyttä aikaa tai johdattaa jopa laajempaan muiston rakennelmaan.⁹³ Esimerkiksi Juhan-veljelleen Uibopuu kirjoitti kesäkuun alussa 1968, että haistettuaan leikatun, kellastuneen heinän tuoksun, hänen mieleensä oli tullut heti veli heinänteossa kotiseudulla, Alamustin joen varressa olevalla niityllä.⁹⁴ Makuaistin herättämiä muistoja olivat tuoneet taas Emilie-äidin lähettämät kotipihan omenat. Uibopuun maistettua ”kotimaan maa-perästä” versoneita ja ”voimaa kotimaan aurin-gonpaisteesta” saaneita omenoita oli ”kaikki entinen” tullut hänen mieleensä ja oli tuntunut siltä kuin hän olisi käynyt kotona. Omenoiden makuun oli säilynyt mennyttä aikaa, ja tämä tuttu maku oli siirtänyt Uibopuun sen hetkisestä ympäristöstä menneeseen ja tuonut nostalgisia muistoja kotimaalta.⁹⁵ Uibopuu olikin itkenyt ja nauranut ”ilosta” ja ollut ”kyyneliin asti liikuttunut” omenat saatuaan, eikä hän olisi voinut toivoa enää parempaa lahjaa.⁹⁶

Arvokas lahja olivat myös Uibopuun vuonna 1959 serkultaan saamat valokuvat rakkaista ihmisistä, joista osa oli ”yhdellä tai toisella tavalla” menetettyjä. Kuvat olivat ”kuin konkreettinen tervehdys tuosta menneisyyden maasta”, ja ne olivat tuoneet mieleen ”entiset ajat, kaikki, mitä joskus oli”.⁹⁷

Valokuvien kautta läheiset ihmiset ja paikat tulivatkin osaksi Uibopuun elämää myös maan-

86. SKS KIA 1387: 1: 100 (V. Uibopuu 16.9.1945 T. Reijoselle).

87. EKM EKLA 356: 36: 13, 2/2 (V. Uibopuu 8.12.1957 E. Uibopuulle).

88. Wilson 2014, 123.

89. Vrt. Bachelard 2003, 82.

90. Kalajärvi 2012, 37–44.

91. SKS KIA 1387: 1: 253 (V. Uibopuu 17.2.1948 T. Reijoselle).

92. Ks. esim. Smith & Watson 2001, 21.

93. Vihma 2021, 220.

94. EKM EKLA 356: 36: 19, 7/7 (V. Uibopuu 1.6.1968 J. Uibopuulle).

95. Vrt. Wilson 2014, 120.

96. EKM EKLA 356: 36: 13, 18/18 (V. Uibopuu 16.11.1960 E. Uibopuulle).

97. EKM EKLA 356: 26: 6, 6/6 (V. Uibopuu 30.9.1959 V. Pärsimägilte).

paossa. Esimerkiksi äidilleen Uibopuu kertoi katselevansa Ruotsissa aina välillä vanhoja valokuvia, kuten kuvaa kotipihan tammesta, jonka alla hän oli lapsuudessaan ”melkoisesti leikkinyt ja kerännyt tammenterhoja”.⁹⁸ Kuva, jossa veli seisoi kotitalon portailla taustanaan ”vanha kellarin katto, jonka päällä olemme lapsuudessa välillä kiipeilleet”, oli saanut Uibopuun liikuttumaan.⁹⁹ ”Lasitettavaksi” taas päätyi kuva lähijärvestä, jossa Uibopuu oli onkinut nuoruutensa kesät.¹⁰⁰ Näillä kuvilla entisestä kodista, lapsuudesta ja perheestä Uibopuu pystyi rakentamaan identiteettinsä jatkuvuuden tunnetta, sillä paikkaan liittyvät muistot ja erityisesti lapsuuteen liittyvät paikat ovat keskeisiä identiteetin ja jatkuvuuden tunteen lähteitä.¹⁰¹ Nämä kuvat auttoivat muistamaan kotia sekä säilyttämään sen sellaisena kuin se oli menneisyydessä ollut, sillä kuvissa aika ja paikka olivat ikään kuin pysähtyneitä, muuttumattomia. Niissä voi ”viipyillä” kuvitteellisesti.¹⁰² Aikanaan vähäiselle huomiolle jäänyt kuvan ottamiseen liittyvä tapahtumahetki saattaa saada muistelun myötä isomman roolin ja muuttua kaipuun kohteeksi.¹⁰³ Kuviiin voikin liittyä myös tietynlainen kipeyden tunne, Uibopuun nimeämä liikuttuneisuus, kun niihin tallennettu kohde on pysäytetty hetkeen, jota ei voi koskaan enää tavoittaa.¹⁰⁴ Toisin sanoen kuvat herättävät meissä nostalgian, ja juuri niillä onkin usein ollut pakolaisten kotona löytyvistä tavaroista suurin nostalgia-arvo.¹⁰⁵

Sosiaalinen nostalgia

Valev Uibopuun kirjeenvaihdossa ilmenevässä nostalgisessa muistelussa tärkeää oli mahdollisuus päästä jakamaan muistoja muiden kanssa – erityisesti niiden, jotka olivat eläneet

samassa lapsuuden ympäristössä. Uibopuun entiseen kotiin sekä menetettyyn kotimaahan liittyvien muistojen jakaminen perheen kanssa oli oman identiteetin rakennusta sekä tarinankerronnan että sosiaalisen siteen vahvistamisen muodossa,¹⁰⁶ sillä kokemusten ja tapahtumien muisteleminen yhdessä kiinnittää yhteisöön ja lujittaa samalla minuutta.¹⁰⁷ Esimerkiksi Tinnon entiselle paimenelle Uibopuu kirjoitti olevansa iloinen siitä, että pääsi keskustelemaan kirjeissä ”lapsuuden aikaisen kotikylän asioista, oloista ja ihmisistä”.¹⁰⁸ Tämän kirjeenvaihdon avulla Uibopuu saattoi jakaa muistoja menneistä ajoista ja saada ”täydennystä” omiin muistikuviin.¹⁰⁹

Mennyttä kotia Uibopuun oli mahdollista muistella myös äitinsä ja sisarensa kanssa, jotka asuivat edelleen Virossa. Sisarelleen Maimulle Uibopuu kirjoittikin vuonna 1957 tämän ja äidin kirjeiden olevan portti ”elämään, joka säilyy ikuisesti kaikkein kauneimpana ja muistorikkaimpana”.¹¹⁰ Maimulta Uibopuu saattoi myös tarkistaa muistinsa paikkansa pitävyyttä, ja hän esimerkiksi tarkisti siskoltaan heidän entisen kotitalonsa eläinten sekä kylänsä talojen nimiä.¹¹¹

Kodin muistojen ja tietojen jakamisen lisäksi myös kodin ja kotimaan menetyksen jakaminen oli tärkeää Uibopuun sosiaalisessa ja nostalgisessa identiteetin rakennuksessa. Sitä Uibopuu saattoi tehdä ihmisten kanssa, jotka olivat hänen tavoin päätyneet eroon lapsuuden kodistaan ja kotimaastaan. Esimerkiksi Virosta muuttaneen kirjailijan ja tekstiilitaiteilijan Erika Aland-Vernikin kanssa Uibopuu saattoi muistella yhteisiä kotiseutuja Etelä-Virossa sekä koko kotimaata ja samalla jakaa yhteisen ikävä kotiin. Heidän välissään kirjeenvaihdossa ikävöity koti näyttä-

98. EKM EKLA 356: 36: 13, 11/11 (V. Uibopuu 22.10.1959 E. Uibopuulle).

99. EKM EKLA 356: 36: 13, 7/7 (V. Uibopuu 26.10.1958 E. Uibopuulle).

100. SKS KIA 1388: 1: 353 (V. Uibopuu 25.9.1965 T. Reijoselle).

101. Igor Knez, *Autobiographical Memories for Places. Memory* 14 (2006), 359–377.

102. Vrt. Tuan 2006, 22.

103. Sallinen 2004, 87.

104. Vrt. Tuan 2006, 21–22.

105. Kalajärvi 2012, 36.

106. Vrt. Wilson 2014, 36; Ks. myös Lewicka 2013, 53.

107. Korkiakangas 1999, 167.

108. EKM EKLA, 356: 22: 21, 18/49 (V. Uibopuu 4.7.1991 J. Naaritsalle).

109. EKM EKLA, 356: 22: 21, 19/52 (V. Uibopuu 11.9.1991 J. Naaritsalle).

110. EKM EKLA 356: 16: 3, 11/12 (V. Uibopuu 25.9.1957 M. Lassille).

111. Eläinten nimistä ks. EKM EKLA 356: 16: 3, 153/165 (V. Uibopuu 17.3.1984 M. Lassille). Kylän talojen nimistä ks. EKM EKLA 356: 16: 3, 154/166 (V. Uibopuu 5.6.1984 M. Lassille).

tyikin nostalgisena menneen ajan ihannointina. Se oli vuorovaikutteista, yhdessä koettua ja eheyttävää nostalgiaa. Sen ilmaisussa hyödynnettiin yleisempää itsenäistymisen jälkeisessä Virossa kasvaneiden nostalgiaretoriikkaa, jossa keskeiset elementit olivat maa ja luonto.¹¹² Uibopuu esimerkiksi kirjoitti Aland-Vernikille, että rakkaus kotimaata ja sen luontoa kohtaan oli syntynyt ”lapsuuden tottumusten lumouksessa”. Hän kirjoitti myös, että se, joka oli nähnyt ”kotimaisen koivun” ”varhaiskevään vihreydessä, ei voinut ihastella yhtäkään toista puuta maailmassa.”¹¹³ Aland-Vernik taas kirjoitti Uibopuulle, että kotimaa ja sen luonto olivat kauneinta maailmassa, ja pohti, saattoiko kukaan ulkomaalainen ymmärtää hänen taiteensa koivunlehtien keväistä kauneutta ja tuoreutta.¹¹⁴

Johtopäätökset

Artikkelissa lähestyin Valev Uibopuun pakolaisajan kirjeitä omaelämäkerrallisina teksteinä, mikä auttoi ymmärtämään paremmin nostalgian suhdetta identiteetin rakennukseen sekä pakolaisuuteen. Uibopuun kirjeissä ilmenevä nostalgia vahvistaa jo aiemmassa tutkimuksessa ilmennyt näkemystä nostalgiaista elämäkerrallisena muistina, jonka avulla ihmiset voivat työstää mennyttä ja samalla rakentaa identiteettiä nykyisyydessä. Uibopuun kirjeistä käy myös ilmi, kuinka vahvasti nostalgia voi kytkeytyä pakolaiskokemukseen. Uibopuun kokema nostalgia syntyi maanpaon aiheuttaman eron kokemuksen kautta; se liittyi vahvasti nostalgian sananmukaiseen merkitykseen – koti-ikävään. Uibopuu jakoi muiden pakolaisvirolaisten kanssa kodin ja kotimaan menetyksen trauman, joka ohjasi hänen ajatuksensa yhä uudelleen menneeseen – erityisesti lapsuuteen ja nuoruuteen, jossa oli ollut turvallinen koti.

Pakolaisuuden aiheuttama eron kokemus voi synnyttää muistelijassa sekä positiivisia että negatiivisia tunteita, ja Uibopuulle nostalgiset lapsuusmuistot tarjosivatkin sekä lohtua ja turvaa että tuskaa ja surua. Uibopuun kokema suru ja tuska, jotka syntyivät pakenemisesta ja siihen liittyvästä kodin menetyksen tunteesta, yhdistyivät nostalgiseen kaipuuseen. Tuskaa Uibo-

■ Kuva 3. Uibopuu vuonna 1994 Lundissa, virolaisten pakolaisten perustaman Eesti Kirjanike Kooperatiiv-kustantamon talon edessä, jossa hänellä oli työsuhdeto vuosiina 1956–1964. Kuva: EKM EKLA B-207:9.

puulle aiheutti myös menetyksen lopullisuus – menneeseen paluun mahdottomuus ja muistin muokkautuminen ajan kuluessa. Turvaa ja lohtua Uibopuu sai taas siitä, että hän saattoi elää nostalgian avulla uudelleen muistonsa menetetyistä paikoista ja ihmisistä, ja siten säilyttää ne elävinä. Muistamisprosessin ja ikävän myötä lapsuuden ja nuoruuden aika muuttuivat Uibopuulle ihannoituiksi, kun hän keskittyi onnellisiin muistoihin. Keskeistä tässä prosessissa oli aika; kotoa poissaolon pitkittyminen kasvatti muistojen nostalgiaarvoa. Positiivisiin lapsuuden muistoihin ja maisemiin keskittymällä Uibopuun muistot saivat ikään kuin selkeän muodon. Kun muistot kiinnittyvät konkreettisiin paikkoihin, ne voivat tuntua staattisilta ja erehtymättömiltä. Uibopuu kuiten-

112. Kõresaar 2008, 762.

113. EKM EKLA, 356: 2: 23, 2/4 (V. Uibopuu 18.10.1985 E. Aland-Vernikille).

114. EKM EKLA 356: 42: 5, 4/15 (E. Aland-Vernik 12.8.1986 V. Uibopuulle).

kin myös kyseenalaisti muistojensa paikkansa pitävyyttä ja pohti tiettyjen muistojen merkitysten korostumista. Siten hänen nostalgiansa oli reflektiivistä.

Uibopuun nostalgiseen kodin kaipuuseen liittyivät kiinteästi aiemmat eleyt ja koetut paikat ja maisemat – ennen kaikkea kotitalo ja etelävirolainen luonto – sekä niihin kytkeytyvät läheiset ihmiset. Uibopuun nostalgian herättivät usein aistikokemukset, kuten hajuainin tuomat muistot menneisyydestä. Aistimusten avulla hän saattoi siirtyä ajassa menneeseen, vanhoihin paikkoihin ja niissä eläneiden ihmisten luo. Läheiset ihmiset ja sosiaalinen vuorovaikutus olivat myös tärkeä osa Uibopuun nostalgiaa; hän hyödynsi muistelussaan kirjeissä rakentuvaa sosiaalista, omia muistoja ja tunteita vahvistavaa tilaa. Yhdessä tapahtuva nostalginen muistelu voikin lujittaa sosiaalisia siteitä ja kuulumisen tunnetta niihin, jotka ovat eläneet samassa paikassa tai kokeneet samanlaisia menetyksen tunteita. Siten se voi myös auttaa rakentamaan omaa identiteettiä.

Nostalgiaan tukeutuvassa identiteetin rakennusprosessissa Uibopuuta auttoi myös materia, kuten valokuvat ja esineet. Ne muistuttivat entisestä, ja aika ikään kuin säilöytyi niihin. Materia, kuten myös paikkojen, varaan Uibopuu rakensi tarinaa omasta elämästään, siitä kuka oli ja mistä tuli, ja näin hän edisti tunnetta eheästä identiteetistä. Tällainen tarinan luominen liittyi tarpeeseen muistaa mennyt ja menetetty, ja kuten Uibopuun kirjeenvaihdosta käy ilmi, nostalginen muistelu voi toimia eräänlaisena menetyksen korvaajana – identiteetin vahvistamisen keinona. Se voi auttaa käsittelemään erosta johtuvaa traumaa ja pakolaisuuden synnyttämää häirittyä jatkuvuuden tunnetta.

FM **Anna Hukka** on väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** anna.hukka@helsinki.fi

Jari Nikkola

Kaipuu ja muuttuvat identiteetit

Omaelämäkerrallinen näkökulma ylisukupolvisen amerikansuomalaisuuteen

Analysoin artikkelissani kolmen amerikkansuomalaisen kirjoittajan nostalgisia sävyjä sisältäviä omaelämäkerrallisia tekstejä ja niiden suomalaisuuskäsityksiä. Kirjoittajat Jingo Viitala Vachon (1918–2009), Jane Piirto (s. 1941) ja Inkeri Väänänen Jensen (1915–2003) edustavat toista ja kolmatta amerikansuomalaista sukupolvea. Artikkelissa nousevat esille kirjoittajia yhdistävät ja toisaalta myös erottavat teemat, kuten tarve määritellä uudelleen amerikansuomalaista itseymmärrystä muuttuneessa historiallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa. Nostalgian kuvaukset kertovat myös sukupolvisesta muutoksesta yhteisön sisällä, ja toisaalta kytkevät kirjoittajia osaksi yleisempää euroamerikkalaisia keskustelua. Artikkelini nostaa esille myös nostalgisten muistojen taustalta nousevia ylisukupolvisia kipupisteitä, jotka heijastuvat teksteihin negatiivisina muistumina suomalaisiin maahanmuuttajiin ja heidän jälkeläisiinsä Yhdysvalloissa kohdistuneesta pilkasta ja ylenkatsomisesta.

Artikkelin fokus on suomalaisuuteen ja amerikkalaisuuteen liittyvien nostalgian kuvausten analysoinnissa. Erityisesti mielenkiintoni kohdistuu nostalgian kuvauksiin liittyvään ylisukupolvisen muutokseen ja itseymmärryksen tarkasteluun. Muutoksen ja jatkuvasti prosessoituvan itseymmärryksen tematiikkaa voi pitää sikäläkin olennaisena, että amerikansuomalaisuuden tutkimus on pääosin keskittynyt suomalaisen 100–150 vuoden takaisen maahanmuuttajaryhmän ja

uusiin oloihin asettumisen välittömien jälkivaiheiden analyysiin.

Yhdysvalloissa syntyneet amerikansuomalaiset sukupolvet ja heidän historiansa jäivät tutkimuskentällä pitkään vähemmälle huomiolle. 2000-luvulla amerikansuomalaisuuden kirjoja on ilahduttavasti avattu esimerkiksi suomenruotsalaisten siirtolaisten ylisukupolvisen muutoksen analyysillä.¹ Yhdysvaltaisessa tutkimuslinjassa muuttuvan amerikansuomalaisuuden itseymmärryksen käsittely on noussut esille ennen muuta Michael Loukisen lukuisissa dokumentaarisissa töissä.² Tuoreena 2020-luvun ilmiönä tutkimussuuntauksessa on kiinnitetty huomiota suomalaisuuden ja suomalaisen siirtolaisuuden yhteyksiin asuttajakolonialismiin sekä rasististen rakenteiden kaltaisten ilmiöiden ja asenteiden ylläpitoon. Kysymyksiin ylisukupolvisesta muutoksesta uusinkaan tutkimuslinja ei kuitenkaan ole antanut riittävästi vastauksia. Fokus on pääosin ollut maahanmuuttajasukupolven tekemisissä ja amerikansuomalaisuuden tutkimisessa erilaisina ryhmäilmiöinä.³

Artikkelin taustamotiivina onkin selvittää, voisiko nostalgisten tekstien ja omaelämäkerrallisen kirjoittamisen analyysin kautta päästä lähemmäs yksilötason näkemyksiä siitä, mitä amerikansuomalaisuus kirjoittajille merkitsee. Miten nostalgisesti menneisyyttä käsittelevät tekstit kuvaavat suhdetta suomalaisuuteen ja amerikkalaisuuteen, millaisiin ilmiöihin ja paikkoihin kaipuu kohdistuu ja miten kirjoittajat käsittelevät nos-

1. Ks. Susanne Österlund-Pötzch, *American Plus. Etnisk identitet hos finlandssvenska ättlingar i Nordamerika*. Svenska litteratursällskapet i Finland 2003.
2. Kiinnostuksen hiipuminen euroamerikkalaisiin myöhempien sukupolvien siirtolaiskulttuureihin nousi kansainvälisessä tiedeyhteisössä esille 2010-luvulla. Keskustelu oli osa kiihkeää debattia, jossa keskusteltiin myöhempien sukupolvien euroamerikkalaisen kulttuuriperinnön henkiinjäämismahdollisuuksista USA:ssa. Ks. esim. Herbert Gans, *The coming darkness of late-generation European American ethnicity*. *Ethnic and Racial Studies* 37 (2014), 757–765.
3. Yksilötasoon keskittyneistä tuoreista analyyseistä, ks. esim. Samira Saramo, *Life Writing as a Settler Colonial Tool*. Finnish Migrant-Settlers Claiming Place and Belonging. Teoksessa Rani-Henrik Andersson & Janne Lahti (toim.) *Finnish Settler Colonialism in North America. Rethinking Finnish Experiences in Transnational Spaces*. Helsinki University Press 2022.

talgisiin tuntemuksiin liittyviä, joskus katkeriakin tunteita.

Aineisto, metodologia ja tutkimusongelma

Artikkelin aineisto koostuu Jingo Viitala Vachonin, Jane Piirron ja Inkeri Väänänen Jensenin omaelämäkerrallisista kirjoituksista. Viitala Vachonin tuotannosta tarkastelussa on 1975 julkaistu *Tall Timber Tales* (L'Anse Sentinel, 1975), Piirroilta teos *A Location in the Upper Peninsula. Poems, stories, essays* (Sampo Publishing, toinen painos, 1995) ja Väänänen Jenseniltä teos *My Story, Inkeri's Journey* (Penfield Books, toinen painos, 2014). Viitala Vachon ja Väänänen Jensen edustavat taustoiltaan toista amerikansuomalaista sukupolvea, Piirto kolmatta amerikansuomalaista sukupolvea. Teosten valinnoilla olen tavoitellut amerikansuomalaisen itseymmärryksen ylisukupolvisen muutoksen esille saamista.

Sukupolvimäärittelyssä noudatan suomalaisen tutkimuksen tapaa. Toinen sukupolvi tarkoittaa artikkelissa henkilöä, jonka vanhemmat ovat Yhdysvaltoihin saapuneita siirtolaisia. Kolmannelle sukupolvelle alkuperäiset siirtolaiset olivat isovanhempia. Omaelämäkerrallisilla kirjoituksilla tarkoitan *life writing* -käsitteen alle kuuluvia kirjallisia tuotoksia. Tiiviisti määriteltynä kyse on Tieteen termipankin kuvaamasta ”omaelämäkerrallisen kirjoittamisen suuren lajikirjon kokoaavasta yläkäsitteestä”.⁴ *Life writing*ille tyypillinen tyyliilajien ja tarkastelutapojen vaihtelu kirjallisten kokonaisuuksien sisällä on Viitala Vachonin teksteissä erityisen näkyvää. Tekstit ovat alun perin osa hänen suullista tarinankerrontarepertuaariaan, joka sittemmin on kirjoitettu painetuksi tekstiksi sanomalehtien kolumneina ja myöhemmin kolmen julkaistun kirjan muodossa. Pääosa teksteistä on pohjoisamerikkalaisen *tall tale* -perinteen⁵ mukaisia liioittelutarinoita dramatisoidusti tositapahtumiin liittyen, mutta tarinat sisältävät humoristisesta tarinaniskentäkaavasta poiketen myös kuvauksia ylisukupolvisesta muutoksesta, naisen näkökulmasta ja esimerkiksi

etnisistä suhteista amerikansuomalaisessa yhteisön parissa.

Piirron tekstit sijoittuvat runouden, lyhytproosan ja esseistiikan välimaastoon, ottaen lyhytproosan ja runouden keinoin itseään ilmaisevan Väänänen Jensenin tavoin kantaa myös haasteelliseen identiteettiyöhön ja amerikansuomalaisen yhteisön päihde- ja väkivaltaongelmiin ja niistä johtuviin itsetunto-ongelmiin. Artikkelisani etsin vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Miten kirjoittajat käsittelevät nostalgia-kuvauksissaan suhdettaan suomalaisuuteen ja amerikkalaisuuteen?
- 2) Mitä nostalgiset kuvaukset kertovat muotoutuvasta toisen ja kolmannen sukupolven amerikansuomalaisesta identiteetistä?

Maahanmuuttajista etnisiä identiteettiään uudelleenrakentaviksi amerikkalaisiksi

Suomalaisten maahanmuuttajien saapuminen Pohjois-Amerikkaan tapahtui ”maahanmuuton vuosisadan”⁶ 1820–1924 viimeisinä vuosikymmeninä. ”Uuden maahanmuuton” pääryhmiä 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä olivat eteläisen ja itäisen Euroopan siirtolaiset, joista useat ryhmät suomalaisten tavoin joutuivat uudelle mantereelle jo kotiutuneiden eurooppalaistaustaisten siirtolaisten syrjinnän kohteeksi. Syrjinnälle altistivat uusien siirtolaisten heikko kielitaito, todellinen tai oletettu vetäytyminen omiin etnisiin enklaveihin, ja esimerkiksi Yhdysvaltojen kaivosalueilla tulokkaiden alhainen ammattitaito. Kielitaidottomat ja työmaiden vähiten arvostettuihin töihin osoitetut tulokkaat olivat helppo kohde hierarkiselle arvottamiselle.

Laajemmassa katsannossa syrjintään liittyi myös 1900-luvun alkuvuosikymmenien tarve yhtenäistää amerikkalaista yhteiskuntaa. Yhtenäistäminen rakennettiin anglosaksisen eurooppalaisuuden perusteille, jolloin itäisen ja eteläisen Euroopan tulokkaat nähtiin kansakunnan

4. “‘Life-writing’ is a generic term used to describe a range of writings about lives or parts of lives, or which provide materials out of which lives or parts of lives are composed. These writings include not only memoir, autobiography, biography, diaries, autobiographical fiction, and biographical fiction, but also letters, writs, wills, written anecdotes, depositions, court proceedings, [...] marginalia, nonce writings, lyric poems, scientific and historical writings, and digital forms (including blogs, tweets, Facebook entries)”. Ks. Zachary Leader (toim.) *On Life-Writing*. Oxford University Press 2015.

5. Hyvä perusesitys pohjoisamerikkalaisesta *tall tale* -traditiosta, ks. Carolyn S. Brown, *The Tall Tale in American Folklore and Literature*. The University of Tennessee Press 1987.

6. Roger Daniels, *Coming to America. A History of Immigration and Ethnicity in American Life*. Second Edition. Perennial 2002, 121–284.

yhtenäisyyttä uhkaavana toiseutena.⁷ Amerikan-suomalaisten syrjivä luokittelu näkyi ryhmää koskeneissa mongoliväitteissä, jonka juuret johtavat vuoden 1882 Chinese Exclusion Actiin, jonka puitteissa haitalliseksi koettu aasialaisperäinen väestö haluttiin poistaa maasta.

Syrjivä luokittelu heijastui myöhemmin myös amerikkansuomalaisiin julkisen historian esityksiin. Pohjois-Amerikan suomalaisuutta kuvaavat patsaat ja muistomerkit esittävät suomalaiset maahanmuuttajat mielellään ylihistoriallisena Yhdysvaltojen perustajakansana, joka saapui uudelle mantereelle ”Kalevalan maasta”. Kalevalan kaltaiseen kansalliseepokseen vetoamalla pyrittiin vahvistamaan ”hyvää eurooppalaisuutta”, johon tärkeänä osana kuuluivat suuret kansalliset syntykertomukset eurooppalaisen kansallisromantiikan hengessä. Aihepiiri sivuaa asuttajakolonialismin tematiikkaa sekä *whiteness*-keskustelua, mutta tässä artikkelissa näihin aihepiireihin ei ole mahdollista keskittyä tarkemmin.⁸

Amerikkansuomalaisuuden muutos tuli näkyviin Yhdysvalloissa syntyneiden sukupolvien keskuudessa 1900-luvun edetessä. Monietniset avioliitot yleistyivät, siirtolaisten jälkeläisten koulutustaso ja elintaso kohentuivat nopeasti yleisessä yhteiskunnallisessa muutoksessa, ja myös suomen kielen asema alkoi nopeasti heikentyä toisen ja kolmannen sukupolvien keskuudessa. Samalla käsitykset etnisyyden merkityksistä alkoivat sukupolvitasolla vääjäämättä muuttua. Syntyi oma erillinen amerikkansuomalainen

kulttuurinsa. Tärkeä rooli muutoksessa oli myös 1900-luvun alkuvuosikymmenien amerikkalaistamisprojektilla, jossa tilkkutäkkimäisestä etnisten ryhmien yhteiskunnasta pyrittiin muodostamaan uusi yhtenäinen kansakunta alkuperäisen *melting pot* -ajatuksen⁹ mukaisesti.¹⁰

Teoreettisessa mielessä muutosta voi kuvailla yhdistelmänä nopeaa amerikkalaistumista ja samanaikaista ylpeyttä etnisistä sukujuurista. Muutosprosessi yhdisti amerikkansuomalaisia muihin euroamerikkalaisiin ryhmiin Yhdysvalloissa. Siinä missä June Granatir Alexanderin mukaan esimerkiksi Yhdysvalloissa maailmansotien välissä syntynyt slovakien uusi sukupolvi tunsi samanaikaista ylpeyttä amerikkalaisuudestaan ja etnisistä juuristaan¹¹, amerikkansuomalaiset juhlivat rinnakkain suomalaista juhannusta ja Yhdysvaltojen kansallispäivää ”vortsulaita”, ”4th of Julya”. Vastaava amerikkalaista kokemusta ja etnistä ylpeyttä yhdistänyt kulttuurinen itsemymmärrys näkyi esimerkiksi amerikanirlantilaisissa ja amerikanitalialaisissa yhteisöissä. Sukupolvitason muutoksessa aineeton kulttuuri-perintö, kuten erilaiset juhlat ja paraatit näyttelivät merkittävää osaa paitsi vähemmistön yhteiskunnallisen näkyvyyden takaajana, myös etnisen identiteetin muokkaajana.¹²

Suomalaisessa tutkimuksessa myöhempiä siirtolaistaustaisia sukupolvia koskevaa amerikkalaisuuden ja etnisyyden yhdistelmää on kuvattu mielenkiintoisella *American Plus* -käsitteellä¹³. Käsitteen ideana on se, että yksilöt tulkitsevat

7. Negatiivista hierarkisointia ei tietenkään pidä nähdä pelkästään eurooppalaistaustaisten ryhmien välisenä prosessina Yhdysvalloissa. Laajemmassa katsannossa kysymykset esimerkiksi alkuperäisväestön ja aasialais- ja afrikkalaistaustaisen väestön rodullistamisesta on syytä pitää mielessä kokonaistilannetta arvioitaessa. Tutkimuksessa on nostettu rodun lisäksi esiin myös psyykkisten ja fyysisten kyvykkyyksien merkitystä siirtolaispolitiikassa. Ks. esim. Aleks Huhta, ”Joutuisi kykenemättömyytensä tähden yhteiskunnan rasitukseksi”. Neuvottelu kyvyllisyydestä ja kansalaisuudesta Yhdysvalloista Suomeen tehdyissä karkotuksissa vuosina 1924–1939. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:2 (2021), 208–222.
8. Aihepiiristä amerikkansuomalaisesta näkökulmasta, ks. esim. Aleks Huhta, *Toward a Red Melting Pot. The Racial Thinking of Finnish American Radicals, 1900–1938*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2021.
9. Kysymys 1900-luvun alun *melting pot* -teorian käytettävyydestä on puhuttanut pitkään etnisyyden ja etnisen historian tutkijoita. Sulatusuunikäsityksestä on haluttu luopua korvaamalla se pluralistisella tulkinnalla, jossa yhteiskunta nähdään pikemminkin etnisten alakulttuurien merkitystä korostavana mosaiikkisyhteiskuntana. Edelleen tarkentuneista tulkinnoista ns. *segmented assimilation* -teoria on 1990-luvulta alkaen korostanut esimerkiksi perhetason mukautumisen ja rodullistamisen kysymyksiä suhteessa uudessa yhteiskunnassa menestymiseen ja assimilaation edistymiseen. Ks. esim. Alejandro Portes & Rubén G. Rumbaut, *Legacies. The Story of the Immigrant Second Generation*. University of California Press 2001, 44–69.
10. Maahanmuuttajien amerikkalaistamisprojektista 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, ks. esim. Christina A. Ziegler-McPherson, *Americanization in the States. Immigration Social Welfare Policy, Citizenship, and National Identity in the United States, 1908–1929*. University Press of Florida 2009, 1–19.
11. June Granatir Alexander, *Ethnic Pride, American Patriotism. Slovaks and Other New Immigrants in the Interwar Era*. Temple University Press 2004, 10.
12. Ks. esim. Kathleen Neils Conzen, *Ethnicity as Festive Culture. Nineteenth-Century German America on Parade*. Teoksessa Werner Sollors (toim.) *The Invention of Ethnicity*. Oxford University Press 1989.
13. Österlund-Pötzch 2003, 224.

■ Kuva 1. Jingo Viitala Vachon kotonaan Pohjois-Michiganin Toivolassa 1987. Kuva: Siirtolaisuusinstituutin arkisto, Ismo Söderlingin kokoelma. CC-BY 4.0

etnisen taustansa pikemminkin inklusiivisesti vahvistavan kuin eksklusiivisesti heikentävän heidän amerikkalaista identiteettiään. On siis mahdollista tuntea itsensä samanaikaisesti sekä amerikkalaiseksi että etniseen vähemmistöön kuuluvaksi yksilöksi.

Tässä kohdin on kuitenkin hyvä muistaa, että myöhemmille sukupolville etnisyyden merkitsee eri asioita kuin maahanmuuttajasukupolvelle. Etnisen identiteetin käsitteellä¹⁴ on haluttu valaista etenkin myöhemmille euroamerikkalaisille suku-

polville tyypillistä tilannetta, jossa etnisyydestä on muodostunut erilaisissa yhteyksissä aktivoitua identifiointia ja manifestaation väline, joka on korvannut esimerkiksi kieleen tai lähtömaahan eri tavoin sidotun ryhmäidentiteetin. Etnisessä identiteetissä onkin tässä mielessä kyse maahanmuuttovaiheen jälkeisistä, keskiluokkaistuneiden valkoisten amerikkalaisten etnistä alkuperää performoivista vapaaehtoisista teoista ja valinnoista.¹⁵

Samalla on kuitenkin ymmärrettävä, että etnisen identiteetin ”vapaus” tai ”optioluonne” eivät välttämättä ole koskeneet kaikkia Pohjois-Amerikan etnisiä ryhmiä tasavertaisesti. Esimerkiksi afrikkalaistaustainen tai alkuperäisväestöön kuuluva amerikkalainen ihminen kokee identiteetin valinnanvapauden varmasti rajoitetumaksi kuin euroamerikkalainen yksilö. Etnisyyttä ja etnistä identiteettiä tuleekin voida tarkastella identiteetinmuodostuksen ohella myös valtasuhteita luovana rakenteena, johon rodullistaminen ja eurosentrisyys liittyvät kiinteinä osina.

Nostalgian ja symbolisen etnisyyden kytkentöjä

Artikkelin nostalgiateemaa sivuten etniseen identiteettiin liittyvä muutos kietoutuu osaksi Herbert Gansin lanseeraamaa symbolisen etnisyyden käsitettä¹⁶. Maahanmuuttajavaiheen jälkeisessä tilanteessa, amerikkalaisen kokemuksen ja yhteiskunnallisen vaurastumisen lisääntyessä symbolien kautta aktivoitua etnisyyden manifestoitua esimerkiksi nostalgisina muistumina lapsuuden kasvuympäristöstä; kodista, muistin paikoista, etnisistä ruokalajeista tai voimakkaana etnisyyden kokemuksena esimerkiksi etnisten vuosijuhlien yhteydessä, ilman että etnisyyteen enää liittyy varsinaista arkista elämäntapaa tai muuta vahvaa sidettä. Gans muotoili paljon keskustelua herättäneen symbolisen etnisyyden ja nostalgian yhteyksiä korostavan näkemyksensä¹⁷ tilanteessa, jossa akateemisissa piireissä käytiin

14. Etnisen identiteetin käsitteestä laajemmin, ks. esim. Richard D. Alba, *Ethnic Identity. The Transformation of White America*. Yale University Press 1990, 1–36.

15. ”Ethnicity has become a subjective identity, invoked at will by the individual”. Mary C. Waters, *Ethnic Options. Choosing Identities in America*. University of California Press 1990, 7.

16. Herbert J. Gans, Symbolic ethnicity. The future of ethnic groups and cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2 (1979), 1–20.

17. ”Symbolic ethnicity [...] is characterized by a nostalgic allegiance to the culture of immigrant generation, or that of the old country, a love for and a pride in a tradition that can be felt without having to be incorporated in everyday behavior”, Gans 1979, 9.

1970-lukulaisen euroamerikkalaisen uuden etnisyyden aallon (*ethnic revival*) jälkipuintia.¹⁸

Nostalgia kietoutuu käsitteenä modernisaatiolle ominaisiin ilmiöihin. Teollistuminen, kaupungistuminen, kapitalismin nousu ja kiihtyvät globaalit muuttoliikkeet muuttivat viimeistään 1800-luvulle tultaessa ihmisten käsityksiä ajasta, paikasta ja identiteetistä. Moderni nostalgian kaipaus voi olla luonteeltaan monipaikkaista ja abstraktia se voi kytkeytyä eri paikkoihin liittyviin tunteisiin ja uudenlaisen itseymmärryksen kehittymiseen. Tiivistetysti ihminen, joka lapsuuden, nuoruuden ja aikuisuuden aikana muuttaa paikasta toiseen, kokee esimerkiksi ”kodin” ja ”paikan” käsitteet toisin kuin pitkään samalla alueella asunut ihminen.

Amerikansuomalaisuus merkitsee historiallisessa mielessä suurimittaista muuttoliikettä Suomesta Pohjois-Amerikkaan ja toisaalta Pohjois-Amerikan sisäistä muuttoliikettä muuttuvien teollisten suhdanteiden, perhesyiden, monietnisten avioliittojen ja muiden vastaavien syiden vuoksi. Tätä kautta nostalgiset kuvaukset ja paikkoihin liittyvä nostalgia ovat potentiaalinen tutkimuskohde amerikansuomalaisen omaelämäkerrallisen kirjoittamisen ja itseymmärryksen osalta.

Samoin sukupolvien tasolla muutos on ollut nopeaa; korostuneesti monikulttuurisessa yhteiskunnassa käsitykset etnisyydestä ja identiteetistä ovat usein liikkeessä. Toisaalta muutos ei ole niin jatkuva, etteikö se sisältäisi myös pysyvyyksiä. Muutoksen keskellä osasta pohjoisamerikkalaisia paikkoja on muodostunut ”henkisiä koteja” amerikansuomalaisillekin, erotuksena maahanmuuttajasukupolven Suomi-kaiholle.

Nostalgia-ilmiöiden analysoimiseksi Fred Davis on kehittänyt kolmijakoisen tulkintamallin.¹⁹ Kolmijaossa yksinkertainen nostalgia, *simple nostalgia*, viittaa eräänlaiseen haastamattomaan nostalgiaan. Tällöin nostalgia on sisällöltään yksilön tai yhteisön menneisyyttä kriitikittömästi romantisoiva kokemus tai asiantila. Kaipuun kohteena on menneisyyteen liittyvä ajanjakso,

jolloin maailmassa ”kaikki asiat olivat paremmin”, ja jonne on ainakin ajatuksissa mahdollista palata. Svetlana Boymin lanseeraama entistävän nostalgian, *restorative nostalgia*, käsite²⁰ on läheistä sukua Davisin ”ensimmäisen asteen” tulkinnalle. Entistävän nostalgian perusajatuksena Boymin ajattelussa on Davisin käsitteen tapaan konkreettinen tai kuviteltu paluu entisiin oloihin, jotka ”turmeltunut nykyaika” tuhosi. Tulkitoihin voidaan lisätä myös käsitys tosiasiallisesta muutosvastarinnasta ja sopeutumattomuudesta modernisaatiolle tyypillisiin nopeasti muuttuviin olosuhteisiin, kuten Antto Vihma on omissa tutkimuksissaan huomauttanut.²¹

Davisin mallissa nostalgikäsitysten toinen aste, reflektiivinen nostalgia, *reflective nostalgia*, viittaa nostalgiakuvausten ja -ilmiöiden kriittiseen käsittelyyn ja analyysiin. Oliko menneisyys lopulta niin ”ruusunpunainen”, jollaisena se halutaan nostalgisissa kuvauksissa esittää? Entä olivatko nostalgiaan liitetyt ilmiöt yksiselitteisesti pelkästään positiivisia? Ja jos eivät olleet, miten asiantila vaikuttaa yksilöiden ja yhteisöjen itseymmärrykseen ja menneisyyskäsitteisiin? Keitä me olemme, mistä me olemme tulossa ja mihin me olemme yksilöinä ja yhteisöinä menossa.²²

Davisin mallin kolmas aste, tulkitseva nostalgia, *interpretive nostalgia*, viittaa nostalgikäsitysten ja nostalgisten kokemusten eräänlaiseen metatason tarkasteluun. Kysymykset nostalgisten kuvausten autenttisuudesta, oikeellisuudesta tai mahdollisista kipupisteistä eivät enää ole toisen asteen tulkinnasta poiketen olennaisia. ”Tulkitsevassa nostalgiasa” fokus on nostalgian taustaehtoissa. Miksi minä tai me olemme nostalgisia? Mitkä ilmiöt ruokkivat nostalgisia kokemuksiamme ja tunteitamme? Miten havainnot muuttavat käsityksiämme paitsi menneisyydestä myös tästä hetkestä ja tulevaisuudesta, jos muuttavat?²³

Davisin esittelemää teoreettista mallia ei kuitenkaan pidä tulkita liian kaavamaisesti. Kolmijakoisen tulkintamallin kategoriat limittyvät toisiinsa ja joskus kategorioita on vaikeaa erotella toisistaan tai ne esiintyvät nostalgiakuvauksissa

18. Etnisyyden paluuseen liittyvistä kriittisestä keskustelusta, ks. esim. Matthew Frye Jacobson, *Roots Too. White Ethnic Revival in Post-Civil Rights America*. Harvard University Press 2006.

19. Fred Davis, *Yearning for Yesterday. A Sociology of Nostalgia*. The Free Press 1979.

20. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2002, 13–14.

21. Antto Vihma, *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Kustannusosakeyhtiö Teos 2021, 28–29.

22. Davis 1979, 21.

23. Davis 1979, 24–25.

yhtäaikaaisesti. Davisin teorianmuodostuksen alkuperäinen ajallinen konteksti on 1970-luvun Yhdysvallat. Siellä nostalgia läpäisi yhteiskuntaa moninaisina ilmiöinä populaarikulttuurista tv-viihteeseen ja *ethnic revival*-liikehdintään, jossa euroamerikkalaiset yhteisöt palasivat omien etnisten juuriensa pariin myös nostalgisten menneisyyskuvausten kautta. Tätä kautta kolmijakoisien mallien käyttökelpoisuus amerikkansuomalaisten nostalgiakuvaustenkin sisäisten merkitysten selittäjänä on ajankuvallisesti ja argumentaatioltaan perusteltu. Ilmeistä toisaalta samanaikaisesti on, että nostalgisten kuvausten teoreettisen analyysin työkalupakki on edelleen vajaa. Kokonaisvaltaista ja aiemmat tulkinnat korrektisti huomioivaa teoreettista mallia kiehtovasta ilmiöstä odotellaan edelleen.

Nostalgiset paikat ja sukupolvierot

Kolmen amerikkansuomalaisten kirjoittajan nostalgian sävyttämä kerronta kaihoaa menneisiin aikoihin, mutta kuvaa samalla ajallista muutosta, eikä yritä kääntää nykyoloja entisen kaltaiseksi Fred Davisin yksinkertaisen nostalgian määrittelemällä tavalla. Menneisyyden ”kulta-aikaan” tai ”paratiisiin” paluu ei ole kirjoittajien agendalla. Nostalgiset tekstit lauantaisista saunailloista tai baseballin pelaamisesta amerikkansuomalaisilla farmeilla²⁴ henkivät sentimentaalista lapsuuden ja nuoruuden muistelua, mutta samoista aineistoista nousee esille myös väkevän eksistentiaalisia pohdintoja ja jopa negatiivisia tunteita.

Ylisukupolvinen muutos, muuttunut suhde suomalaisuuteen, vakiintumaton suhde amerikkalaisuuteen ja toisaalta nostalgian kuvausten varjosta esille pyrkivät alakuloiset tuntemukset ovat teemoja, jotka avaavat kirjoitusten menneisyysuhteen ydintä. Monissa tapauksissa nostalgisissa ilmaisuissa on hyvinkin kriittinen menneisyyden tulkinnan ja laajemmin amerikkansuomalaisten itseymmärryksen uudistamistarvetta implikoiva pohjavire. Tämä koskee paitsi nostalgisten kuvausten kritiikkiä, myös suhdetta

muuntuneeseen käsitykseen etnisyyden merkityksistä eri sukupolville.

Sukupolviero Piirron ja kahden muun kirjoittajan välillä tulee avatuksi Piirron omassa tekstissä mielenkiintoisella tavalla:

I am what is called the third generation of Finnish Americans, and in my view our experience is different that of second-generation Finnish Americans, for example those who wrote essays in Aili Jarvenpa’s book 1992. There is no sentimental memory of Finn Hall dance or play here, nor of the rural farming community with cows to milk or pulla to make, and the predominant language was English, although Finnish was spoken by the parents to grandparents, or when they wanted to tell secrets. This is not a nostalgic trip down the memory lane, nor a romanticized version of hard times. My generation is the generation of the fifties and sixties, we grew up with rock’n’roll with one foot in the past (pre-television) and one foot in the future (Vietnam).²⁵

Huomionarvoista Piirron analyysissä on, että se rakentaa eroa nostalgisten ilmaisujen ja suomalaisuuden merkitysten suhteen jopa toisen ja kolmannen amerikkansuomalaisten sukupolven välillä. Jos toinen sukupolvi kohdisti hänen tulkinnassaan nostalgiaan paikkoihin liittyvät tunteensa maahanmuuttajasukupolven rakentamien etnisten organisaatioiden, suomalaisten farmien ja muiden sosiaalisten tilojen suuntaan, on hänen tapauksessaan pesäero aiempiin sukupolviin selvä. Amerikkalaistuminen elämäntavan tasolla on merkittävästi edennyt. Nostalgia kiinnittyi uudensuomalaisuuden kokemuksiin ja ympäristöihin.

Piirto vietti aikuisikänsä akateemisen uransa vuoksi Yhdysvaltojen itärannikon kaupunkiolosuhteissa New Yorkissa, identifioitui nuoruudessaan lapsuudenkotinsa amerikkansuomalaiseen kulttuuriperintöön ja aikuisiässään amerikkalaiseen populaarikulttuuriin ja sodan-

24. Farmiympäristö ja baseballin pelaaminen amerikkansuomalaista nostalgiakokemuksia ruokkivana kuvastona olivat keskeisissä roolissa jo Heino A. ”Hap” Puotisen englanninkielisissä murretarinoissa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Jingo Viitala Vachonin on arvioitu mahdollisesti saaneen vaikutteita nostalgiaan ilmaisuihinsa juuri Puotiselta. Vrt. esim. Heino A. ”Hap” Puotinen, *Parnyard Pasapall with Other Anecdotes and Tales from Finn Taun*. Omakustanne 1970; Clarence A. Andrews, *Michigan in Literature*. Wayne State University Press 1992, 73.

25. Jane Piirto, *A Location in the Upper Peninsula. Poems, stories, essays*. Sampo Publishing. Toinen painos. 1995, iii. Lainaukset esitetään tekstissä poikkeuksellisesti alkuperäiskielisinä kuten amerikkansuomalaiset kirjoittajat ovat ne alun perin julkittuoneet. Kirjoittajista Vachon julkaisi tekstejä myös suomeksi.

vastaiseen liikehdintään Yhdysvalloissa. Nämä teemat nousevat esille myös hänen myöhemmällä iällään kirjoittamisensa nostalgikuvauksissa. Nuoruusvuosien kouluopetuksessa hänelle tai muille kirjoittajille ei saatavilla olevan tiedon mukaan ole opetettu oman tai muiden etnisten ryhmien historiaa tai kulttuuria. Suomalaisuus säilyi esimerkiksi kielen tasolla vain, jos lapsuuden perheessä kotikieleksi valikoitui suomi.

Nostalgisia tunteita herättävä paikka Piirrolle amerikansuomalaisessa kontekstissa on *location*²⁶, jolla tarkoitetaan kaivosyhtiöiden työntekijöilleen valmistamia työsuhteasuntoja ja niiden lähiympäristöjä kaivosten välittömässä läheisyydessä. ”Cleveland Location” on tarkemmin se ympäristö, jossa kirjoittaja lapsuutensa ja nuoruutensa vietti. *Locationia* voi tässä yhteydessä myös pitää nostalgisista kuvauksista nousevana laajempina myytinä; paikkana, josta on kasvanut pelkkää maantieteellistä sijaintia merkityksellisempi sijainti tai kohde.

Piirrolle Michiganin yläniemeke, The Upper Peninsula of Michigan, ”UP”, onkin eräänlainen amerikansuomalaisuuden henkinen ”kotipesä” selkeänä erotuksena edeltävän sukupolven selkeämmin määriteltyihin ”haaleihin” tai maatilamiljööseen / farmiympäristöihin.

Why is the Upper Peninsula such a theme in my work? Writer Alan Garganus said he had to leave the south in order to write about it. Perhaps the same is true for me. I know that every time my car stops at the toll booth on the north side of the Macinac Bridge in St. Ignace, heading home, my writing self is nurtured. The Upper Peninsula is my psychic and spiritual home.²⁷

Pohjois-Michiganin myytti nostalgisena paikkana sekä ”psykkisenä ja spirituaalisena kotina” toistuu myös Jingo Viitala Vachonin teoksissa. Vachonin kohdalla paikkaan kiinnittyvä nostalgia realisoitui myös konkreettisiksi teoiksi. Hän vietti viimeiset vuotensa Michiganin yläniemekeellä amerikansuomalaisten perustamassa Toivolan

kylässä. ”Minä tulin takaisin tänne. Minä halusin tulla missä mun juuret on”, Vachon ilmoitti Erkki Määttäsen Yleisradiolle tekemässä dokumentissa vuonna 2009.²⁸

Vachonin nostalginen kotiinpaluu eläkevuosina Michiganin yläniemekeelle toistaa amerikansuomalaista kaanonista sikäli, että vastaava aluetta tai paikkaa koskeva ”henkisen kodin” teema on noussut esille myös aiemmassa tutkimuksessa. Aihepiirin tutkijoista Michael Loukinen on ehdottanut ilmiön rajaamista kuitenkin vain toista amerikansuomalaista sukupolvea koskevaksi. Kolmas sukupolvi ei hänen mukaansa enää vastaavalla tavalla ole kiinnostunut alueesta nostalgisia tunteita herättävässä merkityksessä.²⁹

Linjanveto on sikäli ristiriitainen, että Detroitin metropolialueella kasvaneena Loukinen itsekin kertoo kokevansa ”UP:n” todelliseksi kodikseen lapsuuden nostalgisten kesälomakokemusten myötä. Vastaavalla tavalla kolmatta sukupolvea edustavan Jane Piirron avoimen nostalgisen suhde alueeseen haastaa Loukisen teoretisointia. Toisaalta ilmaisut kertovat yksilötason tarpeesta määritellä omaa amerikansuomalaista identiteettiä uudella tavalla. Sukupolvien väliset eroavaisuudet ja yhtäläisyydet alkavat piirtyä esille.

Suomalaisuuden ja amerikkalaisuuden muuttuneet merkitykset

Vachonin ja Piirron nostalgisissa kuvauksissa yhdistyvät mielenkiintoisella tavalla sekä kirjoittajien vähemmistöetnisyyteen että amerikkalaisuuteen liittyvät havainnot. Eksistentiaalinen painotus on selkeä. Paitsi että kirjoittajat pohtivat suomalaisuuden muuttunutta merkitystä nostalgian kuvauksissaan, he samalla näyttävät arvioivan itseään amerikkalaisina, joiden identiteetti ei kuitenkaan selity amerikkalaisuudella riittävästi. Etnisen identiteetin tasolla molemmat ovat samanaikainen yhdistelmä rinnakkain kulkevaa amerikkalaistunutta elämäntapaa ja ylpeyttä etnisistä juurista ja niihin liittyvästä nostalgiaista. Väänänen Jensen poikkeaa kaksikosta sikäli, että

26. ”A ‘location’, to those who come from mining country, is a settlement of homes built by the mining company near the mine site on land owned by the mining company [...] Of course, in choosing the title, I also intended the wider connotation of location as a certain place”. Piirto 1995, i.

27. Piirto 1995, i–ii.

28. Erkki Määttäsen, *Amerikan Jenny*. Yleisradio 2009. Yle Areena, <https://areena.yle.fi/1-83908> (15.2.2023).

29. Michael M. Loukinen, Cultural Tracks. Finnish Americans in the Upper Peninsula. Teoksessa Russell M. Magnaghi & Michael T. Marsden (toim.) *A Sense of Place. Michigan's Upper Peninsula. Essays in Honor of William and Margery Vandament*. Northern Michigan University 1997, 28.

hän identifioituu kahta muuta kirjoittajaa selkeämmin ”siirtolaisten jälkeläiseksi”, joka potee jopa huonoa omaatuntoa nuoruusvuosiensa amerikkalaistumisesta.

Vachonin ja Jensenin linjanvedot poikkeavatkin mielenkiintoisella tavoilla toisistaan. Vachon näyttää omaksuneen kulttuurien ja etnisyyksien monikulttuurisen sekoituksen osaksi omaa identiteettiään selkeämmin, siinä missä Jensen selvästi kipuilee amerikkalaistumisensa kanssa. Vachon ei käynyt elämänsä aikana kertaakaan Suomessa. Piirron osalta Suomen vierailusta raportoidaan aineistoon kuuluvassa kirjassa seikka-peräisesti. Tällöin kyse on myöhemmässä elämänvaiheessa tehdystä matkasta suvun alkuperäiseen kotipaikkaan Etelä-Pohjanmaalla, josta etsitään tuloksetta aiemmin suvussa tuntemattomaksi jääneen isoisoidin hautapaikkaa.³⁰

Jingo Viitala Vachon kuvaa omaa suhdettaan suomalaisuuden muuttuneisiin merkityksiin seuraavasti: ”The country of Finland held very little meaning for us; it was the Finnish blood in our veins we were proud of”³¹. Inkeri Väänänen Jensen puolestaan kuvaa omien kasvuvuosiensa suhdetta suomalaisuuteen seuraavasti:

Our parents didn’t talk very much about their lives in the Old Country. Perhaps they felt we weren’t interested, that we were interested in being Americans. And so we were. We resisted their attempts to talk about Finland. We closed our ears and minds to talk about Finland. Their attachment to the Old Country became boring to us. [...] In school the varied immigrant backgrounds of most the Range students were simply ignored, if not ridiculed”³²

Vaikka Suomi maana ei enää kiinnostanut nostalgisessa mielessä kirjoittajia, heidän näkymänsä suomalaisuuden merkityksiin rakentuivat jopa yllättävän erilaisille tulkinnoille. Vachonille nos-

talginen suomalaisuus näyttää linkittyvän Pohjois-Michiganin alueelliseen identiteettiin, niin sanottuun *yooper*-kulttuuriin. *Yooper*-kulttuuri edustaa monikulttuurisen alueen kulttuurista muutosta ja hybridi-identiteettiä, jossa suuren muuttoliikkeen vuosisadan 1820–1924 euroamerikkalaiset etnisyydet ovat sulautuneet yhteen säilyttäen silti joitain alkuperäisiä erityispiirteitään.

Vachonin nostalgisissa muistumuissa erilaisista etnisistä taustoista tulleet ihmiset olivat läheisissä kontakteissa toisiinsa ja lopulta etniset ja kulttuuriset vaikuttimet myös sekoittuivat toisiinsa. Vachon mainitsee teksteissään myös Pohjois-Amerikan alkuperäisväestön edustajat. Tämä on mielenkiintoista, sillä muut kirjoittajat eivät vastaavia havaintoja tehneet, vaan käsittelivät asioita lähinnä euroamerikkalaisesta perspektiivistä.³³

Minnesotan kaakkoisosien monietninen *ranger*-paikalliskulttuuri vahvoine suomalaispainotuksineen ei niinkään näyttäisi koskettaneen alueella varttunutta Jensenia ainakaan nuoruusvuosiin kohdistuneen nostalgian osalta³⁴. Jensenin vastaus kysymykseen suomalaisuudesta ja amerikkalaisuudesta ja niihin kytkeytyvästä nostalgiaasta on selkeämmin ”joko-tai” siinä missä Vachonin vastaus on enemmänkin ”sekä-että”. Väänänen-Jensenin tulkinta sisältää jopa selkeää kritiikkiä nuoruusvuosien sinällään nostalgisia amerikkalaistumiskokemuksia ja -käytäntöjä kohtaan. Etnisyyden häivyttäminen olemuksesta ja identiteetistä nuoruusiässä askarruttaa edelleen.

Aineisto ei tällaisenaan tarjoa vakuuttavaa selitystä nostalgisessa muistelussa esiintyviin selkeisiin laadullisiin eroihin Vachonin ja Jensenin välillä. Vaikka kouluvuosina molemmat amerikkalaistuivat muun muassa opetuskielen ja historian opetuksen ansioista, oli kodin ja muiden lähiyhteisöjen tarjoama käsitys paikalliskulttuurin merkityksestä suurempi Vachonin kuin Jen-

30. Piirto 1995, 78–97.

31. Jingo Viitala Vachon, *Tall Timber Tales*. L’Anse Sentinel 1975, 8.

32. Inkeri Väänänen Jensen, *My Story, Inkeri’s Journey*. Penfield Books. Toinen painos. 2014, 170.

33. Asetelmassa voi nähdä amerikkansuomalaisen asutuskolonialismin ja eurosentrisuuden jälleitä. Alkuperäisväestö on siivottu pois kirjoittajien teksteistä ja esimerkiksi etnisten ryhmien välinen vuorovaikutus kuvataan pääosin euroamerikkalaisten ryhmien välisenä. Lisää suomalaissiirtolaisiin kytketystä kolonialismikeskustelusta, ks. esim. Laura Hollsten & Salla Tuori, Avoin ja vapaa kaikille. Suomalaissiirtolaisten utooppinen yhteisö Dominikaanisessa tasavallassa 1929–1944, *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4 (2020), 494–506.

34. ”Ranger” on tässä viittaus Minnesotan Iron Range -alueeseen, jonne suomalaissiirtolaiset muiden kansallisuuskien tavoin saapuivat kaivostöihin 1800-luvun lopulta alkaen. Alueen monietninen paikalliskulttuuri ja alueellinen identiteetti muistuttaa Pohjois-Michiganin vastaavaa *yooper*-kulttuuria. Ks. esim. Mikko Toivonen, *Preservation Through Change. Restructuring the Finnish American Ethnic Identity 1917–1945*. Teoksessa Jeffrey Kaplan, Mark Shackleton & Maarika Toivonen (toim.) *Migration, Preservation and Change*. Renvall Institution Publications 1999.

senin identiteetin muodostumiselle. Havainto on sikäli mielenkiintoinen, että samaa sukupolvea edustavien kirjoittajien välilläkin amerikkalaistuneen ja alueellinen amerikkalaisen kokemuksen ero näyttäytyy selkeänä.

Nostalgian kuvaukset ja alemmuudentunteesta viestivät ilmaisut

Jensen identifioitui kirjoituksissaan ”siirtolaisten lapseksi” mutta Vachonin tekstit kuvaavat pohjoisamerikkalaiseen oloihin paremmin jo nuoruudessaan integroitunutta minuutta. Jensenin identifikaatio on muistelmassa selkeämmin kiinnittynyt etnisyyden tunnusmerkit häivyttämään pyrkinneeseen amerikkalaisuuteen siinä missä Vachon näyttää omaksuneen monietnisen paikalliskulttuurin osaksi minuuttaan jo varhain. Vachonin tarinoissa toistuu tuttu kaava pohdiskelevasta, nyt jo muistojen kultaamasta amerikansuomalaisesta nostalgiaa; suomen kieli oli kouluvuosina kiellettyä kouluympäristössä, mutta kotona ja ystäväpiirissä suomi ja suomalaiset tavat olivat edelleen käytössä, sekoittuen kuitenkin samalla muiden etnisten ryhmien kulttuureihin ja tapoihin arkisella tasolla. Yhteentörmäyksiltäkään ei aina välttytty, mutta jälkikäteen prosessi on saanut hänen mielessään kultaiset reunukset.

Tapojen ja kulttuurien sekoittumista Vachon muistelee nostalgisemmin kuin Jensen, jolle lapsuus ja nuoruus ovat kultaisten muistojen aikaa, mutta niiden nostalgisoinnissa on enemmän särmiä mukana. Amerikkalaistuminen, oli se sitten omaehtoista tai ympäristön kautta pakotettua, on Jensenin teksteissä myöhemmälläkin iällä muisteltuna vaikea asia käsiteltäväksi. Nostalgia-tulkintoissa on tätä kautta selkeä reflektiivinen luonne Davisin teorian hengessä.

Immigrants and the children of immigrants absorbed the prejudices of the dominant culture which, of course, for us was the American culture. One of these American prejudices seemed to be to look down upon someone who was different from the Americans, different in

looks, language, name, behavior, lifestyle. The immigrants, but more often their children, aspired to be accepted within the mainstream of American society, and one of the ways to accomplish this was to change your name, deny your identity.³⁵

Vachoninkin tuotannossa sama tematiikka nousee lopulta esille, mutta peitellymmässä muodossa. Nostalgiaan kytkeytyvät myös kipeät tunteet. Jos 1970-luvulla julkaistut kolme liioittelutarinoita ja omaelämäkerrallisia havaintoja yhdistelevää teosta vielä nostalgisoivat menneisyyttä kultaisina muistoina ja muistojen kultaamina kulttuurisina törmäyksinä, on Vachonin säilyneestä laulutuoannosta esimerkiksi ”Finn from Ishpeming” jo tulkittavissa kriittisemmäksi teokseksi. Laulun päähahmo, ”iso ja tyhmä suomalainen”, on Vachonin kirjojen (tosielämän ihmisiin perustuvien) hahmojen lailla kömpelö ja hassu aikaansaannoksiltaan mutta pohjimmiltaan hyvä sydämeltään.³⁶

Ilmaisuissa voi nähdä eräänlaisia ”klovnin kyyneleitä”: tapoja kuitata suomalaisiin siirtolaisiin Yhdysvalloissa kohdistunut julkinen halveksunta ja leimaaminen huumorin keinoin. Halveksuvat termit kuten *jackpine savage*, *local Maki*, *roundhead* ovat dokumentoidusti olleet käytössä Yhdysvaltojen suomalaisalueilla.³⁷ Myös termi *Finlander* on alkuperältään loukkaava; nykypolvet tosin käyttävät sitä jo positiivisena ilmaisuna kuten alun perin rahvaanomaista *yooper*-ilmaisuakin.

Tekstien perusteella Vachonia itseään ympäristön halveksunta, joko henkilökohtainen tai edeltävään sukupolven kohdistunut, kosketti vähemmän. Hän näyttää integroituneen ympäristöönsä omaehtoisemmin ja paikallishenkisemmin kuin identiteetin rakennusaineita suomalaisesta siirtolaisuudesta etsinyt Jensen, jolle suora-viivainen amerikkalaistuminen ilman paikalliskulttuuriulottuvuutta oli enemmänkin sosiaalisen paineen alla omaksuttu selviytymiskeino.

Silti suomalaisuuden negatiivinen leimautuminen nostalgisten tekstien riveille limittyväksi

35. Väänänen Jensen 2014, 64.

36. Vachonin tuotannosta tarkemmin, ks. Jari Nikkola, *Hillbillysuomea ja verenperintöä. Etnisen identiteetin muodostumisesta Jingo Viitala Vachonin (1918–2009) kirjallisessa ja musiikillisessa tuotannossa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2014.

37. Ks. Peter Kivisto & Johanna Leinonen, Representing Race. Ongoing Uncertainties about Finnish American Racial Identity. *Journal of American Ethnic History* 31:1 (2011), 11–33.

kipeäksi tunteeksi näyttää periytyneen yhtä lailla molempien muistoihin lapsuudesta ja nuoruudesta. Käsitykset huonosti valtakieltä puhuvista, omiin oloihin vetäytyvistä suomalaisista, joita ympäristö avoimesti halveksi, ovat myöhemmin muotoutuneet jo huumorinkin sävyttämäksi nostalgiksi, mutta omana aikanaan ne ovat ilmeisen voimakkaasti myös satuttaneet yhteisöä ja sen jäseniä. Ja ennen kaikkea, kipeät muistot liikkuvat edelleen omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessakin, nyt jo toisen ja kolmannen sukupolven voimin.

Piirron kirjoituksissa identifioitumista maahanmuuttajasukupolven kokemaan syrjintään ei niinkään näy. Etäisyys maahanmuuttajasukupolven kokemuksiin näyttää selkeältä. Hänen teksteissään nostalgisten kuvausten tummana pohjavireenä kulkevat yhteisön sisäiset ongelmat ja niistä juontuvat ikävät muistot. Myös Jensen ja Vachon ovat kirjoituksissaan osin samoilla linjoilla. Muistoihin kultautunut amerikansuomalainen nostalgia saa rinnalleen viittauksia alkoholismiin, seksuaaliseen väkivaltaan ja esimerkiksi asutustilojen maahanmuuttajaperheiden vaikeaan tilanteeseen, jossa lastenhoidossa ei ollut mahdollista tukeutua Suomeen jääneiden vanhempien apuun. Eheyttävä nostalgia saa rinnalleen näiden ilmaisujen kautta myös reflektiivisiä, menneisyyteen etäisyyttä ottavia tunteita.

Lopuksi

Omaelämäkerrallisten nostalgisten kuvausten analyysi tarjoaa mielenkiintoisen näköalan tuottaa uutta tietoa amerikansuomalaisten kirjoittajien suomalaisuuteen, amerikkalaisuuteen ja identiteetin ylisukupolviseen muutokseen liittämistä merkityksistä. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen (*life writing*) on tällaisen analyysin tekemiselle potentiaalinen kohde. Omaelämäkerrallinen aineisto tarjoaa tutkijalle mahdollisuuden päästä käsiksi yksilötason kokemuksiin pelkän ryhmätason analyysin sijaan. Vastaavien, amerikansuomalaisuuden tutkimusta mikrohistorialliseen tasoon lähentävien aineistojen hyödyntämisestä on mielekästä jatkaa laajemmalla otoksella.

Tutkitut omaelämäkerrallisen nostalgian kuvaukset nostavat esille mielenkiintoisia näköaloja kirjoittajien suhteesta amerikkalaisuuteen ja suomalaisuuteen. Vaikka amerikkalaistuminen ja assimilaation edistyminen toisen ja kolmannen sukupolven kirjoittajien keskuudessa

on aineistojen perusteella selvää, on yhtä lailla selvää, että suomalaisuus ei heidän keskuudessaan ole menettänyt täysin merkitystään. Suomalaisuus nousee esille kirjoittajien nostalgisissa tunteissa, mutta se on odotetusti muuttanut merkitystään verrattuna heidän vanhempiensa ja isovanhempiensa sukupolveen. Samoin kuin amerikansuomalaisia koskevassa tutkimuksessa, myös omaelämäkirjoittajien teoksissa nousevat esiin myöhempien amerikansuomalaisten sukupolvien ”henkiset kodit”. Käytetyssä aineistossa tällaista myyttistä paikkaa edustaa etenkin Pohjois-Michiganin yläniemeke, ”UP”, The Upper Peninsula.

Sukupolvitasolla mielenkiintoinen havainto on, että yksi kirjoittajista haluaa tehdä eroa jopa toisen ja kolmannen sukupolven nostalgian kohteiden välille. Alkuperäisistä etnisistä ympäristöistä ja farmikuvauksista poiketen amerikansuomalaiset nostalgian paikat esiintyvät aiempaa enemmän alueellisia muistin paikkoina. Käytetyn aineiston puitteissa tämä saattaa kertoa paitsi ylisukupolvisestä muutoksesta, myös uudesta tarpeesta määrittellä amerikansuomalaista identiteettiä muuttuneessa historiallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa.

Kulttuurista muistamista edustavan aineiston tutkimusta olisikin perusteltua jatkaa laajentamalla analyysia suurempaan aineistoon. Tällöin kyseeseen voisivat tulla paitsi omaelämäkerralliset julkaisut myös yhteisöllinen historiakulttuuri, alkaen amerikansuomalaista itseymmärrystä ja identiteettiä rakentaneiden järjestöjen ja yhdistysten julkaisuista ja päätyen tutkimuksiin sekä muuhun historiakirjallisuuteen.

Tutkimuksen yhteydessä esille nousivat myös kirjoittajien alemmuudentuntoon ja yhteisön sisäisiin ongelmiin liittyvät tuntemukset, jotka nivoutuivat nostalgisiin kuvauksiin. Tutkitun aineiston perusteella osa negatiivisista tunteista oli jo liudentunut kirjoittajien kuvauksissa katkeransuloiseksi nostalgiksi, mutta osa ei ollut. Teemaan olisi kiinnostavaa perehtyä laajemman aineiston parissa.

FM **Jari Nikkola** valmistelee myöhempien amerikansuomalaisten sukupolvien historiakulttuuria tutkivaa väitöskirjatyötään Turun yliopistossa.

Sähköposti: nikkolajari@live.com

Topi Vainikainen

Lauluihin varautunut menneisyys

Nostalgiset laulut muistin paikkoina KOM-teatterin esityksessä Baikalin lapset

Helsinkiiläisessä KOM-teatterissa sai loka-kuussa 2002 ensi-iltansa Pirkko Saision kirjoittama ja Timo Torikan ohjaama esitys *Baikalin lapset*.¹ Esitys kertoi kahdessa toisiinsa lomittuvassa aikatasossa 1970-luvun taistolaisesta liikkeestä ja erityisesti sen muistamisesta 2000-luvun alun Suomessa. Esityksen kehyskertomus sijoittui esitysaikansa nykyhetkeen, jossa 1970-luvun taistolaispiireistä toisensa tuntevia henkilöitä kokoontui yhteen viettämään vappua. Tarinaan heijastui tapahtumia tämän ystäväporukan menneisyydestä. Takaumissa henkilöitä esittivät näiden omat lapset. Lapset olivat mukana myös nykyhetkessä omassa tarinajassaan.

Keskeisenä menneisyydestä muistuttavana elementtinä esityksessä olivat 1970-luvusta muistuttavat laulut. Ne kantoivat mukanaan 1970-lukulaista ajankuvaa ja poliittisen laululiikkeen perinnettä.² Tässä artikkelissa tarkastelen, kuinka nostalgisia sävyjä sisältäviä lauluja käytettiin esityksessä menneisyyden rakentamisessa. Konkreettisenä tehtävänäni on tavoittaa lähiluvun avulla tutkimastani esityksestä tilanteita, joissa muistelemineen tulee näkyväksi laulujen kautta. Pohdin sitä, millaisin konkreettisin elein

esitykseen sijoitettuuihin lauluihin suhtauduttiin esitystilanteessa ja miten ne kommentoivat tapahtumia.

Artikkelini perustuu Pirjo Kukkonen muotoilemalle ajatukselle musiikin yhteydestä tunteisiin ja aistimuksiin: hänen mukaansa musiikki käsittelee ja rytmittää kadotettua aikaa yksilön ja yhteisön näkökulmasta. Laulujen varatessa merkityksiä ne samalla myös luovat uusia merkityksiä.³ Hahmotan näin artikkelissani laulut Pierre Noran käsitettä hyödyntäen muistin paikoiksi.⁴ Pariisin Riemukaaren tai muiden konkreettisten muistomerkkien tapaan myös laulut aineettomina muistomerkkeinä säilövät sisäänsä menneitä aikaa. Näitä muistin paikkoja tutkimalla analysoin laajemmin nostalgista kokemusta, joka tulee teatteriesityksen avulla nähtäväksi.

Artikkelissa lähestyn *Baikalin lasten* viljelemää nostalgiaa Svetlana Boymin muotoileman *pohdiskelevan nostalgian* käsitteen avulla erotuksena *entistävästä nostalgia*sta.⁵ Kuten politiikan-tutkija Antto Vihma pohdiskelevan nostalgian osuvasti määrittelee, se ”analysoi ajan kulumista, ihmisen ja maailman muuttumista sekä muistojen sirpaleiden tuomaa lohtua.”⁶ Nostalgian kokemukseen liittyy siis kivulias kaipauksen ja

1. *Baikalin lasten* ensi-ilta oli 30.10.2002. Teosta esitettiin kaikkiaan 60 kertaa. Viimeinen esitys oli 22.2.2003. Ks. Anneli Ollikainen & Katri Tanskanen (toim.) *KOM-kirja*. Like 2013, 584.

2. Laululiikkeestä ks. esim. Marja Tuominen, ”*Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*”. *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Otava 1991, 179; Miska Rantanen, *Olen kommunisti. Laulukvartetti Agit-Prop, Love records ja 1970-luvun poliittinen laululiike*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1999; Tarja Rautiainen, *Pop, protesti, laulu. Korkean ja matalan murroksia 1960-luvun suomalaisessa populaarimusiikissa*. Tampere University Press 2001; Timo Kalevi Forss, *Toverit herätäkää*. Into 2015.

3. Pirjo Kukkonen, *Nostalgian semiosis. Keveyden ja painon dialogia*. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävystä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1137. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 24.

4. Ks. Pierre Nora, *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Vol. 1, Conflicts and Divisions*. Columbia University Press 1996, 6–7.

5. Ks. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2001, xviii, 49–55. Käytän artikkelissani Boymin käsitteistä Antto Vihman teoksessaan *Nostalgia. Teoria ja käytäntö* tekemiä suomennoksia. Aiemmassa suomenkielisessä tutkimuksessa pohdiskeleva nostalgia, *reflective nostalgia*, on käännetty esimerkiksi reflektiiviseksi nostalgiksi ja entistävä nostalgia, *restorative nostalgia*, restoratiiviseksi nostalgiksi. Käsitteiden suomentamisesta ks. Antto Vihma, *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Teos 2021, 198.

6. Vihma 2021, 12.

menetyksen tunne, mutta samalla hyväksytään se, ettei menneisyyteen ole paluuta. Nostalgiaan ei tällöin liity aktiivista, usein poliittista menneisyyden kulta-ajan palauttamisen projektia, joka on leimallista entistävälle nostalgialle.⁷

Historiantutkimusta lähtökohtaisesti määrittelevä pääsemättömyys tutkimuskohteeseen, menneisyyden tapahtumaan, *an sich* on erityisen vahvasti läsnä, kun tutkimuskohteena on menneisyydessä tapahtunut teatteriesitys. Tutkittaessa menneisyyden teatteriesitystä ei tutkijalla ole enää pääsyä itse esitykseen esteettisenä elämyksenä. Historiallista esitysanalyysiä tehtäessä esitystä onkin lähestyttävä nimenomaan historiantutkimuksen metodein tarkastelemalla erilaisia esityksestä jäljelle jääneitä materiaaleja.⁸

Ensisijainen tutkimusaineistoni on esityksestä tuotettu tallenne.⁹ On kuitenkin huomattava, ettei tallenne pysty välittämään esitystä tarkalleen sellaisena kuin elävä esitys koetaan paikan päällä esitystilanteessa. Näkökulma esitykseen on tallenteen kuvaajan rajaama; samalla vilkaisulla esitystilaa ja sen kerrostuneisuutta ei näe kokonaisuudessaan. Koska tallenne on kuvattu melko kaukaa ja tallenteen kuvan- ja äänenlaatu on paikoin heikko, tietyt yksityiskohdat näkyvät tallenteelta huonosti; tätä puutetta olen pystynyt paikkaamaan tarkastelemalla myös valokuvaaja

Riikka Palosen esityksestä ottamia lehdistökuvia. Olen lisäksi hyödyntänyt esityksen käsikirjoitusta havainnollistaakseni tekstin tasolla esityksessä nähtyä.¹⁰

KOM-teatteri historiatulkintojen tekijänä

Artikkelini lähtökohtana on ajatus teatterista historiatulkintojen tekijänä ja esiintuojana. Avaan tässä alaluvussa esityksen kontekstia ja KOM-teatteria esityspaikkana pohjustukseksi myöhemmälle yhteen esitykseen fokuoituvalla käsittelyllä.

KOM-teatteri perustettiin vuonna 1971 alun perin kiertäväksi ammattiteatteriksi täyttämään niitä katvealueita, joita 1970-luvun suomalaisessa teatterikentässä oli havaittavissa. Teatteri esimerkiksi kiersi sellaisissa paikoissa, joista oli pitkä matka teatteriin, myös ei-formaaleissa esitystiloiissa, kuten työväestön keskuudessa heidän omilla työpaikoillaan. Ajan myötä teatteri asettui pysyvään esityspaikkaan, ja vuodesta 1984 se on esiintynyt ensisijaisesti Helsingin Kapteeninkadulla sijaitsevilla tiloilla.¹¹

KOM-teatteri syntyi osana 1960- ja 1970-lukujen kulttuurista murrosta, ja sen moottoreina olivat ajan nuoret tekijät, jotka samaistuivat ajan kulttuuritaistolaiseen liikkeeseen, mikä on määrittänyt kuvaa siitä myöhemminkin.¹² Tästä

7. Boym 2001, 41–48; Vihma 2021, 10, 12.

8. Teatterintutkimuksen yhteydestä sekä esteettiseen että historialliseen tieteenalaan ks. Erika Fischer-Lichte, Teatterin historiankirjoitus ja esitysanalyysi. Kaksi eri alaa, samanaiset lähestymistavat? Teoksessa Pirkko Koski (toim.) *Teatterin ja historian tutkiminen*. Suomentanut Johanna Savolainen. Like 2005.

9. DVD-muotoista tallennetta säilytetään KOM-teatterin omissa tiloissa sijaitsevassa arkistossa. Tallenteeseen ei ole merkitty sen tallennusaikaa.

10. Viittaan KOM-teatterin arkistossa säilytettävään käsikirjoitukseen jatkossa muodossa Saisio 2002. Huomaan, että en artikkelissa käytä *Baikalin lapsista* sen painettuna kirjana julkaistua näytelmätekstiä (Kirja kerrallaan 2003), sillä teksti on paikoin hyvin erilainen kuin näyttämöllä nähty esitys. Olen aiemmassa artikkelissani (2020) analysoinut tätä painettua näytelmää. Vaikka artikkeleissa esittämäni tulkinat teoksen sisällöstä eivät eroa toisistaan kokonaisuuden tasolla, on huomattava ero tulkittavassa aineistossa.

11. Nykyisen KOM-teatterin syntyhetkeksi lasketaan Kalevalan päivä vuonna 1971, kun ensi-iltansa sai Bertolt Brechtin teksteihin perustunut esitys *Työstä ja taistelusta*. Teatterin edeltäjä on Kaisa Korhosen johdolla Svenska Teaternin yhteydessä näytäntökauden 1969–1970 toiminut ruotsinkielinen studionäyttämö KOM-scenen, jossa oli sekä esityksiä että keskustelu- ja muita kulttuuritilaisuuksia. KOM-teatterin perustamisesta ja kehityksestä 1980-luvun alkuun saakka ks. Anneli Ollikainen, *Avantgardea ja aatteen paloa*. KOM-teatterin alkuvuodet 1969–1984. Teoksessa Anneli Ollikainen & Katri Tanskanen (toim.) *KOM-kirja*. Like 2013.

12. Yhtenä taistolaiseen liikkeeseen identifioitumisen merkinä on pidetty Kulttuuriyöntekijäin Liittoa, johon moni KOM-teatterilainen kuului, ja johon linkittyvä opintopiiri oli myös toiminnassa KOM-teatterissa. KOM-teatterin ja Kulttuuriyöntekijäin Liiton yhteydestä ks. Ollikainen 2013, 79–80. KOM-teatteri mainitaan usein osana kulttuuritaistolaista liikettä taistolaisuutta yleisemmin käsittelevässä teksteissä, ks. esim. Pentti Paavolainen, *Toimintakulttuurisen (r)evoluution piirteitä 1970-luvun teateriryhmissä*. Teoksessa Pia Houni & Pentti Paavolainen (toim.) *Teatteri ja tanssi toimintakulttuureina*. Teatterikorkeakoulu 2002, 133–156; Mikko Lehtonen & Elsi Hyttinen, *Virtahepo kulttuurin olohuoneessa*. Kurkistus kulttuuritaistolaisuuden moniin merkityksiin. Teoksessa Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki & Sini Mononen (toim.) *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana*. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta. Tutkimusyhdistys Suoni ry & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020, 419–420. Tarkempi analyysi KOM-teatterin suhteesta (kulttuuri)taistolaisuuteen erityisesti 1970-luvun alkuperäislähteiden valossa odottaa kuitenkin vielä tekemistään.

kulmasta katsottuna taistolaisuudesta kertovan esityksen sijoittuminen juuri KOM-teatteriin on kiinnostavaa, vaikka 2000-luvun alussa teatterin ensembleen kuului vain muutama 1970-luvun alun sukupolven edustaja.¹³ Vaikkei *Baikalin lapset* -esityksessä suoranaisesti kerrottu KOM-teatterista, se vilisi viittauksia myös teatteriryhmään itseensä. Esityksessä esimerkiksi kuultiin teatterin levyttämiä lauluja ja nähtiin valokuvia, joissa esiintyi teatterin tunnettuja taiteilijoita. Autenttisten kuvien joukkoon oli tehty myös fiktiivisiä jäljitelmiä, joissa todellinen KOM-teatterin menneisyys ja fiktion maailma sekoittuivat toisiinsa.¹⁴

Baikalin lasten henkilöhahmot olivat fiktiivisiä, joskin viittaussuhde todella tapahtuneeseen menneisyyteen oli läsnä ja henkilöissä oli piirteitä todella eläneistä henkilöistä. Yleistä historian kuvastoa hyödyntäessään esitys ankkuroitui todellisuuteen niin, että se sai katsojan uskomaa esityksen informaatioarvoon silloinkin, kun sen esittämät historiatulkinnat olivat fiktiivisiä.¹⁵

Katsojan teatterikokemuksen rinnalla kummittelivat siis hänen aiemmat kokemuksensa, käsityksensä ja muistonsa kyseisestä teatterista, kuten esimerkiksi KOM-teatterin suhde taistolaisuuteen. Samalla katsojan omat muistot esityksen kuvaamasta aikakaudesta olivat läsnä hänen katsoessaan todellista menneisyyttä kuvaavaa teat-

teriesitystä.¹⁶ *Teatteri*-lehden kriitikko, teatteriohjaaja Heikki Mäkelä kuvasi odotushorisonttiaan esitystä käsittelevän kritiikkinsä alussa:

Pirkko Saision uutta näytelmää *Baikalin lapset* alettiin odottaa jännittyneen kiinnostuneesti jo keväällä, kun KOM-teatteri ilmoitti sen tulevan syksyllä ohjelmistoonsa. Uusi kotimainen näytelmä herättää aina uteliaisuutta, ja tälle antoivat erityistä merkitystä tunnettu tekijä, aiheesta ennalta tihkuneet tiedot ja esittävä teatteri. Kun useissa uusissa näytelmissä – myös KOM-teatterissa nähdyissä – on käsitelty lähinnä perheen sisäisiä ja sukupolvien välisiä ongelmia, nyt oli luvassa jotain muuta: ajan, muistojen, muistin, unohduksen ja armahduksen teemoja. Ja myös ihmissuhteita ja eri sukupolvia. Mutta KOM, Saisio ja *Baikalin lapset* – päästäisiinkö todistamaan takkien kääntymistä?¹⁷

Näen, että valitessaan *Baikalin lapset* -esityksen ohjelmistoonsa KOM-teatteri osallistui esityksensä sekä yhteiskunnassa että taiteen eri mediumeissa käynnissä olleeseen keskusteluun taistolaisuudesta.¹⁸ *Baikalin lasten* avulla näen KOM-teatterin *käyttäneen historiaa* sen eksistentiaalisessa ulottuvuudessa.¹⁹ Eksistentiaalinen

13. Esityksen tekoprosessiin sisältyikin sukupolvien välisistä kuiluista johtuvia ristiriitoja: "[t]yöryhmään kuului entisiä taistolaisia, joille näytelmä oli läheinen, mutta myös heidän lapsiaan sekä nuoria näyttelijöitä, joilla ei ollut mitään kosketuspintaa 1970-luvun vasemmistolaiseen radikalismiin." Katri Tanskanen, Kotimaiset kantaesitykset täyttävät katsomon 1993–2006. Teoksessa Anneli Ollikainen & Katri Tanskanen (toim.) *KOM-kirja*. Like 2013, 427–428.
14. Esimerkiksi autenttisten 1970-luvusta kertovien valokuvien lomaan oli esityksessä tuotettu tätä varten tehtyjä fiktiivisiä jäljitelmiä: tallenteelta on esimerkiksi havaittavissa, kuinka yhdessä diakuvassa joukko nykyhetken henkilöitä seisoo nuorina vastineinaan taustanaan teksti "Festival des Politischen Liedes". KOM-teatteri ja sen jäsenet osallistuivat kyseiseen Itä-Berliinissä pidettyyn poliittisen laulun festivaaliin usein, esimerkiksi vuonna 1974. Ollikainen 2013, 95.
15. Vrt. Freddie Rokem, *Performing history. Theatrical representations of the past in contemporary theatre*. University of Iowa Press 2000, 256. Tätä kuvaa myös toimittaja Kirsikka Moringin huomio esityksestä teatterikritiikissään: "[t]eos pulppuaa mielikuvitustarinoina, jotka kuitenkin ovat niin tunnistettavia ajan yleisessä tapahtumaskaalassa, että ne tuntuvat hyvin dokumentaarisilta." Kirsikka Moring, *Baikalin* rannoille satoi lumi. *Helsingin Sanomat* 1.11.2002. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000004094818.html> (20.2.2023).
16. Teatteritilan ja esityksen suhteesta historian tutkimuksen kannalta ks. Hanna Korsberg, Kristian Smedsin *Tuntematon sotilas* Suomen Kansallisteatterin tilassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 108:1 (2010). Kummittelusta teatterissa yleisemmällä tasolla ks. Marvin Carlson, *The Haunted Stage. The Theatre as Memory Machine*. University of Michigan Press 2011.
17. Heikki Mäkelä, Muistojen ja menneisyyden paino. Kukkahuiveista kettutyttöihin, olo- ja muita suhteita. *Teatteri* 8/2002, 20–21.
18. 2000-luvun alun taistolaisuuskeskustelusta ks. esim. Anna Kontula, Taistolaisuus puberteetikapinasta takinkääntöön. *Historiallinen Aikakauskirja* 102:2 (2004). Taiteessa taistolaisuutta ja sen muistelua käsiteltiin erityisesti romaanikirjallisuudessa: Anja Snellmanin *Paratiisin kartta* (Otava 1999), Laura Honkasalon *Sinun lapsesi eivät ole sinun* (Gummerus 2001), Pirkko Saision *Punainen erokirja* (WSOY 2003) ja Raija Orasen *Kohtauspaikka Marinad* (Teos 2004) ovat hyviä osoituksia *Baikalin lasten* esitysaikaan ilmestyneistä romaaneista, joissa taistolaisuutta nimenomaisesti muistellaan eli niissä on 1970-luvusta erillinen, myöhempään aikakauteen ankkuroitua kerronnan taso. Taistolaisuuden käsittelystä suomalaisessa romaanikirjallisuudessa ks. Anni Hyypiö, "Olen minä kyseenalaistanut." *Suomalainen nykyromaanin ja taistolaisuuden merkityskamppailut*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto 2014. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201406051685>.

suhde menneeseen näkyi esityksen menneen ja nykyhetken monitasoisena aikarakenteena. Esitys kertoi yhtä lailla menneisyydestä itsessään kuin myös sen muistelusta: menneisyyden näkyemisestä nykypäivässä.

Nostalgian näyttämö

Baikalin lapset -esityksen nykyaikaan eli 2000-luvun alkuun sijoittuvassa kehyskertomuksessa seurataan teatteriohjaaja Vimpan (Sari Mällinen) ja kirjailija Penan (Hannu-Pekka Björkman) kotiin kokoontuvan ystäväseurueen vappuaaton juhlintaa. Juhlaan osallistuvia vieraita ovat työtön kirvesmies Leo (Pekka Valkeejärvi), tämän nykyinen vaimo, lääkäri Krisse (Tiina Lymi) ja entinen vaimo, ministeri Taru (Marja Packalén) sekä Vimpan aiempi puoliso Mantsu (Eero Aho). Tapah-tumiin liittyy myös ystäväporukan 1970-luvulla tuntenut kirjailija Djuna Orbenko (Pirkko Saisio).

Kehyskertomuksen rinnalle näyttämölle heijastettiin takaumia henkilöiden menneisyydestä 1970- ja 1980-luvulla. Näissä takaumissa henkilöitä esittävät samat näyttelijät, jotka nyky-

■ Kuva 1. *Baikalin lapset* -esityksessä menneisyyden ja nykyhetken tapahtumat limittyivät niin, että syntyi illuusio niiden tapahtumisesta samaan aikaan. Tämä mahdollisti sen, että nykyhetken henkilöt saattoivat seurata itseään toimimassa menneisyydessä. Kuvassa Pena (Hannu-Pekka Björkman) ja Vimppa (Sari Mällinen) seuraavat nuorta Leoa (Eero Milonoff), nuorta Vimppaa (Elsa Saisio), nuorta Tarua (Suvi-Sini Peltola), nuorta Krisseä (Lotta Lindroos) ja nuorta Penaa (Jarkko Lahti). Ylhäällä parvella Mantsu (Eero Aho), jolla ei ole nuorta vastinetta. Kuva: Riikka Palonen / KOM-teatterin arkisto.

ajan kehyskertomuksessa ovat heidän lapsiaan. Kehyskertomuksen (myöhäis)keski-ikäisten tovereiden nuoret vastineet on nähty heidän lastensa esittäminä jo Saision alkuperäisnäytelmässä.²⁰ Nuori Vimppa hahmottuu hänen ja Mantsun tyttären, elokuvaopiskelija Tanjan (Elsa Saisio) näyttämöhahmon avulla, ja Penaa esittää hänen talk show -isäntänä työskentelevä poikansa Otto (Jarkko Lahti). Krisseä esittää hänen ja Leon tytär, lääketieteen kandidaatti Herta (Lotta Lindroos),

19. Historian käytön eksistentiaalisesta ulottuvuudesta ks. Pertti Grönholm & Heino Nyssönen, *Historian käyttö*. Ennen ja nyt. *Kosmopolis* 49:3 (2019), 18–20.

20. Topi Vainikainen, Muistamisen näyttämöllä. Muisteleminen dramaturgisena elementtinä Pirkko Saision *Baikalin lapsissa*. Teoksessa Tuja Helve, Outi Lahtinen & Marja Silde (toim.) *Muisti, arkisto ja esitys*. Näyttämö & tutkimus 8. Teatterintutkimuksen seura, 50–51. <https://journal.fi/teats/article/view/122533>.

Tarua hänen ja Leon tytär, valtiotieteen opiskelija Riikka (Suvi-Sini Peltola) ja Leoa hänen ja Tarun poika, harrastajanyrkeilijä Juri (Eero Milonoff). Nuorilla henkilöihahmoilla oli kehyskertomuksessa myös oma funktionsa: Tanja ja Riikka ovat kuvaamassa dokumenttielokuvaa, jonka tarkoituksena on pysäyttää ydinjätökuljetus Suomesta Venäjälle.

Esityksen näyttämökuvan keskeinen elementti oli Vimpan ja Penan asunto. Tämä fyysinen rakennelma laajeni simultaanisesti eräänlaiseksi *muistamisen näyttämöksi*, kun menneisyyden tapahtumia kerrostettiin samaan tilaan.²¹ Kerrostaminen näkyi konkreettisena toisena kerroksena: esityksen lavastuksessa hyödynnettiin kaksikerroksista rakennelmaa, jossa näyttelijät ajoittain kiipesivät lattiatason yläpuolen parvirakennelmalle. Tässä näyttämökuvassa voi nähdä kaikki Erwin Piscatorin eepisen teatterin monikerrosrakennelmasta.²²

Parvi oli sisustettu taistolaisajasta muistuttavalla rekvisiitalla, jota voi pitää menneisyyden näytteille nostettuna arkistona: seinää koristi Che Guevara -juliste, ja nuoriso oli pukeutunut Suomen Kommunistisen Puolueen vähemmistösiipeen sitoutuneiden nuorisoliittolaisten sinisiin paitoihin ja kukkahuiveihin. Ajankuvaa rakennettiin myös vanhoilla valokuvilla ja videoilla, joiden välittämässä kuvastossa korostuivat mielenosoitukset ja laulavat ihmiset. Valo- ja videokuvat esimerkiksi mielenosoituksissa marssijoista tai korviin kantautuva ”Kenen joukoissa seisot” -laulu vastaavat pitkälti sitä kanonisoitua kuvaa, jonka kautta yleisessä historiatietoisuudessa

1970-luku kokonaisuutena määrittäytyy.²³ ”Kuvalla” en siis viittaa yksin visuaalisiin elementteihin, vaan kanonisoitunut kuva voi yhtä hyvin olla soiva.

Baikalin lapsissa menneisyyden kuvittamisen muotona toimivat laulut saivat eräänlaisen skenografisen funktion. Kiinnostavana esimerkkinä tästä mainittakoon esitykseen sijoittuva takaumajakso DDR:ssä.²⁴ Tapahtumien sijoittuminen DDR:ään toteutettiin soittamalla Bertolt Brechtin sanoittamaa, Hans Eislerin säveltämää ja Ernst Buschin laulamaa ”Solidaritätsliediiä”²⁵ ja heijastamalla näyttämön taakse kuvaa mieltä osoittavista työläisistä. Samaa aikaan DDR:ssä toimivat henkilöt, lääketiedettä opiskeleva Krisse ja tämän mies Leo, heiluttivat DDR:n lippuja ironisen innokkaasti. DDR esitettiin siis maana, jolla on Brechtin ja Eislerin rytmi – ei esimerkiksi sen kansallislaulun ”Auferstanden aus Ruinen”. Tämä osaltaan alleviivaa esityksen yhteyttä teatteriryhmän omaan kollektiiviseen identiteettiin: suomalainen teatterikenttä oli vahvasti yhteydessä DDR:ään, ja Brechtin ajatukset olivat vahvasti läsnä suomalaisessa teatterissa.

Esitystä tulkittaessa ei voi ohittaa sen sijoittamista vappuun. Vappua voi pitää poikkeuksellisenä suomalaisena juhlapäiväksi, sillä se on perinteisesti latautunut muuten kuin kirkollisella tai isänmaallisella – siis osaltaan porvarillisella – paatoksella. Vappuun ovat perinteisesti kuuluneet keskeisenä osana työväenliikkeen ja poliittisen laululiikkeen laulut.²⁶ Juhlatilanteelle tyypillisesti myös *Baikalin lasten* kehyskertomuksen vapunvietossa esimerkiksi levyltä soitetut Kris-

21. Vainikainen 2020, 49.

22. Eepisestä teatterista ja Erwin Piscatorista osana sitä ks. esim. Laura Gröndahl, 2.4 Eepisen teatterin rakentajat. Teoksessa Jukka O. Miettinen, Jukka von Boehm & Laura Gröndahl, *Esityspaikka. Näyttämön muotoja ja historiaa*. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu 2021. <https://disco.teak.fi/esityspaikka/2-4-eepisen-teatterin-nayttamon-rakentajat/20.2.2023>).

23. Samalla tapaa kuin 1960-lukua kuvitetaan useimmiten väläyksillä *Lapualaisoopperan* ensi-illasta (1966), Tšekkoslovakian miehityksestä ja Vanhan ylioppilastalon valtaukselta vuonna 1968 tai Persian shaahin vastaisesta mielenosoituksesta Helsingissä vuonna 1970. Ks. Katja-Maria Miettinen, *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca historica 126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009, 147.

24. Deutsche Demokratische Republik, Saksan demokraattinen tasavalta.

25. Suomessa ”Solidaritätslied” tunnetaan myös suomennettuna versiona ”Solidarisuus”, jonka on levyttänyt muun muassa Agit-Prop. Siinä toistuva säe ”Työstä ja taistelusta on syntyvä solidaarisuus” on esillä myös KOM-teatterin ensimmäisen teatteriohjelman *Työstä ja taistelusta* (1971) nimessä.

26. Esimerkkinä tästä mainittakoon laululiikkeen keskeisen osan, Agit-Propin, vielä pitkään 2000-luvulle saakka jatku-neet vappukonsertit Helsingin Kulttuuritalolla. Kiinnostavana esimerkkinä vappukonserttitradition elämisestä vielä 2020-luvulla voi nähdä sen, kuinka Yleisradio julkaisi tekemänsä taltiointin KOM-teatterin 50-vuotista taivalta syksyllä 2022 juhlistaneesta *Vapauden kaih*o -konsertista juuri osana vuoden 2023 vappuohjelmistoon: taltiointi asetettiin katsottavaksi Yle Arena -suoratoistopalveluun 29.4., minkä jälkeen konsertti esitettiin televisiossa Yle Teema -kanavalla lauantaina 29.4. ja vappuaattona 30.4. sekä Yle TV1 -kanavalla vappupäivänä 1.5.

tiina Halkolan esittämä ”Laulu 20 perheestä” tai KOM-teatterin ”Traktoristin laulu” olivat rakentamassa äänellistä kuvaa tutusta juhlatilanteesta, vaikka henkilöhahmot eivät niihin erityisesti reagoineet. Esityksen monitasoiselle dramaturgialle oli oleellista se, että nykyhetken vappujuhlista kuunneltiin samaa musiikkia kuin 1970-luvulla. Vapun yhä edelleen havaittavissa oleva vasemmistosävytteinen traditio tarjosi esityksessä otollisen maaperän tuoda esiin menneisyyden ja nykyisyyden suhdetta.

Vapussa voi nähdä huipentuvan sen laulujen retrokuluttamisen, mikä on oireellista taistolaismusiikille. Taistolaismusiikki oli kokenut 2000-luvun alkuun mennessä ”uuden tulemisen”, kun vanhoja levytyksiä tuotiin uusiin formaatteihin ja ne olivat saaneet myös aivan uusia kuuntelijoita. Uudessa kontekstissa niistä oli tullut populaarikulttuurin tuotteita, joita kuunneltiin myös ilman sen kummempaa yhteyttä poliittisiin intohimoihin.²⁷ Samaan aikaan 1970-luku tuli *muotiin* myös pukeutumisessa.²⁸ Tämä on aistittavissa myös *Baikalin lasten* kuvastoa tarkasteltaessa: esimerkiksi nuorten henkilöiden ambivalentissa läsnäolossa he olivat samaan aikaan sekä 1970-lukulaisia että 2000-luvun nuoria retrokuluttajia.

Nostalgiset laulut yhteisöllisenä liimana

Musiikin kuuntelu ja yhdessä laulaminen ovat *Baikalin lasten* fiktiivisessä maailmassa keskeinen yhdessäolon muoto: eri taustoista tulleet henkilöt ovat laulaneet yhdessä ja kokeneet näin kuuluvansa yhteen. Tarkastelen tässä alaluvussa esityksessä hahmottuvan kollektiivin jaettuina tunnekokemuksia, joita kuvitettiin ja motivoitiin nimenomaan laulujen avulla. Yhdistävänä tekijänä näille lauluille on se, että ne soitettiin nauhalta ja niihin reagoitiin yhdessä.

Laulut ovat levytysten avulla tallentuneet esityksiksi, joiden kuuntelu vapauttaa menneisyyden tason uudelleen läsnä olevaksi. CD-levyltä soitetuissa lauluissa hahmottuu esitystutkija

Diana Taylorin esittämä ajatus muistin kaksitahoisesta olemuksesta: on olemassa sekä arkistollinen taso että repertuaarinen taso. Taylorin mukaan arkistot ovat fyysisiä, säilyviksi oletettavia aineistoja (esimerkiksi tekstit, dokumentit, rakennukset), repertuaarit taas ruumiillisen käytännön ja tiedon välineitä, kuten puhutut kielet ja rituaalit.²⁹ *Arkistolliseen* muistiin laulumusiikkia yhdistää tallennusväline: Taylor mainitsee eräänä arkiston ilmenemismuotona juuri CD-tallenteen. CD-tallenne vastustaa muutosta: se säilyy ainakin lähtökohtaisesti sukupolvelta toiselle, ja sitä on mahdollista kuunnella ja tutkia *sellaisenaan* aikojenkin päästä. *Repertuaarisen* muistin piirissä taas ovat ne kehollisesti muovautuneet esittämis- ja kuuntelemistekniikat ja se konteksti, jossa lauluja on esitetty ja tulkittu.

Baikalin lapsissa kollektiivin yhteiseksi tunne- muistoksi hahmottui Chilen presidentti Salvador Allenden presidenttikauden sosialistisen kehityksen päättänyt sotilasvallankaappaus vuonna 1973. Tapahtumaan viitattiin esityksessä chileläisen Quilapayun-yhtyeen laululla ”El pueblo unido jamás sera vencido”. Laulu nousee esiin, kun seurue katsoo vanhoja valokuvia mielenosoituksesta ja Juri, 1970-luvulla vaunuissa työnnetty lapsi, muistaa vanhan lauseensa:

JURI:

Siilin puolesta vasikkaa vastaan! Siilin puolesta vasikkaa vastaan!

LEO:

Älä ny munaa itteäs, iso mies.

TARU:

Se muistaa ton. Voi hyvänen aika. Tu ni äiti halaa. Oonks mä kertonu, ku...

LEO:

No olet, joka ikinen vappu.

27. Kuten kulttuurintutkija Simon Reynolds teoksessaan *Retromania* toteaa, retrosta on tullut länsimaisessa populaarikulttuurissa suosittua: populaarikulttuurilla on suorastaan addiktio omaan menneisyyteensä. Simon Reynolds, *Retromania. Pop Culture's Addiction to Its Own Past*. Faber and Faber 2011. Taistolaismusiikin roolia suomalaisessa populaarikulttuurissa yleisemmin olisi syytä tarkastella tarkemminkin kuin mitä tämän artikkelin rajauksessa on mahdollista tehdä.

28. Anu Koivunen, Silloin kun oli tulevaisuus. 1970-luku ja kulttuurinen muisti. Teoksessa Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 142.

29. Diana Taylor, *The Archive and the Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Duke University Press 2003, 18–20.

TARU:

Juri oli niin hämmästynyt ja pikkuhuuli oli niin pyöreänä, ku...muistatteks te...Chilen puolesta fasmia vastaan. Se oli se miekkari...niin rataista kuuluu tää...

JURI:

...siilin puolesta vasikkaa vastaan...

TARU:

...ku oikeen ajattelee, miten lapsi asiat käsitteää...³⁰

Laulu alkaa soida tämän jälkeen nauhalta, ja vanhat toverit yhtyvät sen lauluun. Espanjankieliset sanat eivät ole aivan täysin hallussa, ja varsinkin Krisse takeltelee sanoissaan tehostaen ”sinne päin” -lauluun käsiliikkeillä. Hetki on korostetusti yhteinen, jaettu tuokio menneisyyden äärellä. Lapsen kokemuksen liittäminen Chile-solidaarisuusmielenosoituksesta kertovaan muistoon alleviivaa osaltaan viattomuutta.

”El pueblo unido jamás sera vencido” -laulua voi pitää Chilen tilanteen synnyttämän kollektiivisen trauman³¹ muistipaikkana, vaikka laulu (suomennettuna ”Yhtenäistä kansaa ei voi voittaa”) tarkalleen olikin tehty jo ennen vallankumousta. Se kuvaa nimenomaan vallankumousta edeltävää sosialismin päättävistä rakentamista. On kiinnostavaa, että *Baikalin lapsissa* Chilen tilannetta ei muistella heti Allenden kuoleman jälkeen tehdyllä Pentti Saaritsan, Eero Ojasen ja Agit-Propin laululla ”Allendelle”, toisin kuin esimerkiksi useissa 1970-lukua käsittelevissä dokumenttielokuvissa.³²

Anu Koivunen toteaa ”Allendelle”-laulun aktuaalistavan tapahtuman edelleen erityisesti ajan eläneille: ”tunteen tulkiksi nousee arkistomateriaalin asemesta [-] laulu Allendelle, jonka

tunnevoima kuvakerronnassa kertautuu puheen poissaolossa, vaienneissa ja vakavissa ilmeissä.”³³ Näin dokumentin sisällä oleva musiikkinumero irtautuu ”ikään kuin toiseen, toisaalla (*u-topos*) olevaan todellisuuteen” ja aktuaalistaa dokumentin ”puhuvien päiden” menneisyyden ja tekee siitä elokuvan kerronnassa uudelleen läsnä olevan.³⁴ Tämä päti myös *Baikalin lasten* kohtauksessa: henkilöt ikään kuin elivät uudelleen menneisyyden huumaavaa hetkeä. Surun sijaan muiston esiin nostamisessa korostuu ennen kaikkea yhteisöllisyyden kokemus.

”El pueblo unido jamás sera vencido” ohella toinen tärkeä kollektiivinen yhteislaulu esityksessä oli työväenlaulun klassikko ”Vapauden kaiho”.³⁵ Tämän laulun tehoa muistelun välineenä tehosti sen sijoittuminen eräänlaiseksi snapsilauluksi. Laulu nousi esiin Penan esitellyssä illan ruoka- ja juomatarjoilua, joka muistuttaa tarjoilultaan menneisyyden notkuvaa herkkupöytää, mikä yhdistää auditiiviseen nostalgiaan myös maku- ja hajumuistoja, muun muassa sillin ja akvaviitin, ”aidon tavarain” Stolitsnaja-vodkan sekä ”hajuvedeltä maistuvan” Ararat-brandyn.³⁶

Myös ”Vapauden kaihon” esittämiseen kuuluu tietynlainen vakiintunut koreografia, tanssiliikkeiden repertuaari. Repertuaariseen muistiin talentunut ei-sanallinen kokemus tulee aistittavaksi nykyhetkessä laulua kuuntelemalla, eräänlaista kehollista muistia selaamalla. Varsinkin kollektiivin naisjäsenet Taru, Krisse ja Vimppa tehostavat lauluun tanssiliikkeillä, jotka eräällä tavalla toistavat menneisyyden kehollista liikettä. Tämä vahvistaa heidän yhteenkuuluvuuttaan hetkellisesti myös nykyajassa. Menneisydessä viivähtäminen korostui siinä määrin, että myöhemmin esityksessä esitettiin jopa kysymys, yhdistääkö kollektiivia nykyisydessä oikeastaan mikään muu kuin menneisyys.³⁷

30. Saisio 2002, 16.

31. Suomalaisen solidaarisuudesta Chileä kohtaan kertoo syntynyt laaja-alainen liike. Ks. tarkemmin Linda Heinonen, ”Chilen kansa ei ole yksin” *Suomalaisen Chile-solidaarisuusliikkeen nousu Chilen vuoden 1973 vallankaappauksen jälkeen*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2013. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-23814>

32. Koivunen 2007, 146–147.

33. Koivunen 2007, 146–147.

34. Koivunen 2007, 146–147.

35. ”Vapauden kaiho” on osoitus vanhasta työväen kulttuurin tuotteesta, josta tehtiin 1970-luvulla uusi Kaj Chydeniuksen sovitus. Sen on levyttänyt myös KOM-teatteri itse. Sillä on siis yksittäistä esitystä laajempaa merkitystä kollektiivisena tradition ylläpitäjänä.

36. Ks. Saisio 2002, 32–33.

37. Saisio 2002, 56.

Laulu eksistentialisen kaipauksen kuvituksena

Tässä alaluvussa keskityn nostalgian kokemukseen ennen kaikkea yksilön tunteena.³⁸ Tarkemman analyysini kohteena ovat *Baikalin lasten* hahmoista kirvesmies Leo ja hänen poikansa Juri. Olen kiinnostunut henkilöiden eksistentialisesta suhteesta menneisyyteensä. Ensisijaisesti tarkastelen sitä, kuinka tätä menneisyyskokemusta kuvitettiin esityksessä nostalgisella laulla.

Leo on kirvesmiehenä *Baikalin lasten* toveripiiristä ainoa, joka edustaa perinteistä työläisämättä. 1970-luvun aikatasolla Leon hahmo motivoituu aktiivisesti järjestötoimintaan osallistuvana työläisenä, jolla on omasta mielestään ”vanhempien toverien tuki takanaan”. Hänen sosiaalinen statusensa on siis korkea. Esityksen nykyhetken tasossa hänen statusensa voi nähdä vajonneen. Hän on alkoholisoitunut ja rapistunut terveydeltään, ja hän määrittelee itsekin itsensä katkeroituneeksi: “[--] minä olen [katkera]. Ja

■ Kuva 2. Eksistentialinen kriisi sysää työttömän kirvesmiehen Leon (Pekka Valkeejärvi) arvioimaan menneisyyden ihanteitaan. Kuva: Riikka Palonen / KOM-teatterin arkisto.

syystä. Ensin petti naiset, sitten petti puolue. Ja sitten petti elämä. Ja vasta sitten jalat.”³⁹

Leo hahmottui siis eräänlaisena väli-tilan ihmisenä. Tulkintani mukaan Leon identiteetissä tapahtuu muutos, kun menneisyydestä nousee esiin tieto tapahtumista DDR:ssä. Leo on muuttanut perheensä, vaimonsa Tarun ja lastensa Jurin ja Riikan, luota DDR:ään koulutukseen, jossa on aloittanut uuden suhteen lääketiedettä opiskelevan Krissen kanssa, mikä on johtanut Leon ja Tarun avioliiton päättymiseen. Selviää, että uuden pariskunnan molemmat puoliskot ovat raportoineet toisistaan Stasille.⁴⁰ Leo kertoo puhuneensa pakotettuna ja on kantanut puheistaan vuosien mittaan syyllisyyttä. Krissi puolestaan ei näe ilmiannoissaan suurempaa ongelmaa,

38. Nostalgiaista yksilön tunteena ja sen historiallisista juurista tarkemmin ks. Karin Johannisson, *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier Essä 2001.

39. Saisio 2002, 32.

40. Ministerium für Staatssicherheit, josta käytettiin yleisesti kansanomaista muotoa Stasi, DDR:n salainen poliisi.

vaan kuittaa niiden olleen leikki ja korostaa, ettei olisi lääkäri ilman Stasille puhumista.⁴¹

Stasille puhumisen paljastuminen huipentaa aviopuolisojen nykyhetkessä vellovan ristiriidan:

LEO:

Yksi kysymys vielä.

KRISSE:

Mä en ole kuulusteltavana nyt. Mulla on toinen elämä.

LEO:

Kyllä olet. Sä olet kuulusteltavana juuri nyt.

KRISSE:

Kuka kuulustelee? Millä valtuuksilla?

LEO:

Minä kuulustelen. Niillä valtuuksilla, jotka yli kaksikymmentä vuotta kestänyt elatusvelvollisuus mulle suo.

KRISSE:

Kuka on elattanu ja ketä? Sua on elatettu, ystävä pieni.

LEO:

Olenko mä Hertan isä?

KRISSE:

Tottakai olet.

LEO:

Ja sä olet varma tästä? Miten voit olla, jos makasit samaan aikaan niiden Stasin eläväisten poikien kanssa?⁴²

Tämän jälkeen Vimppa keskeyttää riidan ja kehottaa juhlijoiota siirtymään keittiön puolelle keittämään nakkeja. Leo jää yksin näyttämölle istumaan tuoliin ja tuijottamaan kirjahyllystä ottamaansa Leninin kipsipäätä. Leon kriisiä kuvittaa taustalla nauhalta kuultava Meripioneer-

rit-nuorisojärjestön lauluryhmän esittämä laulu ”Lenin-setä asuu Venäjällä”.⁴³ Laulun sanoitusta on pidetty absurdina, sillä Matti Rossin vietnaminkielisestä taistelulaulusta tekemää suoraa käännöstä ei ole lainkaan paikallistettu suomalaiseseen kulttuuriin. Laulua onkin pidetty esimerkkinä taistolaisesta propagandasta.⁴⁴ Laulun valintaan *Baikalin lapset* -esitykseen sisältyikin väistämättä ironiaa.

Leninin kipsipäähän suunnattu katse yhdistettynä lapsikuoron heleisiin ääniin alleviivaa viattomuuden vääjäämätöntä loppua. Tässä hetkessä konkretisoituu vahvasti menneisyyden aatteiden uudelleenarviointi. Viattomuus määrittä myös Leon pojan Jurin eksistentiaalista tunnekokemusta. Kuten olen jo aiemmin kollektiivista nostalgiaa käsitelleessä alaluvussa tuonut esiin, lapsen kokemuksen liittäminen Chile-mielenosoituksesta kertovaan muistoon alleviivaa osaltaan viattomuutta. Jurille itselleen muisto – josta on siis muistutettu ”joka vappu” – edustaa turvallista lapsuuden auvoa, johon hän haluaa palata yhä uudelleen:

JURI:

Siilin puolesta vasikkaa vastaan!

TARU:

Sä sanoit ton jo. Onks sulla Alzheimer vai mikä?

JURI:

Joo mut kerro taas se ku mä olin rattaissa ja pikkuhuuli oli niin niin pyöreenä. Vappumarsissa. Rattaissa. Puhutaan jostaki kivasta. Mitä mä panisin soimaan?⁴⁵

Huomionarvoista on, että edellä mainitut repliikit lausutaan sen jälkeen, kun esityksen nykyhetkessä on puitu epäeettistä dokumentti-projektia.⁴⁶ Juri pyrkii siis pakenemaan nykyhetken konfliktintäyteistä hetkeä menneisyy-

41. Saisio 2002, 78.

42. Saisio 2002, 79–80.

43. Vietnamin sodan vastustamisen tarpeisiin syntyneen helsinkiläisen lauluryhmän ensiesiintyminen tapahtui nimellä Meriklubin lauluryhmä Love Recordsin tuottamalla kokoelmalevyllä *V.I. Lenin 1870–1970*. Miska Rantanen, *Love Records 1966–1979. Tarina, taiteilijat, tuotanto*. Schildts 2005, 190.

44. Jouko Aaltonen, *Agit-Prop*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020, 115.

45. Saisio 2002, 95.

46. Palaan tähän juonikuviioon myöhemmin tässä artikkelissa.

den valoisaan muistoon. Hänen suorittamansa kappalevalinta on kiinnostava: hän laittaa soimaan Aulikki Oksasen sanoittaman ja esittämän laulun "Aamu saapuu arkana". Oksasen *Kenen joukoissa seisot* -albumille sijoittuva laulu on albumin nimikappaletta epäpoliittisempi, eräänlainen unenomainen tuokiokuva:

Aamu saapuu arkana
 kuin vasikan nännistä lähtöisin.
 Sade nousee joen reunalle.
 Silakkavartisen pajupensaalla
 istun alasti rakkautta kyselemässä.
 Ystäväni kulkee sydämeni ruokkimana
 muuttolinnun siivin reisieni yli.
 Ei, ei hän riisu alumiinipaitaansa
 eikä silkkistä sapelivyötään.⁴⁷

Kirjailija Marja-Leena Mikkola näkee Aulikki Oksasen tuotannossa toistuvana piirteenä realistisen ja myyttisen tason yhdistämisen, inhimillisiä piirteitä saavat eläimet – ja päinvastoin – sekä luonnon ja äitiyden kuvauksen.⁴⁸ Tämän luonnehdinnan läpi luettuna "Aamu saapuu arkana" hahmottuu kiinnostavana äitiyden ja ystävyyskuvauksena, samalla ihmisen ja luonnon suhteen tarkasteluna. Valitessaan juuri kyseisen laulun soitettavaksi Juri on kontaktissa menneisyytensä turvallisen rytmin kanssa.

Jurin lapsuus hahmottuu siis mitä suurimmissa määrin *khôraksi*, eräänlaiseksi alkutilaksi. Khôraan kaipaamisen Pirjo Kukkonen näkee nostalgian keskeisenä muotona, jossa edustettuna ovat koti, äiti, koti-ikävä, kaipuu, eheys ja turva. Tämän alkutilan "lapsi on menetetty erkaannuttuaan äidin ja lapsen välisestä symbioosista."⁴⁹ Alkutilaan pääseminen on mahdotonta, sillä lapsuus on ikuisesti menneisyydessä oleva vaihe – *Baikalin lapsissa* siihen yhdistyneen laulun rytmi kuitenkin mahdollistaa sen hetkellisen vierailun nykyajassa. Jurin sanoja edeltävä alkutila elää siis edelleen muistissa, josta se on mahdollista noutaa muistoja selaamalla.

Tähän tuudittautuminen mahdollistaa myös pakenemisen nykyhetken konflikteilta.

Jurin tunnekokemuksessa korostuu nostalgian valoisa, hoitava puoli. Leon katsoessa Vimpan ja Penan kirjahyllyssään säilyttämää Leninin kipsipäätä – konkreettista "Lenin-setää" – mukana on puolestaan ehdottomasti melankolinen taso, joka on nostalgian synkempi puoli. Pirjo Kukkonen muistuttaa näiden tunnekokemusten erimittaisesta kestosta: "[n]ostalgialle on tunteena ominaista sen hetkellisyys, välitön viivähdys idyllissä, melankolialle taas raskasmielinen viipyminen menetetyt objektin kaipuussa."⁵⁰

Leon ja Jurin tunnekokemuksia erottaa myös se, että Juri vierailee laulun avulla menneisyydessään muiden läsnä ollessa, Leo taas kokee tunteensa yksin. Kukkonen mukaan nostalgialle luonteenomaista on nimenomaan yhteisöllisyys, kun taas melankolia on yksilöllistä.⁵¹ Leon tunnekokemus hahmottuu eräänlaisena umpikujana: menneisyyden kohtaaminen tuottaa neuvottomuuden tunteen, joka hahmottuu pitkässä, arvioivassa katseessa Lenin-patsaaseen. On kiinnostavaa, että viimeinen romahdukseen johtava tieto liittyy miehisen ylpeyden horjumiseen: esitettyyn kysymykseen, onko hän tyttärensä isä. Menneisyys DDR:ssä ei muutenkaan ole enää sellainen idylli, millaiseksi hän on sen aiemmin rakentanut, ja sen jonkinlaisena ruumiillistumana pidetyn Herta-tytären isyyskin on nyt asetettu kyseenalaiseksi.

Nostalgiaa vastaan

Keskustelua taistolaisuudesta on 2000-luvun alkuvuosikymmeninä määrittänyt moraalinen diskurssi, jossa korostuvat kysymys syylisyydestä ja oikea-väärä-asteikko.⁵² Myös *Baikalin lapsissa* käytiin moraalista pohdintaa. Edellisessä alaluvussa käsittelemäni Stasi-juonteen lisäksi pohdintaa oli myös nykyaikaan sisältyneessä nuorten dokumenttiprojektia käsittelevässä juonteessa sekä menneisyydessä tapahtuneessa ilmiantotapauksessa, jossa kirjailija Pena on ilmiantanut

47. Aulikki Oksanen, *Helise, taivas! Valitut runot 1964–2014*. Siltala 2014, 25.

48. Marja-Leena Mikkola, "Aulikki Oksanen, lintunainen". Teoksessa Aulikki Oksanen, *Helise, taivas! Valitut runot 1964–2014*. Siltala 2014, 5–9.

49. Kukkonen 2007, 33.

50. Kukkonen 2007, 36.

51. Kukkonen 2007, 41.

52. Ks. esim. Kontula 2004, 1; Hanna Suutela, Keskusteluja kahdeksan teatteriohjaajan kanssa. Teoksessa Hanna Suutela & Misa Palander (toim.) *Seiskytluvun teatterin moninaiset äänet*. Like 2005, 7; Koivunen 2007, 142–143.

Neuvostoliiton suurlähetystölle Suomessa vierailleen neuvostoliittolaisen kirjailijan Djuna Orbenkon tämän neuvostovastaisista puheista.⁵³ Tässä alaluvussa tarkastelen näitä juonteita analysoimalla niihin linkittyviä lauluja: dokumentti-projektin juonteen yhteydessä oleelliseksi nousee ”Kenen joukoissa seisot” ja ilmiantotapauksen yhteydessä ”Muistatko Baikalin rannat”.

Nykyhetken aikatasossa nuoret, elokuvaopiskelija Tanja ja valtiotieteiden opiskelija Riikka, ovat tekemässä dokumenttielokuvaa, jonka tarkoituksena on paljastaa ydinjätteen salainen kuljetus Suomen läpi Venäjälle. Todistusaineistoksi nuoret kuvaavat ydinjätejunan kuljettajaa, jota he ovat pahoinpidelleet saadakseen tämän tunnustamaan kameralle tietonsa junan liikkeistä. Nuoret kuvaavat tekoa myös katsojille suunnatuksi tehokeinoksi perustellessaan toimintaansa vanhemmilleen tapauksen tultua julki vappujuhlan osallistujille:

TARU:

Mitä helvettiä te sitten ajoitte takaa? Hakkasitte ihmisen ja panitte sen horisemaan ulkoapittuja fraaseja kameran eteen.

TANJA:

Mä halusin tutkia ihmisen mielentilan muutosta.

RIIKKA:

Me haluttiin julkistaa ihmisen eettinen prosessi. Autenttisenä.

TANJA:

Me haluttiin pakottaa katsojat samaan prosessiin.

MANTSU:

Pakottaa?

RIIKKA:

Mitä muuta voi tällasessa yhteiskunnallisessa tilanteessa tehdä?

KRISSE:

Pitäkööt leijonat makeiskorinsa, puolueettomat humanistit korulauseensa... tätä vääryyttä vastaan ei taistella kukkasin...⁵⁴

Krissen laulaen esittämä viimeinen repliikki on suora viittaus ”Kenen joukoissa seisot” -lauluun. Laulua on pidetty nimenomaan taistolaisuutta kuvaavana lauluna ja ”ylipoliittoisituneen” ajan synonyymina.⁵⁵ Sillä on vahva rooli taistolaisuuden muistikulttuurissa. Kuten olen jo aiemmin todennut, laulu on muodostunut keskeiseksi osaksi yleistä historiatietoisuuden (äänellistä) ymmärrystä 1970-luvusta.⁵⁶ Siitä on muodostunut yleiskäsite, joka on myöhemmässä identiteettityössä käänntynyt myös imperfektimuotoon.⁵⁷

”Kenen joukoissa seisot” kuvastaa ennen kaikkea ajan henkeä, siirtymää ”kukkasista teräkseen”, kuten Jukka Relander osuvasti kirjoittaa 1960- ja 1970-lukujen taitteesta.⁵⁸ Oksasen sanoituksen perusteeksi on, että ”vääryyttä vastaan ei taistella kukkasin” eikä ”verta pysäytä pehmeä myötätunto.” Laulu päättyy nimensä mukaiseen kysy-

53. Esityksessä sivuttiin myös lääkärin etiikkaa juonikuviossa, jossa lääkäri Krissi lääkitsee nuorta MS-potilasta liikaa, jotta tämä kuolisi nopeammin ja säästyisi elämän pitkittämiseltä. Rajaan tämän juonikuvion käsittelyn kuitenkin artikkelin ulkopuolelle.

54. Saisio 2002, 94–95.

55. Tämä siitä huolimatta, että sanoittaja Aulikki Oksanen ei omien sanojensa mukaan tehnyt laulua minkään liikkeen poliittiseksi julistukseksi, vaan halusi ennen kaikkea kuvata omia henkilökohtaisia tuntejaan. Ks. Aulikki Oksanen, Kenen joukoissa seisot? ja vähän taustaa laulutekstille. Teoksessa Veikko Koivusalo & Timo Kallinen (toim.) *Pitkä 70-luku. Valokuvia ja muistikuvia*. TA-Tieto 2000, 129; Lehtonen & Hyttinen 2020, 422. Oksasen itsensä tekemän ensilevytyksen jälkeen laulusta on tehty useita sovituksia: laulu sisältyy myös esimerkiksi KOM-teatterin ensimmäiselle levyille *Porvari nukkuu huonosti* (1971).

56. Esimerkkinä mainittakoon 1970-lukua käsittelevät dokumenttielokuvat, joissa ”Kenen joukoissa seisot” esiintyy usein. Esimerkkeinä edustavat ovat Anu Koivusen artikkelissaan (2007) analysoimat poliittista (vasemmistolaisista) lauluiluketta kuvaavat *Olipa kerran utopia* (ohjaus Lasse Naukkarinen, 2004) ja *Kenen joukoissa seisot* (ohjaus Jouko Aaltonen, 2006). Laulu on siis nostettu Jouko Aaltonen elokuvassa nimeen saakka, eräänlaiseksi yleisnimeksi.

57. Ks. esim. SKP:n puolueorganisaatiossa toimineen Lauri Hokkanen taistolaisuutta kuvaavan teoksen nimi: *Kenen joukoissa seisoin. Taistolaiset ja valtioterrorin perintö*. Docendo 2021.

58. ”If the 1960s were a decade of peace and flowers, the 1970s were one of politics, comrades and steel – Stalin, in Russian.” Jukka Relander, From flowers to steel. Development of Leninist Mind in Finland 1968–1972. *Scandinavian Journal of History* 33:4 (2008), 466. <https://doi.org/10.1080/03468750802519990>

mykseen ja toteamukseen, että ”ei synny oikeutta ilman taistelua / ei taistelua ilman yhteistä rintamaa.”⁵⁹ Relanderia lainaten voi todeta, että antiautoritaarisuus oli menettänyt etuliitteensä.⁶⁰

Toisin kuin useat muut *Baikalin lapsiin* sisältyvät laulut, ”Kenen joukoissa seisot” -laulua ei kuultu esityksessä nauhalta eikä sitä myöskään säestetty. Laulamalla otteen kyseisestä laulusta Krisse kyseenalaistaa nuorten dokumentti-projektin uutuusarvon: näin on toimittu ennenkin. ”Kenen joukoissa seisot” yhdistikin nimenomaan taistolaisajan ja nykyhetken radikaalin liikkeen rakentamalla niiden välille analogisen suhteen.⁶¹ Taistolaista ajan henkeä kuvaavaa tunnuslaulua käytettiin näin kuvittamaan liikkeen negatiivista puolta. Voi siis sanoa, että laululle ei annettu nostalgista arvoa, koska sitä ei käytetty yhteenkuuluvaisuutta alleviivaavana yhteislauluna.

Nostalgisoinnin välttäminen oli esillä myös esityksen juonikuviossa, jossa kirjailija Pena ilmiantaa Neuvostoliiton suurlähetystölle neuvostokirjailija Djuna Orbenkon tämän neuvosto-

■ Kuva 3. Pirkko Saisio näytteli kirjoittamassaan *Baikalin lapsissa* itse kirjailija Djuna Orbenkoa, joka on 1970-luvulla ilmiannettu neuvostovastaisista puheistaan. Esityksen nykyhetken sijoittuvassa aikatasossa hänellä on keskeinen rooli anteeksiannon motivaattorina. Kuvassa hänen takanaan Herta (Lotta Lindroos), Tanja (Elsa Saisio), Juri (Eero Milonoff), Riikka (Suvi-Sini Peltola) ja Taru (Marja Packalén). Kuva: Riikka Palonen / KOM-teatterin arkisto.

vastaisista puheista. Djuna on 1970-luvulla vierailut Suomessa ja tavannut silloiset nuoret illanvietossa, jonka tiimellyksessä hän on verrannut mustaa ja punaista – kansallissosialistista ja kommunistista – fasismia toisiinsa: hänen mielestään niiden välillä ei ole eroa, jos aatteen nimissä pitää kirjoittaa propagandistista kirjallisuutta, joka on näin heikompaa kuin ”aito” runous. Tapaus viittaa olennaisilta osin todellisuudessa tapahtuneeseen. Vuonna 1975 kirjailija Matti Rossi kirjoitti Unkarin kirjailijaliitolle ja Unkarin Suomen-suur-

59. Oksanen 2000.

60. Jukka Relander, Taistolaisuuden psykohistoriaa. Teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa 2. Historiaa ja säätelyä*. Tietolipas 157. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, 190.

61. Analogiasuhteesta tarkemmin ks. Vainikainen 2020, 65.

lähetykselle kirjeen, jossa hän paljasti Suomessa vierailleen kirjailija Dénes Kissin neuvostovastaisiksi tulkitut puheet.⁶²

Tämän artikkelin kannalta keskeinen laulu on edellä mainitun kirjailija Matti Rossin sanoittama ”Muistatko Baikalin rannat”, joka jo esityksen nimeen heijastuessaan saa erityistä painoarvoa. Laulua voi pitää suorastaan taistolaisromanttisena. Siinä hahmottuu utooppinen kommunismin rakentamisen idea, joukkojen estetiikka. Laulussa ihannoidaan Siperiaan junarataa rakentamaan lähteneitä nuorisoliiton edustajia.⁶³ Muodoltaan sanoitus nojaa sinä-puhutteluun, joka on taistolaisuuteen linkittyviä lauluja ja muita runomuotoisia tekstejä yleisemminkin määrittävä tyyli.⁶⁴ Samalla laulussa voi nähdä hyödynetyn aiemman, 1930–1950-lukujen vasemmistolaisen älymystösukupolven tyyliä, jossa parempaan maailmaan tähdättiin myös kuvaamalla tunteellisesti menneisyyden paratiiseja.⁶⁵

Laulutekstissä hahmottuva tapahtuma on liitetty menneisyyteen, joka on runon puhujan ja sinä-puhuttelulla hänen osoittamansa henkilön välinen yhteinen jaettu kokemus. Menneisyys on kuitenkin nähtävä tässä laulussa nimenomaan pintana, johon heijastetaan nykyhetkessä läsnä olevia tulevaisuuden toiveita. Kun laulua tulkitsee osana esityksen nykyhetken näyttämöä, se saa uusia merkityksiä. Rakentava nuoriso saa uudessa kontekstissaan muodon vanhoina taistolaisina. Laulun alun perin sisältämä nostalgia motivoituu nyt eri tavalla. Lauluun sisältyvä Baikali-projekti hahmottui aiemmin utopiana, jonka odotus toi hyvänolontunteen – nyt aikaa koetaan erisuuntaisena liikkeenä, mutta tunne on edelleen olemassa. Eräällä tavalla siis tunteet ovat jääneet, vaikka niiden kohde on poistunut.

”Muistatko Baikalin rannat” -laulu alkoi esityksessä soida tarkalleen silloin, kun Pena kysyy Djunalta, onko hän nyt vapaa jatkamaan kirjailijantyötään:

PENA:
Ja mä olen vapaa nyt?

DJUNA ORBENKO:
Mihin?

PENA:
Kirjoittamaan. Olemaan kirjoittamatta.

DJUNA ORBENKO:
Minun puolesta kulla. Olette aina ollu.

PENA:
Ja tää on ollu turhaa kaikki?

DJUNA ORBENKO:
No Pentti. Ihminen on vapaa. Moskovassa. Helsingissä. Brusselissa. Vorkutassa. Joka paikassa. Mutta. On se. On olosuhde.

PENA:
Mikä se on? Suomeksi?

DJUNA ORBENKO:
Se on se, että ei kukaan, joka ei voi ymmärtää tää olosuhde, ei voi sanoa mitään. Ihmisestä, jolla on olosuhde. Oli se, että oli mun olosuhde. Ja oli, Pentti, teidän olosuhde. Ja kummallakin oli pakko. Kaikilla oli pakko. Vai oliko?⁶⁶

Edellä mainittu Djunan repliikki oli esityksen viimeinen, ja tämän jälkeen laulu voimistui. Samalla esityksen valaistus muuttui niin, että nykyajan henkilöt jäivät hitaasti hämärtyvään tilaan ja vastaavasti menneisyyden parvirakennelma valaistiin. Samanaikaisesti takaseinälle heijastettiin esityksen alusta tuttuja diakuvia, joista osa on myös autenttisia. Näin KOM-teatteri itse muistin paikkana yhdistyi ristiriitaisen sanoittajan laulun muistipaikkaan.

62. Tapauksen käsittelystä *Baikalin lapsissa* tarkemmin ks. Vainikainen 2020, 60–62.

63. Baikali-järven ja Tyynen valtameren yhdistävä Baikalin-Amurin ratahanke (BAM) annettiin Neuvostoliitossa Komsomol-nuorisojärjestölle. Ks. esim. Katri Pynnöniemi, Venäjä. Euroasian umpisolmu. *Ulkopolitiikka* 1/2008. http://arkisto.ulkopoliitikka.fi/artikkeli/86/ven_j_-_euroasian_umpisolmu/ (20.2.2023)

64. Lehtonen & Hyttinen 2020, 423.

65. Ks. Hanne Koivisto, Unelmana vapauden valtakunta. Toinen maailmansota ja suomalaisen vasemmistöälymystön unelma paremmasta. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Historia mirabilis 11. Turun historiallinen yhdistys 2015.

66. Saisio 2002, 112.

Katsojan huomiota siis suunnattiin tietoisesti menneisyyteen. Katseessa saattoi olla esimerkiksi nostalgisen kuvaston synnyttämää kaihoa. Mahdollisen nostalgisen latauksen päälle ilmestyi kuitenkin riitasointu Djunan repliikin päättävän kysymyksen ”Vai oliko?” muodossa. Kysymyksen taistolaisuuden perinnöstä ei siis annettu tyhjentävää vastausta – tai vapautusta – vaan lopulta jokaisen oli ratkaistava tämä kysymys itse.

Lopuksi

Olen tässä artikkelissa tarkastellut yhtä historia-aiheista teatteriesitystä, KOM-teatterin *Baikalin lapsia*, analysoimalla sen sisältämien laulujen merkitystä. Artikkelini lähtökohtana on ollut käsitys poliittisen laululiikkeen lauluista muisti-paikkoina, jotka säilövät sisäänsä mennyttä aikaa. Näitä lauluja uudelleen toistamalla on mahdollista vapauttaa menneisyyteen siirtyneestä ajasta uudelleen läsnä olevaksi niihin linkittyntä ei-sanallista ainesta.

Tausta-ajatuksenani on toiminut Svetlana Boymin *pohdiskelevan nostalgian* käsite. Pohdiskelevaa nostalgiaa lähestyttiin esityksessä sekä kollektiivisella että yksilöllisellä tasolla. Näin nostalgia hahmottui esityksessä monimuotoisena tapana suuntautua menneeseen. Menneisyyden peruuttamattomuus hyväksyttiin – menneisyyttä

ei siis pyritty rakentamaan uudelleen. Samalla kuitenkin kaivattiin menneen maailman hyviä puolia. Nykyhetkessä ryhmän kollektiivinen identiteetti oli hauraampi ja pirstoutuneempi kuin 1970-luvulla. Yhdessä lauletuilla nostalgisilla lauluilla oli tässä suhteessa yhteisöä vahvistava funktio.

Eksistentiaalisella tasolla menneisyydestä kaivattiin viatonta, turvallista rytmiä, joka oli mahdollista tavoittaa vanhaa aikaa säilöviä levytyksiä kuuntelemalla. Osaltaan lauluja käytettiin myös kannanoton välineenä. Taistolaisuuden tunnuslaululle ”Kenen joukoissa seisot” ei annettu nostalgista arvoa yhteenkuuluvaisuutta kuvittavana illanviettolauluna.

Samaan aikaan laulut sekä loivat ajankuvaa että olivat tarinankerronnan väline. Esitys yhdistyi suomalaiseen kollektiiviseen muistiin tunnetun esityspaikkansa kautta. KOM-teatterin traditio ja asema kulttuuritaistolaisena ryhmänä kulki esityksen alatekstinä, vaikka esitys ei suoranaisesti kertonutkaan KOM-teatterista.

FM **Topi Vainikainen** on teatteritieteen väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: topi.vainikainen@helsinki.fi

Titta Kallio-Seppä, Juho-Antti Junno, Sanna Lipkin, Tiina Väre ja Annemari Tranberg

Kahdesti haudattu majuri Toll

Siunaamattoman maan hautakappeli esimerkkinä hautaustavan murrosajoista

Vihdissä, vanhan Porintien varrella, sijaitsee tiilirakenteinen, keltaiseksi rapattu pieni rakennus (kuva 1). Sen rautaportilla suljetun oviaukon päällä on marmorilaatta, johon on kaiverrettuna teksti ja Raamatun lainaus:

Tämän hautamuistomerkin alla lepää Kuninkaallisen Majesteetin uskollinen palvelija ja Majuri, Kuninkaallisen Miekkaritariston Ritari, hyväskuinen Herra Carl Fredrik Toll, Kourlan ja Olsbölen herra, syntynyt Siperiassa 27. Syyskuuta 1718, Kuollut Olsbölen kartanolla 26. Lokakuuta 1784. Muistomerkin pystytti ja kiven kaiverretti vuonna 1785 sureva puoliso Catharina Charlotta Svedenmark, joka odottaa samoin täältä löytävänsä leposijan maallisen vaelluksensa jälkeen. ”Mene, kansani, kammioihisi ja sulje ovet jälkeesi, lymyä hetkinen, kunnes viha on ohitse mennyt.” Jesaja 26:20.¹

Rakennus, joka seisoo metsikön suojassa pienen mäennyppylän päällä, on Kourlan kartanon mailla sijaitseva hautakappeli. Varhaisena kuningashuoneesta kirjoittaneena naisrunoilijana tunnettu leski Catharina Charlotta Swedenmarck (1744–1813) rakennutti sen viimeiseksi leposijaksi vuonna 1784 kuolleelle miehelleen, majuri Carl Fredrik Tollille.²

Kappeli ei ollut majuri Tollin ensimmäinen virallinen leposija, vaan hänet oli ensin, pian kuolemansa jälkeen, haudattu Olsbölen kartanon hautakammioon, Tenholan kirkon lattian alle. Sieltä hänet oli maaliskuussa 1786 siirretty nykyiseen hautakappeliin, joka oli rakennettu hänen kuolemansa jälkeen. Materiaalisena muistona ja todisteena kahdesta hautaamisesta ovat Tollin arkut. Kourlan kappelin arkeologisissa tutkimuksissa syksyllä 2020³ todettiin, että hänet on haudattu kahteen sisäkkäiseen arkuun. Arkut sijaitsevat hautakammiossa keskeisimmällä paikalla suoraan lattialuukun alla muiden ruumisarkkujen ympäröimänä.

Tässä artikkelissa analysoimme Toll-suvun hautakappelia ja sen rakentamista esimerkkinä siitä, millainen hautaustapojen murros oli meneillään 1700-luvun lopulla. Arkeologiseen tutkimukseen ja arkistolähteisiin perustuva tapaustutkimuksemme havainnollistaa, mitä seurauksia tapojen muutoksella oli. Kirkkoon hautaaminen, joka oli ollut yleinen tapa keski-ajalta lähtien, lopetettiin 1700-luvun loppuvuosikymmeninä hajuhaittoihin, hygienia-kysymyksiin ja kirkkojen käytön muutoksiin vedoten. Lopullisesti kirkkoon hautaaminen kiellettiin keisarillisella asetuksella vuonna 1822.⁴

1. Alkuperäinen kaiverrus: ”Under denna grafvård hvilat Kungl: majest:s trotienare och Major Riddare af Kungl: Svärdsorden välborne Herr Carl Frid: Toll till Kourla och Olsböle född i Siberien den 27 September 1718, Död på Olsböle gård den 26 Okt. 1784. Grafvården upprestes och stenen ristades år 1785 af en öm och sörjande maka Catharina Charlotta Svedenmark som väntar att här äfven efter sin förvandling finna en fristad. Gack bort mitt folk uti en kammar och slut dörrerna igän efter tig. För dölg tig et litet ögne blick sålänge vreden går öfver. Esaie 26 cap V:20.” Teksti on nykyisin hyvin kulunut, eikä siitä saa kunnolla selvää. Teksti teoksesta: Onni Halla, *Vihdin kirja. Kuvaus Vihdistä kautta aikojen*. Vihti-seura 1969.
2. Anders Johan Hipping, *Beskrifning öfver Wichtis socken*. Frenckell 1845.
3. Juho-Antti Junno et al., Kourlan kartanon hautakappelin hautakammion dokumentointi, 26.–28.9.2020, Vihti. Raportti, Oulun yliopisto 2021. Hautakappeli ja sen hautaukset ovat rakennussuojelulailla ja muinaismuistolailla suojeltuja. Arkeologinen dokumentointi tehtiin Museoviraston tutkimusluvalla kappeliin tehdyn murtautumisen jälkeen hautojen säilyneisyyden ja vahinkojen selvittämiseksi.
4. Samling af Placater IV. Förordningar, Manifestor och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar: hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Å Kejsrerliga Senatens för Finland tryckeri 1821–1859, 4. delen,

Hautaustavan muutos herätti vastustusta erityisesti niissä suvuissa, jotka omistivat kirkkojen lattian alla sijainneita hautakammioita. Kun kielto kuitenkin oli väistämätön, rikkaat porvarit ja aateliset rakennuttivat kirkkomaille erillisiä hautakappeleita, joihin suvun jäsenet haudattiin. Aatelisten Toll-suvun omistama Kourlan hautakappeli edustaa kuitenkin varhaista poikkeusta, sillä kappeli rakennettiin yksityiselle maalle, noin viiden kilometrin päähän Vihdin kirkosta. Kirkko ei sallinut vainajia haudattavan siunattomana maahan.⁵ Kappelin rakentamisen ja vainajan siirtämisen suunnitelmat herättivätkin tuolloin suurta huolta papiston keskuudessa, ja hyväksyntä hankkeelle hankittiin viimekädessä kuningas Kustaa III:lta.

Mitä kahteen kertaan hautaaminen kertoo 1700-luvun lopun hautaustapojen muutokseen liittyvästä ilmapiiristä ja materiaalisesta kulttuurista erityisesti aatelin ja upseeriston säädyn-

■ Kuva 1. Kourlan hautakappeli rakennettiin vuosina 1785–1786. Kuva: T. Kallio-Seppä.

mukaisen elämäntavan osalta? Mitä arkeologinen tutkimus paljastaa majuri Tollista henkilönä?

Käsitlemme Carl Fredrik Tollin hautakappeliin ja poikkeukselliseen hautaamiseen sekä vainajan säilymiseen liittyviä yksityiskohtia monimetodisesti. Tutkimuksen kirjallisina lähteinä käytämme Tenholan ja Vihdin seurakuntien sekä tuomiokapitulin aineistoja. Kirjallisen, historiallisen lähdeaineiston laadullisen analyysin lisäksi artikkelimme tukeutuu Kourlan hautakappelin arkeologisten tutkimusten tuloksiin. Kammioon on haudattu yhdeksän vainajaa, joista majuri Toll pystyttiin tunnistamaan arkun nimikilven sekä luuston piirteistä tehtävän iän ja sukupuolen määrittämisen, eli osteologisten tutkimusten perusteella.⁶

1821–1824. Åbo 1826, 70–71; Ella Viitaniemi, Hautauskäytäntöjen muutos Länsi-Suomen maaseudulla osana 1700-luvun edistysajattelua. *Thanatos* 7:2 (2018a).

5. Ks. esim. Johanna Ilmakunnas, Säätyläiset ja kuolemankulttuuri 1600-luvulta 1800-luvulle. Teoksessa Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*. Gaudeamus 2019, 149.

6. Junno et al. 2021; Tiina Väre et al., Possible Case of Partial Postmortem Fetal Extrusion. Preliminary Observations on the Mummified Remains of a Turn-of-the-19th-century Noblewoman in Finland. *International Journal of Osteoarchaeology* 31:6 (2021).

Hautakammion vainajista kahteen sisäkkäiseen arkuun haudattu mies oli ainoa majuri Tollin biologiseen profilliin sopiva yksilö. Monitieteisten aineistojen käytöllä tavoitamme aatelin hautaamiskulttuuriin liittyviä tapoja, materiaalsen kulttuurin ilmenemistä sekä yksilötason ominaisuuksia, joita ei voitaisi tutkia pelkkien kirjallisten lähteiden avulla.⁷

Carl Fredrik Toll – majuri ja kuninkaallisen miekkaritariston ritari

Carl Fredrik Toll syntyi Turinskissa, Siperiassa 27. syyskuuta vuonna 1718. Hänen isänsä oli Fredrik Christoffer Toll (1644– noin 1730), balttilaisaatelisen suvun vesa, joka oli taistellut Kaarle XII:n joukoissa Suuressa Pohjan sodassa. Fredrik Christoffer oli yksi lukuisista ruotsalaisupseereista, jotka vangittiin vuonna 1709 Pultavan taistelussa nykyisessä Ukrainassa.⁸ Ollessaan vankeudessa Siperiassa Toll meni naimisiin Carl Fredrikin myöhemmän äidin, skotlantilaista aatelia olevan Anna Catharina von Burghausenin (1693–1754) kanssa.⁹ Siperian Turinskissa Toll hoiti menestyksekkäästi tupakanviljelyä.¹⁰

Uudenkaupungin rauhan solmimisen jälkeen vuonna 1721 Carl Fredrik muutti äitinsä kanssa Siperiasta Ruotsiin. Isä seurasi perässä vuonna 1722 ja hänestä tuli Tollin suvun vanhemman suo-

malaisen haaran esi-isä. Tupakanviljelystä kertyneellä omaisuudella Fredrik Christoffer Toll osti Joensuun (Åminnen) kartanon ja Estbölen tilan entisen Pohjan kunnan alueelta majuri Gustav Wallacelta (1672–1733).¹¹

Aatelisprivilegiot takasivat Carl Fredrik Tollille oikeuden korkeampaan sotilasvirkaan, ja hän yleni majurin arvoon saakka. Tollin suku oli yksi neljästäkymmenestä suomalaisesta aatelisuvusta, joista rekrytoitiin 1700-luvulla päällystöä johtamaan Ruotsin armeijan ruotujakoisia rykmenttejä.¹² Uransa alussa 1730-luvulla Toll palveli kuninkaallisessa tykistörykmentissä Tukholmassa. Hän osallistui Hattujen sotaan 1741–1742 sekä Pommerin sotaan 1757–1763. Vuosina 1747–1752 hän palveli Viaporin linnoituksessa. Luutnantiksi ylennettynä Toll palveli Kymenkartanon läänin jalkaväkirykmentin Elimäen komppaniassa 1750–1754. Tämän jälkeen hänet ylennettiin kapteeniksi ja eläköityi 1770 majurina.¹³

Carl Fredrik naturalisoitiin 13.9.1772 yhdessä kolmen serkkunsa kanssa¹⁴ ja vuonna 1776 heidät otettiin aatelisena sukuna Ruotsin Ritarihuoneen jäseniksi. Tässä yhteydessä suku sai ensin järjestysnumeron 2078 ja myöhemmin 2078C.¹⁵ Serkuista Johan Christoffer Toll oli Kustaa III:n uskottu mies, joka yleni aikanaan kenraalimajurin asemaan ja tuki häntä vuoden 1772 vallankaappauksessa.¹⁶

7. Monitieteisyyden merkityksestä aatelitutkimuksessa: Johanna Ilmakunnas et al., Aatelin tutkimus Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 111:2 (2013), 215.
8. Adelsvapens genealogi, Toll nr 314, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Toll_nr_314 (10.5.2021). Siperiaan vietiin vangittuna useampia Tolleja. Erään vangitun, nimeltään myös Carl Fredrik Toll (1681–1741), säilyneen päiväkirjan pohjalta tiedetään muun muassa pietismin aatteen levinneen heidän keskuudessaan. Paul Nyberg, *Carl Fredrik Tolls dagbok under fångenskapen i Tobolsk 1709–1721*. Svenska Litteratursällskapet Historiska och Litteraturhistoriska studier 8. Helsingfors 1932.
9. Adelsvapens genealogi, Von Burghausen nr 560, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Von_Burghausen_nr_560 (10.5.2021).
10. Antti Manninen, Venäläisten vangiksi joutunut Fredrik Toll rikastui tupakan viljelijänä. *Helsingin Sanomat* 4.2.2007.
11. Hipping 1845, 20–21; Eino Jutikkala & Gabriel Nikander, *Suomen kartanot ja suurtilat I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1939, 119; Adelsvapen, Toll nr 1777, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Toll_nr_1777 (10.5.2021).
12. Petri Karonen, Aateli 1700-luvulla. Yhteiskunta. Teoksessa Janne Haikari et al. (toim.) *Aatelin historia Suomessa*. Siltala 2020, 297–328.
13. Hipping 1845, 21; Kaarlo Wirilander, *Suomen armeijan upseeristo ja aliupseeristo 1718–1810. Virkatalonhaltijain luettelot*. Suomen Historiallinen Seura 1953, 133, 121–122, 273–274; Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika. Aatelielämä 1700-luvun Suomessa*. SKS 2008, 41; Johanna Aminoff-Winberg, tiedonanto Suomen Ritarihuoneen tiedoista Carl Fredrik Tollista, 29.3.2021.
14. Johan Christopher (1743–1817), Erik Ludvig (1737–1800) ja Carl Gustaf Toll (1741–1817).
15. Johan Adam Reh binder, *Matrikel öfwer Swea Rikes Ridderskap och Adel, ifrån 1755 till närwarande tid, författad och utgifwen Med Historiske och Genealogiske Anmärkningar*. Peter Hesselberg 1781, 412; Riddarhuset, Ätte- och vapendatabas, Toll, <https://stage.riddarhuset.se/organisation/attedatabas/atte-och-vapendatabas/> (2.6.2023); Suomen Ritarihuone, Toll A 150, https://www.riddarhuset.fi/fi/ritarihuoneesta/suvut_ja_vaakunat/view-166684-10885 (28.3.2021); Aminoff-Winberg, tiedonanto Suomen Ritarihuoneen tiedoista Carl Fredrik Tolliin liittyen, 29.3.2021.
16. Riddarhuset, Ätte- och vapendatabas, Toll, <https://stage.riddarhuset.se/organisation/attedatabas/atte-och-vapendatabas/> (2.6.2023); R. Nisbet Bain, *Gustavus III and his contemporaries 1746–1792. An overlooked chapter of eighteenth-century history*, vol. 2. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1894.

Carl Fredrik Toll oli ruotsalaisen sotilasritarikunnan, kuninkaallisen miekkaritariston, ritari. Tollille ritarin arvo myönnettiin 23.11.1761 yhdessä 165 muun Pommerin sodassa ansioituneen kanssa.¹⁷ Vuodesta 1767 lähtien kuolemaansa saakka Toll toimi aktiivisesti asuinpaikkansa Tenholan paikallishallinnossa osallistuen pitäjänkokouksiin, mistä muistona ovat allekirjoitukset pöytäkirjoissa.¹⁸

Carl Fredrik Tollilla oli kolme vaimoa, joiden kanssa hän sai useampia lapsia. Ensimmäisen liiton Toll solmi vuonna 1750 Anna Elisabet Aminoffin (1731–1762) kanssa. Vuonna 1763 hänet vihittiin avioliittoon toisen vaimon, Anna Margareta Rotkirchin (1734–1772) kanssa. Kolmannen vaimonsa, huomattavasti nuoremman, ensimmäisestä avioliitostaan leskeksi jääneen ja taloudellisten vaikeuksien kanssa kamppailevan Catharina Charlotta Swedenmarckin, Toll nai vuonna 1773 10 kuukautta toisen vaimonsa menehtymisen jälkeen. Kolmannen avioliiton alussa Tollille jo syntyneistä lapsista kahdeksan oli elossa. Heistä nuorin oli syntynyt edellisvuonna.¹⁹ Catharina Charlottalla oli maine erittäin nokkelana ja pysyvänä naisena. Hän kirjoitti 1770-luvun alkupuoliskon aikana viisi julkaistua kuningashuoneelle suunnattua runoa ja näytelmän esivallan huomion kiinnittämiseksi. Vuonna 1771, ensimmäisen aviomiehensä kuoltua, hän myös anoi kuninkaalliselta majasteetilta taloudellista avustusta. Myös majuri Tollin kuoltua hän anoi vuosina 1798 ja 1799 lainaa kuningas Kustaa IV Aadolffilta tyttökoulun perustamista varten. Ei ole kuitenkaan tietoa saatiinko koulua koskaan perustettua. 1900-luvun alun tutkimuksessa Swedenmarckia

kutsutaan nimellä suomalainen Sapfo, vertauskuvana Kreikan suurin runoilijoihin.²⁰

Carl Fredrik omisti vuosina 1722–1781 Åminnen kartanon entisen Pohjan kunnan alueella. Vuonna 1758 hän hankki omistuksiinsa Olsbölen yksinäistilan Tenholan pitäjässä, nykyisestä Raaseporista. Tollin kuoltua Olsböle siirtyi hänen kolmannelle vaimolleen Swedenmarckille, jolla omistusoikeus säilyi vuoteen 1797 saakka.²¹ Vihdissä sijaitseva Kourlan kartano, missä hautakappeli sijaitsee, siirtyi Carl Fredrikin omistukseen perimistä säätelevän sääntöperinnön (*fideikomiss*) ansiosta vuonna 1768 toisen vaimon, Anna Margaretan veljeltä, Adolf Magnus Rotkirchiltä.²² Carl Fredrikin kuoltua Kourlan omistus säilyi vuoteen 1789 saakka leskellä ja perillisillä. Sen jälkeen omistus siirtyi Carl Fredrikin ensimmäisessä avioliitossa syntyneelle pojalle Gustaf Johanille osin perintönä, osin ostamalla.²³ Ennen Carl Fredrikin poismenoä Tollien pääasiallisena asuinkartanona oli Olsbölen kartano Tenholassa, ja Tenholan keskiaikainen kirkko oli heidän kotikirkkonsa. Toll siis eteni sotilasurallaan asianmukaisesti, mahdollistaen aateloinnin sekä toisaalta säädynmukaisen elintavan, kartuttaen aktiivisesti myös kartano-omistuksiaan.

Kirkosta hautakappeliin – kuinka tulla haudatuksi kahdesti

Aateliskulttuurissa hautajaiset sekä vainajien leposija osoittivat ja korostivat perheen sekä suvun arvoa ja asemaa yhteisössään. Hautaamiseen liittyvät perinteet olivat säädelyjä ja merkityksellisiä, ja hautasija oli tärkeä osa näitä

17. Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Matriklar, SE/KH/1/D 1/1 (1748–1811), bildid: E0000836_00039, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/E0000836_00039 (29.5.2023).

18. Kansallisarkisto (KA), Tenholan seurakunnan arkisto, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1733–1791 (II Ca:1). Yleistä oli, että merkittävien tilojen omistajat vaikuttivat vahvasti seurakuntien ja pitäjän yhteisöjen toimintaan. Ks. esim. Ella Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Acta Universitatis Tamperensis 2158. Tampere University Press, 2016.

19. Oskar Wasastjerna, *Ättar-taflor öfver den på Finlands riddarhus introducerade adeln*. L-Ö. Utgifvarens förlag 1880, 331; Jutikkala & Nikander 1939; Carina Burman, *Den finländska Sapfo. Catharina Charlotta Swedenmarcks liv och verk*. Lunne böcker 2004; Adelsvapens genealogi, Toll nr 314, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Toll_nr_314 (2.6.2023)

20. Anders Johan Hipping. *Beskrifning öfver Wichtis socken*. Frenckell 1845; Henrika Tandefelt, *Swedenmarck, Catharina Charlotta*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997 <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skg-002241>; Burman 2004.

21. Jutikkala & Nikander 1939, 71; Johanna Aminoff-Winberg, tiedonanto Suomen Ritarihuoneen tiedoista Carl Fredrik Tollin liittyen, 29.3.2021.

22. Hipping 1845, 17, 21; Jutikkala & Nikander 1939, 13, 206; Adelsvapens genealogi, Toll nr 314, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Toll_nr_314 (2.6.2023).

23. Jutikkala & Nikander 1939, 206.

traditioita.²⁴ Aatelin edustajia haudattiin vielä 1700-luvun lopulla sukukartanoiden kirkoissa sijaitseviin hautakammioihin. Jo ennen Tollin kuolemaa käytiin kiivasta keskustelua kirkkoon hautaamisesta niin Euroopassa, Ruotsissa valtakunnallisesti kuin myös yksittäisissä seurakunnissa. Lopettamista vaadittiin erityisesti hygieniasyihin vedoten. Muun muassa Euroopassa ilmestyneissä lehdissä nostettiin laajasti esille puutteellisen viemäroinnin, jätteiden sekä kosteiden ja haisevien paikkojen haitallisia vaikutuksia terveyteen. Tavoitteet paremmasta hygieniasta ja luonnon paremmasta haltuunottamisesta liittyivät tuona aikana uudenaikaiseen hyödyllisen tiedon ja valistuksen kulttuurin kehitykseen Euroopassa.²⁵

Keskustelu kirkkoon hautaamisesta muuttui julkiseksi ja asenne tapaa kohtaan tiukkeni 1700-luvun puolivälin tienoilla. Vuosien 1751 ja 1755 kuninkaan kirjeissä Turun konsistorille puhuttiin vielä hygieniasta enemmän kirkkojen lattioiden alaisen hautatilan ahtausongelmista. Kuningas esitti vuonna 1773 toiveen, että haitallinen kirkkoon hautaamisen tapa lopetettaisiin seurakunnissa. Papisto itse esitti puolestaan vuonna 1779 kirkkohautautustavan kieltoa valtiopäivillä. Seuraavalla vuosikymmenellä suhtautuminen tiukkeni, kun kuningas Kustaa III vuonna 1783 kielsi myymästä uusia hautapaikkoja kirkoista sekä kirkkojen ympärillä sijaitsevilta kirkkomailta. Tämän oli tarkoitus johtaa kirkoista erillisten hautausmaiden käyttöönottoon. Vielä vuonna 1786 kuningas muistutti seurakuntia kirkkohautautustavan epäkohdista. Käytännössä jokainen seurakunta itse määritteli, missä vaiheessa se halusi hautausta-

vasta luopua, ennen tavan päättävää keisarillista asetusta vuonna 1822.²⁶

Juuri ennen Tollin menehtymistä lokakuussa 1784 oli pidetty rovastintarkastus, jossa Tenholan seurakuntaa oli muistutettu kirkkoon hautaamisen lopettamisesta. Kaikki lattian alaiset hautakammiot olikin lunastettu kirkon varoilla vedoten tavan terveysriskeihin, mutta tästäkin tuli moitteita. Jokaisesta kammioista oli näet maksettu 6 riikintaalera ja 32 killinkiä niiden omistajasuvuille, mikä johti huoleen seurakunnan varallisuuden merkittävästä vähenemisestä. Rovastintarkastuksessa muistutettiin kuninkaan aiemmin antamasta määräyksestä, jonka mukaan seurakunnan varat tulisi käyttää kirkon korjaamiseen ja uudisrakentamiseen, ei hautojen lunastamiseen.

Prästkullan kartanon omistaja Johan Reinhold Taube olisi ollut valmis palauttamaan saamansa maksun, jos vastineeksi saataisiin kirkkomaalle tiilestä muurattuja hautoja. Myös muut kammioiden omistajat kannattivat tätä hiljaisesti, ja seurakuntaa kehoitettiin toimimaan ehdotuksen mukaan. Ilmeni, että Carl Fredrik Toll oli ottanut virheellisesti maksun kahdesta kammioista, jotka olivat kuuluneet Smedsedén ja Olsbölen kartanoille.²⁷ Näistä kuitenkin vain Olsböle oli Tollin omistuksessa.²⁸

Carl Fredrik Toll kuoli 26.10.1784 Olsbölen kartanossa. Kuolinsyyksi on merkitty halvaus (slag). Joissakin myöhemmissä lähteissä Toll on merkitty haudatuksi ensin Tenholan kirkkomaalle, mutta tämän täytyy olla väärinkäsitys, joka on syntynyt oletuksesta, että kirkkoon hautaaminen oli jo kirkossa kielletty.²⁹ Tenholan seurakunnan kirkontileistä löytyy maininta, jonka

24. Johanna Ilmakunnas, *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Tampereen yliopistopaino 2009, 233–239; Ilmakunnas 2019, 139–143; Johanna Ilmakunnas & Kirsi Vainio-Korhonen, Aateli 1700-luvulla. Yksilö ja yhteisö. Teoksessa Janne Haikari et al. (toim.) *Aatelin historia Suomessa*. Siltala 2020, 240–268.

25. Ks. Esim. Constance Classen, David Howes & Anthony Synnott. *Aroma. The Cultural History of Smell*. Routledge, 1994; Mark S. R. Jenner, Death, Decomposition and Dechristianisation? Public Health and Church Burial in Eighteenth-Century England. *English Historical Review* 120 (2005), 615–632; Viitaniemi 2018a; Titta Kallio-Seppä & Annemari Tranberg, The Materiality of Odors. Experiencing Church Burials and the Urban Environment in Early Modern Northern Sweden. *Historical Archaeology* 55:1 (2021), 65–81. <https://doi.org/10.1007/s41636-020-00264-2>.

26. Göran Lindahl, *Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Antikvariska serien 21. Lund 1969, 200–204; Kirsti Paavola, *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan rannikon kirkkohautoista*. Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B28. Oulun yliopisto 1998, 40, 42–43; Viitaniemi 2018a, 48.

27. KA, Tenholan seurakunnan arkisto, Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat 1670–1825 (II Cfg:1), 24.10.1784, §7.

28. Jutikkala & Nikander 1939, 85.

29. Begr. på Tenala kyrkogård, men nedsatt i en murad grav på Olsböle ägor, varemot Åbo konsistorium förgäves hos K. M:t protesterade (Johanna Aminoff-Winberg, tiedonanto Suomen Ritarihuoneen tiedoista Carl Fredrik Tolliin liittyen, 29.3.2021); KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1785–1785 (A I:17), 18.8.1785, 614–615.

mukaan Carl Fredrik Toll haudattiin nimenomaisesti Tenholan kirkkoon 12.12.1784. Hautaamisesta maksettiin 16 killinkää, kellonsoitosta 8 killinkää ja kolmen paarivaatteen käytöstä 28 killinkää. Hautasijasta kirkossa kertoo myös merkintä: ”för Lägstelle och Jordfästningen i Kyrkan”³⁰ Merkintä ei kerro tarkemmin, minne majuri Toll kirkossa haudattiin, mutta korkeamman hinnan perusteella kyseessä oli selvästi hautaus kirkossa sijainneeseen kammioon. Voitaneen pitää varmana, että majuri Toll päätyi Olsbölen hautakammioon. Päätelmää tukevat myös Kourlan hautakammion arkeologisessa tutkimuksessa Tollin arkusta tehdyt havainnot.

Museoviraston arkistoista löytyy kopio Tenholan kirkon vuoden 1755 pohjapiirroksista, jossa kuvataan lattian alla sijainneet hautakammiot (kuva 2). Näistä numero 5, suurin ja arvokkaimmalla paikalla alttarissa kiinni sijaitseva, kuului piirroksen selitysosana mukaan Carl Fredrik Tollille: ”Murad stor graf med trälucka tillhörig för detta Gyllenlodska Familien som varit tillika ägare af Olsböle, men äges nu af Capitain Herr Carl Friedrich Toll”³¹ Toll oli hankkinut Olsbölen kartanon Gyllenloodin suvulta ja omistajaksi avion kautta tulleelta Johan Adolf Löwenhultilta vuonna 1758.³² Kammioiden omistajatietoja lie nee päivitetty kammioiden mittaamisen jälkeisinä vuosina (vrt. kuva 2).

Tenholan kirkon lattia uusittiin vuonna 1985 ja osa hautakammioiden rakenteista dokumentoitiin. Tollien hautakammio kuvaillaan suurena tilana, jossa on muista poiketen kaksinkertaiset tiiliseinät. Kammioissa mahdollisesti edelleen sijaitsevia arkkuja ei raportissa mainita.³³

Tenholan kirkon tileistä löytyy tietoja Olsbölen hautakammion käytöstä Tollien aikana. Kammioon on haudattu 12.5.1769 Carl Fredrikin ja hänen toisen vaimonsa noin vuoden ikäinen

poika Hans Christoffer. Pari vuotta myöhemmin myös seuraavana syntynyt poika, kaksivuotiaana menehtynyt Ebbe Christoffer, laskettiin kammioon veljensä viereen.³⁴ Näin ollen Carl Fredrik oli vuonna 1784 laskettu nuorena nukkuneiden poikiensa kanssa samaan leposijaan, mutta vain väliaikaisesti. Leski Catharina Charlotta Swedenmarck alkoi heti miehensä poismenon jälkeen rakennuttaa hautakappelia Vihtiin Kourlan kartanon maille. Leski ei todennäköisesti pitänyt kirkon hautakammioon hautaamista riittävänä aatelisperheen tulevaisuuden kannalta kirkkohautaustavan kiellon vuoksi.

Hautakappelin rakentamisen ja Tollin arkun siirron vaiheita ja syitä tapahtumiin voi seurata Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin pöytäkirjoista vuosilta 1785–1786. Helmikuussa 1785 todettiin Tenholan seurakunnasta, että viimeisessä piispan vierailussa tehtyä päätöstä muurattujen hautojen perustamisesta Tenholan hautausmaalle ei ollut toteutettu.³⁵ Kesäkuussa 1785 käytiin ensimmäisen kerran keskustelua leski Swedenmarckin kappelihankkeesta, joka oli nyt kiirinyt konsistorin tietoon. Pöytäkirjassa tuodaan esille lesken aikomus siirtää Tenholasta kappeliin sekä miehensä että miehen lasten ruumiit, jotta heillä tulevaisuudessa olisi yhteinen perhehauta. Konsistori aikoi antaa tapauksesta kirjallisen lauselman, jossa toisi esille haudan rakentamisen ja sinne hautaamisen olevan kiellettyä ja säädösten vastaista: kyse oli siunaamattomasta maasta.³⁶

Elokuussa 1785 keskustelua siirtoaikeista jatkettiin. Konsistorilla oli selkeästi virheellistä tietoa siirrettävän vainajan sijaintipaikasta, sillä Toll oletettiin haudatuksi kirkkomaalle. Kenties seurakunta ei halunnut kertoa konsistorille totuutta kirkon lattian alle hautaamisesta, mikä oli aiemmin kielletty. Konsistorin tekstissä puhutaan aikomuksesta kaivaa pois joitakin Tenholan

30. KA, Tenholan seurakunnan arkisto, Kirkonkassan tilit, Kirkontilit 1759–1793 (III Gl 1:3), joulukuu 1784.

31. Museovirasto, arkisto ja arkeologiset kokoelmat, Kulttuuriympäristön piirustuskokoelma, piirtäjä H. Fattenborg. 1755, KYP842010012.

32. Jutikkala & Nikander 1939, 72.

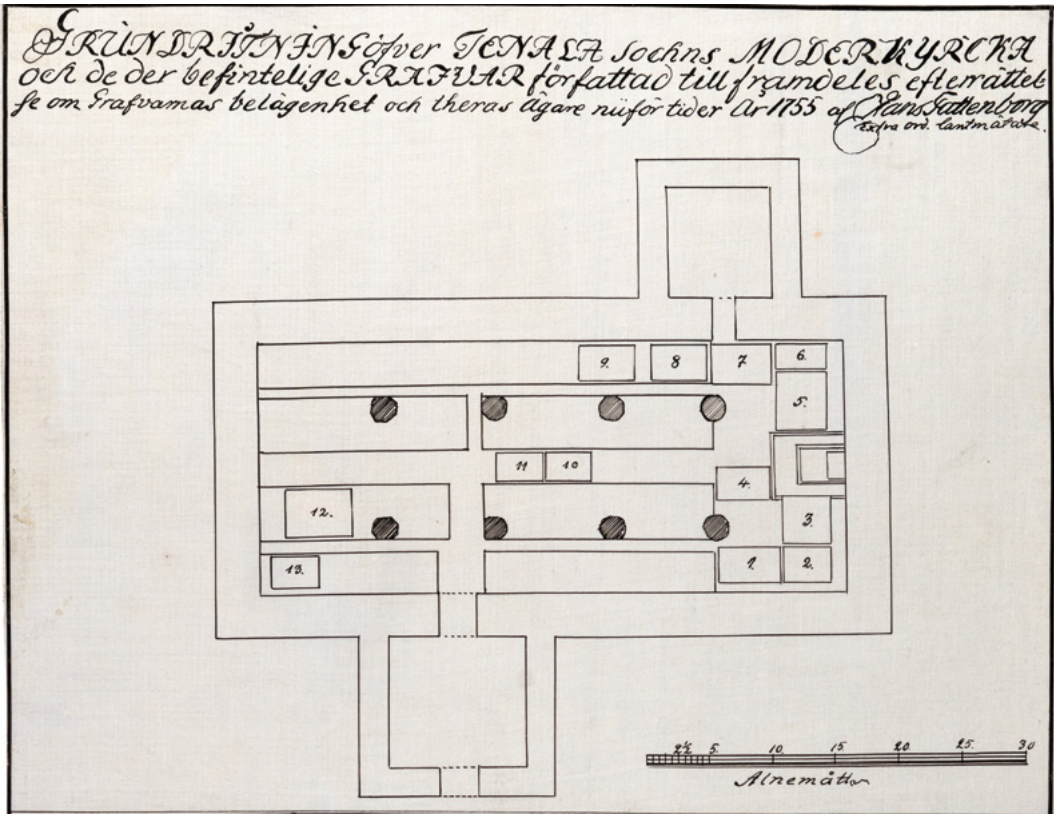
33. Marja-Terttu Knapas, Tenholan kirkon kuoritraveen pintakaivaus tammi-helmikuu 1985. Kaivausraportti, Museoviraston arkisto 1985.

34. KA, Tenholan seurakunnan arkisto, Kirkonkassan tilit, Kirkontilit 1759–1793 (III Gl 1:3), 82, 100.

35. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1785–1785 (A I:17), 16.2.1785, 94–95.

36. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1785–1785 (A I:17), 22.6.1785, 509.

37. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1785–1785 (A I:17), 18.8.1785, 614–615.

seurakunnan hautausmaalle syvimpiin multiin haudattuja ruumiita ja siirtää ne Vihtiin Carl Fredrik Tollin lesken kiinteistölle muurattavaan rakennukseen. Konsistori näki tarpeelliseksi määrätä seurakunnan pastori Johan Avellanin estämään nämä toimet ja selvittämään konsistorille, miten asioiden laita Tenholassa ja Vihdissä oli. Kokouksessa mukana ollut Turun akatemian teologian professori ja luonnontieteilijä Jakob Gadolin koitti lieventää konsistorin jyrkkää suhtautumista. Hänen mielestään hanketta ei ollut tarpeellista estää, vaan asiassa tulisi edetä tilanteen mukaan.³⁷ Syyskuussa pöytäkirjaan merkittiin Avellanin toimittaneen ruumiinsiirtoja koskevan selvityksen konsistorille.³⁸

Huhti- ja toukokuussa 1786 keskusteltiin, oliko Tenholan vai Vihdin seurakunnan asia pyytää leskeltä lisätietoja. Asiaa koitettiin vierittää Vih-

■ Kuva 2. Tenholan kirkon hautakammiot vuonna 1755 maanmittari Hans Fattenborgin mittaamana. Kuva: Museovirasto, Kulttuuriympäristön piirustuskoelma, KYP842010012

din vastuulle, mutta sieltä vedottiin siihen, ettei leski ollut vielä muuttanut seurakunnan alueelle.³⁹ Kesäkuun pöytäkirjan mukaan majuri Tollin ruumis on kaivettu ylös 25.3.1786. Leskirouva Swedenmarck ilmoittaa antaneensa suullisen vastauksen jo aiemmin, eikä suostunut selvittämään asiaa enempää kirjallisesti.

Konsistori päätti kääntyä asiassa maaherra Anders de Bruцен puoleen, jotta tämä velvoitaisi sakon uhalla rouvan antamaan selvityksensä.⁴⁰ Aateliaa koskevia asioita ja uskontorikoksia käsiteltiin hovioikeudessa. Kenties Catharina

38. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1785–1785 (A I:17), 21.9.1785, 683.

39. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1786–1786 (A I:18), 12.4.1786, 247 & 3.5.1786, 331.

40. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1786–1786 (A I:18), 14.6.1786, 395–396.

Charlotta Swedenmarck ajatteli tätä vedotessaan lausunnossaan, ettei kappelin rakennusta ja vainajan siirtoa koskeva asia hänen mielestään kuulunut konsistorille, jonka tuli pääasiassa käsitellä papistoon liittyviä asioita. Todennäköisesti myös konsistori katsoi, että asia ei oikeastaan kuulunut sille, koska se halusi tiedottaa maaherralle kappelihankkeesta. Toisaalta maaherran tehtäviin oli säädetty kuuluvaksi kirkkorakennusten ja hautausmaiden valvonta, jolloin hänen puoleensa kääntyminen oli luonnollista⁴¹.

Syyskuun kokouksessa konsistorin keskustelu liikkui samassa aiheessa mutta yleisemmällä tasolla, kun kokouksessa pohdittiin yksityisen maan käyttöä ruumiin leposijana. Minkään lain ei todettu sallivan tällaisia hautarakennuksia, vaan hautaamisessa tuli aina suosia julkisia ja kirkollisia tiloja. Konsistorissa oli ymmärrystä sille, että vastikään tehty kirkkokammioiden lakkaus saattoi herättää halun yrittää löytää uusia hautastapoja. Yksityisille maille rakennettavien kappeleiden salliminen oli kuitenkin ongelma, sillä sen pelättiin johtavan väärinkäytöksiin. Asiaa pidettiin niin merkityksellisenä, että konsistori päätti viedä asian kuninkaan ratkaistavaksi.⁴²

Kuninkaan vastaus saatiin tammikuussa 1787. Kuningas ei halunnut kieltää Catharina Charlotta Swedenmarckia siirtämästä miesvainajansa ruumista, mutta mikäli asiassa ilmenisi jotakin kohtuutonta tai sopimatonta, tulisi hänet asettaa syytteeseen.⁴³ Asia lienee jäänyt silleen, koska konsistorin pöytäkirjat eivät enää käsittele asiaa. Näin Kourlan hautakappeli ja majuri Tollin jäännösten siirto saivat viimein siunauksensa.

Hautaamisen materiaaliset muistot ja vainajan tunnistus

Edellä kuvattujen hallinnollisten käännteiden ja asiakirjalähteiden paikkansapitävyyttä voidaan tarkentaa vertaamalla niitä arkeologisiin tuloksiin⁴⁴. Arkeologinen tutkimus osoitti leski Catharina Charlotta Swedenmarckin pitäneen huolta siitä, että Kourlan hautakappeli rakennettiin vastaavanlaiseksi kuin siunatuilla kirkkomaille

sijaitsevat kappelit. Kappelin alle rakennettiin tiilestä muurattu, holvirakenteinen kammio, jonne majuri Toll siirrettiin. Kammion suuaukkoa peittävät leveät kansilankut samaan tapaan kuin Tenholan kirkon lattianalaista Olsbölen kammiotakin. Olosuhteiden puolesta ei siirrossa ja viimeisessä leposijassa ollut siis mitään, minkä vuoksi olisi voinut vedota sopimattomuuteen. Kourlan hautakappelin arkeologisissa tutkimuksissa Tollin aiemmin kuolleiden lasten arkuja ei löydetty, joten he lienevät jääneet suunnitelmasta poiketen Tenholan kirkon hautakammioon.⁴⁵

Arkeologisten tutkimusten pohjalta tiedetään, että Carl Fredrik Toll siirrettiin Tenholan kirkon lattian alta Kourlan kappelin kammioon kahdessa sisäkkäisessä arkussa. Tätä eivät asiakirjalähteet paljasta. Siirron yhteydessä Tollin alkuperäinen arku nostettiin karkeatekoisen laatikkomaisen arkkurakenteen sisään, joka lienee tehty nimenomaisesti siirtoa varten. Kenties varsinainen arku ja tieto sen vainajasta on haluttu piilottaa katseilta siirron yhteydessä.

Ulompi arku oli pituudeltaan 212 cm alkuperäisen arkun ollessa 193 cm. Laatikkoarkku oli alun perin tehty hieman liian kapeaksi. Laatikon sisäpinnassa näkyikin karkeita työstöjälkiä, kun sitä on veistetty varsinaisen arkun leveimmän osan sovittamiseksi laatikkoon. Laatikkoarkun rakenne ei kuitenkaan ollut yksinkertaisin mahdollinen, vaan sen kansi oli harjamainen kuten varsinaisessa arkussakin. Laatikkoarkussa ei ollut tavallisille arkuille ominaisia heloja ja kantokahvoja. Tämä osoittaa osaltaan, että ulompi arku oli valmistettu ja käytössä nimenomaan ruumiin siirrossa, joka ei ollut hautajaisiin verrattavissa oleva tapahtuma. Ei ole tietoa siitä, kuka osallistui siirtoon.

Tollin arkuja ei oltu maalattu. Sisemmän arkun pinnassa on kuitenkin voinut olla jonkinlainen väritön lakkaus. Tenholan kirkossa pidettyjen hautajaisten yhteydessä arkkua on peittänyt peräti kolme paarivaatetta, jotka ovat laskeutuneet kauniisti arkun kannen profiointien ansiosta. Arkussa on ollut ajan tapaan

41. Ks. esim. Viitaniemi 2016.

42. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1786–1786 (A I:18), 22.9.1786, 653–654.

43. KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1787–1787 (A I:19), 10.1.1787, 2.

44. Junno et al. 2021.

45. Junno et al. 2021.

molemmilla pitkillä sivuilla kolme kahvaa heloineen. Kannessa on ollut rautanauloilla kiinnitetty kukkalaite tai muu koriste, josta on jäljellä nuppineuloilla kiinnitettyä silkkinauhaa. Sisempi arkku ei ole likainen, eikä sitä näytä peitetyn hiekkalla tai muulla maa-aineksella. Arkeologisen tutkimuksen havainnot tukevat kirkon tileistä löytyvää tietoa siitä, että arkku oli ensin laskettu nimenomaan kirkossa olleeseen kammioon, ei hautasijaan kirkkomaalla.

Sisemmän arkun pääpuolen päädyssä on koristeltu Tollin nimikilpi, joka on valettu tai prässätty kuparia sisältävästä metalliseoksesta.⁴⁶ Katkaistun kolmion muotoista kilpeä reunustaa kasviornamenttinen kuvio. Kilven päällä keskellä on kruunu ja alaosassa pääkallo. Teksti on maalattu pintaan mustalla värillä, jota ilma, kosteus ja epäpuhtaudet ovat rapauttaneet, kuten koko kilven kuntoa muutenkin. Varsinkin yläosiltaan kirjoitus on vaikeasti luettavissa (kuva 3):

■ Kuva 3. Carl Fredrik Tollin nimikilpi on ollut kiinnitettyä arkkuun neljällä rautanaulalla. Kuva: S. Lipkin.

Tässä Lepää

Kunink. Maj:t Uskollinen Palvelija ja Majuri

Sekä Miekkaritariston Ritari

Hyväsukuinen Carl Fredrik Toll

Kourlan ja Olsbölen herra

Syntynyt Siperiassa 27. Syyskuuta 1718

ja Kuollut Herrassa

Olsbölen Kartanolla 26 Lokakuuta 1784.⁴⁷

Tollin arkkujen kannet ovat rikkoutuneet osiin, joten vainajalle voitiin tehdä kajoamaton tutkimus, jossa itse vainajaa ei siirretty. Vainaja, joka lepäsi selällään kädet ristissä lantion alueella, voitiin todeta aikuiseksi mieheksi. Kuoliniän arvio ei ollut ristiriidassa Tollin ilmoitetun 66 ikävuoden

46. Konservattori Jari Heinosen tiedonanto 12.10.2020. Ylhäisaatelin arkuissa käytettiin hopeisia kilpiä, joihin haudatun asema kaiverrettiin. Kirsi Vainio-Korhonen, *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa. Suomen kultasepäntyo Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten*. Historiallisia tutkimuksia 182. Suomen historiallinen seura 1994.

47. Alkuperäinen teksti: "Här Hvilar, Kongl. Maj:t Tro Tjenare och Major, Samt Riddare af Swärds-Orden, Wällborne Carl Fredrik Toll, Herre til Kourla och Olsböle, Född i Siberien den 27 September 1718, och Aflidne i Herranom, på Olsböle Gård den 26 October 1784."

kanssa.⁴⁸ Vainajan luusto on säilynyt täydellisesti. Luuston anatomiset osat näyttivät pääosin olevan paikoillaan joitakin todennäköisesti hajoamisen yhteydessä siirtyneitä käden ja jalkaterän alueen luita lukuun ottamatta.⁴⁹ Luuston lisäksi vainajasta on jäljellä jonkin verran säilynyttä pehmytkudosta ja se voidaankin luokitella osittain muumioituneeksi.

Toll ei ollut erityisen kookas, arvio pituudesta on noin 167 cm. Suomalaisen sotilaan minimipituusvaatimus oli 1770-luvun lopussa 165,7 cm ja vuoden 1800 rykmenttiluetteloiden perusteella sotilaiden keskipituudeksi on laskettu 168,5 cm.⁵⁰ Kalajoki-Pyhäjokialueen rykmenttien tavallisten rivisotilaiden keskipituus oli Suomen sodan (1808–1809) aikaan noin 169 cm ja heidän pituutensa vaihtelivat 163 ja 181 cm välillä.⁵¹ Suurin osa, noin 55 %, sotilaista oli Suomen sodan aikaan 165–169 cm ja vain noin 8 % sotilaista oli vähintään 175 cm pitkiä.⁵² Toll oli siis yhtä pitkä kuin suomalainen mies keskimäärin, joskin optimaalinen vertailukohta olisi tuon aikakauden aateli. Lapsuudenaikaisella ravitsemuksella on ratkaiseva vaikutus geneettisen pituusmaksimin toteutumiseen ja aateliston ravinto on ollut muuta kansaa runsaampaa ja ravitsevampaa.⁵³ Rykmenttilistauksissa eli Tukholman Sota-arkistossa säilytettävissä rullissa (*Generalmönsterrullor*) ei kuitenkaan ilmoiteta upseeriston pituuksia. Tollin keskieuropalaiset ja skotlantilaiset aatelistet sukujuuret ovat vaikuttaneet aikuispituuteen,

mutta aatelisten pituusaineistoa ei ole saata-villa vertailukohdaksi. Pääasiallisesti 1700-luvun eurooppalaisten miesten keskipituudet vaihtelivat noin 163 ja 168 cm välillä⁵⁴. Toll oli siis aikanaan keskipituinen tai hieman keskimääräistä pidempi.

Osittain muumioituneiden jäännösten tutkimus ei valaissut tarkempaa kuolinsyytä tai osoittanut selviä merkkejä pidempiaikaisista tai vakavista sairauksista. Avonaisessa suussa tehtiin havaintoja hammassairauksista, kuten karieksesta ja kuolemaa edeltäneestä hampaiden menetyksestä. Osa alaleuan näkyvistä hampaista sekä suurin osa yläleuan hampaista puuttui. Kariesta on aikalaisille aiheuttanut luksustuotteen asemassa ollut kallis sokeri, joka oli uuden ajan Euroopan yläluokan keskuudessa suosittu.⁵⁵ Nykyisin tiedossa ovat sen tuhoisat vaikutukset hammasrterveydelle, vaikka aikalaisille karieksen todellinen syy oli tyystin tuntematon.⁵⁶ Hammas-hygienian hoitomahdollisuudet olivat Tollin aikana huomattavasti nykyisiä vähäisemmät.⁵⁷ Tollin hampaiden kunto tuskin poikkesi merkittävästi ajan aatelisten vastaavasta.

Vainajan osittainenkin muumioituminen on Suomen hautausolosuhteissa melko harvinaista, sillä orgaanisen aineksen hajoamisen lisäksi Suomen hapan maaperä hävittää melko nopeasti myös luuaineksen mineraalit⁵⁸. Suomalaisissa kirkoissa on kuitenkin säilynyt lukuisia muumioituneita vainajia.⁵⁹ Pohjois-Suomen kirkko-

48. Jo Buckberry, The (mis)use of adult age estimates in osteology. *Annals of Human Biology*, 42:4 (2015), 323–331.

49. Analyysin tukena käytetty William M. Bass, *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual*, 5th Edition. Missouri Archaeological Society 2005.

50. J. Partanen, Ruotuarmeija ja suomalainen ruotusotilas. Teoksessa J. Partanen (toim.) *Suomalainen sotilas. Hakkapeli-tasta tarkk' ampujaan*. Weilin+Göös 2010, 90–92.

51. Ilpo Kojola, *Ruotusotilaat Kala- ja Pyhäjokilaaksoissa 1733–1809*. Kalajokilaakson Kotiseutuliitto ry ja Pyhäjokialueen Kotiseutuliitto ry 2015.

52. Partanen 2010, 90–92.

53. Phyllis B. Eveleth & J. M. Tanner, *Worldwide Variation in Human Growth*. Cambridge University Press 1990, 222–223; Robert M. Malina, Claude Bouchard & Oded Bar-Or, *Growth, Maturation, and Physical Activity*. Human Kinetics 2004, 511–512.

54. Markku Niskanen et al., Temporal and Geographic Variation in Body Size and Shape of Europeans from the Late Pleistocene to Recent Times. Teoksessa C. B. Ruff (toim.) *Skeletal Variation and Adaptation in Europeans. Upper Paleolithic to the Twentieth Century*. John Wiley & Sons, Inc. 2018, 49–89.

55. Esim. S. V. Mintz, *Sweetness and Power. The Place of Sugar in Modern History*. Penguin Books 1986, 80; S. V. Mintz, The Changing Role of Food in the Study of Consumption. Teoksessa John Brewer & Roy Porter (toim.) *Consumption and the World of Goods*. Routledge 1993, 261–273.

56. Thomas M. Schulein, Significant Events in the History of Operative Dentistry. *Journal of the History of Dentistry* 53:2 (2005), 63–72.

57. S. L. Fischman, The History of Oral Hygiene Products. How Far Have We Come in 6000 Years? *Periodontology* 2000 15 (1997), 7–14.

58. Esim. B. B. Dent, S. L. Forbes & B. H. Stuart, Review of human decomposition processes in soil. *Environmental Geology* 45 (2004), 576–585.

jen alapohjien olosuhteita on tutkittu, ja niiden on todettu olevan talvisin kylmiä ja tehokkaasti tuulettuvia.⁶⁰ On mahdollista, että sekä Tenholan kirkon muuratun hautakammion, että Kourlan hautakappelin olosuhteet ovat olleet samankaltaisia, mikä on edesauttanut ruumiin säilymistä vuosisatojen ajan. Kudosten kuivumiseen perustuvan muumioitumisprosessin on täytynyt käynnistyä jo hyvin pian kuoleman jälkeen. Tollin kuolinpäivä osui lokakuun loppuun, jolloin sää oli jo selvästi viilentynyt ja mahdollisesti varsinkin yöt olivat jo kylmiä. On mahdollista, että pehmytkudosten hajoaminen on hidastunut jo kylmyyden vuoksi, eikä erillistä palsamointia ole tarvittu.

Tollin arku on 1700–1800-luvuille tyypilliseen tapaan ollut vuorattu sisältä palttinakanakaalla.⁶¹ Sisustuskankaasta on tosin jäljellä vain kiinnittämiseen käytetyt punaisen sinettivahan kappaleet, joissa on säilynyt pieniä palasia kangasta tai kankaan kuva vahaan painuneena. Tollin hauta-asusta ei voida myöskään sanoa kovin paljon. Siitä on säilynyt vain pieni palanen silkki-kangasta oikean käsivarren päältä. On mahdollista, että hauta-asu on ollut kokonaan silkistä ja että se on hajonnut. Kammion muissa haudoissa säilyneiden kankaiden perusteella on kuitenkin todennäköisempää, että hauta-asu on ollut kasvikuituisesta kankaasta, kuten pellavasta, nokkosesta tai puuvillasta valmistettu, ja että siihen on lisätty silkki-kankaisia osia. Kasvikuidut hajoavat nopeammin kuin silkki, joka luonnostaan pystyy sitomaan itseensä ympäristön kosteutta mikä näin ollen tekee siitä kestäväen kuidun.⁶² Jalassaan Tollilla on ollut neulotut sukat.

Tollin arkun pohja on vuorattu sahanpurulla, pienillä lastuilla ja heinän silpulla. Vainajan jal-

kojen ja keskivartalon kohdalta löytyy merkkejä myös muista heinämaisista, varpumaisista ja ympäröivän metsän kasveista, kuten vaahteran (*Acer platanoides*), tuijan (*Thuja*) ja kuusen (*Picea abies*) osia. Arkeologisissa tutkimuksissa todettiin jyrksijöiden tehneen arkkuihin varastojaan tuomalla materiaalia ulkopuoleisesta viherympäristöstä. Arkkujen välissä on tammen (*Quercus*) terhoja, joita löytyi myös vainajan pään sivulta.

Ensimmäinen hautakappeli yksityisellä maalla

Useampaan kertaan hautaaminen ei ollut aivan tavatonta, etenkin ylemmän aatelin piirissä.⁶³ Tollin tapauksessa on omana aikanaan poikkeuksellista se, että viimeinen leposija rakennettiin yksityiselle maalle, kauas siunatusta hautausmaasta. Kourlan hautakappeli herätti papistossa ja konsistorissa monenlaisia kysymyksiä liittyen vainajan siirtoon sekä kappelin ja vainajan lopulliseen sijaintiin, joka ei vastannut aikakauden normeja.

Kourlan hautakappeli on tietävästi Suomen vanhin yksityisellä maalla sijaitseva hautakappeli. Se rakennettiin noin 350 metrin päähän kartanosta. Kappelin merkityksestä osana kartanoaluetta kertovat sen yhteyteen istutetut kahdeksan kanadantuijaa, jotka ovat varhaisimpia tuontipuutarhapuulajejamme. Niistä ensimmäiset on istutettu kappelille lähtevän polun alkuun ja loput vartioivat hautakappelia mäen laella.⁶⁴

Kourlan hautakappeli voidaan nähdä ensisijaisesti leskirouva Swedenmarckin aikanaan tekemänä poikkeuksellisen ratkaisuna, johon ajoi vaikea yhteisön traditioiden murrosvaihe. Kirkkoon hautaaminen oli kotikirkossa päätetty

59. Ks. esim. Tiina Väre et al., Kempeleen ja Keminmaan vanhojen kirkkojen muumiot, *Muinaistutkija* 1 (2014), 17–32; Sanna Lipkin Sanna & Titta Kallio-Seppä. Introduction. *Historical Archaeology* 55:1 (2021), 1–10.

60. Tiina Väre et al., Temperature and Humidity in the Base-floors of Three Northern Finnish Churches Containing 17th–19th-century Burials. Teoksessa M. Majorek & O. Ławrynowicz (toim.) *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Archaeologica* 35. Łódź-University Press 2020, 189–215.

61. 1700–1800-lukujen hauta-asuista: L. Hagberg, *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Wahlström & Widstrand, 1937; S. Lipkin et al., Textiles. Decay and Preservation in Seventeenth- to Nineteenth-Century Burials in Finland. *Historical Archaeology* 55:1 (2021), 49–64.

62. R. C. Janaway, Degradation of Clothing and Other Dress Materials Associated with Buried Bodies of Archaeological and Forensic Interest. Teoksessa W. D. Haglund & M. H. Sorg (toim.) *Advances in Forensic Taphonomy, Method, Theory, and Archaeological Perspectives*. CRC Press 2008, 153–201.

63. Ks. Kustaa Vaasan ja Augustin Ehrensivärdin hautapaikat. C. J. Gardberg, Ehrensivärd, Augustin. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS, 1997, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000578>; Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*. Nordic Academic Press 2005.

64. Hautakappelin maisemanhoitosuunnitelman mukaan tuijat eivät ole kappelin rakennusajalta, mutta ovat todennäköisesti tuolloin istutettujen puiden jälkeläisiä. Emilia Saatsi, Saatsi Arkkitehdit Oy, Kourlan kartanon kappelimäen maisemanhoitosuunnitelma, 4.1.2021.

lopettaa juuri miehen poismenon aikoihin, ja seurakunta oli lunastanut kartanoiden vuosisatoja käytössä olleet lattian alaiset hautakammiot itselleen. Samalla Tollia oli syytetty myös muille kuluneen kammion lunastusrahojen kavaltamisesta, mikä saattoi ajaa lesken suunnittelemaan hautakappelin rakentamista suvun kartanon maille.

Vaikka Toll haudattiin kirkon kammioon, ratkaisu oli uusien määräysten vastainen. Catharina Charlotta Swedenmarck tiesi, etteivät suvun muut jäsenet pääsisi tulevaisuudessa viimeiseen lepoon majuri Tollin viereen. Tenholan kirkkoherra ei kertonut konsistorille totuutta Tollin hautaamisesta kirkkoon, vaan konsistorin keskusteluissa on selvästi oletettu, että Tollin hauta oli kirkkomaalla. Koska perhe oli joutunut ristiriitisiin seurakunnan kanssa, leski toivoi saavansa siirtää miehen aiemmin Tenholan kirkon kammioon haudattuine lapsineen muualle, paikkaan missä perhe voisi yhdistyä.

Jostain syystä lähdeaineistossa ei esitetä vaihtoehtoa, että Tollille olisi voitu rakentaa hautakappeli Tenholan tai Vihdin kirkkojen kirkkomaille. Vihdissä kirkkoon hautaaminen oli kielletty aiemmin kuin Tenholassa. Yleensä kiellon perusteluna olivat kirkkojen korjaukset ja uusien kirkkojen käyttöönotto. Vihdissäkin uusi kirkko oli valmistunut vuonna 1772, ja kirkkoon hautaaminen oli kielletty uusiin rakenteisiin vedoten.⁶⁵ Ehkä Kourlan kartanon maat näyttivät ainoalta sopivalta paikalta, koska leski halusi ottaa etäisyyttä Tenholaan ja aikoi muuttaa asumaan Kourlaan.⁶⁶

Catharina Charlotta Swedenmarckin ratkaisua tavanomaisempi käytäntö oli, että kirkoissa sijainneiden hautakammioiden hautaamiskäytön kiellon myötä aatelissuvut alkoivat rakennuttaa sukujen hautakappeleita hautausmaille. Kam-

miot, pääosin 1700- ja 1800-luvuilla rakennetut, sijaitsivat kirkkomaalla erillisinä rakenteina.⁶⁷ Kirkkomaiden hautakammioiden käyttöönotto ei tapahtunut ilman kirkkokammioiden omistavien tahojen muutosvastarintaa, mutta katettujen hautakammioiden rakentaminen voidaan nähdä kirkkohautausten päättymisestä aiheutuneen kulttuurisen murroksen ja siirtymän lieventäjänä.⁶⁸ Myös ruukkiyhteisöjen omien kirkkojen kirkkomaille tehtiin ruukinkartanoiden kappeleita.⁶⁹ Muutkin Tenholan kirkossa hautakammioita omistaneet suvut joutuivat lopettamaan kirkkoon hautaamisen. Muiden kartanoiden omistajat kuitenkin rakennuttivat hautakappeleita hautausmaalle. Tenholan kirkkomaalla on nykyisin kaksi hautakappelia, jotka tunnetaan Lindön (1796) ja Prästkullan (1804) kartanoiden kappeleina.⁷⁰ Näiden rakentamiseen mennessä hautaustapojen muutokset lienevät edenneen niin, että suvut saivat ja halusivat rakentaa hautakappelinsa kirkkomaalle.

Hautakappelit ja hautaukset muuallekin kuin kirkkojen yhteyteen alkoivat kuitenkin vähitellen yleistyä. Aatelin piirissä oli sinänsä tavallista, että kartanoiden puistoihin pystytettiin muistopaikkoja suvun vainajille, vaikka heidät oli haudattu sukuhautoihin tai hautausmaille rakennettuihin kappeleihin.⁷¹ Näitä alkoi kuitenkin ilmestyä vasta Tollin hautakappelin rakentamisen jälkeen. Kartanoiden puistoihin on myös haudattu vainajia, joille on pystytetty hautamuistomerkki, muttei kappelirakennusta. Kartanoiden siunattomille maille alettiin rakentaa hautakappeleita pääosin vasta 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.⁷²

Suomessa on Tollin hautakappelin lisäksi kaksi melko samanaikaista varhaista kammiota. Kaarilan kartanon Gadd-suvun hautakappeli Tampe-

65. Vihdin kirkkoa edeltänyttä Pyhän Birgitan harmaakivikirkkoa käytettiin hautaamiseen 1793 saakka. Hipping 1845, 51–55.

66. Aie muuttaa Kourlaan tulee esille keskustelussa Vihdin ja Tenholan seurakuntien välillä [KA, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja), Pöytäkirjat 1786–1786 (A I:18), 12.4.1786, 247 & 3.5.1786, 331].

67. Kammiota rakennettiin kirkkomaille jo ennen kirkkohautaustavan päättymistä. Esim. Jutikkala & Nikander 1939, 67–69.

68. Ks. esim. Titta Kallio-Seppä, *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä. Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Studia Archaeologica Septentrionalis 6. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2013, 70–72; Viitaniemi 2016, 49.

69. Ks. esim. Fagervikin ruukinkirkko 1766 ja Strömforsin ruukki. (Jutikkala & Nikander 1939, 144, 736–738; Museovirasto, Fagervikin ruukinalue http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=887 (5.4.2021).

70. Jutikkala & Nikander 1939, 67–69; Museovirasto, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, Tenholan kirkko, https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=200902 (4.4.2021).

71. Jutikkala & Nikander 1939, 622; Ilmakunnas 2019, 149.

72. Jutikkala & Nikander 1939, 245, 272, 303, 504; Eino Jutikkala & Gabriel Nikander, *Hämäläisiä kartanoita ja suurtiloja*. Kustannusosakeyhtiö Kivi 1946, 53, 223, 264.

reella valmistui samana vuonna kuin Kourlan hautakappeli. Kivinen, barokkityylinen hautakappeli rakennettiin noin puolen kilometrin päähän kartanosta. Gadd-suvun kappeli rakennettiin kuitenkin hautausmaalle, jolla sijaitsi vuonna 1858 purettu Harjun kappeliseurakunnan kirkko.⁷³ Sen sijaan vuonna 1797 menehtynyt Eva Beata Stenberg haudattiin Tollin tavoin Kaskisiin yksityismaalle kammioon, joka oli rakennettu Bladhin suvulle.⁷⁴

Carl Fredrik Tollin hautakappelin rakentamisen aikaa kuvastaa laajemmin hyödyn ajan ajattelu, jossa paikallista toimintaa ohjattiin vahvasti yleemmältä taholta. 1700-luvun loppupuoliskolla rakennettiin uusia kirkkoja ja rakennushankkeisiin osallistui kirkon lisäksi vahvasti myös maallinen hallinto. Maaherra valvoi hankkeiden suunnittelua ja rakennustyötä toimien yhteistyössä tuomiokapitulin kanssa. Yhdessä he esittelivät hankkeita myös kuninkaalle, joka halusi ohjata rakentamista.⁷⁵ Toisaalta myös kansalaiset käyttivät kuningasta riita-asioiden ratkaisijana. Kustaa III:n suuntaan kääntyminen esimerkiksi paikallisissa rakentamiseen liittyvissä riita-asioissa oli yleistä. Kuninkaan hallintokauden alussa 1770-luvulla anomuksia osoitettiin kuninkaalliselle majesteetille poikkeuksellisen runsaasti. Yhteys kuninkaaseen otettiin maaherran avulla, joka toimi anomusten välittäjänä. Imagoa hallitsijasta vastakohtien sovittelijana ja kansalaisrauhan vartijana rakennettiin näin tietoisesti.⁷⁶ Tähän anomusten aaltoon osallistui myös leskirouva Swedenmarck hautakappeliassiaan, ja keskustelu hautakappelin rakentamisen vaiheista kulki siis samojen toimijoiden välillä kuin keskustelut muistakin kirkollisista rakennuksista.

Tollin hautakappelihankkeelle oli tullut hyväksyntä Kustaa III:lta. Kuninkaan suhdetta

uskontoon väritti ajan valistusajattelun ihanne uskonnonvapaudesta, jonka hän päätti toteuttaa Ruotsissakin papiston vastustuksesta huolimatta.⁷⁷ Kustaa III:ta syytettiin jumaluuden puutteesta ja viihteen sekä teatterin asettamisesta uskonnon edelle. Herjauskirjoituksissa kuningasta kuvattiin uskonnon tuhoajana.⁷⁸

Jos ajatellaan Kustaa III:n maailmankuvaa ja sitä, että hän oli juuri vahvasti vaikuttanut seurakuntien luopumiseen vahingollisesta kirkkoon hautaamisen tavasta, tuntuu luontevalta, ettei hän halunnut estää Tollin hautakappelin rakentamista varsinkaan, kun kappeli oli jo pystytetty ja ruumis siirretty. Kenties leski myös luotti siihen, että kuninkaalla oli erityinen syy olla suopea hänelle. Jo ennen avioitumistaan Carl Fredrikin kanssa Catharina Charlotta oli pyrkinyt kunnianhimoisesti hakemaan esivallan huomiota ja suosiota sekä rakentamaan sosiaalisia suhteitaan kirjoittamalla 1770-luvun alussa kuningashuoneelle suunnattuja runoja. Yhteyden ottaminen kuninkaaseen ei ollut Catharina Charlotalle uusi asia ja se osoitti hänen toimeliaisuuttaan. Myös hänen edesmenneen miehensä serkku, Johan Christopher Toll oli kuninkaan suuressa suosiossa oltuaan tärkeässä roolissa Kustaa III:n vallankaappauksessa vuonna 1772.⁷⁹ Paikallisen papiston ja konsistorin näkökulmasta Tollien hautakappeli oli uhka ja huono esimerkki muille tilanteessa, jossa hautaustavat olivat murroksessa. Sinänsä papisto oli kapinoinut kirkkohautaustapaa vastaan jo 1760-luvulta lähtien, mutta se halusi hautauksen pysyvän kirkkojen ja hautausmaiden piirissä.⁸⁰

Johtopäätökset

Artikkelissamme olemme käsitelleet majuri ja miekkaritariston ritari Carl Fredrik Tollin hautaukseen liittyviä vaiheita ja kappelihankkeen

73. Jutikkala & Nikander 1946, 182–183.

74. J. Vikstedt. *Suomen kaupunkien vanhaa rakennustaidetta*. Otava 1926, 48.

75. Ks. esim. Viitaniemi 2016; Ella Viitaniemi, Reawaking Medieval Tradition. The Issue of Stone Churches in Eighteenth-century Finland. Kokemäki as Case-study. Teoksessa Janne Harjula et al. (toim.) *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region. New Visits to Old Churches*. Cambridge Scholars Publishing 2017, 118; Ella Viitaniemi, Yksi päätös, kaksi ratkaisua. Kangasalan ja Pirkkalan kivikirkkohankkeiden päätöksentekoprosessit 1750- ja 1760-luvuilla. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 2018b, 14–15.

76. Viitaniemi 2016, 56, 207–208.

77. Rainer Knapas & Ilkka Mäntylä, *Kustaa III*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS 1997, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000323>.

78. Annie Matsson, *Komediant och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III*. Doctoral thesis. Uppsala University, Disciplinary Domain of Humanities and Social Sciences, Faculty of Arts, Department of Literature 2010, 175–176.

79. Tandefelt 1997; Burman 2004.

80. Ilmari Salomies, *Suomen kirkon historia III. Isonvihan kynnykseltä Ruotsin vallan loppuun*. Otava 1962, 246.

aiheuttamia reaktioita. Majuri Tollin kuolema ajoittuu hautaustavan murrosaikaan, jolloin kirkkoon hautaamisen lopettamisesta keskusteltiin vilkkaasti ja kuningas antoi hautaamista rajoittavan kiellon uusien hautojen myymisestä. Tollin kotikirkossa Tenholassa nämä kysymykset olivat ajankohtaisia juuri Tollin kuolinvuonna 1784. Tollin hautaamiseen liittyvät yksityiskohdat kuvaavat oivallisesti murrosajan käytänteitä, kun eliitin kirkkohautaustavasta luovuttiin ja samalla haettiin uusia tapoja osoittaa aateliin kuuluneen vainajan yhteiskunnallista asemaa myös kuoleman jälkeen.

Vastoin kirkkoonhautaamisen kieltoa Toll sai ensimmäiseksi leposijakseen Olsbölen kartanon hautakammion, joka sijaitsi Tenholan kirkossa alttarin läheisyydessä. Seurakunnan arkistoista löytyy tiedot hautaamisesta hautajaisissa käytettyine kolmine paarivaatteineen. Arkeologinen tutkimus vahvistaa Tollin arkun olevan pinnaltaan puhdas ja seppelein koristeltu. Analyysi vahvistaa, että arkku todella haudattiin kammioon, toisin kuin kirjallinen lähdeaineisto osin virheellisesti väittää.

Uudelleenhautaamiseen liittyvät käytännöt paljastavat, ettei hautaustavan murrosaika ollut yksinkertainen sen enempää seurakuntalaisten kuin hengellisen ja maallisen esivallankaan kannalta. Tollin kohdalla erityistä oli, että hänet haudattiin vastoin ohjeistuksia siunatun kirkkomaan ulkopuolelle. Yli vuoden jatkunut asian käsittely seurakunnassa ja tuomiokapitulissa, kuninkaalta saatu hyväksyntä kappelille, samoin kuin majuri Tollin arkun sekä osin muumioituneiden jäännösten siirtäminen kertovat leski Catharina Charlotta Swedenmarckin periksiantamattomuudesta ja uskaliaasta asenteesta. Hän lienee luottanut vahvasti sukulaissuhteiden ja oman kirjallisen kuningasta käsitelleen tuotannon olevan suosiollisia vaikuttimia kuninkaan kantaan asiassa. Lesken näkemä vaiva uudelleenhautauksen suhteen on huomattava. Kappelien sijoittamisen omalle maalle on koettu takaavan, että aatelissuvun jäsenet saavat arvoisensa leposijan.

Osteologiset tutkimukset osoittivat kaksinkertaisessa arkussa lepäävän vainajan sopivan erinomaisesti majuri Tollin biologiseen profiiliin. Tutkimukset eivät antaneet lisävalaistusta kuolinsyyhyn tai ilmoitetun kuolinsyyryn paikkansapitävyyteen. Yleisempiä ruumiinkokoon ja kuolemaa edeltäneeseen terveydentilaan liittyviä havain-

toja pystyttiin kuitenkin tekemään. Toll oli aikalaismitoissa oleva mies, joka kärsi aikalaisilleen tyypillisistä hampaiston ongelmista.

Vaikka hautaaminen siunatun maan ulkopuolelle oli tuolloin epätavallista, Tollin hautaaminen ja hautakappelin rakentaminen yksityiselle maalle heijastelevat 1700-luvun lopulla eläneiden aatelisten tapaa muistaa vainajiaan niin yksityisesti kuin oman asemansa mukaisesti julkisesti. Tämä näkyy hautaamisen materiaalisissa muistoissa. Vaikka hautajaiset olivat yksityinen tilaisuus, myös Tollille soitettiin erillistä maksua vastaan Tenholan kirkon kelloja ja hänen arkkunsa verhottiin paarivaatteilla. Näin hänen aatelinen asemansa ja kuolemansa tehtiin seurakunnalle julkisesti tiettäväksi. Kourlan hautakappeli rakennettiin julkisesti näkyvälle paikalle, kukkulan laelle. Se näkyi pitkälle yli kartanon maiden ja teki siten näkyväksi aatelisperheen yhteiskunnallisesti merkittävän aseman. Toisaalta hautakappelia ympäröi yksityinen puutarha, jonka suojissa perheenjäsenillä oli mahdollisuus yksityisiin surunilmauksiin. Hautakappeli takasi hautasijan myös suvun muille jäsenille. Majuri Tollin läheisimmät perheenjäsenet tulivat myöhemmin haudatuksi Kourlan kappeliin. Tätä todistavat arkeologisissa tutkimuksissa havaitut kahdeksan vainajaa, yhtenä heistä kappelin rakennuttaja Catharina Charlotta Swedenmarck.

Kiitokset dosentti Ilkka Teerijoelle avusta arkistoa-ineistojen tulkitsemisessä.

FT, KTM **Titta Kallio-Seppä** työskentelee museonjohtajana Tornionlaakson museossa.

Sähköposti: titta.kallio-seppa@tornio.fi.

Dosentti **Juho-Antti Junno** toimii yliopistotutkijana Oulun yliopiston arkeologian yksikössä sekä biolääketieteen laitoksella.

Sähköposti: juho-antti.junno@oulu.fi.

Dosentti **Sanna Lipkin** toimii yliopistotutkijana Oulun yliopiston arkeologian yksikössä.

Sähköposti: sanna.lipkin@oulu.fi.

FT, KTM **Tiina Väre** työskentelee tutkijatohtorina Oulun yliopistossa arkeologian yksikössä.

Sähköposti: tiina.vare@oulu.fi.

FT **Annemari Tranberg** työskentelee arkeologina Tornionlaakson museossa.

Sähköposti: annemari.tranberg@tornio.fi.

Alina Kuusisto

Maakunnan neljä käännettä

Maakunnan käsite osana suomalaisen yhteiskunnan alueellistumista ja politisoitumista 1800-luvulla

Suomen kielen sana maakunta on vanha ja tuttu, itsestään selvältäkin tuntuva, mutta samalla monimerkityksinen ja liikkuva. Historiallisena käsitteenä siitä on lopulta varsin vaikea saada otetta. Siihen liittyy erilaisia ajan ja käyttöyhteyden mukaan vaihtelevia merkitysisältöjä ja se on ollut voimallinen historiapolitiikan väline. Juuri monisäikeisyys ja pitkä historiallinen ulottuvuus tekevät maakunnasta käsitehistorian näkökulmasta kiinnostavan käsitteen¹. Vaikka useat maakunta-sanan 1800-luvun käyttötavat voi havaita myös nykyisessä julkisessa keskustelussa, on historian kielenkäytössä mahdollista tunnistaa murtumakohtia, joissa sen tietyt merkitykset ovat jääneet taka-alalle ja toiset vahvistuneet. Käsitehistorian lähtökohtana onkin ajatus yhteiskunnan muutoksesta kielellisten muutosten taustalla. Samalla käsitteiden käyttö kussakin ajassa heijastaa menneisyyden ihmisten käsityksiä todellisuudesta.²

Analysoin maakunta-sanaa neljän historiallisen leikkauspisteen kautta, joita ovat Suomen valtiolliseen asemaan liittynyt keskustelu, kansan merkityksen nousu fennomaanien poliittisen retoriikan kärkeen 1860-luvulta lähtien, maakunnallisuuden hyödyntäminen suomalaisuusaatteessa sekä maakuntien vahvistuminen tarkat rajat omaavina poliittisina tiloina ja identiteetti-alueina. Maakunta-sanan muutokset eivät noudata selkeää kronologiaa, mutta osoittavat yhteis-

kunnassa ja kielenkäytössä eri tasoilla ilmenneitä poliittisen ja kulttuurisen ajattelun muutoksia. Maakuntaa voikin pitää sosiaalisena ja tilallisena avainkäsitteenä, joka on joutanut ja muovautunut tarpeen mukaan sekä tarjonnut poliittista ja diskursiivista käyttövoimaa tietyissä historiallisissa käännekohdissa. Saksalaisen käsitehistorian teoreettista pohjaa rakentaneen Reinhart Koselleckin³ mukaan mikä tahansa sana ei voi olla avainkäsite (*grundbegriff*, *basic concept*). Ollakseen avainkäsite, sanan täytyy jollain tavalla tulkita maailmaa ja sisältää erilaisia sosiaalisia ja poliittisia merkityksiä. Näistä merkityksistä käydään kamppailua ja niillä vaikutetaan yhteiskuntaan. Avainkäsite on yhtä aikaa sekä itsestään selvä että epämääräinen ja monitulkintainen; sitä voidaan tulkita eri näkökulmista, joten sen tarkka määrittely on mahdotonta.⁴

Artikkelin tavoitteena on tarkentaa ja kontekstoida sanakirjoissa esitettyjä maakunta-sanan perusmerkityksiä. Tarkastelen artikkelissa suomen kielen maakuntakäsitteen käyttöä 1800-luvun aikalaiskeskustelussa sanomalehtien ja tutkimuskirjallisuuden kautta. Pitkän aikavälin tarkastelu 1840-luvulta 1800-luvun lopulle antaa mahdollisuuden tunnistaa sanan käyttöyhteyksien muutoksia, jotka eivät liity yksittäisiin käyttötilanteisiin. Suomenkielisten sanomalehtien säännöllinen ilmestyminen 1840-luvulta lähtien rajaa tarkastelun lähtöpisteen. Suomenkielisen

1. Jussi Kurunmäki, Käsitehistoria. Näkökulma historian poliittisuuteen ja poliittisen kielen historiallisuuteen. *Politiikka* 43 (2001); Asko Nivala & Heli Rantala, Käsitehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h, Turun yliopisto 2013. Toinen painos; Jani Marjanen & Pasi Ihalainen, Käsitehistoria tutkimusasetteenä. Teoksessa Pasi Ihalainen & Heli Valtonen (toim.) *Sanat siltana menneeseen. Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2022.

2. Marjanen & Ihalainen 2022, 66.

3. Reinhart Koselleck, Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*. *Contributions to the History of Concepts* 6 (2011), 1–37. Englanniksi kääntänyt Michaela Richter.

4. Ks. myös Jan Ifversen, Conceptual History. The History of Basic concepts. Teoksessa Ruth Wodak & Bernhard Forchtner (toim.) *The Routledge Handbook of Language and Politics*. Routledge 2018, 131.

kirjallisuuden avulla on mahdollista tarkentaa käsitteen varhaisempia ilmentymiä, mutta suomen kielen poliittinen sanasto alkoi kehittyä varsinaisesti vasta 1800-luvun puolivälissä⁵ ja tämä perustelee tutkimuksen aikarajausta. Maakunnallisen aluetietoisuuden kehittyminen on ollut luonteeltaan ja ajallisesti erilainen prosessi eri alueilla. 1800-luvun loppua voi kuitenkin pitää osakuntatoiminnan, järjestöelämän, kotiseututyön ja maakuntalehdistön nousun vuoksi maakuntien käsitteellisen hahmottumisen ensimmäisenä merkittävänä vaiheena⁶ ja siksi se toimii myös luontevana päätepiirteenä artikkelin tarkastelujaksolle.

Vaikka Suomen maakuntia, niiden olemusta ja aluetietoisuuden syntyä on käsitelty aikaisemmassa tutkimuksessa⁷, ei suomen kielen maakuntakäsitteen kirjallista käyttöä ja muutosta 1800-luvun puheessa ole tarkasteltu systemaattisesti. Kansakuntien sisäiset aluetasot ovat jääneet käsittehistoriallisessa tutkimuksessa ylipäätään vähemmälle huomiolle⁸, mistä syystä on tärkeää kiinnittää huomiota niiden merkitykseen kansakunnan rakentamisen prosessissa. Maakuntien poliittisen tilan on osoitettu vahvistuneen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, jolloin alueiden toimijat vaativat esimerkiksi koulutukseen liittyvää alueellista oikeudenmukaisuutta ja resursseja. Maakunnallinen aktivoituminen tuki valtionrakennusta, ja samalla käsitys valtiosta vastuullisena ja yhteiskuntaa integroivana tekijänä voimistui.⁹

Aineistona olen hyödyntänyt Kansalliskirjaston digitaalisen sanomalehtikirjaston suomenkielisten sanomalehtien kokoelmaa 1840-luvulta 1800-luvun lopulle ja täsmähakuina myös 1900-

luvun alusta. Tein vuoteen 1899 ulottuvaan suomenkieliseen sanomalehtiaineistoon Kielipankin Korp-työkalun avulla konkordanssihaun sanalla [maakun*], mikä tuotti kaikkiaan 73 073 osumaa. Näistä osumista kävin systemaattisesti läpi kaikki 1840-luvun lehtiviitteet sekä otoksenomaisesti vuodet 1850, 1851, 1858, 1861, 1869, 1874, 1878, 1883, 1889, 1890 ja 1895. Otokseen valikoin vuodet, joissa maakunta-sanana käyttö oli kullakin vuosikymmenellä yleisintä. Lähilukua hyödyntäen olen kerännyt aineistosta maakunta-sanana käytön sekä edustavia että poikkeavia esimerkkejä, joita olen eritellyt kontekstoivalla analyysillä¹⁰. Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen omaa haku-työkalua hyödyntäen olen tehnyt aineistoon tarkentavia hakuja esimerkiksi maakuntien nimityksistä ja lähikäsitteistä. Artikkelini etenee esittelemällä maakuntakäsitteen käytön neljä murroskohtaa, joissa sanan merkityssisältö yhteiskunnallisen muutoksen vanavedessä joko saa uusia sävyjä tai kapenee.

Provins, landskap ja maakunta

Ajanjakso 1810-luvulta 1880-luvulle, eli niin sanottu varhaisnyky-suomen kausi, oli erityisen merkittävä suomen kielen kehitykselle, sillä tänä aikana suomen kirjakieli muotoutui lähelle nyky-asuaan. Samalla siitä tuli politiikanteon väline, eli sen käyttö ulottui tieteeseen, kirjallisuuteen, sanomalehdistöön, opetukseen ja yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Suomen kirjakielen kehittyminen tarkoitti myös sen täsmentymistä ja pelkistymistä; sen lisäksi että asiat ja ilmiöt saivat tarkat ilmaisunsa, jäi monia merkityksiä pois käytöstä.¹¹ Sekä *maa* että *kunta* lukevat suomen kielen niin sanottuun perussanastoon,

5. Johdanto. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Vastapaino 2003, 14.
6. Anssi Paasi, *Suomen väliportaan aluejärjestelmän kehitys ja hahmottuminen suomalaisten aluetietoisuudessa*. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 1984; Anssi Paasi, *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittämisestä*. Joensuun yliopisto 1986a.
7. Paasi 1984; Paasi 1986a; Erkki Mennola, *Maakunnan vapaus. Tutkimus kuntaa laajemman yhteisön poliittisen vapauden oikeudellisista edellytyksistä*. Tampereen yliopisto 1990.
8. Diana Mishkova & Balázs Trencsényi, Introduction. Teoksessa Diana Mishkova & Balázs Trencsényi (toim.) *European regions and boundaries. A conceptual history*. Berghahn 2017.
9. Alina Kuusisto, Valistuksen auringon alle. Pohjois-Karjalan oppikouluhankkeet alueen- ja valtionrakennuksen leikkauspisteessä 1850–1890-luvulla. *Koulu ja menneisyys* 59 (2022). <https://doi.org/10.51811/km.116083>; Alina Kuusisto, The Regional Perspective on the Grand Duchy. The Strategies of the Regional Policy Speech in North Karelia from the 1850s to the 1890s. Teoksessa *The Grand Duchy of Finland. From Princely Dominion to Nation State*. Tulossa 2024.
10. Ks. Ihalainen & Marjanen 2022, 71.
11. Kaisa Häkkinen, *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY 1994, 13–16; Katja Huomo, ”Perkeleen kieli” *Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*. Suomen tiedeseura 2006, 195.

joka oli käytössä jo 1500-luvun kirjakeleissä. Sana kunta esiintyi yleensä yhdyssanan osana ja viittasi jonkinlaiseen ihmisten yhteenliittymään¹².

Mikael Agricolan teoksissa maakunta viittaa Suomeen Ruotsiin kuuluvana valtiota pienempänä hallinnollisena ja maantieteellisenä alueena asukkaineen *Somen Makunnan, ia coko Rotzin waldakunnan* sekä laajempaan hallinnolliseen ja maantieteelliseen alueeseen *Tanmarckin, Rotzin – ia muihin Makundhijn iotca ouat sen Romin Kircon alla olluet*¹³. Daniel Jusleniuksen sanakirjassa *Suomalaisen sana-lugun coetus* (1745) maakunnalle annettiin merkitykset *regio, provincia* ja *natio*, ruotsiksi *landskap*¹⁴. Kielitoimiston sanakirjassa puolestaan näkyy 1800- ja 1900-luvun yhteiskunnallinen muutos ja alueellistuminen: maakunta mainitaan 1) alueellista suunnittelua ja kehittämistä varten muodostetuksi alueeksi 2) historiallisesti ja kansatieteellisesti yhtenäiseksi suurehkoksi valtakunnan osaksi ja 3) jotakin keskuspaikkaa ympäröiväksi maaseuduksi tai provinssiksi¹⁵.

Vaikka provinssi on monissa kielissä yleinen maakuntaa vastaava käsite, ei sitä 1800-luvulla suomenkielisessä lehdistössä juuri käytetty Suomesta puhuttaessa, vaan sana esiintyi pääasiassa ulkomaanuutisissa. Tietosanakirjaselityksen mukaan ruotsin kielen *provins* viittaa hallinnolliseen tai kirkolliseen alueeseen, ei kuitenkaan yleensä historiallisiin maakuntiin. Sen etymologia juontaa antiikin Roomaan ja latinan kielen sanoihin *pro* (=puolesta) ja *vincia* (=voittoa).¹⁶ Toinen maakuntakäsitteen ymmärtämisen kan-

nalta olennainen ruotsin kielen sana on *landskap*, joka varsinaisena tutkimuskohteena on kuitenkin rajattu tämän artikkelin ulkopuolelle. Kuten suomen maakunta myös *landskap* on keskiajalta lähtien liitetty ruotsalaisiin historiallisiin maakuntiin, jotka ovat perustuneet poliittisille, kulttuurisille ja maantieteellisille jaoille. *Landskap*-sanan toinen vanha merkitys kytkeytyy melko tarkasti määrittelyihin alueisiin, jotka identifioituvat siellä asuvien ihmisten kautta. Myöhemmin, varsinkin romantiikan virtausten myötä 1800-luvulla, se alkoi saada todelliseen tai kuviteltuun ympäristöön ja luonnon- tai ihmisen muokkaamaan maisemaan viittaavia konnotaatioita.¹⁷

Voi siis sanoa, että suomen sana maakunta sisältää sekä ruotsin *provins*- että *landskap*-sanojen merkityksiä, mikä mahdollisti sille erilaisia käyttöyhteyksiä ja vahvisti sen luonnetta avainkäsitteenä. Katsaus ruotsin kielen *provins*- ja *landskap*-sanojen esiintymiseen Suomessa ilmestyneissä ruotsinkielisissä sanomalehdissä kuitenkin osoittaa, että maakunta ei ollut suoraan *provins*- ja *landskap*-sanojen yhdistelmä. Sanomalehdissä *provins* viittaa selvästi hallinnolliseen alueyksikköön ja se oli poliittisena terminä käytössä etenkin 1860-luvulta lähtien keskusteltaessa Suomen valtiollisesta asemasta osana Ruotsia sekä vuoden 1809 ja Venäjän noussevan nationalismin konteksteissa¹⁸. *Landskap*-sana puolestaan viittaa historiallisiin maakuntiin kulttuurimaantieteellisinä alueina sekä usein myös visuaaliseen maisemaan¹⁹, joka ei kuulunut maakuntasanan merkityssisältöön.

12. *Kunta* on vanha sana, jonka etymologiasta ei ole täyttä varmuutta. Se on mahdollisesti lainasana suomen lähisukukielistä, joissa se esiintyy esimerkiksi heimokuntaa (lyydin kieli, heimokund) tai pöytäkuntaa/syömäseuraa (viron kieli, landkond) tarkoittavissa merkityksissä. Myös suomen vanhimmassa kirjakeleessä se esiintyy tavallisesti yhdyssanan osana (esim. seurakunta, maakunta) ja itsenäisenä vasta 1700-luvun lopulta lähtien (lääni, hallintoalue, seura, korporaatio, kommuuni). Kaisa Häkkinen (toim.) *Nyky-suomen sanakirja. Etymologinen sanakirja*, WSOY 1987.
13. Vanhan kirjasuomen sanakirja, hakusana ”maakunta”, <https://kaino.kotus.fi/vks/> (3.1.2023).
14. Daniel Juslenius, *Suomalaisen sana-lugun coetus*. Lars Salvius 1745, 201.
15. Kotimaisten kielten keskus, hakusana ”maakunta”, <https://www.kielitoimistonanakirja.fi/#/> (3.1.2023).
16. *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarb. på initiativ av Statens kulturråd*. 15. [PAS-ROJ]. Bra Böcker 1994, 318.
17. *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarb. på initiativ av Statens kulturråd*. 12. [KÄG-MALAX]. Bra Böcker 1993, 95–96; Gabriel Bladh, Selma Lagerlöfs Värmland. A Swedish *landskap* in thought and practice. Teoksessa Michael Jones & Kenneth R. Olwing (toim.). *Nordic Landscapes. Region and belonging on the Northern Edge of Europe*. University of Minnesota Press 2008, 221–224; Svenska Akademiens Ordböcker, hakusana ”landskap”, <https://svenska.se/> (3.1.2023).
18. Esim. Myntreformen i Finland. *Helsingfors Tidningar* 16.8.1866, 1–2.
19. Esim. ”En gång skall det väl gå derhän att vi få en ordentligen skött lokal tidning för hvardera av de tre widt skilda landskapen Österbotten, Åland och Nyland” (*Wasabladet* 17.8.1861, 3) tai ”Munsterhjelm’s tafla åter föreställer ett tawastländskt landskap med stordesolt” (*Åbo Underrättelser* 8.4.1871, 2).

Suomi ei ole maakunta!

Lehtikielessä oli 1840-luvulla melko tavallista nimittää Suomea maakunnaksi joko historiallisesti osana Ruotsin valtakuntaa²⁰ tai ajankohtaisten uutisten yhteydessä, kuten *Maamiehen ystävässä* vuonna 1844: ”Sentähde ei luulis wapaan kaupan wahingoittavan maakuntaa, sillä eihän kukaan liene niin tyhmä, että hän enemmän ja paremmin poisantaa kuin hän saapi”²¹. Tässä kirjoituksessa maakunta rajautuu Venäjältä erillisenä maantieteellisenä alueena, jossa myös toteutettiin erillistä aluetta koskevaa talouspolitiikkaa. Suomen kirjakielen kehittäjänä tunnetun papin Antero Wareliuksen (1821–1904) kynästä mitä ilmeisemmin syntynyt ja *Suomettaressa* vuonna 1847 julkaistu suomen kirjakielestä keskustelua herätellyt kirjoitus puolestaan käytti maakuntaa kategoriana kielen ja kansan rinnalla ja katsoi suomen kielen harjoittamisen edistävän maakunnan tulevaisuutta: ”Suomen oppineet! Te olette lähteneet Äidin kielen harjoituksen alulle, vaikuttaki etenki päin kielemme, kansamme, Maakuntamme parasta”²². Maakunta käsitteenä erotti Suomen kulttuurisesti ja etnisesti muusta valtakunnasta, mutta yleisesti politisoitunut se ei vielä ollut. Ruotsinkielisessä keskustelussa tilanne oli hieman toinen.

Maakunta-käsitteen käyttö koko Suomen alueeseen viittaavassa merkityksessä liittyi ajankohtaan, jolloin kysymys Suomen valtiollisesta asemasta ei ollut vielä näkyvästi esillä julkisuudessa. Osmo Jussilan mukaan suomalaiset itsekin pitivät Suomea 1830- ja 1840-luvuilla Venäjän provinssina, joskin oman keskushallinnon ja oikeusjärjestelmän vuoksi etuoikeutettuna sellaisena²³. Toisaalta suomalaisen sivistyneistön keskuudessa

oli yleisesti jo 1820- ja 1830-luvulla perustuslaillisia näkemyksiä Suomen asemasta. Teoksessaan *Lärbok i Finlands historia och geografi: För gymnasier och skolor*²⁴ (1832) Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858) kirjoitti, että Suomen peruslainsäädäntö perustui vuosien 1772 Ruotsin hallitusmuotoon ja 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjaan. Hieman myöhemmin pappi ja amatöörihistorioitsija Johan Fredrik Kainonen (Cajan, Kajaani, 1815–1887) levitti tätä näkemystä suomenkieliselle yleisölle Suomen historiaa käsittelevässä teoksessaan *Suomen historia: Koetteksi kerrottu lyhykäisessä järjestyksessä* (1839–1840)²⁵. Siinä hän korosti, ettei hallitsijalla ollut valtaa muuttaa Suomen lakeja ilman Suomen säätyjen suostumusta.²⁶

Aikakautta leimasi kuitenkin ankara sensuuri, minkä vuoksi mahdollisuudet uudistuksiin tähtäävään poliittiseen keskusteluun olivat vähäiset. Arwidsson oli itse asiassa jo 1820-luvun alussa julkaissut toimittamassaan *Åbo Morgonblattissa* tulenarkoihin päivänpoliittisiin kysymyksiin liittyviä artikkeleita, joissa hän tulkitsi Suomen lakanneen olemasta maakunta (provins) ja että Suomi olisi keisarin mukaan ”hallitseva itseään täysi-ikäisenä hänen siunatun valtikansa alaisena”²⁷. Tällaisia puheita pidettiin ajan poliittisessa ilmapiirissä vaarallisina ja epäsovinnaisina, ja *Åbo Morgonbladet* lakkautettiin vuonna 1821 vain puoli vuotta perustamisensa jälkeen. Seuraavana vuonna Arwidsson erotettiin Turun Akatemiasta. Ruotsiin muuttanut ja sinne myöhemmin karkotettu Arwidsson jatkoi Venäjän vallan arvostelua Pekka Kuoharisen nimimerkin takaa, mutta henkilökohtaista paluuta Suomeen ja sen 1840-luvulta lähtien aktivoituneeseen keskusteluilmapiiriin hänellä ei ollut.²⁸

20. Esim. Palkkawäen muuttopäivästä. *Maamiehen ystävä* 10.11.1848, 1; Kristinopin puhastamisesta Paawin erhetyksistä. *Maamiehen ystävä* 23.3.1844, 2.

21. Eroitus pelin ja kaupan välillä. *Maamiehen ystävä* 21.12.1844, 3.

22. K. Pakuri, Aakoset. *Suometar* 31.8.1847, 3.

23. Osmo Jussila, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*. WSOY 1987, 59, 87.

24. Adolf Ivar Arwidsson, *Lärbok i Finlands historia och geografi. För gymnasier och skolor*. Chr. Ludv. Hjelt 1832.

25. Johan Fredrik Kainonen, *Suomen historia. Koetteksi kerrottu lyhykäisessä järjestyksessä*. Mehiläisen liitteenä 1839–1840.

26. Marja Jalava, A State, a Province, or Both? Finnish Historiography on the Politico-Legal Status of the Grand Duchy of Finland within the Russian Empire. Teoksessa *The Grand Duchy of Finland. From Princely Dominion to Nation State*. Tulossa 2024.

27. En blick på vårt Fosterland. *Åbo Morgonblad* 13.1.1821, 9–10. ”Han förklarade, att Finland numera upphört att vara en provins; att det tvertom skulle fullmyndigt styra sig sjelf, under Hans vålsignade spira.”

28. Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson isänmaallisena herättäjänä*. 1951, 197–199; Kari Tarkiainen, *Arwidsson, Adolf Ivar*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1998. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-003122> (3.1.2023); Kristiina Kalleinen, Suuriruhtinaskunnan etuvartiosta. *Ministerivaltiosihteeri R. H. Rehbinder Suomen etujen puolustajana Pietarissa 1811–1841*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017, 148; Riku Neuvonen, *Sananvapauden historia Suomessa*. Gaudeamus 2018, 106–112.

Maakunta oli yksi niistä sanoista, joita suomen kielessä käytettiin viittaamaan valtioon tai valtioihin ennen kuin omaleimainen kansainvälisiin suhteisiin, talouteen, hallintoon, oikeuteen ja politiikkaan liittynyt valtiokäsite kehitettiin 1840-luvun lopulla. Maakunnalle ja valtiolle rinnakkaisia sanoja olivat esimerkiksi valtakunta, kruunu, kuningaskunta, maa, suuriruhtinaskunta ja Suomenmaa. Edellä kuvatut esimerkit osoittavat, että ruotsin kielessä ajatus maakunnan (provins) merkityssisällöstä ja suhteesta Suomen valtiolliseen asemaan oli tarkentumassa jo 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta suomen kielessä muutos alkoi näkyä vasta myöhemmin modernin valtiokäsitteen myötä. Tuija Pulkkinen mukaan maakuntaa ei voi pitää valtion vastinparina ennen kuin vasta 1880-luvulla, jolloin valtio alettiin liittää kansalliseen suverenisuuteen²⁹. Kiistanalaisen ja politisoituneen luonteen maakuntakäsite sai kuitenkin jo selvästi aiemmin 1850- ja 1860-luvuilla, jolloin ajatus Suomen ja Venäjän erillisestä valtiovallasta vahvistui, venäläinen nationalismi nosti päätään, suomenkielinen lehdistö laajeni ja sensuuri alkoi vähitellen hellittää.

Vielä vuonna 1858 iisalmelaisen tulevan valtiopäivämiehen Pietari Kumpulaisen (1817–1880) keisarille osoitetussa kirjoituksessa voi tunnistaa perinteisen valtiokäsityksen, jossa keisarin valta oli yksi ja ylinnä ja jossa valtio oli mahdollista ajatella osana laajempaa valtakuntaa: ”koko valtakuntamme ja kaikkien sen maakuntien iloksi ja kunniaksi”³⁰. Kuitenkin jo kaksi vuotta myöhemmin lehdistössä käytiin debattia maakuntasanaasta. Toimittaja ja opettaja Rietrikki Polén (1823–1884) kirjoitti julkaisemassaan kirjallisessa kuukausilehdessä *Mehiläisessä* vuonna 1861 harmissaan, kuinka *Suometar* oli ”painunut alas maatumme maakunnaksi ristimään”. Polén katsoi, että Suomi oli kohonnut Porvoon valtiopäivillä 1809 maakunnasta omaksi valtakunnakseen, ja ”koulupoikakin tänä aikana tietää Suomen

maaksi, jolla on kartallansa ’maakuntia’ ja rajat joka ilmansuunnalle”³¹.

Suomen kielen maakunta-sanan ensimmäinen poliittinen noste ajoittuikin 1850- ja 1860-lukujen vaihteeseen ja osoittaa suomalaisen valtiokäsityksen muutosta. Näihin aikoihin fennomaanilehdissä käynnistyi kiista Suomen Porvoon valtiopäivillä 1809 saamasta valtiollisesta asemasta. Alkusysäyksen keskustelulle oli antanut lainopin professori Johan Philip Palménin (1811–1896) vuonna 1859 julkaisema lainopillinen käsikirja, jossa tämä erehtyi kirjoittamaan, kuinka Suomi oli erityisenä provinssina liitetty Venäjään vuonna 1808³². Palmén joutui tämän vuoksi Johan Wilhelm Snellmanin (1809–1881) kritiikkiryöpyn kohteeksi, sillä Snellmanin mukaan provinssi-sanaa ei käytetty niissä olennaisissa asiakirjoissa, joiden perusteella Suomi liitettiin Venäjään, vaan niissä puhutaan Suomen suuriruhtinaskunnasta³³. Valtiokäsitteistön epäselvyyttä ja politisoitumista osoittaa, että myös Snellman itse sai toukokuussa 1861 moitteita huolimattomasta muotoilustaan. Hän kirjoitti: ”Molemmissa suhteissa on riittävää mainita, että Suomi luovutettiin rauhansopimuksessa Venäjän valtakunnan kanssa tulevaisuudessa yhdistyneeksi maakunnaksi”³⁴.

Maakunta-sanaa käytetään 1860-luvun alun jälkeen enää harvoin koko Suomeen viittaavassa merkityksessä. Lehdistökeskustelu Suomen valtiollisesta asemasta sen sijaan kiihtyi vuosisadan loppua kohden, mille sysäyksen antoivat venäläisen lehdistön väittämät Suomesta venäläisenä maakuntana. Puolan kapinan (1863–1865) seurauksena Venäjällä oli syntynyt voimakas kansallismielinen ja isänmaallinen liike, joka suuntasi huomionsa Suomen erikoisoikeuksiin ja vaati Venäjän keskusvallan vahvistamista.³⁵ Tähän Suomen asemaa kyseenalaistavaan kritiikkiin suomalainen lehdistö koki tehtäväkseen vastata ja korostaa, että Suomi nimenomaisesti ei ollut Venäjän valtakunnan alainen maakunta: ”Suomi kokonaisuudessaan valtiona eri osiensa, maa-

29. Tuija Pulkkinen, Valtio. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino 2003, 227–229.

30. *Suomen Julkisia Sanomia* 11.2.1858, 3.

31. Kirje lokakuulta, R. P. *Mehiläinen* 1.10.1861, 259.

32. Johan Philip Palmén, *Juridisk handbook för medborgerlig bildning*. J. C. Frenckell 1859, 255.

33. Jussila 1987, 92–93; *Litteraturblad for Allmän medborgerlig bildning* 10/1859, 475.

34. Bref till en man på landet. *Helsingfors Tidningar* 15.8.1861, 2. ”Det är i båda afseenden tillräckligt att nämna, att i fredstraktaten Finland afträddes såsom en för framtiden med Ryska riket förenad provins.”

35. Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY 2004, 443–453.

kuntiansa vastakohtana”, kirjoitti *Uusi Suometar* vuonna 1889³⁶.

Debatin toisena osapuolena oli suomalaisen oikeusoppineen Leo Mechelinin (1839–1914) johdolla muotoiltu näkemys Suomen suuriruhtinaskunnan asemasta perustuslaillisena monarkiana, kun taas venäläinen historioitsija ja kamariherra Kesar F. Ordin (1835–1892) katsoi, että Ruotsi oli Haminan rauhassa 1809 luovuttanut Suomen alueet Venäjälle valloitetuina provinsseina, joihin keisarin autoritääriin valta ulottui. Käytännössä Suomi oli siis Ordinin näkemyksen mukaan Venäjälle kuuluva maakunta, jonka lait, oikeudet ja etuoikeudet olivat keisarin tahdosta riippuvaisia.³⁷ Viimeistään tämän oikeustaisteluksi nimitetyn kiistan³⁸ ja siihen liittyneen runsaan sanomalehtikirjoittelun myötä alkoi olla poissuljettua käyttää maakuntaa maan, Suomenmaan tai valtion kaltaisten ilmaisujen vastineena missään yhteyksissä, siinä määrin politisoituneeksi sen merkitys oli muodostunut.

Kollektiivinen ja toimiva maakunta

Maakunta-sanana 1860-luvun alussa saama julkinen huomio osoitti, että suomen kielen poliittinen käsitteistö oli nopeasti kehittymässä ja häilyvää. Myös *Suomettaren* päätoimittaja Paavo Tikkanen (nimimerkki Tiitus Tuiretuinen, 1823–1873) viittasi maakunta-sanana monimerkitysisyyteen. Tikkanen jarrutteli maakunta-sanana käytön ympärillä syntyneitä edellä kuvattua kohua ja totesi käsitettä käytetyn *Suomettaressa* merkityksessä ”maa” ja *Mehiläisen* syytösten olleen siten ”julmaa ilkeyttä”³⁹. *Suometar* (oletettavasti jälleen Paavo Tikkanen) jatkoi pohtimalla maakunta-sanana erilaisia rinnakkaisia merkityksiä ja mainitsi sen voivan tarkoittaa valtiota pienemmän hallinnollisen tai maantieteellisen alueen tai valtakunnan/valtion ohella myös kansaa, rahvasta tai maaseudun asukkaita⁴⁰.

Eräs suomen kielen maakuntakäsitteistön keskeinen piirre 1840–1870-luvun sanomalehtiteksteissä olikin sen sosiaalinen ja yhteisöllinen ulottuvuus. Maakunta esiintyi 1850-luvulla toistuvasti kansa-sanana vastineena, ja usein myös valtiota vastaavan maakunta-sanana käyttö sisälsi kansaan viittaavan elementin, kuten ”maakunnan säätyjä”⁴¹. Käsite, jonka mukaan kansa oli kulttuurinen ja kielellinen kokonaisuus, joka toimi kansakunnan kehityksen ja valtiollisen olemassaolon perustana, omaksuttiin Suomessa 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Kansakäsitteistön poliittinen käyttö yleistyi kuitenkin vasta 1860-luvun kuluessa, jolloin fennomaanit alkoivat kuvata kansaa poliittisena toimijana, jonka tahdon tuli olla vallan ylimpänä perustana ja jonka edistyksessä ja isänmaallisuudesta Suomen valtion tulevaisuus tuli riippumaan.⁴² Tähän samaan suomen kielen poliittisen sanaston kehityspyrahdykseen ajoittui myös maakunta-sanana uudistuminen tai varsinaisesti sen merkityssisällön täsmentyminen.

Modernin poliittisen toimijuuden merkitystä maakuntakäsitteestä on siis vaikea löytää. Maakunta kansa-merkityksessä esiintyi 1800-luvun puolivälin lehtiteksteissä yleensä kuvailun, valistuksen, avun tai erilaisten muiden toimenpiteiden kohteena. Kyse saattoi olla tietyn alueen asukkaiden elinkeinojen ja olosuhteiden kuvaamisesta ”Maakuntamme harjoittaa enemmiten kalanpyyntiä”⁴³ tai kruunun Kuopion läänin asukkaille määräämästä jauhoavusta ”kun nähtiin miten maakunnalla oli waikeata elättäitä siihen asti”⁴⁴. Esimerkiksi Hiitolassa papit perustivat sunnuntai kouluja, joihin ”[m]aakunta suosui mieluusti”⁴⁵. Maakuntaan tai maakuntalaisiin, mitä sanaa myös käytettiin, liitettyjä piirteitä olivat talonpoikaisuus sekä ylemmille säädyille vastakkainen asema, joiden konteksteissa maakunnalla oli myös omaa toimijuutta. ”Täällä ei ole yhtäkään

36. Helsingistä. Keisari Aleksanteri I ja Suomen valtiollinen asema. *Uusi Suometar* 3.3.1889, 3.

37. Jalava 2024.

38. Timo Soikkanen, ”...lakiansa suojassa”. Kahden tulkintamallin loukossa. Teoksessa Timo Soikkanen (toim.) *Taistelu autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltiuus?* Edita 2009, 14.

39. Veljesi Tiitus Tuiretuinen, Kirjeitä Jukka Lintuselle XX. *Suometar* 22.11.1861, 1–2.

40. Veljesi Tiitus Tuiretuinen, Kirjeitä Jukka Lintuselle XXV. *Suometar* 27.12.1861, 1–2.

41. Vrt. Pulkkinen 2003, 229 antama esimerkki.

42. Ilkka Liikanen, *Kansa*. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino 2003, 257–280.

43. Koivistolta. *Sanan-Lennätin* 29.1.1858, 3.

44. Kuopiosta. *Sanan-Lennätin* 26.3.1858, 3.

45. *Maamiehen ystävä* 10.4.1847, 3.

herras-säätyistä, joka taidolla ja tahdolla johdattaisi maakunnan mietintöä pitäjän kokouksissa, jonka tähden niissä harvoin jotakin kunnollista päätetään”, kirjoitettiin Koivistolta 1858⁴⁶.

Edellisessä lainauksessa maakunnan ”kunnollinen” päätöksenteko edellytti säätyläistön ohjausta, mutta maakunnalla saattoi olla myös itsenäisiä ”ajatuksia ja mielipitoja”, jotka esimerkiksi valtiopäivien käynnistyminen toi edustuksellisuuden kautta julkisuuteen⁴⁷. Maakunta näyttäytyi siis kollektiivisena toimijana, joukkona ihmisiä, jolla oli tarpeita ja jolta kysyttiin lupaa tai suostumusta ja joka saattoi siten myös vastustaa asioita. Tällaisena maakunta oli kuitenkin sääty-yhteiskuntaan kuuluva käsite ja selvästi eräänlainen vastinpari kruunulle eli hallintovallalle. Hierarkkisessa yhteiskuntajärjestyksessä ”maakuntalaisuus” edusti alamaisuutta ja jonkinlaista sääty-yhteiskunnan jaot sisällään pitävää kansalaisuutta, talonpoikaiston ääntä yhteiskunnassa.

Maakunnan mielipide tuli julkisuudessa kuuluviin ennen kaikkea edustuksellisen säätylaitoksen muodossa, ei esimerkiksi kansalaisjärjestöissä, kuten kansa-käsitteen kohdalla myöhemmin 1800-luvun lopulla. Tiitus Tuiretuinen kirjoitti eräistä Tammikuun valiokunnassa käsiteltävistä kysymyksistä, kuinka ”hallitus pitää ne niin tärkeinä ja tähdellisinä, että tahtoo niistä kuulustella maakunnan ajatusta valtiosäätyimme kautta”⁴⁸. Samalla käsitys maakunnasta (kansasta) oli varsin kapea. Vanhan polven fennomaanit ja erityisesti sen johto, joiden äänenkannattaja sanomalehti *Suometar* (1847–1866) oli, puhuivat ennen kaikkea talonpoikaiston ja keskiluokan, ei yhteiskunnan alimpien sosiaaliryhmien eli maa-seudun tilattoman rahvaan puolesta⁴⁹. Esimerkiksi oppikoulutus nähtiin vielä 1870-luvulla vain neljälle valtiosäädylle kuuluvana oikeutena⁵⁰.

Maakunta-sanana käyttö kansaan viittaavissa yhteyksissä harvinaistui 1870-luvulla. Tähän oli ilmeinen syy, sillä rinnakkain maakunnan kanssa käytetty kansa-termi alkoi saada uusia tehtäviä⁵¹. Maakuntaa yhdistivät sääty, maalaisuus ja elinkeino, kun taas kansaa yhteen sitova tekijä oli kansakunta. Maakunta toki säilytti kansakonnontaation heikennyttyäkin eräänlaisen kansalaisyhteisön⁵² merkityksen, mutta sillä erotuksella, että myöhempien aikojen maakunta oli selkeästi alueellinen kokonaisuus, joka rakentui erilaisista aineellisista ja henkisistä siteistä, ei persoonallinen toimija.

Historialliset maakunnat suomalaisuuden käyttövoimana

Maakunniksi kutsutuille alueille on historiankirjoituksessa pyritty rakentamaan muinaisiin aikoihin asti ulottuvaa poliittisesti toimivan tilan luonnetta. Tällaiselle valtiota suppeammalle aluekategorialle oli nationalismin noustessa käyttöä, sillä se rakensi kuvaa Suomen kansasta itsenäisenä ja oma-aloitteisena toimijana. Esimerkiksi Yrjö Koskinen (Georg Forsman, 1830–1903), kansallisromanttisen historiankirjoituksen yksi keskeisimpiä edustajia 1800-luvulla, kuvasi teoksessaan *Tutkimus maanomistus-seikoista Suomenmaassa keskiaikana* (1881)⁵³ keskiaikaiset (eli historialliset) maakunnat⁵⁴ itsenäisinä laki- ja yhteiskuntapiireinä, joilla oli omat oikeustapansa ja sinettinsä. Koskiselle maakunnat olivat niiden asukkaiden muodostamia yhteisöjä, joiden lait olivat lähtöisin kansasta itsestään ja jotka ainakin osittain perustuivat alkuperäiseen heimokuntajakoon. Suomalaisen historian tutkimuksen perinnettä, jossa maakunnat esitetään lähes kyseenalaistamattomina kansatieteellisinä aluekategorioina, ovat jatkaneet ja ylläpitäneet lukui-

46. Koivistolta. *Sanan-Lennätin* 5.2.1858, 4.

47. *Porin Kaupungin Sanomia* 21.9.1861, 2.

48. Kirjeitä Jukka Lintuselle XVIII. *Suometar* 11.10.1861, 1.

49. Heikki Ylikangas, *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskelua kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. WSOY 1993, 130.

50. Kuusisto 2022, 27.

51. Ilkka Liikanen, *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Suomen Historiallinen Seura, 1995; Liikanen 2003.

52. Ks. Mennola 1990, 104–105.

53. Yrjö Koskinen, *Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa keskiaikana*. 1881, 12.

54. Suomen historiallisia maakuntia ovat Ahvenanmaa, Häme, Karjala, Lappi, Pohjanmaa, Satakunta, Savo, Uusimaa ja Varsinais-Suomi.

sat maakunta- ja paikallishistoriat aina viime vuosikymmeneen saakka⁵⁵.

Jutikkala ja Pirinen luonnehtivat maakuntien olleen muinaissuomalaisen yhteiskunnan ”korkein poliittisen ja sotilaallisen järjestäytymisen aste”, jota muun muassa muinaislinnat (linna-vauret) todistavat⁵⁶. Ruotsalaisvalloituksen myötä vanhan kansanomaisen tapaoikeuden varaan rakentuneet maakunnat kehittyivät keskiajalla vakiintuneiksi kirkollis-hallinnollisiksi kokonaisuuksiksi (maakuntalaitos), joiden käräjillä tehtiin Jutikkalan mukaan jopa ulkopoliittisia päätöksiä⁵⁷. Myöhempi historiantutkimus on katsonut, että keskiajan maakunnat, linnaläänit ja vuonna 1643 toteutettu läänijako muodostavat jonkinlaisen aluehallinnollisten kokonaisuuksien

■ Kuva 1. Maakunta ja kaupunki kohtaavat Albert Edefeltin maalauksessa Kauppatorilla (1888–1894). Kansallisgalleria.

jatkumon, joka kiinnittyi muinaisiin kulttuuri-alueisiin ja heimoihin. Kuvaa alueiden asukkaiden yhteenkuuluvuudesta tai siitä, miten tilallinen tai maantieteellisesti rajattu tämä ymmärrys oli, on kuitenkin ollut vaikea hahmottaa.⁵⁸ Katajala ja Korpela ovat pitkälle kyseenalaistaneet keskiaikaisten heimopohjaisten maakuntien olemassaolon. He kirjoittavat: ”Mitään esivaltiolista heimotason hallintostruktuuria tai laajaa aluetta koskenutta yhteenkuuluvuuden tunnetta ei ole [-] voitu osoittaa”⁵⁹.

55. Kustaa H. J. Vilkkunen, Suomen kansan heimot. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman, & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 25–53.

56. Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *Suomen historia*. WSOY 1966, 23.

57. Eino Jutikkala, *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria*. WSOY 1978, 15 (Toinen painos, alkuperäisteos vuodelta 1965).

58. Ks. esim. Jouko Vahtola, *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin*. WSOY 2003, 28, 35, 90.

59. Kimmo Katajala & Jukka Korpela, Keskiajan valtakunta. Teoksessa Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen (toim.) *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Gummerus 2004, 29.

Kuningas Kustaa Vaasan kaudelta 1500-luvulta lähtien käytetyillä Suomen maakuntien vaakunoilla oli symbolinen arvo Ruotsin valtakunnan hallinnon tehostamisessa ja suurvalta-aseman vahvistamisessa. Tämä merkitys säilyi, vaikka maakunnat viimeistään vuoden 1634 hallitusmuodossa perustetun lääninhallinnon myötä menettivät merkityksensä paikallisessa sopimisessa.⁶⁰ Historialliset maakunnat ryhdyttiin 1800-luvun kuluessa hahmottamaan aiempaa selkeämmin osana suomalaisen kansakunnan alueellista hierarkiaa, ei vain kruunun vallan symboleina. Suomi alettiin ymmärtää kokonaisuudeksi, joka muodostui monista taloudellisista, kulttuurisista ja sosiaalisista verkostoituneista osista. Tätä tuki esimerkiksi kartografian kehittyminen, jonka myötä Suomen suuriruhtinaskunnan alue voitiin esittää aiempaa tarkemmin erilaisiin maantieteellisiin ja hallinnollisiin alueisiin jaettuna⁶¹.

Maakuntien ominaispiirteitä lähestyttiin sanomalehdissä aluksi pitkälti murteiden ja kirjakielen kehittämisen kautta. ”Miten yhdistää erinäisten maakuntain murteet, ja miten wallastomme Puhumaan Suomea?”⁶², kysyttiin *Kanawassa* vuonna 1846. Vaikka maakuntien erilaisuus tiedettiin, tunnustettiin ja sitä arvostettiin, ei sitä tässä vaiheessa nostettu kansakunnan voimavaraksi samalla tapaa kuin myöhemmin 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, jolloin alueiden rakentaminen alkoi Suomessa tukea voimakkaasti valtionrakennusta⁶³. Eurooppalaiselle kulttuuriselle alueenrakennukselle tyypilliseen tapaan aikakausi ei korostanut alueiden erityispiirteitä, vaan havainnoi niiden merkitystä osana kansallista kertomusta⁶⁴. Maakuntien yhteinen nimittäjä oli kansakunta ja tätä yhteistä nimittäjää oli kyettävä vahvistamaan:

Niin ottaa eri perhekunta erilaiset käytös- ja puhetatat; perhekunnista syntyvät kyläkunnat, joilla kaikilla on omat omittuiset eroituksensa toisista samanlaisista yhdistyksistä. Mutta maakunnat tekevät yhteensä kansakunnan, ja tämä yhdistää kaikki erilaisuudet äidilliseen helmaansa ja käypi esille niin kuin eheä kokonaisuus, jossa muiden lohkokohdistysten puutokset katoavat.⁶⁵

Valtiokäsityksen muutos ja fennomanian nousu alkoivat etenkin 1870-luvulta lähtien vahvistaa maakuntien ”ideaa”⁶⁶. Käsityksille historiallisista maakunnista ja niitä asuttavista heimoista ryhdyttiin luomaan sisältöä. Maantieteen yleisesityksissä ja oppikirjoissa eriteltiin ja kuvattiin maakuntia ja niiden historiaa, kulttuuria, olosuhteita ja asukkaita. Topeliuksen ruotsiksi vuonna 1875 ja suomeksi vuonna 1876 ilmestynyt *Maamme kirja* oli siihen asti täydellisin esitys Suomen maantieteestä ja se vaikutti merkittävästi suomalaisten käsityksiin maan eri osista ja niitä yhdistävistä piirteistä.⁶⁷ Historiallisten kuvausten kautta rakennettiin maakunnille historiallista jatkuvuutta. *Karjalattaressa* vuosina 1877–1878 ilmestyneessä moniosaisessa jatkokertomuksessa ”Pohjois-Karjalan entisistä oloista ja mainitsemista ansaitsevista miehistä” kerrattiin maakunnan vaiheita eräkaudelta ja Pähkinäsaaren rauhasta Kustaa III:n sotaan 1780-luvun lopulle. Kuvauksessa Pohjois-Karjala näyttäytyi kahden suurvallan välisten rajasotien näyttämönä. Vaikka alue koki toistuvien sotien ja miehitysten aikana hävitystä ja tuhoa, eivät alueen asukkaat kirjoittajan mukaan alistuneet ehdoitta mielivaltaan, vaan kapinoivat lääninherroja, veronvuokraajia ja ruotujakolaitosta vastaan. Sodat, kaltoinkohtelu ja Venäjän vastaisen rajan vapaaehtoinen puo-

60. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen, Mikä oli ja on maakunta? Teoksessa Jaana Juvonen, Kimmo Katajala ja Ismo Björn (toim.) *Pohjois-Karjalan historia 4, 1809–1939. Maakunnan synty*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006. 17–18; Kimmo Katajala, Grand Duchy of Finland as Part of the Swedish Great Power (16th and 17th centuries). Teoksessa *The Grand Duchy of Finland. From Princely Dominion to Nation State*. Tulossa 2024.

61. Johan Strang, *Suomen kartan historia 1532–2005. Mapping of Finland 1532–2005 with a summary in English*. Antiikki-Kirja 2020.

62. Kirjakieli ja puhekieli II. *Kanawa* 11.11.1846, 3.

63. Kuusisto 2024, tulossa.

64. Eric Storm, Regionalism in History, 1890–1945. Cultural Approach. *European History Quarterly* 33 (2012), 253.

65. Kieli-murteiden arvo toisiansa kohtaan III. *Suometar* 22.6.1849, 1.

66. Anssi Paasi, The institutionalization of regions. A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164 (1986b), 124–126.

67. Allan Tiitta, *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Suomen tiedeseura 1994, 257–280.

lustaminen kuvattiin Pohjois-Karjalan asukkaita yhdistäneenä tekijänä.⁶⁸

Maakunnat poliittisina tiloina

Vaikka historiallisten maakuntien merkitys Suomen kansallisen kuvaston käyttövoimana kasvoi 1800-luvun kuluessa, ei maakunta 1800-luvun puolivälin lehtikielessä näyttäytynyt useinkaan tarkat rajat ja selkeän identiteetin omanneena alueyksikkönä. Sen sijaan maakunnilla viitattiin löyhästi maan eri osiin tai jopa pitäjiin. Näissä yhteyksissä maakunta oli maantieteellinen käsite, johon kuitenkin sisältyi enemmän toiminnallisuutta tai olosuhteiden kuvausta kuin sellaisten tarkkarajaisten hallinnollisten alueiden kuin lääni, kihlakunta tai tuomiokunta⁶⁹ kohdalla. Joskus maakunnan ja läänin käsitteitä käytettiin rinnakkain ikään kuin täydentämässä toisiaan: ”Ruis on kylvettävä pohjoisissa maakunnissa (niin kuin Kuopion, Waasan ja Oulun läänissä)”⁷⁰. Maakuntaa saatettiin käyttää myös kulmakunnan, tienoon tai kotiseudun kaltaisten ilmaisujen tavoin, jolloin siihen yhdistyi tiettyä tuttuutta ja läheisyyttä. Samankaltaisia piirteitä voi löytää saksan kielen moniulotteisesta *Heimat*-käsitteestä, jonka on tulkittu viittaavan paitsi regionalismiin, myös paikkaan, jota kohtaan tunnetaan kiintymystä ja jota pidetään kotoisana, perinteikkäänä ja yhteisöllisenä.⁷¹

Maakunnan aluerajauksen epämääräisyyttä alleviivasi myös sen määrittely kategorisesti kaupungin vastinparina. Tämä näkyi varsin muodollisissakin yhteyksissä, kuten *Suomalaisen Wirallisen Lehden* julkaisemissa viljan hintatilastoissa 1860-luvun lopulla, joissa kukin lääni oli eritelty kaupunkiin ja maakuntaan. Jako ei sinällään

ollut arvottava, sillä myös paikalliskirjeitä kirjoittaneet maalaispitäjien asukkaat kutsuivat aluettaan maakunnaksi kaupungin vastineena. ”Mut pitäisi kaupungista noutaa suoloja, eloa ja muita tarpeita, mutta millä se otetaan irti, kun ei ole maakunnassa rahaa muilla kuin wiinan kauppijailta [--]”⁷². Maakunnan maaseutuun tai kaupungin ulkopuoliseen alueeseen viittaavat merkitykset alkoivat yleistyä sanomalehdissä vasta 1850-luvun lopulla, mikä voi selittyä paitsi kaupungistumisella ja maaseudun ja kaupunkien vuorovaikutuksen lisääntymisellä myös suomenkielisten maakuntalehtien synnyllä. Esimerkiksi viipurilainen *Sanan Lennätin* ilmestyi vuosina 1855–1858, hämeenlinnalainen *Hämäläinen* 1858–1901 ja *Porin kaupungin sanomia* 1860–1862. Näissä lehdissä tarve peilata keskuskaupungin ja sitä ympäröivän maaseudun suhdetta saattoi olla suurempi kuin esimerkiksi *Suomettaressa*, joka ei ollut luonteeltaan samalla tapaa alueellinen, vaikka raportoikin runsaasti pääkaupunkiseudun ulkopuolisista tapahtumista.

Kaupungistumisen vaikutusta maakuntäkäsitteeseen on tarkasteltu maaseutu-sanantsemanttisten yhteyksien kautta. Kanner ja Hyyryläinen ovat havainneet kuinka maaseudun merkitys sanomalehtiteksteissä muuttui nopeasti 1880-luvulla yksilöllisistä ja yksilöitävistä, mahdollisesti provinsiaalisista alueista, *maaseuduista*, homogeeniseen, kaupunkien ulkopuolisia alueita tarkoittavaan maaseutuun. Maaseudun ja maakunnan osin päällekkäiset merkitykset alkavatkin tässä kohdin erkaantua toisistaan. Molempia käytettiin edelleen tekemään eroa kaupunkimaisiin alueisiin, mutta siinä missä maaseudun merkitys muuttui 1800-luvun loppua kohden abstraktiksi

68. Alina Kuusisto ja Jenni Merovuo, ”Suomeen kuuluu Karjalakin”. Maakunnan käsitteellinen rakentuminen 1700-luvulta 1800-luvun lopulle. *Faravid. Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja* 51 (2021), 44.

69. Kihlakunta (*härad*) oli lääninhallinnon (kuvernöörin) alaisuudessa toiminut paikallishallintoalue, joka koostui useammasta hallintopitäjästä ja jonka johdossa oli kruununvouti. Kihlakunnan tehtäviin kuului muun muassa veronkantoon ja yleishallintoon liittyviä asioita. Lähteissä kihlakunnista esiintyy myös vanha nimitys voutikunta (*fögderie*), joka ei kuitenkaan ollut virallinen termi vuoden 1634 hallitusmuodon ja lääninuudistuksen jälkeen. Tuomiokunta (*domsaga*) puolestaan oli oikeudenhoidollinen alue, joka noudatti pitkälti kihlakuntajakoja. Se oli kihlakunnantuomarin virasto ja käräjäkuntiin jaettu virka-alue. Kun Ruotsin puoleisen Karjalan talonpojat saivat Uudenkaupungin rauhan jälkeen oikeuden lähettää edustajansa valtiopäiville, sai kihla- ja tuomiokuntajako edustuksellisuuden kautta myös laajempaa valtakunnallista merkitystä. Talonpoikaissäädyn edustajat valittiin aluksi kihlakunnittain ja 1860-luvulta lähtien tuomiokunnittain, mikä antoi alueen edusmiehille mahdollisuuden ajaa paikallisia kysymyksiä ja tehdä yhteistyötä maakunnan edustajina.

70. Yhteisiä neuvoja soiden ja newain viljelemisestä. *Lukemisia maamiehille* 1849, 3 vihko, 111.

71. Esim. Celia Applegate, *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*. University California Press 1990; Peter Blicke, *Heimat. A Critical Theory of the German Idea of Homeland*. Camden House 2002, 19.

72. Jokijärveltä. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.1.1858, 3.

ja yhtenäiseksi maaseuduksi, alkoi maakunnalle muodostua yksilöllinen ja tarkkarajainen identiteettialueen luonne jolla, toisin kuin maaseudulla, oli myös omaa toimijuutta.⁷³

Maakunnista alkoi muodostua erillisiä poliittisen toiminnan kenttiä. Tämä näkyi sanomalehtikirjoittelussa jo vuonna 1850, jolloin Turussa pidetyssä toisessa yhteisessä Maanviljelijäin-kokouksessa peräänkuulutettiin maakunnittain järjestettäviä maanviljelyskokouksia⁷⁴. Maanviljelysseurat olivat ensimmäisiä maakunnallisia organisaatioita, niiden perustaminen käynnistyi 1850-luvulla Uudeltamaalta ja Hämeestä⁷⁵. Anssi Paasi on kuvannut, kuinka tietoisuus Suomen sisäisestä aluejärjestelmästä hahmottui 1800-luvun lopulla lehdistön, kansalaisyhteiskunnan ja koulutuksen kaltaisten tekijöiden kehityksen myötä⁷⁶. Tämä on nähtävissä jo 1870-luvun

■ Kuva 2. Kansanopistojen perustamisesta 1800-luvun lopulta lähtien käyty julkinen keskustelu vahvisti maakuntien asukkaiden aluetietoisuutta. Pohjois-Savon kansanopistolaisia taloustoimissa. Kuvaaja Victor Barsokevitsch 1906, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

sanomalehtikirjoittelussa, jossa maakunta-käsitteeseen liittynyt puhetapa ja kontekstit alkoivat muuttua.

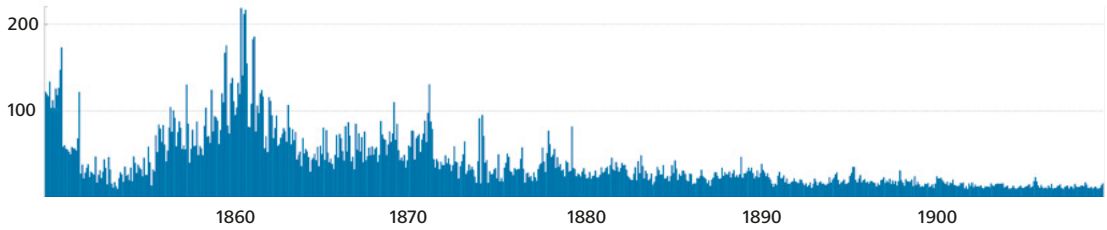
Yksi muutoksista oli maakuntien puitteissa kuvattu taloudellinen toimeliaisuus, joka tarcoitti ja edellytti laajempaa alueellista yhteistyötä ja alueellisten intressien painottamista. Esimerkiksi Keski-Suomen pitäjien Keiteleen ja Päijänteen järvien välisten koskien kanavoimista koskeneen yhteisen anomuksen yhteydessä ”tunnustettiin yleisesti asian tärkeys Keski-Suomen

73. Antti Kanner & Torsti Hyryläinen, Maaseutu-sanana semanttinen käänne ja merkityksen muotoutuminen. *Maaseutututkimus* 29 (2021).

74. Esim. Suomen Toinen yhteinen Maanviljelijäin-kokous Turussa, alettu 21:nä ja lopetettu 24 p. Wiime Tammikuuta. *Suometar* 8.2.1850, 1–2.

75. Jari Niemelä, Maatalousneuvonta ja -koulutus. Teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen kirjallisuuden Seura 2003, 483.

76. Paasi 1984; Paasi 1986a.

Kuvio 1. Maakunta-käsitteen suhteellinen esiintyminen suomenkielisissä sanomalehdissä 1850–1909

maakunnalle". Paikalliskirjeiden tasolla muutos näkyi oman paikkakunnan hahmottamisessa osaksi laajempaa alueiden verkostoa ja usein nimenomaan osana maakuntaa ja suhteessa naapurimaakuntiin. Valkealasta kirjoitettiin: "Seurakuntamme kuuluu Hämeen maakuntaan, mutta Wiipurin lääniin, ja on semmosessa sopukassa, jossa Sawo, Häme, Uusimaa ja vähältä Karjalakin yhtyvät"⁷⁷.

Digitaalisen sanahaun perusteella selviää, että maakuntakäsitteen käyttö vähenee suhteellisesti 1800-luvun puolivälistä 1910-luvulle (kuvio 1.). Yksi selitys ilmiölle on maakuntakäsitteen merkitysrepertuaarin kapeneminen. Vuosisadan loppua kohden esimerkiksi kansakonnotaatit katosivat ja maakunnalla viitattiin yhä useammin tarkkarajaiseen taloudelliseen ja poliittiseen alueelliseen kokonaisuuteen. "Herättäköön siis laajaa, wiljawaa maakuntaa muitten tasolle kohottamaan", kirjoitettiin Keski-Pohjanmaalta, joka käy yhtenä esimerkkinä 1800-luvun lopulla hahmottuneesta uudesta maakunnallisesta kokonaisuudesta, jota voi luonnehtia myös talousmaakunnaksi⁷⁸. 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä julkiseen puheeseen ilmaantuivat myös muun muassa Keski-Suomi, Pohjois-Karjala, Etelä-Karjala, Etelä-Pohjanmaa, Pohjois-Savo ja Pohjois-Pohjanmaa.

Samoihin aikoihin kun puhe maakunnista tarkkarajaisina poliittisina ja taloudellisina alueina yleisty, muuttui myös kaupungin ja maakunnan käsitteellinen suhde. Ne eivät olleet enää toisistaan erillisiä tai rajatusti kanssakäymisessä olleita yhteiskunnan osia, vaan kaupunki ryhdyttiin kuvaamaan osana maakuntaa. Maakuntaa ja

sen keskuskaupunkia oli siis mahdollista tarkastella yhtenäisenä toiminnallisena kokonaisuutena. Aamulehdessä kirjoitettiin vuonna 1895:

Maakunta ja kaupunki sen keskellä on niin monenlaisessa wuorowaikutuksessa keskenään, että toisen tawat ja tapahtumat eiwät woi olla waikuttamatta toiseen. Elinwoimainen kaupunki tarjoaa maakunnalle monipuolista hyötyä, jotawastoin riutuwan hyöty on sangen pieni, mutta sen tuottama wahinko sitä suurempi.⁷⁹

Maakuntien aseman muutosta ja niiden puitteissa tapahtuneen taloudellisen ja kulttuurisen toiminnan lisääntymistä kuvaa myös sellaisten yhdysanojen ilmaantuminen kuin maakuntakaupunki (1880-luvulla), kotimaakunta (1890–1900-luvulla), maakuntajuhla (1890-luvun lopulla) ja maakuntalehti (1910-luvulta). Osaltaan ne kuvaavat myös maakuntien institutionalisoitumista⁸⁰, joka käynnistyi laajemmassa mittakaavassa 1900-luvun vaihteessa esimerkiksi maakunnallisten kansanopistojen ja maakuntamuseoiden myötä.

Johtopäätökset

Suomen kielen sana maakunta on osa 1800-luvulla muovautuneiden poliittisten, yhteiskunnallisten ja alueellisten avainkäsitteiden, kuten valtion, kansan ja maaseudun, muodostamaa kenttää. Artikkelin osoittaa, että käsitteet ovat kytköksissä toisiinsa ja riippuvaisia käsitteiden kentällä tapahtuneista muutoksista. Käsitteellisen tason tarkastelu ei kuitenkaan ole kiinnostavaa sinällään, vaan merkitykselliseksi sen tekee käsitte-

77. Walkealasta. *Uusi Suometar* 21.5.1873, 2.

78. Auvo Kiiskinen, Maakunta talousalueena. *Maakuntapolitiikka*. Suomalaisuuden liitto 1965, 17–26.

79. Koskeehan se maakuntaakin. *Aamulehti* 12.10.1895, 1.

80. Paasi 1986b, 126.

den taustalla oleva konkreettinen historiallis-yhteiskunnallinen muutos.

Kuten artikkelin alussa todettiin, käsitteet ja niiden käyttö heijastavat kullakin aikakaudella eläneiden ihmisten ymmärrystä todellisuudesta. Ajanjaksolla 1850-luvulta 1890-luvulle onkin tunnistettavissa neljä maakunta-sanan käyttöön liittyvää osin rinnakkaista käännekohtaa tai kehityskulkua. Näitä ovat maakunnan merkityksen eriytyminen valtiokäsitteestä 1850- ja 60-lukujen taitteessa, kansakonnotaation väistyminen 1870-luvulta lähtien, historiallisten maakuntien erityispiirteiden valjastaminen kansakunnan rakentamisen käyttövoimaksi 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä sekä maakuntakäsitteen merkityssisällön kapeneminen ja täsmentyminen tarkkarajaiseksi poliittiseksi ja toiminnalliseksi territoriaalisiksi kokonaisuudeksi.

Maakunta-sana sai suomen kielessä oman, erityisen merkityssisältönsä maan historiallisen ja yhteiskunnallisen kehityksen pohjalta. Samaan tapaan tutkimuksessa on todettu esimerkiksi suomen valtiokäsitteen merkityksen olevan muihin kieliin nähden poikkeuksellinen. Suomessa maakunta- ja valtio-sanojen historiallinen yhteys on ollut läheinen, mutta niiden merkitys alkoi eriytyä 1850–1860-luvulla valtiokäsityksen muuttuessa. Valtio alettiin vähitellen ymmärtää poliittisesti ja hallinnollisesti suvereenina alueyksikkönä, kun taas maakunnan kohdalla, vaikka se saattoikin pitää sisällään hallinnollisen aspektin, ajatus erillisyydestä ei ollut yhtä pitkälle viety. Erityisesti 1860- ja 1880-luvuilla käyty julkinen keskustelu Suomen valtiollisesta asemasta edusti murrosvaihetta, joka täsmensi maakuntakäsitettä, häivytti siitä valtion, valtakuntaan tai maahan viitattavia merkityksiä ja teki siitä selkeästi valtion alakäsitteen.

Suomen kielessä maakunnan erityinen piirre on ollut sen käyttö kansaan viittaavassa merkityksessä. Tällöin siinä voi nähdä viitteitä kuntasanan vanhimmasta etymologiasta, jonka on oletettu perustuvan esimerkiksi lähisukukielten heimokuntaa tai pöytäkuntaa tarkoittaviin sanoihin. Maakunnan yhteisöön tai kansaan liit-

tyvä merkitys onkin piirre, joka ei sellaisenaan esiinny ruotsin provins- tai landskap-sanoissa. Vaikka landskap-sanan sanakirjaselityksiin sisältyy viittaus alueeseen ja siellä asuviin ihmisiin, on ruotsinkielisen sanan painotus, toisin kuin maakunnan, tietyssä verrattain tarkasti määritellyssä alueessa. Suomessa fennomaanien voimakas kansaretoriikka syrjäytti maakunnan kansaan viittaavan konnotaation, mikä osoittaa maakunnan olleen kansamerkityksessään vanhan sääty-yhteiskunnan käsite, jonka käyttökelpoisuus väheni kansalaisyhteiskunnan kehittymisen vanavedessä.

Suomen 1800-luvun voimakas valtion rakentamisen prosessi vaikutti vielä 1900-luvulla historian tutkimuksen tulkintoihin, kuten näkemyksiin historiallisten maakuntien luonteesta poliittisina alueina ja yhteisöinä. Myös maakuntakäsite muuntui 1800-luvun lopulla palvelemaan kansakunnan rakentamista, ensin etsimällä maakuntien yhteisiä piirteitä ja myöhemmin sitomalla alueita valtioon vahvistamalla etenkin maakuntien kulttuurista regionalismia. Niin kutsutut uudet, pääosin 1800-luvun lopulla hahmottuneet, talusmaakunnat edustivat poliittisia maakuntia kiinteimmillään. Maakuntakäsitteen territorialisoiminen, täsmentäminen ja politisoiminen edistivätkin niin alueellisten kuin kansakuntaa yltätasolta käsin rakentaneiden toimijoiden tavoitteita.

Artikkeli liittyy Suomen Akatemian rahoittamaan projektiin Suomen suuriruhtinaskunta poliittisena tilana: käsitehistoriallinen tutkimus (2019–2024).

FT **Alina Kuusisto** työskentelee tutkijatohtorina Itä-Suomen yliopistossa Karjalan tutkimuslaitoksella. Kuusiston erikoisaloja ovat alue- ja koulutushistoria. Hän on hyödyntänyt tutkimuksessaan muistitietotutkimuksen, diskurssianalyysin ja käsitehistorian lähestymistapoja. **Sähköposti:** alina.kuusisto@uef.fi

Ville Okkonen

Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäänoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisten opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa

Tässä artikkelissa tarkastellaan kouluoikeiston eli Kokoomuksessa vaikuttaneen tai sitä sympatisoineen opettaja- ja rehtorikunnan kaavailuja vasemmiston eristämiseksi opettajankoulutuksesta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Fokus on vuonna 1952 perustetun Suomalaisen Yhteiskunnan Tukisäätiön (SYT) ja kansakoulunopettajainkoulutuksen eli opettajaseminaarien sekä -korkeakoulujen johdon neuvottelupäivissä, joissa asiaa käsiteltiin. Nämä keskustelut asetetaan laajempaan yhteyteen Suojelupoliisin opettajia koskevilla ilmoituksilla ja valvontatoimilla, joita käyttörajoitukset suojaavat 1960-luvun alusta eteenpäin. Näiden lähteiden valossa vastaan kysymykseen, pyrittiinkö vasemmisto tai laitavasemmisto eristämään opettajainhuoneista? Vastaus jäsentää tuolloista yhteiskuntajärjestystä, sitä ylläpitänyttä kontrollikooneistoa ja laajemmin kylmäksi sodaksi kutsutun ajan yhteiskuntahistoriaa.

Vaikka artikkelin kontekstina on kylmä sota, on aiemmissa tutkimuksissa havaittu pidempi, vuoden 1918 valkoisen osapuolen voitosta kehitynyt ja vasta 1960-luvulla horjunut oikeistolainen johtoasema hallinto- ja asiantuntijainstituutioissa, joka on tärkeä ajan poliittisen dynamiikan ja laitavasemmistoon kohdistetun valvonnan ymmärtämiseksi.¹ Vuosi 1918 oli jättänyt perustavanlaatuisen, kasvatusihanteisiin pitkään heijastuneen jäljen.² Osin tästä syystä työläiskotien ja opettajakunnan oikeistolaisisänmaallisen asenteen³ välillä ammotti monen vuosikymmenen ajan aatteellinen kuilu.⁴ Jakolinja ilmeni sittemmin myös vuonna 1964 perustetun Kasvatusalan Sosialidemokraattisen Yhdistyksen vaikeuksissa hankkia jäseniä.⁵ Opettajainhuoneissa ei ollut epäselvää, kenen puolella oikeus vuonna 1918 oli ollut, ja samoin jakolinjaan asemoitui niin kutsuttua punaista Valpoa lukuun ottamatta turvallisuuspoliisikin, joka oli erityisesti sotien välillä piti koululaitosta maan sisäisen järjestyksen ylläpitäjänä.⁶

Vuoden 1918 lukitsema tilanne näytti kerta-työväenliikkeen kyseenalaistuvan, kun Suomen sotapolitiikka syksyllä 1944 päättyi haaksirikkoon. Kommunistien ja vasemmistososialistien toimintaoikeudet palautettiin, minkä lisäksi laitavasemmisto vahvisti asemiaan valtionhallinnon eri sektoreilla, esimerkiksi kouluhallituksen johdossa. Myös valtiollista poliisia pyrittiin käyttämään koulujen vanhoillisen opettajakunnan puhdistuksiin, tosin huonoin tuloksin.⁷ Vaikka sallitun

1. Ville Okkonen, *Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulu ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975*. Turun yliopisto 2017; Ville Okkonen, Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinä ja jatkuvuudet koululaitoksessa. *Työväentutkimus*. Vuosikirja 2018.
2. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, Koko kansa koulunpenkille. Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 20.
3. Jukka Rantala, Kansakoulunopettajat. Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 287.
4. Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 178.
5. Okkonen 2017, 74–75.
6. Ilmolahti 2017, 429.
7. Jukka Rantala, *Sopimaton kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Suomen Historiallinen Seura 1997; Jukka Rantala, *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2010, 110–111.

poliittisen toiminnan piiri laajeni vasemmalle, jyrkeni myös konservatiivien taisteluasenne.⁸ Samalla vahvistui opettajien kielteisyys sosialismin ja kommunismin aatteisiin.⁹ Laajentumistaan huolimatta koululaitos ja opettajainkoulutus säilyttivät porvarilliskonservatiivisen luonteen.¹⁰ Konservatiiveille koulumaailma oli entistäkin tärkeämpi, vasemmistolta suojaava henkinen bastilji.¹¹

Koulumaailmassa oli selkeä, vasemmistoon nähden torjuva henki, joka palautui sekä sotien väliseen aikaan sekä välirauhansopimuksen jälkeiseen ”vasemmistovaaraan”. Siltä pohjalta syntyi aktivismia, jonka yhtenä muotona oli SYT:n ja opettajainkoulutuksen johdon yhteistyö. Ennestään tiedetään, että turvallisuuspoliisi rekisteröi ja valvoi kommunisteja sekä ehkäisi heidän pääsyään valtiollisesti sensitiivisiin aseisiin.¹² Oikeusjärjestys ei kuitenkaan enää loppuvuodesta 1944 kieltänyt kommunismia tai vasemmistososialismia. Opettajaksi nimittäminen edellytti kyllä puhdasmaineisuutta, mutta sille ei määräyksissä asetettu poliittista sisältöä. Kuten kansakoulunopettajia ylioppilaspohjalta kouluttaneen Helsingin opettajakorkeakoulun rehtori Martti Ruutu luonnehti *Uudessa Suomessa* 12.5.1962: ”Tänne pyrkivän on osoitettava kirjalliset hakeemukset koulun rehtorille. Todistusten perusteella osa hakijoista kutsutaan kesän aikana korkeakoulussa pidettäviin pääsykokeisiin, joissa punnitaan

pyrkijän taidot suullisessa esityksessä sekä piirustuksessa ja laulussa. Tämän pääsykokeen nojalla suoritetaan lopullinen valinta.”

Muodollisia perusteita kommunistien eristämiseksi ei ollut, minkä vuoksi arvioidaan aikalaisten itse esittämiä, epävirallisia syitä. Vaikka aikalaisten toimintaympäristö oli niin kutsuttu kylmän sodan aika eli idän ja lännen liittolaisjärjestelmien vastakkainasettelu, heidän henkinen ja poliittinen kasvumiljöönsä oli sotien välinen aika: ankarat kommunismiin kohdistetut rajoitukset ja Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) edustaman nationalismin mahtiasema ylioppilaskuntapolitiikassa.¹³ Yhdysvaltojenkin 1950-luvun antikommunismien on huomautettu juontuneen 1930-luvulta, erityisesti kulttuuri- ja sivistyssektoria laajentaneen New Deal -ohjelman vastustamisesta.¹⁴ Samalla tavalla suomalaisetkin konservatiivit olivat vastustaneet demokratian laajentamista, koska sen katsottiin parantavan vasemmiston asemaa.¹⁵

Suomalaisen yhteiskunnan tuki ja virkakiellojärjestelmä

Suomen ensimmäinen, vuonna 1863 käynnistetty opettajanvalmistuslaitos eli Jyväskylän yhteisseminaari muutettiin vuonna 1934 Jyväskylän kasvatusopilliseksi korkeakouluksi eli korkeakoulumuotoiseksi, ylioppilastutkintoon perustuvaksi väyläksi kansakoulunopettajaksi.¹⁶

8. Riku Keski-Rauska, *Kekkosta ja kommunismia vastaan*. Georg C. Ehrnroothin poliittinen toiminta vuosina 1945–1982. Helsingin yliopisto 2014, 447.
9. Rantala 1997, 13, 254; Rantala 2011, 286; Risto Rinne, Luokanopettajakoulutuksen akatemisoituminen ja yliopistopolitiikan muutos pitkänä historiallisena projektina. Teoksessa Esko Paakkola & Tapio Varmola (toim.) *Opettajankoulutus. Lähihistoriaa ja tulevaisuutta*. PS-kustannus 2017, 30.
10. Rinne 2017, 31.
11. Okkonen 2017, 161.
12. Kimmo Rentola, Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991. Teoksessa Matti Simola (toim.) *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY 2009, 11.
13. Jukka Kekkonen, Valta-analyysin vaarallisuus. Teoksessa Johan Bäckman (toim.) *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY 2001, 158; Risto Alapuro, Taistolaisten puolustus. Teoksessa Johan Bäckman (toim.) *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY 2001, 340; Matti Klinge, Vihan veljet ja kansallinen identiteetti. Siltala 2012, 83; Ville Okkonen, Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinät. *Työväentutkimus. Vuosikirja 2018*; Ville Okkonen, Den konservativa kontinuiteten i Finlands skolväsende från mellankrigstiden till kalla kriget. *Historisk Tidsskrift för Finland* 105:1 (2020).
14. Robert Justin Goldstein, Preface. Teoksessa Robert J. Goldstein (toim.) *“Little Red Scares”. Anti-Communism and Political Repression in the United States, 1921–1946*. Taylor & Francis Group 2016.
15. Ville Okkonen, Saavutettujen oikeuksien suoja ja omistusoikeusdoktriini vuoden 1919 hallitusmuodon jälkeen. *Oikeus* 1/2021; Ville Okkonen, 1970-luvun valtiosääntöuudistushankkeen historiallinen perusta. *Oikeus* 3/2019; Ville Okkonen & Ville Laamanen, Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:1 (2018); Ville Laamanen & Ville Okkonen, Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:2 (2019).
16. Arto Jauhiainen & Risto Rinne, Koulu professionaalisenä kenttänä. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.) *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. SKS 2012, 106.

Korkeakoulumuotoisuus modernisoi opettajainkoulutusta.¹⁷ Koulutuksen järkipäristäminen kytkeytyi koulutussektorin kasvattamiseen, minkä toteuttamisesta poliittisessa kentässä ei vallinnut yksimielisyyttä. Konservatiivit olivat perinteisesti painottaneet kansakouluopetuksessa kodin, uskonnon ja isänmaan aatteita, kun taas vasemmalta vaadittiin koulun käyttämistä kansalaisoikeuksien ja yhdenvertaisten vaikutusmahdollisuuksien hyväksi.¹⁸ Vaatimukset kasvatettavan itsenäisyyden vahvistamisesta olivat hankauksessa traditionaalisen, kansakunnan moraalin muovaamistavoitteen kanssa.¹⁹ Opettajainvalmistusta sovitetiin muihinkin kuin kirkon, isänmaan ja kodin, vireeltään holhoaviin ja suomalaisessa yhteiskuntatodellisuudessa kiistanalaisiin tunnuksiin.²⁰

Entuudestaan tiedetään, että opettajainkoulutukseen valikoimisessa sovellettiin julkilauttujen ohella julkilausumattomia mallikansalaisuuden määritelmiä.²¹ Portinvartijoina olivat seminaarien ja opettajakorkeakoulujen johto. Opettajatarvetta lisäsi esimerkiksi eduskunnan päätös vuonna 1945 supistaa kansakoulu- luokkien oppilaslärärajaa²², ja siihen vastattiin perustamalla Turun ja Helsingin väliaikaiset opettajakorkeakoulut ja laajentamalla Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulua.²³ Konservatiivisesta näkökulmasta koululaitoksen laajeneminen toi uudenlaisia uhkakuvia, joita vuonna 1952 perustetun, elinkeinoelämärahoitteen Suomalaisen Yhteiskunnan Tukisäätiön (SYT) opettajille ja kansakoulunopettajainkoulutuksen johdolle järjestämät tilaisuudet valaisevat.

Tähänastisessa tutkimuksessa ei ole ilmennyt, että seminaareihin valikoimisessa olisi huomiotu poliittisia näkökohtia. Työläistaustaiset olivat

kuitenkin niissä aliedustettuina.²⁴ Vuoden 1952 seminaariasetuksessa valikoimisperusteiksi määriteltiin puhdasmaineisuus ja hyväkäytösisyyys, jotka oli osoitettava opettajainkoulutuslaitoksen rehtorille mainetodistuksella ja jonka perusteella kutsuttiin pääsykokeisiin.²⁵ Jo entuudestaan tiedetään, että seminaareissa opettajat olivat opettajainkoulutuksen johdon ja kansakouluntarkastajain valvovan silmän alla.²⁶ Tässä artikkelissa nostetaan kuitenkin esille mahdollisuus, että valvova silmä olisi ollut myös poliittinen. Ylin kontrollivalta opettajiin oli valtiovallalla²⁷, mutta se ei ollut ainakaan lakien tai asetusten tasolla määritellyt poliittista valvontaa.

SYT organisoivat opettajille monenlaista aktiiviteettia. Tarkoituksena oli vaalia oikeistolaisia arvoja koulumaailmassa – kodin, uskonnon ja isänmaan henkeä. Säätiö järjesti opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johdon kanssa neuvottelupäiviä, joissa tarkasteltiin laitavasemmiston eristämistä opettajainkoulutuksesta. Marraskuun 1960 neuvottelupäiville osallistui rehtori ja kuraattori jokaisesta opettajakorkeakoulusta ja seminaarista, lisäksi kouluhallituksesta koulu- neuvokset Alfred Salmela, A. I. Salervo ja Urho Somerkivi, Kansalaiskasvatuksen neuvottelukunnasta kasvatustieteen professori Matti Koskenniemi, Kansakoulun Nuorisotyön Keskuksesta toiminnanjohtaja ja kansakoulunopettaja Mauno Hurme. Suomen Kansakoulunopettajain Liitto (SKL) edusti järjestön puheenjohtaja Lauri Järvi.²⁸ Edellä mainitut osallistuivat myös tiiviisti opettajainkoulutuksen valtiolliseen suunnitteluun 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.²⁹

SYT:n lähtökohta avautui jo toiminnanjohtaja Osmo Kupiaisen alustuksen otsikosta: ”Miten kommunismi-sairautta on pyrittävä hoitamaan”.

17. Sirkka Ahonen, Millä opeilla opettajia koulutettiin? Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 247.

18. Ahonen 2011, 251.

19. Jauhiainen & Rinne 2012, 107.

20. Jauhiainen & Rinne 2012, 110.

21. Rantala 2010, 179.

22. Helsingin Sanomat 10.6.1945.

23. Vp 1950. Hallituksen kertomus 1949, 122.

24. Rantala 2011, 268.

25. Seminaariasetus 1952. Seminaarilainsäädännön uudistuskomitean mietintö.

26. Rantala 2011, 279–280.

27. Rantala 2011, 292.

28. Opettajainvalmistuslaitosten rehtorien ja kunnanvanhimpien/kuraattorien neuvottelupäivä 19.–20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

29. Komiteamietintö N:o 9–1963. Opettajakorkeakoulukomitean mietintö. Helsinki 1963.

Vuonna 1958 vakinaistetun Turun opettajakorkeakoulun rehtori Olavi Lähtenmäki avasi kommunistien eristämistä opettajankoulutuksesta; heidät karsittaisiin jo hakuvaiheessa, koska "[s]uomalaista kommunismia ei ole olemassakaan – on vain kansainvälinen kommunismi." On muistettava, että opettajakorkeakoulut olivat opetusministeriön alaisia, julkisia laitoksia.³⁰ Annettu lainsäädäntö tai asetukset eivät oikeuttaneet kommunismin torjumista. Lähtenmäki muistutti, että vaikka sisäänpääsyyn vaikuttivat pääsy- ja esiintymiskoe, koulutodistus, elämänkerran selostus ja aiempi rehtorin lausunto, lopullinen päätösvalta oli opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johdolla. Erityisenä haasteena seulomisessa oli, että "[n]ämä pyrkivät salaamaan laatunsa". Kommunismin varmistamiseksi selvitetäisiin hakijan kuuluminen kirkkoon ja vapaa-ajan harrastukset. Tietojen keruussa hyödynnettäisiin Suomen Kansakoulunopettajain Liittoa ja erilaisia viranomaisia. Tiedot kerättäisiin maaliskuun haun ja kesäkuun pääsykokeen välillä. Tämä oli mahdollista, koska alustavia tuloksia tarvinnut "esittää heti pyrkijöille", vaan rehtorilla oli mahdollisuus "hankkia täydentäviä tietoja".

On vaikea sanoa, koskiko karsiminen vain kommunisteja. Lähtenmäki nimittäin piti tärkeänä, että "voitaisiin jättää yhteiskunnan vastaiset ainekset pois".³¹ Ilmaus oli kommunismia tulkinnanvaraisempi ja sopi vanhoillisten piirien joustavaan kommunismi-käsitteeseen. Kommunisteja laajempaan seulomiseen viittaa myös seminaarijohtaja T. O. Laurilehdon varoitus, että kommunismi oli "kääriytynyt pumpuliin, josta sitä monesti" oli vaikea havaita. Siksi "valmistuvan opettajan tulisi tietää, ettei oikea opettaja voi olla kommunisti, koska kommunismi on kansainvälistä." Opettajaksi ei hänen mukaansa hyväksyttäisi "kuin rehellinen suomalainen, joka taas ei voi olla kommunisti". Kansandemokraatit olivat kuitenkin saavuttaneet eduskunnassa suurimman puolueen aseman. Vasemmistoliberali skribentti Erkki Vala piti tätä merkinä siitä, että 1950-luvulla rakennettu konservatiivien vallanastusyritys oli lyöty ja suomalainen demokratia turvattu.³² SYT:n näkökulmasta

kommunismin voimistuminen puolestaan uhkasi yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä, minkä vuoksi vakiintuneet porvarilliskonservatiiviset institutiot oli suojattava vasemmistolta.

Entinen kouluhallituksen johtaja, rehtori L. A. Poijärvi korosti neuvottelupäivillä opettajien ratkaisevaa roolia kansakunnan tietoisuuden rakentamisessa: "Onnistuminen riippuu siitä, miten oikeassa valossa haluamme ja osaamme siirtää vastuun ja perinteet nuorelle polvelle." Hänen mukaansa oli tärkeää välittää "positiivinen tilinpäätös taisteluistamme... oppilaiden tietoon" ja istuttaa yhteiskunnallisesti "rakentavia näkemyksiä." Eräs toinen opettaja piti huolestuttavana, että vasemmistoa oli jo opettajankoulutuksessa. Samalla nuorison ajattelutapa oli "aivan toislainen kuin 30 vuotta sitten", ihanteeton *Tunte-maton sotilas* oli korvannut ihanteellisen *Vänrikki Stoolin tarinat*. Kouluneuvos Alfred Salmela jatkoi, että ajattelutapojen muutos sävytti opettajankoulutusta – ja siksi oli tärkeää, jos opettajat olivat mieleltään suomalaisia. Tapaamisessa peräänkuulutettiin myös uskonnon, äidinkielen ja historian opettajilta "yhteistä linjaa".

Edelliset viittaavat siihen, että opettajankoulutus haluttiin säilyttää lojaalina tietyille, poliittisesti riidanalaisille käsityksille. Tähän viittaa myös kansakoulunopettajien järjestöjohtaja Lauri Järven huomio, että ammattikunnassamme annettiin "suuri arvo periaatteellisille näkökohdille", mutta "poikkeamiakin on siinä määrin, että huoleen on aihetta". Järven mukaan harvalla nuorella opettajalla oli "tietoa siitä, miten isänmaallista kasvatusta tehdään." Vastaavasti Lähtenmäki piti selvänä, että opettajankoulutukseen valittava olisi "rakentava suomalainen, jolla on suomalainen käsitys isänmaallisuudesta ja kansallisuudesta ja jonka asennoituminen uskontoon on myönteinen". Virallisesti uskonto ei kuitenkaan ollut syrjäyttämisperuste. Helsingin väliaikaisen opettajakorkeakoulun rehtori Martti Ruutu kannatti kuitenkin edellä kuvattua karsintaa: "Lähtenmäen alustukseen ei ole lisättävää. Pulma on periaatteellisesti selvä. Vastuu isänmaasta, kansallinen vastuu ja suhde uskontoon ratkaisevat soveltuvuuden opetta-

30. Vp 1957, liitteet. Laki Turun opettajakorkeakoulusta. VIII, 6. Kulovaara ym. Lakialoite N:o 70, 461.

31. Opettajainvalmistuslaitosten rehtorien ja kunnanvanhimpien/kuraattorien neuvottelupäivä 19.–20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

32. Päivän Sanomat 1.10.1960.

jaksi. Toteutuminen riippuu siitä, miten rehtorit voivat saada tarvittavat luotettavat tiedot.” Edelliset periaatteet olivat kuitenkin ristiriidassa julklausuttujen kelpoisuusvaatimusten kanssa. Kun huomioi edelliset kannanotot, ei tule yllätyksenä, että neuvottelupäiville osallistuneiden mukaan ”[k]ristillis-isänmaallinen kasvatus on linjamme.”³³ Vapausoturien huoltosäätiön aktiivi, mikkeliäinen opettaja ja kaupunginvaltuutettu Yrjö Parkkola halusi voimistaa isänmaallista kasvatusta ja viittasi aikaan, jolloin jokainen seminaarilainen oli lotissa tai suojeluskunnissa.³⁴ AKS-henkisen nationalismin perintöä ilmensi myös Kemijärven seminaarin johtaja Pekka Vaaralan kritiikki, että osassa porvaristoakin ”kansainvälisyys asetetaan oman maan puolustamisen edelle.” Lisäksi jotkut seminaarinjohtajat olivat törmänneet isänmaallisuuden arvosteluun. Oulun opettajakorkeakoulun rehtori Aatto Kaljua huolestutti, ettei 1960-luvun alussa kansallistunteesta enää puhuttu kuin ennen: ”Pluralistiseen isänmaallisuuskäsitteeseen liittyy anteeksipyyttävä asenne.”³⁵

Lähtenmäki perusteli karsintaa vielä kommunistien erikoisluonteella: ”Komm. opettaja ottaa ohjeet muilta. Ei saa olla itsenäinen. Hän on puolueensa ja sen ideologian orja.” Lähtenmäki oli vakuuttunut, että kommunistit sovelsivat tietoista taktiikkaa soluttautuakseen yhteiskuntaan: ”olla siivosti ja soluttaudutaan kaikkialle: kouluhin, armeijaan, yhteiskunnan kaikkiin portaisiin ja elimiin.” Siksi hakija oli pääsykokeissa haastateltava huolellisesti: ”Siinä, miksi on eronnut kirkosta, mitä harrastanut, miksi harrastanut, missä seuroissa ja yhdistyksissä.” Tarvittaessa oli myös ”saatava opettajayhdistyksiltä... lausuntoja, jos näitten tiedossa on vaarall. pyrkijä”. Lähtenmäen mukaan tärkeitä olivat myös ”luottamukselliset suhteet sotilaspiirien valvontaelimiin.” Annetun lainsäädännön sijaan Lähtenmäki viittoi vakaumukseensa: ”En voi omantuntoni mukaisesti ottaa komm. lastemme kasvattajaksi ja opettajaksi.” Hän täsmensi vielä, ettei ”harmista

ja vaivasta ja ehkä komm. ahdistelemisista huolimatta” hyväksyisi Turun opettajakorkeakouluun kommunistia.³⁶ Tämä viittaisi siihen, ettei kyse ollut uudesta ideasta. Keskusteluissa nostettiin esille, että tiedot olivat usein epävarmoja. Eräskin Oulun opettajakorkeakouluun pyrkinyt oli paljastettu vihjeellä, että hän oli aiemmin johtanut pioneeriosastoa.³⁷

Neuvottelupäivien osallistujien huoli huomioitiin myös Suojelupoliisissa, joka jakoi piiritoimistojen päälliköille alkuvuonna 1960 dokumentin ”Kommunistien solutustyö seminaareissa”. Sen mukaan eräessä seminaarissa oli toiminut kommunistien tai ”heitä myötäilevien” poliittinen kerho, jota asianosaiset nimittivät keskustelupiiriksi: ”Jäsenet tähän keskustelupiiriin valitaan niistä oppilaista, jotka jo ennen seminaariin tuloaan ovat saaneet kommunistisen kasvatuksen tai ovat muuten lähtöisin kommunistiperheistä.” Suojelupoliisin mukaan aiheina olivat ”useimmiten yhteiskunnalliset kysymykset” ja niiden yhteydessä esiteltiin ”epäkohtia Suomen oloista” sekä keuhuttiin ”itäblokin maiden vastaavia oloja.” Lisäksi oli ”syytä olettaa samantapaista kommunistista kerho- ja solutustoimintaa harrastettavan muissakin seminaareissa”. Suojelupoliisin tarkastuspiirien päälliköitä ohjeistettiin ottamaan yhteys ”piirinsä alueella olevien sekä suomen- että ruotsinkielisten seminaarien tai opettajakorkeakoulujenrehtorien ja mikäli ko. rehtoria ei jostain syystä katsota sopivaksi, johonkin saman oppilaitoksen lehtoriin, sekä selostettava yllä mainittua keskustelupiiritoimintaa, jota on toettu eräessä seminaarissa”. Sen jälkeen organisoitaisiin rehtorin välityksellä ”mahdollisimman tehokas valvonta seminaarin oppilaiden keskuuteen”. Kaikesta kommunismin ja ”äärimmäiseen vasemmistoon” viittaavasta oli ”laadittava ilmoitukset pääosastolle.”

Suojelupoliisin dokumentti viittaa siihen, että asia oli vireillä virallisemmalla tasolla. Asiakirjassa käsiteltiin sisääntottoa, kuten neuvottelupäivilläkin:

33. Muistio opettajainvalmistuslaitosten rehtorien neuvottelupäiviltä, jotka SYT ja SKL järjestivät 19.-20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

34. Käsien kirjoitettu pöytäkirja 8.9.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

35. SKL:n neuvottelupäivä 2-3.2.1963SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

36. Muistio opettajainvalmistuslaitosten rehtorien neuvottelupäiviltä, jotka SYT ja SKL järjestivät 19-20.11.1960. Olavi Lähtenmäen paperi. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

37. Neuvottelupäivät Kemijärvellä 28.8.-29.8.1960, muistio. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

Kuluvana vuonna päättyy haku aika maamme seminaareihin maaliskuun 31 päivänä, jonka jälkeen rehtorien on lähetettävä kutsu pääsy-tutkintoon hyväksytyille hakijoille 30 vuoro-kauden kuluessa. Ainoastaan tässä vaiheessa on mahdollista estää kommunististen aineisten soluttaminen seminaareihin, sillä oppi-laaksi hyväksymisen jälkeen heidät voidaan erottaa vain rikoksen tai määrätynlaisen rik-koituksen takia. Tämän johdosta tarkastus-piirien päälliköt sopivat rehtorien kanssa siitä, että hakijat kuluva vuodesta lähtien tarkis-tetaan merkitsemällä rehtoreilta mahdollisesti saataviin luetteloihin kommunistien kohdalle viiva ja jättämällä muut vaille mitään merkin-tää. Toimenpide jää erittäin luottamukselli-seksi, vain ao. rehtorin ja tarkastuspiirin pääl-likön väliseksi asiaksi.³⁸

Suojelupoliisi osallistui siten kouluoikeiston kaavailuihin, jotka olivat hankalassa suhteessa annettuun oikeusjärjestykseen.

Karsintamenettelylle ei löytynyt tukea semi-naarilainsäädännöstä tai -asetuksesta. Vaikka opettajankoulutuksen johto viittasi uskonnon tärkeyteen, seminaariasetus ei vaatinut opiskeli-jan kuulumista mihinkään uskontokuntaan. Kar-sintasuunnitelmien perustelut avaavat kuiten-kin, miten konservatiivit hahmottivat politiikkaa: SYT:n toiminta näyttäytyi puolueettomana, maan edun hoitamisenä, kun taas kommunismi oli salakavala vitsaus. Opettajillekin SYT:n markki-noi itseään ”puolueettomana” ja ”epäpoliittisena” järjestönä.³⁹ Oikeiston pitkä, lähes horjumaton johtoasema hallinto- ja asiantuntijaelimissä oli mahdollisesti heikentänyt oman poliittisuuden hahmottamista. Vielä tässä kohdassa SYT:n toi-minnan kontekstina ei ollut sivistyslennakkei-siin etenevä julkinen vasemmistoliike. SYT:ssä ilmaistujen käsitysten perusteella vasemmisto oli koululaitoksessa heikoilla. Lisäksi SYT:ssä katsot-

tiin, että opettajien isänmaallisuus oli 1950-luvun kuluessa vain voimistunut.⁴⁰ Osa kulttuurival-pasta nuorta älymystöä teki kuitenkin irtiotta konservatiivisiin käsityksiin – ja samalla koulu-laitoksen laajeneminen avasi mahdollisuuksia työväenliikkeestä nouseville nuorille. On kaikki perusteet katsoa, että 1950- ja 1960-lukujen tait-teen henkisesti ahtaassa koulumaailmassa luotiin perusta seuraavan vuosikymmenen politisoitu-miskehitykselle, vasemmiston nousulle ja vanhan koulujärjestelmän kritiikille.

Suojelupoliisin ilmoitukset opettajista

Kouluoikeiston pyrkimys laitasemmiston eris-tämiseksi avaa sitä yhteiskuntajärjestystä, jota vasemmisto 1960-luvulta lähtien pyrki purka-maan uudenaikaisista, poliittisesti vaikutusvaltai-sista asemista. Vain muutaman vuosikymmenen oli kulunut ajasta, jolloin kommunisteiksi epäil-tyjä kansakoulunopettajia vainottiin – ja huhut yksittäisten opettajien vasemmistositympatioista nostivat otsikoita oikeistolehdistä.⁴¹ Tuolloin konservatiivit olivat julistaneet räikeäksi, että Ruotsissa kommunistit saivat valtion kouluissa niin ikään agitoida uskontoa vastaan.⁴² AKS-hen-kisen nationalismin valtakaudella konservatiivit tähdensivät, ettei kommunisti voinut ”omata sitä luottamusta, jota yhteiskunta vaatii kansakoulun-opettajan viran hoitajalta.”⁴³ Tueksi löytyi myös kansalaisoikeuksiin kajoavaa lainsäädäntöä, toi-sin kuin syksyn 1944 jälkeen.

Turvallisuuspoliisin eli vuodesta 1949 lähtien Suojelupoliisin nimellä ja sisäministeriön alai-sena toimineen organisaation tehtävänä oli maan sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suojaaminen, muun muassa sellaisten hankkeiden valvominen, joiden on ”syytä varoa kohdistuvan valtakunnan itsenäisyyttä tai sen laillista valtio- ja yhteiskunta-järjestystä vastaan.”⁴⁴ Organisaation keräämät, valvontaan mahdollisesti johtavat ilmoitukset tu-livat tukihenkilöiltä, avustajilta tai tiedottajilta.⁴⁵

38. Piiritoimistojen päälliköille tarkoitettu henkilökohtainen dokumentti. Ev n:o 2/60. SUPO 59 XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta. Erikoisvalvontatietoja 1960–1961. KA.

39. Käsikirjoitettu muistio neuvottelusta 30.8.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

40. Okkonen 2017, 57–58.

41. Kansakoulun lehti 17.10.1930; Opettajain lehti 21.10.1932; Kansakoulun lehti 30.10.1932.

42. Uusi Suomi 15.5.1932.

43. Uusi Suomi 19.8.1930.

44. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi valtiollisesta poliisista annetun lain kumoamisesta ja laiksi suojelupoliisista. Vuoden 1948 valtiopäivät N:o 39.

45. Rentola 2009, 20.

Ilmoitukset ovat lähdeaineistona problemaattinen, hajanainen vyyhti, koska ne sisälsivät ilmoittajan asenteita ja kannanottoja – esimerkiksi, etteivät kommunistit kouluttaneet lapsiaan kuin ”ajamaan työväen etuja”.⁴⁶ Oli tavallista, että tietojen keräämisessä hyödynnettiin kohteeseen kielteisesti suhtautuvia.⁴⁷ Vaikka ilmoituksia opettajista tai opettajiksi opiskelevista on 1950-luvulta vain kourallinen, niistä avautuu edellä kuvattuja neuvottelupäiviä merkityksellistä yhteiskuntatodellisuutta. Yksikään ilmoitus ei sisältänyt oikeusjärjestyksen eli annetun lainsäädännön, tuomioistuinten tulkintakäytännön ja hallintoelinten julkisten määräysten kieltämää toimintaa. Sen sijaan ilmoituksiin ja valvontatoimiin antoivat aihetta esimerkiksi kapitalismin arvostelu, Neuvostoliiton kehuminen tai kommunistivanhempien lapsen sonnustautuminen ylioppilaslakkiin.⁴⁸ Oikeusjärjestys ei kieltänyt kommunismia, mutta se ilmoituksissa ja valvontatoimien perusteissa hahmotettiin rikollisena.

Ilmoitukset ja niiden käynnistämät valvontatoimet antavat perspektiiviä 1950-luvun yhteiskuntajärjestyksestä ja koulutoimeen kohdistetusta kiinnostuksesta. Ensinnäkin vasemistolaisuus oli ainoa poliittinen suunta, joka nousi esille. Toiseksi ilmoitukset koskivat tavanomaista, laillista poliittista toimintaa. Kuhlomaisesta, vapaa-ajattelijain liiton toimitaan osallistuneesta kansakoulunopettajasta ilmoitettiin vuonna 1953, että hänen puolisonsa oli ”puheissaan paikkakuntalaisille tuonut esille kommunistisen mielipiteensä”, minkä perusteella turvallisuuspoliisi aloitti valvonnan.⁴⁹ Kemiläistä kansakoulun vahtimestaria puolestaan valvottiin, koska hänen luonaan vieraili kommunisteja arvostelemassa porvarillisia valtuustoehdokkaita.⁵⁰ Huomio kiinnittyi oikeusjärjestyksen sallimaan poliittiseen toimintaan, ja vuonna 1953 eräessä ilmoituksessa nostettiin esille kan-

sandemokraattien kunnanvaltuutettu, jolla oli ”hyvät mahdollisuudet harjoittaa tilallaan toimintaa, joka on suunnattu maamme valtiovaltaa ja yhteiskuntajärjestystämme vastaan.”⁵¹ Valvontatoimiin riitti myös, että epäillyn lähipiirissä oli kansandemokraatteja.⁵² Ilmoitukset kertovat ilmoittajan asenteista – käynnistetyt valvontatoimet puolestaan turvallisuuspoliisista. Nämä ovat merkkejä siitä, millaiset jäljet 1930-luku ja sotavuosina vasemmistoon kohdistettu repressio olivat jättäneet yhteiskuntatodellisuuteen. Valtion edunvastaisena pidettiin oikeusjärjestyksen sallimaa pyrkimystä toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään. Erästä opettajaa alettiin valvoa, koska hän oli tiiviisti tekemisissä kansandemokraattien kansanedustajan kanssa.⁵³

Aiemmasta tutkimuksesta tiedetään, että konservatiiveille vakiintunut koululaitos oli poliittisesti sensitiivinen, ”isiltä perittyä” yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä linnake, minkä peruskoulu-uudistus ja Suomen Teiniliiton vasemistolaisuus haastoivat vuosikymmen myöhemmin.⁵⁴ Kouluttautuminen opettajaksi oli muodollisesti ainoa väylä opettajantoiimeen. Turvallisuuspoliisi oli kiinnostunut tapauksista, joissa opettajankoulutukseen nousi laitavasemmistoa. Suojelupoliisille ilmoitettiin vuonna 1954 Kajaanin seminaarissa opiskelevasta Viljo Lehdosta, jonka tiedettiin osallistuneen SKDL:n kokouksiin. Hänen väitettiin ”seminaarissa jokseenkin avoimesti” selitelleen ”komukoiden järjestötoiminnan taktiikkaa”. Ilmoitus käsitteli hänen toimintaansa seminaarissa, joten on mahdollista, että vihjeet tulivat oppilaitoksen sisältä: ”Hänen poliittista aktiivisuuttaan osoittaa myöskin se, että hän seminaarissa vapaa-aikoina on aina valmis kiistelemään toisten oppilasten kanssa politiikasta, eikä häntä yhtään lannista ne jatkuvat ivailutkaan joiden kohteeksi hän toisten oppilasten taholta on usein joutunut.”⁵⁵

46. Ilmoitus (loppu on leikattu saksilla pois, samoin ilmoittajan nimi) 30.12.1952. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

47. Ilmolahti 2017, 48.

48. Etsivä Johannes Yli-Sirniön ilmoitusselostus 29.12.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

49. Ilmoitus 2377/28.X.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

50. Ilmoitus 2521/14.XI.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

51. Ilmoitus 2837/17.XII.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

52. Ilmoitus 129/22.I.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

53. Ilmoitus 652/19.III.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

54. Okkonen 2020.

55. Ilmoitus 1291.9.VI.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

Samasta seminaarista tiedettiin kaksi muuta-kin opiskelijaa, joiden ”puheita ja puuhailuja on tarkkailtu pitemmän aikaa ja on todettu, että he ovat puheissaan ihannoineet kommunisteja ja ovat seminaarissa seurustelleet siellä olevien toisten komukoiden kanssa”. Kun Suojelupoliisi käynnisti vuonna 1954 valvonnan, mitään yksiselitteistä ei tullut ilmi heidän puoluekannoistaan.⁵⁶ Valvonnan käynnisti epäilty myönteinen suhde lailliseen aatteeseen – ei epäily poliittisesta rikoksesta, toisin sanoen oikeusjärjestyksen kieltämästä toiminnasta. Se, että valvontaa käynnistettiin heikolta pohjalta, ei ollut tavatonta. Toimiin saattoivat johtaa ilmoitukset, että joku oli ”kiihkeällä” poliittisella ”provosoinnilla” aiheuttanut, ”että kylän äänioikeutetuista ihmisistä on jo puolet komukoita”.⁵⁷ Monet ilmoittajat näyttäsivät olleen kiinni ajassa, jossa oikeusjärjestys kielsi kommunismin.

Julkiseen tehtävään hakevasta oli mahdollista pyytää luotettavuuslausunto Suojelupoliisilta. Kun eräs julkikommunisti haki opettajantointa vuonna 1955, Suojelupoliisista kerrottiin henkilön hakevan vain ”määrätyssä tarkoituksessa jonkunlaiseen valtion toimeen”.⁵⁸ Kun Suojelupoliisi vuonna 1956 arvioi erään Helsingin yliopistossa opiskelevan, poliittisiin puolueisiin kuulumattoman nuoren kelpoisuutta valtion virkaan, hänet kuvattiin ”innokkaana”, köyhiin oloihin syntyneenä kommunismin kannattajana ja siten kateellisena sekä katkerana ”niitä kohtaan, jotka omaavat varallisuutta, tuoden katkeruutensa sopivassa tilaisuudessa esiin ylistäen samalla vastakohtana kommunismia”.⁵⁹ Ei ollut tavatonta, että nuorta epäiltiin vanhempiaan koskevien tietojen perusteella.⁶⁰ Kimmo Rentolan mukaan käytäntö oli yleinen ja hylättiin vasta 1970-luvun lopulla, Seppo Tiitisen päällikkökaudella.⁶¹ Erästä kansakoulunopettajaa valvottiin vuonna 1955, koska hänen vanhempansa tiedettiin kommunisteiksi.⁶² Toista kansakoulunopettajaa valvottiin,

koska hänen tuttavapiiriinsä kuului kommunisteja.⁶³ Kun eräs ilmoittaja kertoi huolensa koulunsa kansakoulunopettajan poliittisesta suunnasta, hän tähdensi kuuluvansa Kokoomuksen nuorisjärjestöön.⁶⁴

Vanha yhteiskuntajärjestys menettää perustansa

Edellä on SYT:n, opettajankoulutuksen johdon ja Suojelupoliisin aineistoilla luonnehdittu 1950- ja 1960-luvun taitteen yhteiskuntajärjestystä. Koulu-oikeiston ihanteena oli vanha, joustamattomampi yhteiskuntajärjestys. Konservatiivisissa piireissä koulumaailma haluttiin suojata yhteiskunnassa ja demokraattisissa instituutioissa vallitsevalta mielipiteiden kirjolta. SYT:n ja opettajien yhteistyö on nähtävissä reaktionä siihen, että koulutautuminen yleistyi olosuhteissa, jossa SKDL oli eduskunnassa voimakas. Tuolloiset uhkakuvat saivat vahvempaa pohjaa kuitenkin vasta 1960-luvun lopulla, siis huomattavasti myöhemmin kuin neuvottelupäivien kaavailema aktivismi koululaitoksen konservatiivisen pohjan ylläpitämiseksi.

SYT edusti suppeaa mutta opettajankoulutuksen johdon piirissä jaettua käsitystä suomalaisesta elämänmuodosta ja ihanteellisesta politiikasta. SYT:n ja opettajankouluttajien neuvottelupäivillä vaadittiinkin ”vapaussodan” perinnön pitämistä kunniassa ja vedottiin AKS-henkisen nationalismin hengessä, siihen, että ”[r]yssä on ryssä, vaikka sen voissa paistaisi”.⁶⁵ Uhka ei kuitenkaan tullut vain idästä, vaan Yhdysvaltojen katsottiin välittävän kestäättömiä, vapaamielisiä nuoriso- ja kasvatusvirtauksia. Lähteenmäki kritisoikin, että lujaa yhteiskuntaa rapautti lännestä rantautuva vapausaate: ”Koko USA on eräänlainen psykologian laboratorio. Sovellutukset menneet harhaan. Harhautuminen johtuu siitä, että on asianomaisilla väärä käsitys ihmisestä.” Näitä vaikutteita olivat hänen

56. Ilmoitus 1292/9.VI.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

57. Ilmoitus 1451/12.VII.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

58. Ilmoitus 2246/4.XI.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

59. Ilmoitus 1084/15.V.1956. Supo Amp. XXII E 11 1956. KA.

60. Ilmoitus 530/28.11.1955. SUPO Amp. XXII E 11. 1954-1955. KA.

61. Rentola 2009, 134.

62. Ilmoitus 2400/9.XI.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

63. Ilmoitus 2582/10.XII.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

64. Ilmoitus 1067/19 & 1067/1955. SUPO Amp. XXII E 11. 1954-1955. KA.

65. SYT:n neuvottelupäivät 30-31.3.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

mukaansa välittäneet Suomeen Ruotsissa asuvat Joachim Israel ja Mirjam Valentin-Israel kirjallaan *Det finns inga elaka barn* (1946).⁶⁶ SYT-piireissä huolta herätti myös se, että sukupuolimoraali heikkeni länsimaissa, kun taas Neuvostoliitossa sitä pidettiin arvossa.⁶⁷

Vaikka vasemmisto oli eduskunnassa ja Lähteenmäen kotikaupungissa Turussa vahvoilla, hän ei vajonnut pessimismiin, vaan päinvastoin katsoi isänmaallisen kasvatustyön mahdollisuudet hyväksi.⁶⁸ Ennen kuin kommunismille oli sijaa ylioppilaskuntapolitiikassa tai oppikoulujen teinikunnissa, Lähteenmäki esitelmöi syksyn 1959 neuvottelutilaisuudessa otsikolla: "Miten vastustamme keuhkotautia, jonka jo olemme voittaneet?"⁶⁹ Jälkikäteen nähtynä otsikko kuvaa osuvasti, miten valmistautumattomia koulu-oikeistolaiset olivat instituutioidensa myöhemmän, nopeaan irtautumiseen konservatiivisista perinteistä.

Kommunismilla oli vahva kannatus valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa, mutta neuvottelupäivien näkemyksen mukaan aatteen kannattajia ei haluttu opettajiksi. Keski- ja oppikoulunkäynnin sekä yliopistokoulutuksen laajentuminen 1950- ja 1960-luvuilla kriisiytti kuitenkin vanhaa yhteiskuntajärjestystä ja kärjisti kamppailua koulutusinstituutioista, mikä puolestaan politisoi hallinto- kuin asiantuntijaelimiä.⁷⁰ Kun seminaarisysteemi ja yliopistojen ulkopuolinen opettajankoulutus tulivat 1960-luvun alussa tiensä päähän, Hämeenlinnan seminaarin rehtori Onni Kurvinen kritisoi suuntaa: "Taustalla Amerikan systeemi. Onko meille tarpeellista omaksua Amerikan ideologia, joka on ollut Ruotsin esikuvana?" Lähteenmäkikin tulkitsi, että opettajainkoulutuksen perinteinen henki oli uhattuna.⁷¹ 1960-luvulla politiikka ja erityisesti nuorison poliittinen asemoituminen kehittyi toiseen suuntaan kuin SYT-väki oli toivonut. On mahdollista, että juuri SYT-väen pyrkimykset ja koululaitoksen vanhakantaisuus olivat tarkoituksettomasti edesauttamassa käännettä vasemmalle, toisin

sanoen eräänlaisina räikeyksinä inspiroimassa "kumoukseen".

SYT:n ja kansakoulunopettajainkoulutuksen johdon suunnitelmien merkityksen avaamiseksi on kysyttävä, koskivatko eristämiskaavailut vain kommunisteja vai laajemmin vasemmistoa. Selvää on, että nämä piirit hahmottivat ihanteellisen kouluopetuksen toisin kuin vasemmisto. Kesusteluissa viitattiin kommunisteja laajemmin uskonnottomiin ja "nyk.yhteiskuntajärjestystä vastustaviin" voimiin, jotka torjuttaisiin "edistämällä oikeiston yhteistyötä, luomalla siltoja eri oikeistolaisten välille".⁷² Tällaiset antavat aiheita tulkita, että aie olisi ollut kommunismin eristämistä laajempi. Kommunismia oli nimittäin konservatiivisissa piireissä perinteisestikin määritelty väljästi. Vaikka suunnitelmien toteutuminen ei ole verifioitavissa, Suojelupoliisin asiakirja sisäänotosta osoittaa asialla olleen laajempaakin painavuutta. Ratkaisevaa on, että suunnitelmat kertovat erään huomattavan yhteiskunnallisen ryhmittymän valta-asemasta. Suunnitelmissa esille tuotu vallankäyttö ei puolestaan perustunut annettuun, laissa ja asetuksissa vahvistettiin asemaan. Tavoite ilmaistiin myös niin selkeästi ja periaatteellisesti yksiselitteisesti, että se tuskin oli uusi, 1950- ja 1960-lukujen taitteessa keksitty. Edellä kuvatut löydökset antavat aiheen ajatella, että kouluopetusta ja -laitosta politisoitiin jo huomattavasti ennen peruskoulu-uudistusta ja Teini-liiton sisäistä valtataistelua.

SYT:n marraskuussa 1972 järjestämällä neuvottelupäivillä käytettiin "Kansalaisajattelun peruspiirteitä" -otsikoitua liitettä, jonka mukaan Suomessa toimi "vahvoja voimia", jotka muodostivat "mitä suurimman vaaran demokratiamme, sekä järjestelmän että ideologian, kehitykselle, jopa sen olemassaololle." Nämä voimat olivat liitteen mukaan lähtöisin länsimaista ja niiden keskeinen "strateginen päämäärä" oli "demokraattisen järjestelmän kumoaminen, sen valtiosääntöoikeudellisen perustan ja vallankäytön moninaisuuden lakkauttaminen ja vaihtaminen." Järkeily noudatti

66. Käsin kirjoitettu muistio neuvottelupäiviltä 7.–8.6.1958. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

67. Käsin kirjoitettu pöytäkirja 8.9.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

68. Olavi Lähteenmäen esitelmä 12.1958. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

69. Osmo Kupiainen, neuvottelutilaisuudessa 26.9.1959. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

70. Okkonen 2019, 292.

71. SKL:n neuvottelupäivä 2.–3.2.1963. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

72. Saarijärven Opettajajyhdistyspiiri ry:n neuvottelupäivät, työryhmä. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

kaavaa, joka näkyi niin Suojelupoliisin vasemmistolaisia opettajia koskevissa ilmoituksissa kuin opettajainkoulutuksen johdon suunnitelmissa; vasemmisto vain peitteli todellista luonnettaan. Argumentaatio oli tuttua jo 1920- ja 1930-lukujen oikeistolaisessa mielipidemiljöössä, jossa 1950- ja 1960-lukujen johtavat piirit olivat varttuneet poliittiseen tietoisuuteen. Pikemminkin jatkumoa vanhaan kuin reagoimista uuteen oli liitteen huomio, että peruskouluun säädetyt kouluneuvostot oli luotu ”troijan puuhevokseksi” romuttamaan ”ei ainoastaan opettajan auktoriteetti vaan koko koulun kasvatustehtävä ja sen arvomaailma.”⁷³

Havaintoja ja tulkintoja koulumaailman politisoitumisen taustasta

Vaikka Suomen ulkoinen asema oli loppuvuonna 1944 harjoitetun politiikan seurauksena ahdas ja epävarma, sotapolitiikkaa tukenut sivistyneistö ei tuntenut tarvetta itsekritiikkiin. Oikeusjärjestys ei kuitenkaan enää kieltänyt kommunismia tai vasemmistososialismia. Kokemus ”vaaran vuosista” elähdytti konservatiiveja, mukaan lukien opettajia, jotka omaksuivat sosialisminvastaisen asenteen – tai jatkoivat aiemmalla kannalla. Kommunismi eristettiin pian hallitusvallasta – ja seuraavalla vuosikymmenellä yhteiskunnan kontrollikoneistot vainusivat kommunismia jälleen valppaasti, mukaan lukien koululaitoksessa. Tämän artikkelin aineistossa ei ollut koulumaailmaa koskevia ilmoituksia tai valvontatoimia, joissa olisi ollut kyse rikoksista, toisin sanoen vakoilusta tai muusta oikeusjärjestyksen kieltämästä toiminnasta.

Suojelupoliisin aineistoissa ja SYT:n neuvottelupäivissä kommunismin uhka näyttäisi perustuneen siihen, että puolue ja sen edustajat pyrkivät toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään. Hallitusmuoto ei kuitenkaan suojannut vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä sinänsä, toisin sanoen kieltänyt pyrkimästä sen perustavanlaatuisenkaan muuttamiseen oikeusjärjestyksen sallimalla tavalla. Suojelupoliisin ilmoittajien ja opettajan-koulutuslaitosten johtajien aineistot osoittavat yksisuuntaisesti, että ”yhteiskuntajärjestystä vastustavien” voimien määrittely oli vahvasti poliittisuontoinen asia, jota ei myöskään julki-

suudessa koeteltu. Suojelupoliisi näyttäisi olleen valmiudessa kaavailtuihin sisäänpääsyestoihin, minkä vuoksi neuvottelupäivillä viitattiin myös sotilaspiirien valvontaelimiin. Tässä artikkelissa ei oteta kantaa suunnitelmien toteutumiseen.

SYT:n ja Suojelupoliisin toimet kuitenkin osoittavat, miten kansalaisten oikeudet ja anti-kommunismi olivat hankauksessa. Tähänastinen kylmän sodan historiantutkimus ei ole riittävästi kiinnittänyt huomiota tähän. Kommunistien valvonta ei ollut itsestäänselvyys, koska sille oli heikosti pohjaa annetussa oikeusjärjestyksessä. Tämän artikkelin löydökset eivät viitanneet poliittisiin rikoksiin, kuten valvontaan tai valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen vaarantamiseen ulkoisen suurvallan avulla. Tässä artikkelissa on myös nostettu esille mahdollisuus, että kouluoikeiston aloitteellisuus olisi ollut laukaisemassa myöhempää vasemmiston havahtumista koululaitoksen epäkohtiin. SYT ja opettajainkoulutuksen johto olivat politisoimassa koululaitosta kuitenkin jo huomattavasti ennen tätä – ja aivan erilaisista, julkisista mahtiasemista käsin.

Tässä artikkelissa esille nostetut seikat viittaisivat siihen, että opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johto määritteli SYT:n organisoimissa tilaisuuksia kasvatustavoitteita ohi virallisten linjausten. On silti mahdollista, etteivät suunnitelmat koskaan johtaneet mihinkään. Toisaalta keskusteluissa viitattiin asioihin, jotka kertovat vakiintuneista menetelmistä ja aiemmista kokemuksista. Poisvalikoimisen perusteena ei viitattu rikosepäilyihin vaan kommunismiin, uskonto-kielteisyyteen tai yhteiskunnan vastaiseen asenteeseen. Samankaltaisia, väljiä perusteita oli Suojelupoliisin opettajia koskevissa ilmoituksissa. Vaikuttaisi vahvasti siltä, että opettajainkoulutukseen suunniteltiin puolivirallista, poliittiseen katsomukseen perustuvaa estettä. Neuvottelupäivien osallistujat perustelivat, että siten suojattaisiin koululaitosta kommunismilta. Oikeusjärjestyksen tasolla ei kuitenkaan ollut selvää, että siten suojattaisiin valtiovaltaa.

Tässä artikkelissa ei ole sinänsä kyseenalaistettu turvallisuuspoliisin valtuuksia valvoa myös mahdollisesti valtionvastaista toimintaa. Kommunistien valvonta oli kuitenkin niin sys-

73. Seinäjoen op.yhd.piirin neuvottelupäivät 10-11.11.1972. Esitelmäpaperi ”Kansalaisajattelun peruspiirteitä”. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

temaattista ja tavanomaiseen, annetun oikeusjärjestyksen sallimaan poliittiseen toimintaan kohdistuvaa, etteivät sen perusteet ole yksiselitteisiä vaan ongelmallisia. Ilmoitukset opettajista tai opettajiksi opiskelevista eivät sisältäneet mitään valtionvastaista. Suomessa ei myöskään ollut virallisesti minkäänlaista virkakieltojärjestelmää. Tässä artikkelissa esille tulleiden seikkojen nojalla voidaan varovasti kysyä, oliko kommunisminvastaisissa piireissä pyrkimystä sellaiseen? Opettajainkoulutuksen johdon suunnitelmat ja Suojelupoliisin dokumentti pääsykokelaiden karsimisesta viittaisivat tähän. Lisäksi kyse oli asianosaisista, joilla oli valta suunnitelmiansa toteuttamiseksi. Selvää on myös, että kommunistiksi epäilty tai luokiteltu ihminen katsottiin kelvottomaksi opettajaksi.

Edellisten pohjalta voidaan varovasti viitata siihen, että opettajainvalmistuksen sisäänottoon suunniteltiin karsimismenetelmää, joka oli ristiriidassa hallitusmuodon 5 §:n yhdenvertaisuusperiaatteen kanssa, joka sitoi kaikkea lainkäyttöä ja viranomaistoimintaa, edellytti julkishallinnon lakisidonnaisuutta ja kielsi epäasiallisen, lakiin perustumattoman hallinnon. Pykälän mukaan

”Suomen kansalaiset” olivat ”yhdenvertaiset lain edessä”⁷⁴ Hallitusmuodon 86 §:ssä lausutut ylenysperusteet valtion virkoihinkaan eivät sisältäneet poliittista vakaumusta vaan taidon, kyvyn ja koetellun kansalaiskunnan. Viimeistä ei enää välirauhansopimuksen jälkeen ollut mahdollista tulkita laitavasemmistolle epäedullisesti. Kansakoulunopettajainvalmistuslaitosten johto toimi virkavastuulla, mutta neuvottelupäivillä ilmaistut periaatteet olivat virallisiin linjauksiin sopimattomia. On hankala kuvitella, miten nämä periaatteet olisivat olleet legitimoitavissa julkisesti. Vaikka tässä artikkelissa ei ole ollut mahdollista verifioida suunnitelmien toteutumista, evidenssi itsessään antaa lisävaloa siihen, miten 1930-luvun yhteiskuntatodellisuus näkyi yhä niin kutsutun kylmän sodan ajan oloissa. Lain rajoilla liikkuvalla antikommunismilla on pitkä historia, ja opettajankoulutuksen johdon suunnitelmat vasemmiston eristämiseksi asettuvat sen jatkuvaan.

VTT **Ville Okkonen** työskentelee Turun yliopistolla tutkijatohtorina. **Sähköposti:** vpokko@utu.fi

74. Lars D. Eriksson, Syrjintäkielto ja yhdenvertaisuus. *Lakimies* 5–6/1996, 868.

Maiju Wuokko ja Marika Räsänen

Tieto, taito, into ja yhteisö

Yliopisto-opettajien näkemykset historian asiantuntijuudesta ja sen kehittymisen tukemisesta opintojen alkuvaiheessa

Tässä artikkelissa tutkimme yliopisto-opettajien¹ näkemyksiä historia-alan asiantuntijuuden luonteesta ja analysoimme, miten opiskelijoiden alakohtaisen asiantuntijuuden kehittymistä pyritään historianopintojen alkuvaiheessa tukemaan. Huomiomme kohdistuu erityisesti asiantuntijuuden rooliin ensimmäisen opiskeluvuoden syksyllä käytävällä johdanto- tai orientaatiokursseilla.²

Tutkimustamme motivoivat aiemman tutkimuksen huomiot katkoksesta historian kouluopetuksen ja yliopisto-opetuksen välillä. Kansainvälisessä keskustelussa on todettu, että historian kouluopetus tähtää kumuloituvan, valmiiksi olemassa olevan tiedon kartuttamiseen, kun taas historian yliopisto-opetus keskittyy menneisyyden tutkimisen ja historiallisen ajattelun taitojen kerryttämiseen.³ Jukka Rantalan ja kollegoiden mukaan myös suomalaista historian peruskoulu- ja lukio-opetusta hallitsee pyrkimys sisältöaineksen kattavaan läpikäymiseen ja omaksumiseen.⁴ Sisältöpainotteisuus on kouluarjen todellisuutta siitä huolimatta, että valtakunnallisissa opetussuunnitelmissa historiallisen ajattelun taidot

ovat nousseet tietosisältöjen hallinnan rinnalle jo 1990-luvulta lähtien.⁵

Historian yliopisto-opetuksella on siis pedagoginen haaste: miten auttaa historianopiskelijoita hahmottamaan historia jonain, jota aktiivisesti tutkimustyöllä *tehdään* eikä jonain, joka vain *on* ja passiivisesti omaksutaan?⁶ Tässä artikkelissa selvitämme, miten suomalainen historia-alan yliopisto-opetus ottaa haasteen vastaan.

Tutkimuksemme asemoituu historian ja kasvatustieteen tutkimuksen rajapinnalle sijoittuvan, historian opetusta ja oppimista analysoivan historian pedagogiikan kentälle, jota Anna Veijola ja kollegat ovat luonnehtineet nousevaksi tutkimusalaksi.⁷ Historian koulu- ja lukio-opetuksesta Suomessa onkin viime vuosina virinnyt vilkasta tutkimuskeskustelua.⁸ Osallistumme julkaisujen määrällä mitattuna vasta rajalliseen, mutta historia-alan itseyttämyksen ja opetuksen kehittämisen kannalta tärkeään keskusteluun siitä, mistä historia-alan asiantuntijuus koostuu ja miten asiantuntijuuden rakentumista voidaan yliopisto-opintojen aikana tukea.⁹ Näkökulmam-

1. Yliopisto-opettajalla tarkoitamme tässä artikkelissa henkilöitä, jotka toimivat yliopistolla opetustehtävissä, emmekä viittaa sillä spesifiin tehtävänimikkeeseen.
2. Täsmälliset otsikot vaihtelevat ja kurssit kulkevat esimerkiksi nimillä Historiantutkimuksen johdantokurssi, Johdatus historiantutkimukseen tai Orientaatio historiantutkimukseen.
3. Jannet van Drie & Carla van Boxtel, Historical Reasoning. Towards a Framework for Analyzing Students' Reasoning about the Past. *Educational Psychology Review* 20 (2008), 87–110; Linda Sargent Wood, Hooked on Inquiry. History Labs in the Methods Course. *The History Teacher* 45:4 (2012), 549–567.
4. Jukka Rantala et al. *Näinkö historiaa opitaan?* Gaudeamus 2020.
5. Rantala et al. 2020; Anna Veijola & Simo Mikkonen, Mitä historia on. Aloittavien historianopiskelijoiden historiakäsitykset. *Kasvatus & Aika* 10:3 (2016), 6–21; Ida Vesterinen. *Orders of history. An ethnographic study on history education and the enacted curriculum.* Jyväskylän yliopisto 2022.
6. Emme tässä viittaa toimijan ja rakenteen väliseen suhteeseen vaan historiallisen tiedon konstruoituun luonteeseen.
7. Anna Veijola, Matti Rautiainen & Simo Mikkonen, Muutos ja merkitykset historian oppimisessa ja opetuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 251–253.
8. Ks. esim. Heidi Kurvinen & Riitta Matilainen, Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 77–91. Veijola & Mikkonen 2016; Marjaana Puurtinen, Markus Nivala & Arja Virta, Visual Sources and Historical Thinking in Higher Education. *Norddidactica* 5:4 2015, 1–20. Historian yliopisto-opiskelijoihin liittyvästä kansainvälisestä tutkimuksesta ks. Arja Virta, Marjaana Puurtinen & Kalle Pihlainen, Monitieteinen näkökulma historian asiantuntijuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 306–315, 313–314.
9. Ks. myös Virta et al. 2016.

me on tuore: siinä missä aiemman tutkimuksen huomio on kohdistunut erityisesti opiskelijoiden taitoihin tai historianopiskelijoiden ja ammattilaisten välisen osaamisen eroihin, tutkimuskohteenamme ovat nimenomaan yliopistolla opettavat ja heidän käsityksensä alan asiantuntijuudesta ja sen kehittymisestä.¹⁰

Tutkimuksemme nojaa historian johdantokurssien vastuupettajien puolistrukturoituihin haastatteluihin. Toteutimme loppuvuodesta 2021 kymmenen haastattelua, joihin osallistui informantteina yhteensä 15 eri historia-aineita edustavaa opettajaa.¹¹ Helsingin yliopistosta haastattelimme suomen- ja ruotsinkielisissä historia-aineissa sekä poliittisessa ja talous- ja sosiaalishistoriassa toimivia opettajia. Joensuun, Jyväskylän, Oulun ja Tampereen yliopistoista sekä Åbo Akademista kustakin haastateltavana olivat historia-aineiden opettajat. Turun yliopistosta haastattelimme sekä historian että poliittisen historian johdantokurssien opettajia. Haastattelut toteutettiin yhden henkilön haastatteluina tai ryhmähaastatteluina sen mukaan, kuinka monta vastuuhenkilöä johdantokurssilla oli. Vastuupettajien positiot vaihtelivat yliopisto-opettajista professoreihin. Lähes kaikilla oli johdantokurssin vetämisestä useiden vuosien kokemus. Artikkelissa haastateltaviin viitataan siten, että yksittäistä henkilöä tai hänen edustamaansa yliopistoa ja oppiainetta tai oppiaineryhmää ei voi suoraan tekstistä tunnistaa.¹²

Haastatteluiden kysymysrunko sisälsi neljä limittyvää aihepiiriä:

- 1) Esittäytyminen: mikä on haastateltavan positio oppiaineessa ja kurssilla? Kuinka pitkä kokemus hänellä on johdantokurssin opettamisesta?
- 2) Johdantokurssin kuvaus: mistä kurssi koostuu? Millaisia tietosisältöjä kurssilla käsitellään? Millaisia käytännön harjoituksia tai ekskursioita kurssiin kuuluu? Millainen on

kurssin suoritustapa? Miksi ja miten tällaiseen kurssikokonaisuuteen on päädytty?

3) Tieteenalakohtainen akateeminen asiantuntijuus: mitä haastateltava pitää historia-alan keskeisinä akateemisina asiantuntijataitoina ja -tietoina? Milloin hänen mielestään näitä tietoja ja taitoja opetetaan opintojen aikana ja miten? Millaisena haastateltava näkee johdantokurssin roolin asiantuntijuuden kehittymisessä – esim. millaisia tietoja ja taitoja kurssilla tavoitellaan, miten hyvin ne saavutetaan ja mikä on kurssin asema suhteessa myöhempiin opintoihin?

4) Johdantokurssin vahvuudet ja haasteet: miten hyvin kurssi palvelee tarkoitustaan? Millaisia vahvuuksia ja/tai mahdollisia ongelmakohtia kurssisisällöissä, toteutuksissa ja pedagogisissa ratkaisuissa haastateltavan mielestä on?

Taltioimme Zoom-ohjelmalla toteutetut, noin 60–90 minuuttia kestäneet haastattelut video- ja äänitiedostoiksi ja translitteroimme ne. Luimme kumpikin aineistot itsenäisesti ennen kuin keskustelimme havainnoistamme yhdessä. Aineistoa tulkittaessa noudattelimme temaattisen analyysin perusideaa, jossa aineistosta pyritään hahmottamaan toistuvia piirteitä ja avainajatuksia tai -aiheita.¹³ Temaattisen analyysin periaatteiden mukaisesti kiinnitimme huomiota tutkimustehävän edellyttämiin piirteisiin aineistoissa eli erityisesti siihen, miten informantit luonnehtivat historia-alan asiantuntijuuden luonnetta ja tapoja tukea asiantuntijuuden kehittymistä opintojen alussa.

Analyysimme oli lisäksi teoriaohjaavaa eli hyödynsimme asiantuntijuutta yleensä ja historia-alan asiantuntijuutta erityisesti käsittelevää teoriakirjallisuutta. Sen valossa selvitimme, ovatko informanttien käsitykset historian asiantuntijuudesta yhteneviä aiemman tutkimuksen

10. Opettajien käsitysten merkityksestä ks. Mari Murtonen & Heidi Salmento, *Broadening the Theory of Scientific Thinking for Higher Education*. Teoksessa Mari Murtonen & Kieran Balloo (toim.) *Redefining Scientific Thinking for Higher Education*. Palgrave Macmillan 2019, 9.
11. Haastatteluaineistot tallennetaan Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkistoon, jossa ne ovat hyödynnettävissä tutkimuskäyttöön.
12. Haastatteluihin viitataan tuloksissa lyhenteellä H ja kullekin haastattelulle annettulla numerolla (H1, H2, jne.). Mikäli kyseessä on ryhmähaastattelu, saa H-koodi vielä ryhmän jäsenen viittaavan kirjaimen a-c (esim. H2a).
13. Temaattisen analyysin vaikutusvaltaisain ja siteeratuin kuvaus lienee Virginia Braun & Victoria Clarke, *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology* 3:2 (2006), 77–101.

kanssa. Entä ovatko asiantuntijuustutkimuksen valottamat asiantuntijuuden keskeiset ulottuvuudet löydettävissä haastatteluaineistoistamme? Lisäksi analysoimme tapoja, joilla haastateltavat pyrkivät johdantokursseilla tukemaan aloittelevien historianopiskelijoiden kehitystä kohti historian asiantuntijuutta. Artikkelin kannalta keskeisiä asiantuntijuustutkimuksen argumentteja ja käsitteitä avaamme tarkemmin seuraavassa osiossa.

Asiantuntijuuden ulottuvuudet ja historia-alan asiantuntijuus

Arkikielessä asiantuntijuudella viitataan hyvään osaamiseen, mutta asiantuntijuustutkimuksen käsitys *asiantuntijuudesta* (engl. *expertise*) on monisyisempi.¹⁴ Osa tutkimuksista lähestyy asiantuntijuutta huippuosaamisena esimerkiksi shakissa, musiikissa tai urheilussa ja määrittelee asiantuntijuuden yliveritena suoriutumisenä kyseisellä alalla. Korkeakoulutuksen kontekstissa asiantuntijuutta on vaikeaa tai mahdotonta mitata arvioimalla yksittäisten suoritusten onnistumista. Tällaisessa asiantuntijuudessa on kyse monipuolisista tiedoista ja taidoista, jotka karttavat koulutuksen ja kokemuksen myötä. Osaaminen ilmenee monimutkaisten prosessien hallintana, jota ei voi pelkistää mitattavissa ja arvioitavissa oleviksi osasuoritteiksi. Tällöin asiantuntijuus onkin mielekkäämmän määriteltävissä eroavuuksina vasta-alkajan ja perehtyneen asiantuntijan osaamisen välillä.¹⁵ Seuraamme määritelmistä jälkimmäistä eli lähestymme asiantuntijuutta karttuvana osaamisena, jota asiantuntijalla (historiantutkija) on laadullisesti ja määrällisesti enemmän kuin aloittelijalla (aloitteleva historianopiskelija).

Aiemman tutkimuksen valossa jaottelemme tällaisen asiantuntijuuden viiteen ulottuvuuteen, jotka ovat 1) teoreettinen, käsitteellinen tieto, 2) käytännöllinen tieto, 3) itsereflektointitaidot, 4) sosiokulttuurinen ulottuvuus ja 5) motivationaaliset tekijät.¹⁶

Teoreettisen, käsitteellisen tiedon ulottuvuudessa on kyse siitä, että aloittelijaan verrattuna asiantuntijalla on laajempi tietoperusta, kehittyneemmät tiedon hakemisen, valikoimisen ja jäsentämisen taidot, tehokkaammat havainnoinnin ja päätöksenteon kyvyt sekä paremmat edellytykset tiedon ja käytännön yhdistämiseen.¹⁷ *Käytännöllinen tieto* on asiantuntijalle kokemuksen myötä karttunutta kykyä soveltaa tietämystään käytäntöön. Erityisosaaminen ei ole seurausta myötäsytisestä lahjakkuudesta vaan on sinnikkään harjaantumisen tulosta.¹⁸ Myös *itsereflektoinnin taidot* ovat olennainen osa asiantuntijuutta: asiantuntija osaa arvioida, säädellä ja tarvittaessa uudelleensuunnata ajatteluaan ja toimintaansa.¹⁹ Metakognitiivisten reflektointiprosessien avulla asiantuntija tulee tietoiseksi niistä osaamisensa osa-alueista, jotka kaipaavat kehittämistä.²⁰

Sosiokulttuurinen ulottuvuus viittaa siihen, että asiantuntijaosaaminen ei ole ainoastaan yksilön ominaisuus vaan sijoittuu aina sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiinsa. Asiantuntijat kiinnittyvät oman alansa asiantuntijayhteisölle ominaisiin toiminnan tapoihin, paikkoihin ja työkaluihin.²¹ Niinpä asiantuntijuus näyttäytyy paitsi yksilön, myös häntä ympäröivän asiantuntijayhteisön jakamana – ja toisaalta tämän yhteisön määrittelemänä – osaamisena. Yksilön asiantuntijaosaamiseen kuuluu tällöin taito hyödyntää olemassa olevia sosiaalisia verkostoja ja

14. Erno Lehtinen & Tuire Palonen, Asiantuntijaosaamisen luonne ja osaamisen tunnistamisen haasteet. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 13:4 (2011), 24–42.

15. Paul Ward et al., An Introduction to the Handbook, Communities of Practice, and Definitions of Expertise. Teoksessa Paul Ward et al. (toim.) *The Oxford Handbook of Expertise*. Oxford University Press 2019, 11–12; Virta et al. 2016, 307.

16. Anne Virtanen & Päivi Tynjälä, Kohti työelämätaitoja kehittävää yliopistopedagogiikkaa. Opiskelijoiden näkökulma. *Yliopistopedagogiikka* 20:2 (2013), 2–10, 4; Virta et al. 2016, 308–309.

17. Lehtinen & Palonen 2011, 26–27; Paul Feltovich, Michael Prietula & K. Anders Ericsson, Studies of Expertise from Psychological Perspectives. Historical Foundations and Recurrent Themes. Teoksessa K. Anders Ericsson et al. (toim.) *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*. Cambridge University Press 2018, 66–70.

18. Päivi Tynjälä & David Gijbels, Changing World. Changing Pedagogy. Teoksessa Päivi Tynjälä, Marja-Leena Stenström & Marjatta Saarnivaara (toim.) *Transitions and Transformations in Learning and Education*. Springer 2012, 207; Ward et al. 2019, 9.

19. Feltovich et al. 2018, 72–73.

20. Lehtinen & Palonen 2011, 29–30.

21. Tynjälä & Gijbels 2012, 207.

hankkia uusia kontakteja.²² Asiantuntijuuden *motivatioaalinen ulottuvuus* on saanut muita tekijöitä vähemmän huomiota, mutta motivaatiolla on keskeinen merkitys asiantuntijuuden kehittymiselle.²³ Vain motivoitunut henkilö jaksaa harjoitella riittävän sinnikkäästi ja paneutuneesti kehittyäkseen aloittelijasta asiantuntijaksi.²⁴

Asiantuntijuuden kehittymistä nimenomaan yliopistokontekstissa tarkastellessaan tutkijat ovat korostaneet koulutuksen keskeisimpinä tavoitteina yhtäältä *yleisiä* kriittisen tieteellisten ajattelun taitoja ja toisaalta *alakohtaista* sisältö- ja menetelmäosaamista sekä epistemologista ymmärrystä.²⁵ Kaikilla yliopistosta valmistuneilla tulisi olla käsitys tieteellisen tiedon luonteesta epävarmana, itseään korjaavana ja ihmisten tuottamana. Yleisiin kriittisen tieteellisen ajattelun taitoihin lukeutuvat lisäksi kyvyt etsiä, yhdistellä, analysoida ja arvioida todistusaineistoa sekä pohdita tutkimuksella saavutettujen tietojen hyödyllisyyttä ja uskottavuutta.²⁶

Yleisten tieteellisten valmiuksien ohella yliopisto-opinnoilla tähdätään vankkaan alakohtaiseen asiantuntemukseen. Siihen sisältyvät ensinnäkin oman alan tietosisältöjen hallinta ja menetelmäosaaminen sekä kyvyt ajatella, argumentoida ja tehdä tutkimusta tieteenalan omien periaatteiden ja käytänteiden mukaisesti. Näiden taitojen ohella alakohtaiseen asiantuntijuuteen kuuluu lisäksi epistemologinen ymmärrys eli oman alan tiedonmuodostuksen tapojen hahmottaminen. Koska tiedon muodostuksen tavoissa on huomattavia eroja eri tieteenalojen

välillä ja tietoteoreettiset käsitykset siten auttavat myös erottamaan tieteenaloja toisistaan, epistemologisen ymmärryksen voidaan ajatella olevan alakohtaisen asiantuntijuuden ytimessä.²⁷

Historia-alan asiantuntijuutta käsittelevä pedagoginen kirjallisuus määrittelee alakohtaisen asiantuntijuuden keskeisimmäksi alueeksi *historiallisen ajattelun taidot*. Niissä on kyse menneisyyttä koskevan tiedon jäsentämisestä historiallisten ilmiöiden kuvailemiseksi, tulkitsemiseksi ja selittämiseksi. Olennaisia ovat kyvyt esittää merkityksellisiä menneisyyttä koskevia kysymyksiä, etsiä kysymyksiin vastaamiseksi relevantteja historiallisia lähdeaineistoja, tulkita lähteitä ja jäsentää näin saatua tietoa uskottaviksi argumenteiksi ja koherentiksi narratiiviksi.²⁸ Historiantutkijan työtä ja tutkimusprosessia pedagoginen kirjallisuus hahmottelee seuraavasti: Tuottaessaan tulkintoja menneisyydestä tutkija etsii, yhdistelee ja (lähde)kriittisesti arvioi useiden erilaisten dokumenttien ja/tai artefaktien välittämää tietoa. Tiedonlähteitä kriittisesti arvioidessaan ja tulkintaansa muodostaessaan tutkija vertailee ja ristiinvalottaa lähteitä keskenään, kontekstualisoi lähteensä eli asettaa ne ajalliseen ja paikalliseen synty-yhteyteensä ja taustoittaa aineistoaan eli pohtii niiden luonnetta, uskottavuutta ja alkuperäistä tarkoitusta.²⁹

Historialliseen ajatteluun kuuluu useita toisiinsa limittyviä tiedollisia ja käsitteellisiä kerroksia. Oleellisten kysymysten esittäminen, lähteiden kontekstualisointi ja lähteiden tarjoaman tiedon tulkitseminen ja jäsentäminen edellyttävät ensinnäkin riittävää historian tietosisältöjen hal-

22. Lehtinen & Palonen 2011, 31–32; David Feldon, Soojeong Jeong & Joana Franco, Expertise in STEM Disciplines. Teoksessa Paul Ward et al. (toim.) *The Oxford Handbook of Expertise*. Oxford University Press 2019, 529, 531.
23. Martina Blašková, Influencing Academic Motivation, Responsibility and Creativity. *Procedia. Social and Behavioral Sciences* 159:23 (2014), 415–425, 416; Virta et al. 2016, 308.
24. Patricia Alexander, A Model of Domain Learning. Reinterpreting Expertise as a Multidimensional, Multistage Process. Teoksessa David Yun Dai & Robert J. Sternberg (toim.) *Motivation, Emotion, and Cognition. Integrative Perspectives on Intellectual Functioning and Development*. Routledge 2004, 279, 284, 290.
25. Feldon et al. 2019, 530–531; Erno Lehtinen, Jake McMullen & Hans Gruber, Expertise Development and Scientific Thinking. Teoksessa Mari Murtonen & Kieran Balloo (toim.) *Redefining Scientific Thinking for Higher Education*. Palgrave Macmillan 2019, 185, 189; Murtonen & Salmento 2019, 10–14.
26. Lehtinen et al. 2019, 185; Murtonen & Salmento 2019, 10–12.
27. Feldon et al. 2019, 531; Lehtinen et al. 2019, 189–190, 192; Murtonen & Salmento 2019, 23–24.
28. van Drie & van Boxel 2008, 88–89, 99; Virta et al. 2016, 314; Rantala et al. 2020.
29. Rantala et al. 2020, 23; Bruce VanSledright, *Assessing Historical Thinking and Understanding. Innovative Designs for New Standards*. Routledge 2013, 6, 37. Historiantutkijan työn tai varsinkaan menetelmien kuvauksena pedagogisen kirjallisuuden antama kuva ei ole tyhjentyvä. Tuoreesta historiantutkimuksen menetelmiä käsittelevästä kirjallisuudesta ks. esim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Gaudeamus 2022; Rami Mähkä et al. (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Kulttuurihistorian seura 2022.

lintaa. Toinen kerros koostuu historiallisen tiedon luonteen (epistemologian) ymmärtämisestä. Sen keskiössä on käsitys menneisyyden ja historian erillisyydestä: historia on menneisyyden tulkittaa sen jättämien jälkien eli lähteiden avulla. Kolmannen kerroksen muodostaa historian avainkäsitteiden hallinta. Siihen kuuluu esimerkiksi kyky hahmottaa muutosta ja jatkuvuutta, syy- ja seuraussuhteita, ilmiöiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia, menneisyyden tapahtumien tai ilmiöiden vaikutuksia nykyhetkeen sekä yhtäältä yksilöiden ja sattuman, toisaalta rakenteiden merkitystä.³⁰

Alan asiantuntijuudesta on syytä keskustella säännönmukaisesti, koska historia-alan asiantuntijuus on monitahoista sekä vaikeasti määrittyvää tai mitattavaa, ja koska se myös muuttuu yhteiskunnan muuttuessa ja tuottaessa uudenlaisia lähdemateriaaleja sekä niiden tutkimukseen soveltuvia menetelmiä. Yliopisto-opettajien on tärkeää tiedostaa ja tehdä näkyväksi myös opiskelijoille asiantuntijuuden ajassa elävä määrittäminen.

Haastateltujen yliopisto-opettajien käsitykset historia-alan asiantuntijuudesta

Haastatellut opettajat antavat hyvin samansuuntaisia määritelmiä historia-alan asiantuntijuudelle. Keskeisimpänä näyttäytyy oman alan epistemologinen ymmärtäminen ja historiallinen ajattelu. Tässä suhteessa informanttien käsitykset ja se, miten he johdattavat uusia opiskelijoita tieteenalalle, ovat linjassa aiemman tutkimuksen kanssa.³¹ Historia nähdään haastatteluissa tiedon tuottamisen tapana ja tiedon muodostumisen prosessina: ”Historia on menneisyyttä tutkiva tiede”³² Kaikki johdantokurssit avaavat haastateltujen mukaan historiallisen tiedon rakentumisen prosessia, mutta opettajat jakavat käsityksen siitä, että kurssi on vasta ”pintaraapaisu” tai ”herätelyä” tematiikkaan. Opettajien mukaan teoreettis-filosofiset näkökulmat eivät voi kovin syvällisesti avautua vielä ensimmäisen vuoden opiskelijoille. Monet opiskelijoista ovat omaksuneet lukiossa

substanssipainotteisen lähestymistavan. Se ei tarjoa helppoa sisäänpääsyä sellaisen historiallisen tiedon luonteen ymmärtämiseen, joka muodostaa historianopiskelun ytimen yliopistossa. Haastatteluista käy ilmi, että tiedonrakentumisen prosessien pohtiminen opetuksen osana ja opettajan toimesta ovat silti tärkeitä alusta asti. Eräs haastateltava toteaaakin historiateoreettisen ymmärryksen haastavuuden ja viittaa siihen, että opiskelija voi saavuttaa sen pohjimmiltaan vasta oman tutkimustyön parissa: ”Tavoite ehkä on, että sitten maisterivaiheessa alkaa loksahdella palasia yhteen ja voi tulla mieleen että tätä se ehkä tarkoitti”³³

Historiallisen tiedon rakentumisen ymmärtäminen on toisin sanoen prosessi, jonka opettamiseen paneudutaan portaittain perusopinnoista syventäviin opintoihin, ja se on myös harjoittelun tulosta. Haastatellut opettajat jakavat käsityksen, että pragmaattisen lähestymistavan ja harjoittelun kautta ymmärrys historiatieteen luonteesta avautuu ja syvenee vähin erin. Heidän näkemyksensä noudattelee siten teoreettisen tutkimuksen ajatuksia asiantuntijuuden kumulatiivisesta luonteesta.

Historiallista ajattelua analysoivan tutkimuskirjallisuuden kanssa samansuuntaisesti useimmat haastateltavistamme näkevät tiedon ja taidon olevan liitoksissa toisiinsa ja muodostavan elimellisen kokonaisuuden. Tiedollisen osaamisen kulmakivi on ymmärrys historian luonteesta: ”historia on sellaista, josta käydään koko ajan yhteiskunnallista ja kulttuurista keskustelua” – tiedon intressi avautuu siis tästä päivästä käsin.³⁴ Tietoa on myös sisällöllinen ymmärrys ajallisista ilmiöistä, niiden suhteista toisiinsa ja merkittävyyden kerrostumista.³⁵ Historia-alan asiantuntijuuden näkökulmasta ajattelutaito on aina jossakin suhteessa tietoon menneisyydestä. Ilman sisältötietoa ajattelu jää tyhjäksi ja taitoja on mahdoton soveltaa, eli substanssiosaaminen on ajattelutaidon voimavara.³⁶

Tieto ja taito yhdistyvät kriittisessä, syvällisessä ja laaja-alaisessa tavassa käsitellä menneestä saa-

30. van Drie & van Boxtel 2008, 87–88, 101, 103; VanSledright 2013, 5–6, 26–27, 35–36, 41; Rantala et al. 2020, 15.

31. Lehtinen et al. 2019; spesifimmin historiaan liittyen Rantala et al. 2020.

32. Sitaatti: H1; myös H3c, H5, H7, H8, H9a, H9c.

33. H8; myös H1.

34. H8; myös H5.

35. H9a.

36. Ks. myös Rantala et al. 2020, 10, 19.

vutettavaa tietoa.³⁷ Historia-alan asiantuntijoiden erityiseksi vahvuudeksi haastatteluissa ilmaistaan laajojen ajallisten kokonaisuuksien hahmotus- ja omaksumiskyky sekä niiden hallinta ja suhteuttaminen toisiinsa.³⁸ Suhteuttaminen nähdään myös ”kalelmaisesti”³⁹ suhteellisuuden tajuna: pitkä ajallinen perspektiivi auttaa esimerkiksi arvioimaan, mitkä ajankohtaiskeskustelun aiheet ovat merkityksellisiä, mitkä pelkkää pintakuohua. Haastateltavat ovat hyvin yksimielisiä siitä, että aikaperspektiivin hallinta ”antaa kirkkautta” ajattelulle ja maailmassa olemisen hahmottamiselle, joka on historia-aineista valmistuvien ”super-taito” myös työelämässä.⁴⁰

Tiedon ja taidon, menneisyyden ja historian suhde käy ilmi toteamuksesta: ”Tavallaan se ajallisen syvyyden ymmärtäminen ja sen substanssin tuntemus auttaa etäisyyden ottamiseen ja ehkä järkevien kysymysten esittämiseen”.⁴¹ Moniulotteisten ajallisten ja paikallisten ilmiöiden ja niiden erityislaatuisuuden hallinta perustuu historiantutkijalle tyypilliseen ”metodologiseen kykyyn käsitellä muinaisuuden erilaisuutta”.⁴² Metodologiassa keskeisenä, mutta ei suinkaan ainoana asiana haastateltavat nostavat esiin perinteisen lähdekritiikin. Sen perinpohjaisuuden muutamat haastateltavat mainitsevat myös erona muihin humanistisiin tieteisiin, joissa lähdekritiikillä on oma roolinsa mutta ei samassa mittakaavassa kuin menneisyyden jäljistä riippuvaisessa historiantutkimuksessa.⁴³

Haastateltavat reflektoivat jonkin verran erityistä historia-alan ammattilaisuutta suhteessa muista humanistisista tai yhteiskuntatieteellisistä aineista valmistuviin ja heidän osaamiseensa. Tietoammattilaisuudessa hahmotetaan olevan paljon samoja piirteitä, mutta haastateltavat

kokevat yleisten taitojen jalostuvan koulutuksen myötä historian erityistaidoiksi siten, etteivät ne jää geneeriseksi akateemiseksi osaamiseksi. Tällaisina akateemisen koulutuksen tyypillisesti tarjoamina yleisinä taitoina pidetään esimerkiksi suullista ja kirjallista argumentaatiotaitoa. Haastateltavien mukaan historiallisen ajattelun kompetenssi ulosmitataan juuri kirjallisessa ja suullisessa ilmaisussa, joka on siten nähtävissä erityisenä alakohtaisena osaamisena.⁴⁴

Asiantuntijuuden tiedolliset, reflektiiviset ja motivationaaliset ulottuvuudet johdantokursseilla

Seuraavaksi käänämme huomion niihin keinoihin, joilla historia-alan yliopisto-opettajat pyrkivät johdantokursseilla tukemaan aloittelevien historianopiskelijoiden asiantuntijuuden rakentumista. Historiantutkimuksen johdantokurssien tavoitteet suhteessa opiskelijoiden tiedon jäsentämisen taitoihin ovat haastattelujen valossa ensi ajattelemalta ristiriitaiset. Opettajat pyrkivät omien sanojensa mukaan saamaan ”aloittavat historianopiskelijat sekaisin” ja ”romuttamaan” tai ”räjäyttämään” koulussa ja lukiossa muodostuneen historiakäsityksen,⁴⁵ jonka informantit arvioivat turhan sisältöpainotteiseksi ja epistemologisesti ohueksi.⁴⁶ Konstruktivististen oppimiskäsitysten valossa tavoite on ensi ajattelemalta ongelmallinen, koska niiden mukaan uusi tieto rakentuu aina olemassa olevan tiedon päälle, eikä tyhjältä pöydältä aloittaminen välttämättä ole ideaalia tai edes mahdollista.⁴⁷ Ajatusta ”romuttamisesta” on kuitenkin tarpeen tulkita *käsitteellisen muutoksen* tutkimuksen valossa.⁴⁸ Erityisen olennainen on teoria radikaalista käsitteellisestä muutoksesta. Sillä viitataan tilan-

37. H1, H2b, H3a, H3c, H4, H5, H6, H7, H8, H10.

38. H5, H6, H8, H9a, H9b, H9c, H10.

39. Poliittisen historian professorin Jorma Kalelan (1940–2022) muisteltiin haastattelussa todenneen, että ”historioitsijoiden tehtävä on keskustelun tason nostaminen”.

40. H6, H7, H8, H10.

41. H9c.

42. H4.

43. Erityisesti H1, H7, H10.

44. H2b, H3a, H3b, H3c, H4, H5, H6; ks. myös James Voss & Jennifer Wiley, *Expertise in History*. Teoksessa K. Anders Ericsson et al. (toim.) *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*. Cambridge University Press 2006.

45. H4, H5, H8.

46. H1, H4, H5, H8.

47. John Biggs & Catherine Tang, *Teaching for Quality Learning at University*. McGraw-Hill Education 2011, 22. Haastatteleuaineistomme eivät tavoita opiskelijoiden reaktioita ”romutus- tai räjäytystöihin”, mutta opiskelijoiden kokemusten selvittäminen olisi arvokas tehtävä tulevalle historian pedagogiselle tutkimukselle.

48. Ks. Stella Vosniadou (toim.) *International Handbook of Research on Conceptual Change*. Routledge 2009.

teeseen, jossa käsitteen arkinen ymmärrys on ontologisesti radikaalisti erilainen kuin sen episteeminen ymmärrys.⁴⁹

”Historia” on juuri tällainen vaikeasti arkieleestä tieteelliseen ymmärrykseen muutettava käsite. Historiantutkimuksen näkökulmasta pöydän putsaminen on välttämätöntä, jotta opiskelijat voivat alkaa rakentaa tieteenalakohtaista epistemologista ymmärrystään. Heti historianopintojen alkuvaiheessa on siis tehtävä selväksi ero menneisyyden ja historian (tutkimuksen) välillä.⁵⁰ Tämän eronteon edistämiseksi johdantokurssien tärkeimpänä tehtävänä on herättää opiskelijat hahmottamaan historian tutkimusprosessin luonne ja oivaltamaan historiallisen tiedon muodostuksen peruseräät.⁵¹ Tavoitteena on antaa opiskelijoille käsitys ”siitä mistä meidän tieto ja käsitys historiasta syntyy”,⁵² ja tarjota heille ”ymmärrys historiatieteestä kriittisenä, menneisyyttä koskevien näkemysten tarkastelijana”.⁵³ Haastattelujemme perusteella opettajat hahmottavat historiallisen tiedon luonteeseen liittyvän käsitteellisen muutoksen prosessin vaativuuden opiskelijan näkökulmasta. He näkevät, että oikea ontologinen kehys hahmotuu opiskelijoille vain pitkäjänteisen harjoittelun kautta.⁵⁴

Romuttamis- ja räjäyttämismetaforien ohella haastateltavat näkevät johdantokurssin myös siltanä yhtäältä historian koulu- ja yliopisto-opintojen välillä,⁵⁵ toisaalta suhteessa myöhempiin historian yliopisto-opintoihin.⁵⁶ Haastateltavat pitävät johdantokurssin roolia opintojen alussa tärkeänä,⁵⁷ mutta korostavat, ettei kurssilla voida käytettävissä olevan ajan rajallisuuden ja käsi-

teltävien teemojen haastavuuden takia saavuttaa vielä kovin syvällistä ymmärrystä historia-tieteestä.⁵⁸ Pikemmin kyse on alkeiden opettelusta, lähtölaukauksesta pitkälle matkalle ja prosessille, opiskelijoiden herättämisestä ajattelemaan toisin ja ymmärryksen avaamisesta sekä perustan luomisesta myöhemmälle.⁵⁹ Kaiken kaikkiaan tarkoituksena on ”antaa kartta, jonne voi laittaa substanssia myöhemmin”.⁶⁰

Miten käytännössä historian johdantokursseilla pyritään tukemaan opiskelijoiden (alustavaa) ymmärrystä tutkimusprosessin ja tiedonmuodostuksen luonteesta? Osa haastateltavista huomauttaa, että jo asioiden teemoittelu kurssin sisällä tai luentojen ja oheislukemistojen välille luodut, sanallistetut kytkökset tarjoavat opiskelijoille esimerkkejä siitä, miten historia-alan asiantuntija jäsentää tietämystään.⁶¹ Opiskelijoiden aktiivista omaa tiedonmuodostusta tukevana opetusmenetelminä useat haastateltavat hyödyntävät kurssin aikana ryhmä- ja pienryhmäkeskusteluita.⁶² Teoreettisia luentoteemoja voidaan konkretisoida harjoitustehtävillä,⁶³ ja Åbo Akademin kurssiformaattiin kuuluu tutkimuskirjallisuuden ja alkuperäislähteiden lukeminen ja prosessointi rinnakkain läpi kurssin.

Monen johdantokurssin suoritustapaan kuuluvat kirjalliset tehtävät kuten viikkoraportit, loppuesseet tai oppimispäiväkirjat.⁶⁴ Kirjallisten tehtävien keskeinen rooli ei ole yllätys, kun otetaan huomioon historiantutkimuksen tiivis yhteen kietoutuminen historiankirjoituksen kanssa: useimmiten historioitsija ilmaisee itsensä nimenomaan kirjallisesti.⁶⁵ Niinpä erilaiset

49. James Slotta & Michelene Chi, Helping Students Understand Challenging Topics in Science Through Ontology Training. *Cognition and Instruction* 24:2 (2006), 261–289, 262; Stella Vosniadou, Conceptual Change and Education. *Human Development* 50:1 (2007), 47–54.

50. H1; ks. myös Rantala et al. 2020, 15; VanSledright 2013, 26–27.

51. H1, H2a, H2b H4, H5, H7, H9a.

52. H4.

53. H8.

54. Ks. myös Vosniadou 2007.

55. H1.

56. H2b, H3a, H8.

57. Esim. H2a.

58. Esim. H1, H7, H8.

59. H1, H3a, H4, H7.

60. H9c.

61. H6, H9a.

62. H1, H4, H5, H7, H8, H9a.

63. H2b, H3a, H7.

64. H1, H2b, H3c, H5, H6, H7, H8, H10.

65. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora, Teoriaton historia? Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018.

kirjoitusharjoitukset tarjoavat tilaisuuden harjoitella historia-alan ammattilaiselle tyypillistä ilmaisemisen ja tiedon jäsentämisen tapaa.

Kirjoitustehtävien tavoitteena on myös saada opiskelijat refleктоimaan kurssilta saamiaan keskeisimpiä oppeja ja oivalluksia oppimispäiväkirjassa, portfolioissa tai esseessä.⁶⁶ Refleктоiva kurssitehtävä vaikuttaa olevan hyvin linjassa edellä selostettujen, historiantutkimuksen luonteeseen liittyvien oppimistavoitteiden kanssa. Refleктоintitaitoja pidetään myös yleisesti asiantuntijaosaamisen keskeisenä ulottuvuutena, joten niiden harjoittaminen johdantokurssista lähtien on tietosisältöjen jäsentämisen harjoittelun ohella tärkeä tapa tukea asiantuntijuuden syntyä. Haastattelujen perusteella johdantokurssien refleктоintitehtävissä vaikuttaa korostuvan opitun tietosisällön ja käsitteellisten oivallusten pohdinta pikemmin kuin oman osaamisen ja oppimisen refleктоinti, mutta osa haastateltavista mainitsee myös oppimaan oppimisen tärkeänä osana johdantokurssia.⁶⁷

Omaan osaamiseen ja sen kehityskohteisiin liittyviä refleктоintitaitoja pyritään käytännössä tukemaan antamalla palautetta kirjallisista tehtävistä: ”just se että tekemällä, kirjottamalla jotain ja saa[malla] kommentteja ja keskustelua siitä, niin sillä tavallahan sen sitten oppii”.⁶⁸ Mahdollisuudet yksilökohtaiseen palautteenantoon opiskelijoiden teksteistä vaihtelevat suuresti kurssien välillä. 150–200 opiskelijan kurssilla palautteen antaminen koetaan käytännössä mahdottomaksi, koska opetusresurssit eivät riitä. Mitä pienempi opiskelijamäärä tai mitä useampi opettaja kurssilla on, sitä enemmän palautetta voidaan antaa. Muutamilla kurseista on käytössä vertaispalaute, jonka avulla työestetään eteenpäin loppuesseen luonnosversiota tai pyritään rohkaisemaan opiskelijoiden ajatustenvaihtoa toistensa teksteistä.⁶⁹

Opettajien johdantokursseilla antama palaute on luonteeltaan suullista tai kirjallista. Kirjoitustehtävien luonnoksista käydyissä ryhmäkeskusteluissa pyritään sanallistamaan kaikille opiskelijoille yhteisesti sitä, mitä teksteillä yleensä tavoitellaan ja mitä kohti niissä tulisi rakenteellisesti, sisällöllisesti ja/ tai ilmaisullisesti pyrkiä.⁷⁰ Kirjallisen palautteen avulla taas halutaan kiinnittää huomiota kielelliseen ilmaisuun, argumenttaatioon ja kielenhuoltoon osana historia-alan ammattilaisen taitoja.⁷¹ Palautteen muodossa annetaan myös kehuja taitaville kirjoittajille ja neuvotaan opiskelijoita lisätiedon lähteille itseään kiinnostavista aiheista.⁷² Eräs informantti painottaa kannustavuuden merkitystä: ”aina pitää olla vähintään 50 % tai enemmän tätä motivoivaa ja inspiroivaa, eikä ’tämän teit väärin’ -tyyppistä palautetta”.⁷³ Palautteenantoa käsittelevän tutkimuskirjallisuuden valossa tällainen lähtökohta on olennaisen tärkeä.⁷⁴

Haastateltavat hahmottavat johdantokurssin tärkeäksi tehtäväksi tiedollis-käsitteellisten valmiuksien kehittämisen ohella opiskelijoiden innostamisen opintoihin: ”Pidän tärkeimpänä sitä, että [opiskelijat] huomaavat että ovat tulleet oikeaan paikkaan ja että tämä on kivaa ja kiinnostavaa!”⁷⁵ Johdantokurssilla halutaan toivottaa opiskelijat tervetulleiksi yliopistoon, sytyttää heissä kipinä historianopiskelua kohtaan ja osoittaa opiskelijoille menneisyyden tutkimisen kiehtovuus.⁷⁶ Käytännön keinoina opiskelijoiden motivointiin mainitaan oman innostuneisuuden osoittaminen ja mahdollisimman innostava esiintyminen erityisesti vaikeatajuisista aiheista puhuessa. Toisaalta kurssisisältöjä kehitettäessä on myös kiinnitetty huomiota siihen, että ne tuntuivat mielekkäiltä ja siten motivoivilta ensimmäisen vuoden opiskelijoille.⁷⁷ Niinpä esimerkiksi sisällöllisiä päällekkäisyyksiä myöhempien

66. H1, H2b, H7.

67. H3b, H5, H10.

68. H7.

69. H3b, H3c, H7.

70. H3a, H3c.

71. H2a, H2b, H7.

72. H2a, H7.

73. H7.

74. Ks. esim. Sari Lindblom-Ylänne et al., *Oppimisen arvioinnin teoriaa ja käytäntöä*. Teoksessa Sari Lindblom-Ylänne & Anne Nevgi (toim.) *Yliopisto-opettajan käsikirja*. WSOYpro 2009.

75. H5.

76. H2a, H7, H9a, H9b.

77. H2a, H7.

opintojen kanssa on saatettu karsia mitä tulee esimerkiksi historiankirjoituksen historiaan tai historianfilosofiaan.⁷⁸

Sen lisäksi, että johdantokursseilla halutaan innostaa opiskelijoita jatkamaan historianopintojensa parissa, asiantuntijuuden motivationaalinen ulottuvuus näyttäytyy haastatteluaineistoissa suhteessa historianopintojen relevanssiin (työ)elämässä yleensä. Eräs informanteista toteaa asiantuntijuustutkimuksen kanssa yhdensuuntaisesti, että ”osa asiantuntijuutta on käsitys motivaatiosta, että omalla asiantuntijuudella on väliä, ja että on mahdollisuuksia vaikuttaa”.⁷⁹ Siksi jo johdantokursilla on hänen mukaansa tärkeää tehdä tiettäväksi, että historialla on merkitystä ja että sillä on keskeinen rooli yhteiskunnassa, ja siten auttaa opiskelijoita ”asiantuntijuuden motivaatiopohjan rakentamisessa”.⁸⁰ Toinen haastateltava puhuu samaan sävyyn siitä, miten tärkeää opiskelijoille on osoittaa, ”että meidän asiantuntemus on hyvää ja käyttökelpoista”.⁸¹

Asiantuntijuuden sosiokulttuuristen ulottuvuuksien tukeminen johdantokursseilla

Motivaatio ja innostus nähdään haastatteluissa paitsi yksittäisten opiskelijoiden ominaisuutena, myös koko opiskelijaryhmän yhdessä jakamana ja aikaansaamana asiana: ”täällä on samanhenkisiä ihmisiä ja nyt tehdään tätä yhdessä” ja ”kyllä me osataan, ja me ollaan ryhmä”.⁸² Tässä osiossa analysoimme asiantuntijuuden yhteisöllisten ja sosiokulttuuristen ulottuvuuksien esiintymistä haastatteluaineistoissamme.

Tiedollisten oppimistavoitteiden lisäksi haastateltavat korostavat hyvin säännönmukaisesti

näkemyksiä, että johdantokurssin ydintavoitteisiin kuuluu opiskelijoiden integroiminen osaksi tutkimusyhteisöä, tässä vaiheessa erityisesti omaa oppiainetta.⁸³ Pidetään tärkeänä, ”että opiskelijat kokevat [että] heidät on toivotettu tervetulleiksi yhteisöön ja he kuuluvat sen jäseniksi”.⁸⁴ Pyrkimys on linjassa asiantuntijuustutkimuksen huomion kanssa, että asiantuntijaksi kehittymiseen kuuluu sosiaalistuminen tietyn yhteisön jäsenyyteen, kulttuuriin, ajatustapoihin, toimintamalleihin ja kirjoittamattomiin sääntöihin.⁸⁵ Erään informantin sanoin kyse on ”sosiaalisista asiantuntijataidoista” eli asettumisesta osaksi yhteisöä ja sen normeja: ”kyky toimia asiantuntijayhteisössä on ihan yhtä tärkeä taito kuin joku spesifimpi metodinen taito”.⁸⁶

Haastateltavat korostavat, että heti johdantokurssista lähtien opiskelijat ovat tiedeyhteisön jäseniä ja nuorempia kollegoja.⁸⁷ Yliopisto-opettajan ja -opiskelijoiden välisen suhteen kollegiaalisuus nähdään keskeisenä erona verrattuna koulumaailmaan,⁸⁸ ja eräs haastateltava katsoo, että ”pitäisi jopa lopettaa itsestämme puhuminen opettajina, koska mehän ... ollaan heidän kanssaan yhdessä keskustelemassa näistä asioista ja ihmettelemässä, että mistä tässä nyt oikein on kyse”.⁸⁹

Oman oppiaineen henkilökuntaan tutustumista pidetään tärkeänä opiskelumotivaation ja henkisen hyvinvoinnin ylläpitämisen kannalta.⁹⁰ Se, että opettajat ja opiskelijat tuntevat toisensa, ”kantaa ja auttaa”.⁹¹ Yhtä lailla oleellisena nähdään opiskelijoiden keskinäinen ryhmäytyminen.⁹² Sitä pyritään edistämään käytännössä esimerkiksi pienryhmien säännöllisillä, vapaamuotoisilla reflektointitapaamisilla, kurssisuoritukseen

78. H1, H2a, H3a.

79. H9a.

80. H9a; ks. myös H2a.

81. H9c.

82. H5, H7.

83. H2b, H5, H6, H7, H9a.

84. H2a.

85. Esim. Chris Baber, Is Expertise All in the Mind? How Embodied, Embedded, Enacted, Extended, Situated, and Distributed Theories of Cognition Account for Expert Performance. Teoksessa Paul Ward et al. (toim.) *The Oxford Handbook of Expertise*. Oxford University Press 2019.

86. H9a.

87. H2a, H2b.

88. H3b.

89. H6.

90. H2a.

91. H7.

92. H1, H2a, H7, H8.

kuuluvilla ryhmätöillä tai oppimiskahvila-harjoitteilla.⁹³ Akateemisen asiantuntijuuden yhteisöllistä luonnetta pyritään välittämään myös oman esimerkin avulla erityisesti kursseilla, joilla on useampi opettaja. Opettajien välisellä ajatusten-vaihdolla voidaan mallintaa tieteellisen keskustelun dialogista luonnetta, ja parhaimmillaan tällaisen keskusteleavuuden koetaan tarttuvan opettajista myös opiskelijoihin.⁹⁴

Osalla johdantokursseista pyritään madaltamaan opiskelijoiden kynnystä lähestyä paikkoja ja/tai tehtäviä, joihin historia-alan asiantuntijan työ konkreettisesti kiinnittyy. Niinpä joillakin kursseilla vierailaan Kansallisarkistossa ja Kansalliskirjastossa, joissa opiskelijat suorittavat käytännön lähdeystävyyden- ja tiedonhaku-tehtäviä. Vierailujen tavoitteena on vähentää jännitystä, jota arkistossa käyntiin opinnäytevaiheessa herkästi liittyy, ja harjaannuttaa opiskelijoita tutkimuksen tekoon liittyvissä käytännön tehtävissä kuten arkistoaineistojen tilaamisessa ja käsittelyssä tai teoksen tieteellisyden ulkoisten tunnusmerkkien (lähdeviitteet, kirjallisuusluettelo jne.) arvioinnissa.⁹⁵ Arkistoelekskursio kuuluu kuitenkin vain pieneen osaan johdantokursseja. Perusteluna on esimerkiksi liian suuri ryhmäkoko, etäisyys Kansallisarkiston toimipisteistä tai se, ettei ensimmäisen vuoden opiskelijoita haluta kuormittaa vierailulla, jonka anti kuitenkin ehtii unohtua ennen kandidaatinseminariin osallistumista.⁹⁶

Lähdeystävyyteen halutaan joka tapauksessa antaa tuntumaa ja useilla johdantokursseilla teetetään erilaisia alkuperäislähteiden tunnistus- ja tulkintaharjoituksia.⁹⁷ Eräiden informanttien mukaan johdantokursseilla on opiskelijoiden pyynnöstä alettu opettaa historian tutkimuksen lähdeviittauskäytäntöjä, minkä

on koettu hälventäneen opiskelijoiden pelkoja oman lähdeystävyydenosaamisensa puutteista kandidaattivaiheessa.⁹⁸

Riippumatta siitä, harjoitellaanko lähdeviitteitä ja aineistoystävyyttä ekskursioiden avulla vai luentosalissa, mahdollisimman autenttisille käytännön harjoituksille heti opintojen alusta asti on painavat pedagogiset perusteet.⁹⁹ Vaikka metodologisten taitojen karttumisen edellyttää tekemällä oppimista eli tutkimuksen tekoa, tälle oppimisprosessille voi harjoitusten avulla luoda suotuisaa pohjaa. Erään haastateltavan sanoin: "[historiantutkimusta] oppii vain tekemällä ja näin se toki on, mutta se ei tarkoita etteikö sitä voi ja pidä myös opettaa. ... jos sanoisi että tee tutkielma, siinä opit, se on sama kuin heittäisi veteen uimataidottoman. Voi olla että se hukkuu eikä opi uimaan. Se ei ole välttämättä hirveän tehokas tapa."¹⁰⁰

Ajatus kytkeytyy asiantuntijuustutkimuksen ydinargumenttiin siitä, että asiantuntijaosaaminen saavutetaan harjoittelulla, ei myötäsyntyisesti. Ajatus historiantutkijan ydintaidoista – tiedon hankinnasta, jäsentämisestä ja tulkinnasta hyvään kielelliseen itseilmaisuun – nimenomaan harjoiteltavissa olevina mutta myös harjoittelua vaativina taitoina korostuu haastatteluissa. Sen sanallistamista opiskelijoille sekä johdantokursseilla että jatkuvasti opintojen aikana pidetään tärkeänä.¹⁰¹

Käytännön harjoitteiden avulla saavutettavan näppituntuman ohella osasta haastatteluita nousee esiin myös asiantuntijuuden toisella tapaa toiminnallinen ja kokemuksellinen ulottuvuus.¹⁰² Joillakin kursseista pyritään siihen, että opiskelijat oivaltaisivat menneisyyden läsnäolon ympärillään, esimerkiksi kaupunkitilassa.¹⁰³ Näitä oivalluksia voidaan tuottaa lähtemällä opiskeli-

93. H1, H5, H7, H8. Oppimiskahvila eli *learning cafe* on opetusmenetelmä, jossa opiskelijat kiertävät pienryhmissä pöytiä, joista kussakin käsitellään opetuskerran kantavaa teemaa eri näkökulmista tai alateemoittain.

94. H3a, H3c, H9a.

95. H2a, H2b, H7.

96. H4, H5, H6.

97. H1, H3a, H5, H7, H10.

98. H3b, H3c.

99. Päivi Tynjälä, Jussi Välimaa & Anneli Sarja, Pedagogical Perspectives on the Relationships Between Higher Education and Working life. *Higher Education* 46 (2003), 147–166.

100. H1; ks. myös Wood 2012.

101. H2a, H2b, H6, H7.

102. Ks. esim. Gloria Dall’Alba, Reframing Expertise and its Development. A Lifeworld Perspective. Teoksessa K. Anders Ericsson et al. (toim.) *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*. Cambridge University Press 2018.

103. H7, H8.

joiden kanssa kävelyretkille, joilla havainnoidaan historian käytön ja historiakulttuurin ilmentymiä vaikkapa arkkitehtuurissa ja veistoksissa.¹⁰⁴ Myös arkisto- ja kirjastovierailuihin liittyy vahva elämyksellinen elementti: haastateltavien mielestä on tärkeää tarjota arkisto- ja kirjastovierailujen avulla opiskelijoille kokemus siitä, että he ovat tervetulleita paitsi tiedeyhteisöön, myös historian tutkimuksen tekemisen paikkoihin, ja että heillä on lupa katsoa ja koskea vanhoja asiakirjoja: ”se avaa selvästi ... sitä arkiston maailmaa joka on meille tutkijoille tuttu, ... mutta opiskelijoille, jotka eivät ole ikinä käyneet siellä, se on tosi uusi!”¹⁰⁵

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa olemme haastatteluiden avulla selvittäneet yliopisto-opettajien käsityksiä siitä, mistä historia-alan asiantuntijuus koostuu ja miten asiantuntijuuden kehittymistä voidaan historianopintojen alkuvaiheessa edistää. Historian johdanto- tai orientaatiokurssien opettajat korostavat epistemologista ymmärrystä alan asiantuntijuuden ytimenä. Haastatteluiden valossa historia-alan ammattilaisuus edellyttää ymmärrystä historian ja menneisyyden erillisyydestä, historiallisen tiedon tulkinnallisuudesta sekä historian tutkimuksen relevanssin nykyhetkestä kumpuavasta luonteesta. Tällainen epistemologisen ymmärryksen painottaminen on yhtäpitävää sekä tieteellistä asiantuntijuutta yleensä tarkastelevan tutkimuksen että historiallista ajattelua erityisesti analyysoivan kirjallisuuden kanssa.

Haastateltavat näkevät historia-alan tiedot ja taidot erottamattomasti yhteen kietoutuvina asiantuntijuuden osina. Epistemologisen ymmärryksen lisäksi asiantuntijalta vaadittuun tietopohjaan kuuluu laaja ja syvälinen substanssiosaaminen. Historian taito-osaamiseksi nimetään metodologiset, erityisesti lähdekrityttiset taidot, laajojen aineistojen hallinta ja argumentin rakentamisen ja kirjallisen sekä suullisen esittämisen kyvyt. Myös tutkimuseettinen osaaminen nousee haastatteluista esiin, joskaan sitä ei johdonmukaisesti käsitellä kaikilla johdantokursseilla. Etiikan entistä tiiviimpi nivominen osaksi joh-

dantokursseja olisikin nähdäksemme perusteltua.

Haastatteluaineistoista on tunnistettavissa kaikki artikkelin alussa esittelemämme asiantuntijuuden ulottuvuudet: tiedon jäsentämisen ja itsereflektoinnin taidot, motivoituneisuus, yhteisöön sosiaalistuminen ja asiantuntijuuden toiminnallisuus ja kokemuksellisuus. Kaikkia näitä ulottuvuuksia pyritään eri tavoin huomioimaan johdantokursseilla, joskaan ulottuvuudet eivät painotu samassa suhteessa eri kursseilla. Selkeimmin haastatteluaineistoista erottuvat pyrkimykset tukea tiedon jäsentämistaitojen ja yhteisöllisyyden kokemuksen kehitystä. Myös opiskelijoiden motivointiin ja itsereflektointitaitojen oppimiseen kiinnitetään huomiota.

Tässä artikkelissa hyödynnetty aineisto päästää ääneen historiaa yliopistossa opettavat, mutta opiskelijoiden käsityksiä historia-alan asiantuntijuuden luonteesta tai heidän tarpeitaan ja toiveitaan asiantuntijuuden rakentumisprosessissa aineistomme ei tavoita. Mielenkiintoinen tulevan tutkimuksen tehtävä olisikin esimerkiksi selvittää, miten historianopiskelijat tai historia-aineista valmistuneet määrittelevät alansa asiantuntijuuden, millä tavoin he kokevat asiantuntijuuden karttuneen opintojen aikana, ja millaista tukea he ovat saaneet tai olisivat tarvinneet asiantuntijuutensa rakentamisessa opintojen aikana.

Haastatteluaineistomme osoittaa, että suomalainen historia-alan yliopisto-opettajakunta analysoi ja reflektoi hienosyisesti asiantuntijuutta ja sen rakentamista yliopisto-opinnoissa. Yliopisto-opettajat huomioivat opetuksessaan monipuolisesti asiantuntijuuden ulottuvuuksien kosaalan ja pyrkivät herättämään aloittelevissa opiskelijoissa yhtä lailla epistemologista ymmärrystä kuin innostusta, yhteisöllisyyden tunteita ja elämyksellisiä kokemuksia historian tekemisestä ja tekemisen paikoista. Voimme kuitenkin yhtyä Virran ja kollegoiden toiveeseen, että yliopistoissa entistä enemmän avattaisiin opiskelijoille, mitä historianopinnoilla tavoiteltava asiantuntijuus on ja miten sitä voi käytännössä rakentaa.¹⁰⁶

Tutkimustulostemme valossa tällaiselle historia-alan asiantuntijuuden sanallistamiselle olisi

104. H7.

105. H2a; myös H7.

106. Virta et al. 2016.

hyvät edellytykset. Asiantuntemuksen ydinsisällöistä vallitsee jo riittävä yhteisymmärrys – siinä määrin yhtäpitäviä haastateltavien näkemykset ovat sekä keskenään että suhteessa aiempaan tutkimukseen. Samalla olisi syytä säilyttää herkyys asiantuntijuuden muutokselle ajassa ja huomioida asiantuntijuuden määrittelyyn liittyvä vallankäytön ulottuvuus. Historia-alan asiantuntijuuden määrittely ei tarvitse suuntautua ainoastaan ylhäältä alas eli opettajilta opiskelijoille, vaan myös historianopiskelijat voitaisiin osallistaa entistä selkeämmin asiantuntijuuden määrittelyn prosessiin. Suomalaisten yliopistojen historia-aineissa tuntuu ainakin opettajien näkökulmasta tarkasteltuna vallitsevan varsin kollegiaalinen ja tasa-arvoinen opettaja–oppilas-suhde, jossa molempien osapuolten nähdään kehittyvän asiantuntijoina yhtäaikaaisesti. Tämän suhteen luontevana jatkona voisi nähdä dialogin tulevaisuuden historia-alan ammattilaisuudesta.

Yleinen asiantuntijuustutkimus noteeraa akateemisen asiantuntijuuden eri ulottuvuuksien olemassaolon, mutta monesti tutkijat keskittyvät teksteissään johonkin tai joihinkin ulottuvuuksista sen sijaan, että tarkastelisivat niitä kaikkia yhdessä siihen tapaan kuin me tässä tutkimuksessa olemme tehneet. Ulottuvuuksien tarkasteleminen rinnakkain herättää pohtimaan asiantuntijuuden eri ulottuvuuksien keskinäisiä suhteita ja mahdollista hierarkiaa. Onko jokin ulottuvuuksista esimerkiksi toisia olennaisempi ja välttämättömämpi asiantuntijuuden rakentumiselle? Tai rakentuvatko asiantuntijuuden ulottuvuudet jossakin tietyssä järjestyksessä?

Yliopisto-opintojen ja akateemisen asiantuntijuuden kontekstissa on luontevaa ajatella, että yleinen ja alakohtainen epistemologinen ymmärrys muodostavat asiantuntemuksen ytimen, jonka päälle muu asiantuntijaosaaminen rakentuu. On vaikea nähdä, että muilla asiantuntijuuden ulottuvuuksilla voisi kompensoida hataraa tietoteoreettista ymmärrystä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että asiantuntijuuden tietoteoreettinen

ulottuvuus näyttelisi kaikkein keskeisintä roolia historianopintojen alkuvaiheessa. Sen sijaan haastatteluaineistomme viittaavat siihen, että historiallisen tiedonmuodostuksen hahmottamisen ja hallinnan katsotaan kehittyvän opiskelijalle asteittain opintojen edetessä ja erityisesti omia oppinäytteitä tehdessä.

Johdantokursseilla korostuvat epistemologista ymmärrystä enemmän asiantuntijuuden muut ulottuvuudet, erityisesti yhteisölliset ja motivationaaliset puolet. Näiden avulla rakennetaan pohjaa sille pitkälle oivallusten ja osaamisen karttumisen polulle, jota epistemologisen ymmärryksen sisäistäminen vaatii. Esitämmekin, että perustavanlaatuisuudestaan huolimatta asiantuntijuuden epistemologinen ulottuvuus ei välttämättä kehity ensin eikä sitä ole ehkä edes syytä tavoitella, vaan järjestys saattaa olla toinen. Opintojen alkuvaiheessa voi olla hyödyllistä panostaa erityisesti itsereflektointitaitojen, motivaation, yhteisöllisyyden ja käytännön kokemusten luomiseen, koska nämä asiantuntijuuden ulottuvuudet voivat tukea opiskelijoiden sitoutumista ja jaksamista matkallaan tiedollisesti, taidollisesti ja tietoteoreettisesti päteviksi oman alansa asiantuntijoiksi. Epistemologia muodostaa historia-alan asiantuntijuuden peruskiven, mutta koska se on vaikeasti avatuva ja erilainen historiatietoisuus kuin se, johon monet opiskelijat ovat lukion pohjalta valmistautuneet, epistemologista ymmärrystä kannattelevat tukirakenteet on pystytettävä ensin.

FT **Maiju Wuokko** työskenteli artikkelia kirjoittaessa Turun yliopistossa poliittisen historian yliopistopettajana. **Sähköposti:** maiju.wuokko@helsinki.fi

Dosentti, FT **Marika Räsänen** on Akatemiattutkija Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella.

Sähköposti: marika.rasanen@utu.fi

Uusinta teknistä tietoa oppimassa: Eurooppalaiset teknilliset korkeakoulut virolaisten insinöörien ja arkkitehtien koulutuspaikkoina

Raimo Pullat & Tõnis Liibek:

Auf der Suche nach der eigenen Alma Mater Ingenieure und Architekten aus Estland, die vor dem Zweiten Weltkrieg an Technischen Universitäten Europas studiert haben. KIT Scientific Publishing 2022. 506 s. ISBN 978-3-7315-1215-8 Verkossa saatavilla: <https://doi.org/10.5445/KSP/1000148222>

Vieraillessani ensimmäistä kertaa Tarton yliopiston museossa pysähdytti minut museossa kartta, johon oli nuppineulalla merkitty ne eurooppalaiset yliopistot, joissa merkittävät virolaiset lääketieteen ja luonnontieteiden asiantuntijat olivat vaikuttaneet ja mistä yliopistoista tultiin professoreiksi Tarton yliopistoon. Tarton yliopisto voi myös olla ylpeä Nobel-palkinnon saajastaan Wilhem Ostwaldista, joka kuuluu Aulikki Litzenin väitöskirja-aineistoon.¹

Raimo Pullat ja Tõnis Liibek ovat analysoineet insinöörien ja arkkitehtien opiskelua eurooppalaisissa yliopistoissa aikana, jolloin Virossa ei ollut teknillistä korkeakoulua. Tallinnan Technikum aloitti vuonna 1924 (vuodesta 1938 Tallinnan teknillinen yliopisto). Vuosina 1924–1936 yhteensä 300 insinööriä ja arkkitehtia valmistui Tallinnan teknillisestä korkeakoulusta. Suurin osa insinööreiksi ja arkkitehteiksi aikovista opiskeli ennen Viron itsenäistymistä Pietarissa ja Riikassa. Raimo Pullat, toinen teoksen kirjoittajista on perehtynyt aiemmissa tutkimuksissaan Pietarin teknillisiin korkeakouluihin, Riikan teknilliseen korkeakouluun ja Danzigin teknilliseen korkeakouluun.

Tutkimus pohjautuu eri yliopistojen arkistolähteisiin, muistelmiin, kirje- ja valokuva-aineistoon. Teos on käsikirjan luonteinen. Tähän viittaavat opettajien ja opiskelijoiden henkilötietojen tarkkuus ja teknisten korkeakoulujen kehityskaaret vuosilukuineen. Entä mikä erottaa tutkimuksen biografioista tai matrikkeleista? Tutkimuksen alku- ja loppuluvut sitovat teoksen Viron sekä maailmanhistoriaan: tekniikan koulutuksen merkitykseen voimakkaan teollistumisen ja kaupungis-

tumisen kaudella. Lähin vertailukohta löytyy Suomesta. Kirjoittajat korostavat Pietarissa ja ulkomaisissa korkeakouluissa oppinsa saaneen virolaisen eliitin merkitystä Viron itsenäistymisessä ja kansallistunnon kohottajina. Tämä tulos on tarkkojen yhteenvetotilastojen esittämisen ohella varsin merkittävää. Vastaava ilmiö näyttäytyi myös Suomessa autonomian ajan loppupuolella ennen maamme itsenäistymistä.² Kansainvälisillä areenoilla, yliopistoissa, kongresseissa ja näyttelyissä opittua uutta tietoa sovellettiin suomalaisiin olosuhteisiin. Lääkärit, insinöörit ja muu lukeneisto palasi Suomeen mukanaan uusin tietotaito, tavoitteena säilyttää Suomi muiden sivistysmaiden rinnalla.³

Teoksen alkuosassa tuodaan esiin teollistumisen aiheuttama tekniikan asiantuntijoiden yhä laajeneva kysyntä kaivosteollisuuteen, metallurgiaan ja kemianteollisuuteen, liikenteen, erityisesti rautateiden palvelukseen, kommunikaatioverkoston puhelimien ja lennätinverkoston kehittämiseen sekä energiakysymysten ratkaisemiseen. Samoin käsitellään korkeakoulutuksen mahdollisuuksia Virossa ennen itsenäistymistä, ammatillisen koulutuksen alkua sekä haasteita alempitaisoisten eri ammattialoja palvelevien oppilaitosten perustamiselle. Esimerkkinä on mainittu saksankielinen Petri-reaalikoulu, jota voidaan luonnehtia valmistavaksi kouluksi tekniikan alan korkeampiin oppilaitoksiin pyrkiville. Työn lopussa, yhteenvetoluvussa (s.453–464) tuodaan esiin pitkiä linjoja, teknillisen opetuksen eri linjojen suosiosta. Aikajänne ulottuu 1800-luvun puolivälistä toiseen maailmansotaan.

Tarton yliopiston merkitys teknillisen koulutuksen edistämisessä on ollut merkittävä. Yliopisto tarjosi ammatti- ja käsityöläiskoulusta valmistuneille syventäviä kemian, fysiikan ja mekaniikan luentoja vuodesta 1839 alkaen.

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa virolaiset ja Baltian saksalaiset insinööreiksi tai arkkitehteiksi aikovat opiskelivat Pietarissa, kuuluisien insinööriopettajien alaisuudessa. Näistä kirjoittajat mainitsevat esimerkiksi sillanrakennukseen erikoistuneen Ottomar Maddisonin, kaivosinsinööri Aleksander Kinkin, rakennusinsinöörit Ferdinand Petersonin, Voldemar Lenderin ja hydrologi August Velnerin. Vuodesta 1896 Riikaan perustetun teknisen korkeakoulun (Rigaer Polytechnicum) vetovoima oli suuri. 1900-luvun alussa Riikassa opiskeli arviolta 30 virolaista tai Baltian saksalaista opiskelijaa ja vuoteen 1915 mennessä lähes sata syntyperältään virolaista.

Toinen tämän teoksen kirjoittajista Raimo Pullat on kirjoittanut Pietarin teknillisistä korkeakouluista, Danzigin ja Gdanskinkin teknillisistä korkeakouluista.⁴ Monet Pietarissa opiskelleista vaikuttivat myöhemmin Tallinnan teknillisessä korkeakoulussa opettajina ja dosentteina.

Pietarissa oli useita teknillisiä kouluja. Keisarillisessa tiedeakatemiassa oli jo 1700-luvulla fysiikan, kemian ja mekaniikan osastot. Koulu siviili-insinööreille vuonna 1832, toiveena kouluttaa kadun ja siltojen rakentamisesta vastaavia. Vuonna 1842 yhdistettiin arkkitehteille ja rakennusinsinööreille tarkoitettut koulut.

Virolaisten tekniikan ylioppilaiden tilanne oli erilainen kuin Suomessa, jossa opiskelu aloitettiin Helsingin polyteknillisessä opistossa, josta tuli Teknillinen korkeakoulu vuonna 1908. Erikoistumis- ja jatko-opintoja suoritettiin Manner-Euroopan, erityisesti Saksan korkeakouluissa. Edellytyksenä jatko-opintoihin oli kielitaito. Suomalaiset insinöörit opiskelivat toisen kotimaisen kielen, ruotsin, lisäksi saksaa, englantia ja ranskaa. Myös Pietarin saksankielisissä teknillisissä korkeakouluissa opiskeltiin saksaa, englantia ja ranskaa. Suomessa on eri ammattiryhmistä tehtyjä matrikkeleja, joista saa helposti selville niin opinnot ja kuin uran.

Viron itsenäistymisen jälkeen oli vielä mahdollisuus opiskella Riikassa, mutta yhä useampi suuntasi suosittuihin saksankielisiin teknisiin korkeakouluihin: Danzigiin ja Brünniin (Tšekkoslovakiassa), Varsovaan, Berliiniin, Karlsruheen ja Prahaan. Saksan teknisiä korkeakouluja: Berliini, Karlsruhe, Darmstadt, Dresden ja muutamia pienempiä käsitellään niiden houkuttavuuden mukaan. Kustakin korkeakoulusta kerrotaan viroilaisten opiskelijoiden määriä, esitellään opettajat ja kerrotaan yhdistyksistä.

Esimerkiksi Pietarin teknillisessä korkeakoulussa virolaiset opiskelijat, opettajat ja tiedemiehet perustivat kulttuuriyhdistyksiä ja ”osakuntia”. Ilman konflikteja ei selvitty. Danzigin yliopistossa oli yhteenottoja puolalaisten ja saksalaisten kesken. Teoksen kirjoittajat painottavat otsikon mukaisesti yliopistojen opetusta, ylioppilaiden opinnäytteitä ja ylioppilaselämää virolaisten ylioppilaiden näkökulmasta.

Vuonna 1923 saksalaisissa teknillisissä korkeakouluissa ja Danzigin vapaakaupungissa opiskeli 120 virolaista tekniikan ylioppilasta, joissa yli puolet opiskeli koneenrakennusta tai tähtäsi rakennusinsinööriksi. Suosituimpia olivat Danzigin jälkeen Berliinin ja Darmstadtin korkeakoulut, joissa oli lukuvuonna 1938/39 virolaisista tekniikan ja arkkitehtuurin opiskelijoista yhteensä 252 opiskelijaa. Näistä 44,4 % Baltian saksalaisia ja osa juutalaisia. Baltian saksalaiset valitsivat opiskelupaikakseen Berliinin ja Karlsruheen teknillisen korkeakoulun, mutta virolaiset suosivat Danzigia ja Brünnin teknisiä korkeakouluja. Baltian saksalaisten kotikaupunki oli useimmiten Tallinna tai Tartto, kun taas virolaiset ylioppilaat tulivat paljon laajemmalta alueelta.

Kun tarkastellaan eri opintolinjojen houkuttavuutta, huomataan, että suosituin oli rakennusmestarielinja, toiseksi koneenrakennus, kolmanneksi arkkitehtuuri, sähkötekniikka ja kemian teollisuus.

Tekijöiden kunnianhimoisena tavoitteena on seurata eurooppalaisista teknisistä korkeakouluista valmistuneiden uria. Tämä on osoittautunut vaikeaksi ja olisi toisen tutkimuksen aihe. Varsinkin toisen maailmansodan aikana moni lähti maasta ja jäljet katosivat. Myöskään opiskelijoiden sosiaalista taustaa ei ollut helppo selvittää.

Mitä tulee tilastolliseen analyysiin, olen kirjoittajien kanssa samaa mieltä siitä, että aineistosta ei ole mahdollista tehdä pidemmälle meneviä analyysejä, koska opiskelijoiden määrät eri teknillisissä kouluissa ovat varsin pieniä. Pienehkönä huomautuksena: henkilörekisterissä on puutteita.

Pietarin teknillisten korkeakoulujen, Riikan polytechnicumien sekä saksalaisten ja tšekkiläisten yliopistojen antamat ammatilliset valmiudet virolaisille ylioppilaille olivat merkittäviä. Monelle lukijalle lienee uutta, että valmistuttuaan insinöörit ja arkkitehdit antoivat myös henkisen panoksensa itsenäistyvälle ja itsenäistyneelle Virolle tuodessaan mukanaan uusimman kansainvälisen tietotaidon.

Marjatta Hietala
Professori emerita,
Tampereen yliopisto

1. Aulikki Litzen, *Genius Logistics. Occupational Geographical Mobility of Nobel Prize Winners in Science 1860–2005*. Suomen Historiallinen Seura 2008, 157.
2. Marjatta Hietala, *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmen* (Decades of innovations and international contacts). *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1975–1917, I*, Historiallinen Arkisto 99:1. Suomen Historiallinen Seura 1992, 284.
3. Marjatta Hietala, *Finnisch-deutsche Wissenschaftskontakte. Zusammenarbeit in Ausbildung, Forschung und Praxis im 19. und 20. Jahrhundert*. Wissenschaftsverlag 2017, 309.
4. Raimo Pullat, *Värvav tulevikku. Danzigi Tehnikaülikool Eesti tehnikaharilaskonna kujunemisloos 1906–1939*. TTÜ Kirjastus 2015; Raimo Pullat, *Wrota do przyszłości. Rola Politechniki w Gdańsku w kształtowaniu estońskiej inteligencji technicznej w latach 1904–1939*. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej 2015.

Kriittinen esitys Kiinan lähihistoriasta ja talousmallista

Frank Dikötter:

China After Mao. The Rise of a Superpower.

Bloomsbury Publishing 2022. 390 s.

ISBN 978-163-973-051-3.

Alankomaalaisen Hongkongissa opettavan Kiinan historian professorin Frank Dikötterin kirja on neljäs ja viimeinen osa hänen Kiinan lähihistoriaa käsittelevästä kirjasarjastaan. Teos käsittelee aikakautta Maon kuolemasta vuonna 1976 aina 2010-luvun alkuun, jota kutsutaan myös Kiinan uudistuskaudeksi. Joidenkin mielestä uudistuskausi jatkuu yhä, toiset näkevät sen päättyneen juuri 2010-luvun alussa Kiinan nykyisen johtajan Xi Jinpingin noustua valtaan. Kattavia Kiinan uudistuskauden historioita ei ole monta tarjoilla, joten Dikötterin kirja on tärkeä lisä aikakautta koskevaan tutkimuskirjallisuuteen.

Dikötterin kirja jatkaa hänen kirjasarjaansa myös tyylin ja fokuksen osalta, joka on pääosin poliittisessa taloudessa ja Kiinan talouden kehityksen selittämisessä. Tästä painotuksesta johtuen kirja ei ole erityisen hyvä Kiinan uudistusajan poliittinen historia. Vaikka kauden keskeiset poliittiset tapahtumat toimivat kirjan kronologisena runkona, niiden kuvauksen tai selittämisen osalta kirja tuo vain vähän tai ei lainkaan uutta tietoa tai tulkintaa. Vuoden 1989 Pekingin kevättä lukuun ottamatta Dikötter ei edes pyri selittämään tapahtumia niiden eliittipoliittisessa kontekstissa, vaan keskittyä enemmän uudistusten taloudellisiin syihin ja seurauksiin. Tässä suhteessa esimerkiksi nyt jo vanha Richard Baumin *Burying Mao* (1996) on paljon tietorikkaampi työ, vaikkei tietenkään kata yhtä pitkää ajanjaksoa kuin Dikötterin teos. Tyyllisesti Dikötterin kirja, kuten sarjan aiemmatkin osat, on erittäin kriittinen Kiinan kommunistista puoluetta ja sen harjoittamaa politiikkaa kohtaan. Aihetta kritiikkiin tietysti löytyy Kiinan lähihistoriasta yllin kyllin.

Kirjan vahvin anti on sen esittämä tulkinta Kiinan talousuudistusten synnystä ja luonteesta. Dikötterin keskeinen argumentti on, että Kiinan talousuudistuksissa ei ollut kyse maan siirtymisestä markkinatalouteen (niin sanotusta transitiosta), eikä varsinkaan politiikan liberalisoinnista. Uudistuksissa on ollut kyse siirtymisestä pois maolaisesta talousmallista (”de-maosaatio”) ja keinojen etsimisestä tavoille, joilla puolue pysyy vallassa ja pystyy ohjaamaan myös taloutta, mutta samalla mahdollistaa talouskasvun. Keinoksi valikoituivat 1980-luvun alusta lähtien klassisen stalinistisen komentotalouden purkaminen asteittain ja sen korvaaminen laajalla valtion omistuksella taloudessa yhdistettynä markkinoihin sekä talouden avaamiseen ulkomaankaupalle ja investoinneille.

Dikötter kritisoikin kirjassaan 1990-luvulta lähtien muodikkaan transitioteorian kannattajia siitä naiivista perusoletuksesta, että Kiinan talous olisi siirtymässä markkinataloudeksi. Kuten hän osoittaa, markkinatalous ei koskaan ole ollut kommunistisen puolueen uudistuskauden tavoite, oli puolueen pääsihteerinä ollut kuka tahansa. Samanlaisen kritiikin Dikötter kohdistaa kirjassaan niihin tutkijoihin, jotka ovat tulkinneet Kiinan uudistusajan poliittista kehitystä demokratisaation näkökulmasta. Se ei ole ollut koskaan puolueen tavoite, pelkästään joidenkin yksittäisten puolueen jäsenten ja toisinajattelijoiden unelma, jonka puolue on tukahduttanut kerran toisensa jälkeen.

Dikötterin oma teesi on, että talousuudistukset ovat olleet sarja nytkähdellen edenneitä päätöksiä, joihin valtiojohtoisen talouden rakenteelliset ongelmat ovat puoluejohdon ajaneet. Kuten Dikötter osoittaa kirjassaan, Kiinan talouden perusongelmana ovat olleet tappiota tekevät valtionyritykset. Kiinan tapauksessa valtionyritys on tarkoittanut kaikkea paikallistason kuntien omistamista pienistä ja keskisuurista yrityksistä keskushallinnon johtamiin yritysjätiläisiin. Näistä kaikista harva on ollut aidosti voitollinen.

Kun jonkun taloussektorin tilanne on kriisiytynyt liian pahasti, kuten maatalouden kollektiivien 1970-luvun lopussa, puolue on ollut pakotettu tekemään uudistuksia. Joissain tapauksissa uudistukset ovat olleet tosiasioiden hyväksymistä: 1980-luvun alun maatalouden kollektiivien purkaminen tapahtui paikallistasolla pitkälti keskushallinnon määräyksiä rikkoen tai niitä vain hyvin väljästi tulkiten. Purkamisen virallistaneet päätökset tulivat vasta jälkikäteen. Samoin kävi, kun yksityisyrietykset laillistettiin 1980-luvun lopulla.

Toinen uudistuksiin ajanut dynamiikka on Dikötterin mukaan ollut valtion rahojen loppumisen tuoma pakko. Esimerkiksi 1990-luvun lopun suuren valtionsektorin reformin, jota jotkut tarkkailijat kutsuivat yksityistämiseksi, aikaansai se, että Maailman kauppajärjestön jäsenyyteen valmistautuneen maan valtionyritykset tekivät tappiota ja vaativat valtavia subventioita valtion budjetista. Päästäkseen tappioista eroon valtio järjesteli uudelleen yrityksensä omistusrakenteen myymällä, yhdistämällä ja lakkauttamalla niitä sekä muuntamalla ne osakeyhtiöiksi ja siten tuomalla niihin uutta pääomaa. Samalla yritysten laajat sosiaaliset vastuut purettiin. Valtio pysyi silti yritysten pääomistajana, eikä sen kontrolli suuresta osasta taloutta siten koskaan hävinnyt minnekään. Varsinainen yksityinen sektori on Kiinassa ollut dynaaminen, mutta pysynyt pienenä, koska valtionsektoria on systemaattisesti suosittu. Dikötterin argumentit uudistusten reaktiivisuudesta ovat uskottavia ja niille on tukea myös muussa tutkimuskirjallisuudessa, mutta samalla on myös perusteita väittää, että 1990-luvulta lähtien talousuudistukset olivat ainakin suunnitelmallisempia kuin aikaisemmin.

Dikötter osoittaa myös Kiinan valtio-omisteisen pankkisektorin keskeisyyden uudistusajan talousmallille. Vaikka pankkeja on useita, ne ovat kaikki valtion johtamia. Pankit ovat kanavoineet kiinalaisten säästöt, ulkomaankaupan ylijäämät ja keskuspankin niille antamat lainat nimenomaan valtionyrityksille, jotka ovat saaneet lainansa muita matalimmilla koroilla. Jos yritykset eivät ole pystyneet maksamaan lainojaan takaisin, ne on annettu anteeksi tai yrityksille on annettu lisää lainaa ja ongelmaa on siten lykätty tulevaisuuteen kerta toisensa jälkeen. Tuloksena tästä yritykset ovat voineet investoida valtavia määriä pääomaa uusien tuotantolaitoksiin ja paikallishallinnot vastaavasti infrastruktuuriin. Näin syntyi uudistuskauden ”talousihmeen” ulkoinen ilmentymä, jonka me tunnemme hyvin Kiinaa koskevista kuvista: kaikkialle rakennettiin samanaikaisesti kiiltäviä pilvenpiirtäjiä, nopeita rautateitä, lentokenttiä, satamia, ja niin edelleen. Kun useimmat näistä investoinneista jäivät tappiollisiksi, valtiolliset pankit järjestivät uutta lainaa peittääkseen vanhan. Kuten Dikötter väittää, Kiinan talouskasvu on perustunut poliittiselle taloudelle, jossa poliittiset tavoitteet ovat sanelleet investoinnit ja taloudelliset seikat, myös ympäristönäkökulmat ovat olleet toissijaisia.

Sinänsä Dikötterin löydökset eivät ole tältäkään osin täysin uusia, mutta hän pysyy kirjassaan osoittamaan pidemmän aikajakson jatkuvuuden tässä ”Kiinan mallissa”, joka ei olennaisimmilta osiltaan juuri eroa komento-talouden ajasta. Myös tuolloin kannattamattomat valtionyritykset tuottivat huonolaatuisia tuotteita, jotka eivät menneet kaupaksi. Yritykset eivät kuitenkaan voineet mennä konkurssiin ja ne pidettiin toiminnassa tuilla ja lainoilla, joita ei koskaan tarvinnut maksaa takaisin.

Tuolloin ja taas uudistusajalla yritysten tehottomuus, ylituotanto sekä tuottamattomat investoinnit ovat johtaneet valtionyritysten velan holtittomaan kasvuun. Tästä seuranneet systeemiset kriisit ovat laukaisseet uudistuksia, jotka eivät kuitenkaan ole muuttaneet perusasetelmaa eli vähentäneet valtion kontrollia yrityksistä. Uudistukset ja uudet lainat sekä tuet ovat auttaneet hetken, kunnes valtionsektorin tehottomuus on jälleen kerran kasvanut liian ilmeiseksi ja uusia (näennäis)uudistuksia on tehty – ja niin edelleen.

Dikötterin teos on poliittisen talouden kuvauksena vahva, mutta teosta vaivaa tietty hajanaisuus. Osittain se johtuu Dikötterin käyttämistä lähdeaineistoista: iso osa lähteistä on kerätty Kiinan maakuntien arkistoista systematiikalla, jota ei selitetä lukijalle. Jättiläismaan todellisuus on paikallistasolla niin moninainen, että näin siitä syntyvä kuva jää pakostakin pirstaleiseksi. Vastavasti Kommunistinen puolue kuvataan liian monoliittisena samalla, kun länsimaat, erityisesti Yhdysvallat ja niiden Kiinan politiikan vaikuttajat, kuvataan transiitoteorian hämäämiksi ja/tai muuten naiiveiksi henkilöiksi, Henry Kissinger nimeltä mainiten. Samalla Dikötter tulkitsee Kiinan ja lännen välisten suhteiden huononemisen Kiinan omaksi syyksi ja korostaa, miten Kiinan johto on aina nähnyt USA:n vihollisenaan. Kirjan yksi erityinen piirre on se, miten hyvin Hongkongin osuus uudistuskauden tapahtumissa on esillä. Ehkä Dikötter pelkää Kiinan kiristyneen otteen erityshallintoalueellaan tulevaisuudessa estävän kriittisen historiankirjoituksen kaupungista. Kirjaa voi hyvin suositella niille, jotka haluavat yleiskuvan Kiinan talousuudistuksista ja aikakauden poliittisesta taloudesta, mutta tyhjentävä esitys Kiinan uudistuskauden poliittisesta historiasta se ei ole.

Lauri Paltmaa
Professori, Turun yliopisto

**Vastaväittäjä,
jos haluat julkaista arviosi
Historiallisessa Aikakauskirjassa
ota yhteyttä toimitukseen!**

Hyvä nostalgia ja paha nostalgia

Antto Vihma:

Nostalgia. Teoria ja käytäntö. Teos 2021. 278 s.
ISBN 978-952-363-094-9

Ihmistieteissä nostalgiaa on yritetty tavoittaa niin yksilöllisenä tunteena ja kokemuksena kuin sosiokulttuurisena ilmiönä. Asialla ovat olleet kirjallisuudentutkijat, aatehistorioitsijat, sosiologit, psykologit ja populaarikulttuurin tutkijat. Nostalgia on myös saanut erilaisia määritelmiä ja merkityksiä. Alun perin 1600-luvun lääketieteellisestä käsitteestä nostalgia on laajentunut 2000-luvulla kokonaisia aikakausia ja yhteiskuntia luotaavaksi käsitteeksi; sillä on kuvattu esimerkiksi yhteisöjen menneisyysuhdetta ja identiteettien rakentumista sekä populaarien kulttuuri-ilmiöiden ja taiteen esteettisiä kategorioita. Yhdet ovat pitäneet nostalgiaa modernisaation olennaisesti liittyvänä ilmiönä, toiset antimodernina ja kolmannet postmodernina ilmiönä.

Antto Vihma on politiikantutkija, joka on teoksessaan *Nostalgia: Teoria ja käytäntö* paneutunut erityisesti nostalgian poliittiseen ulottuvuuteen, mikä tulee painokkaasti esiin jo kirjan alkusivuilla. Vihma työskentelee tutkimusprofessorina Ulkopoliittisen instituutin Globaali turvallisuus -ohjelmassa, mutta on tutkinut aiemmin muun muassa populismin nousua suomalaisessa politiikassa.

Nostalgian ihmistieteellistä käsittelyä on 2000-luvulla hallinnut Svetlana Boymin *The Future of Nostalgia* -teoksessaan (2001) esittelemä jaottelu, jossa määritellään kaksi erilaista nostalgiaa. Ensimmäinen on entistävä ja utooppinen nostalgia (*restorative nostalgia*), johon tukeutuvat ihmiset pyrkivät Boymin mukaan tunteikkaasti ja toiveikkaasti palauttamaan kaivatut menneisyyden piirteitä ja ilmiöitä nykyaikaan. Toinen on pohdiskeleva ja tulkitseva nostalgia (*reflective nostalgia*), jota ohjaa ironinen ja kriittinen ote omaan menneisyysuhteeseen ja tunteisiin. Jälkimmäinen voi Boymin mukaan olla produktiivista, progressiivista ja uutta luovaa toimintaa, kun taas menneisyyden tapahtumien ja aikojen kaihoaminen, pyrkimyksenä palauttaa mennyttä nykyaikaan, kuulostaa irrationaaliselta tai vähintäänkin taantumukselliselta.

Vihman teos rakentuu vahvasti Boymin dikotomian pohjalle, mutta hän ei ole siihen täysin tyytyväinen, vaan ehdottaa kolmanneksi kategoriaksi ”banaalia nostalgiaa” (s. 12), jonka hän määrittelee nostalgiseksi markkinoinnissa, popkulttuurissa ja arjessa. Nostalgia onkin vaikea saada otetta, koska se on sekä käsitteenä että ilmiönä historiallinen. Esimerkiksi se, miten mainonnassa ja poliittisessa retoriikassa kulloinkin tunnustetaan ja hyödynnetään affekteja ja emoitoita,

muistamisen mekanismeja ja identiteettikysymyksiä, vaikuttaa sekä ilmiön näkyviin muotoihin että siihen, miten me ymmärrämme nostalgiaa kulttuuri-ilmiönä. Nostalgia on siis liikkeessä, kuten kaikki muukin.

Teos jakautuu neljään osaan, joista ensimmäinen kuvaa nostalgisten ilmiöiden tunnistamisen ja nostalgisten tunteiden ilmaisun historiaa sekä nostalgiakäsitteen muotoutumista 1600-luvulta 1900-luvulle. Toisessa pääluvussa Vihma käsittelee nostalgian kytköksiä populistiseen politiikkaan lähihistoriassa. Kolmannessa pääluvussa hän pohtii entistävän nostalgian ilmenemistä oikeistopopulistisissa liikkeissä Britanniassa, Saksassa, Yhdysvalloissa ja Suomessa, kussakin maassa erikseen. Neljännessä pääluvussa Vihma nostaa esiin pohdiskelevan nostalgian ja banaalin nostalgian.

Ensimmäinen pääluku kuvaa laajoin kaarin modernin nostalgian syntyä käsitteenä, alkaen koti-ikävän tautiluokituksesta 1600- ja 1700-luvuilla ja päätyen 1900-luvun jälkipuolen kulutuskulttuurin ruokkimiin unelmiin. Myös modernin aikakäsityksen läpimurto länsimaissa sekä romantiikan ja kansallisuusaatteen merkitys ovat hyvin esillä. Erityisen ansiokas on Vihman 1800-luvun poliittista kuohuntaa käsittelevä osuus. Tuolloin nostalgia tuli etenkin yläluokkaisille ihmisille keino toipua ja selviytyä vallankumousten, levottomuuksien ja sotien aiheuttamista järkytyksistä. Tekniikka ja etenkin uudet viestimet vauhdittivat nostalgisten tunteiden ja historia-käsityksen yleistymistä journalismissa, taiteessa, mainonnassa ja politiikassa. 1800-luvun lopulla ne olivat jo osa massojen kulttuuria.

Nostalgia oli varaventiili mullistusten vuosisadalla, jolloin lisääntyivät myös edistysuskon kritiikki sekä katastrofiset kertomukset modernista ajasta ja sen riskeistä. Vihma esittelee modernin nostalgiasäätymisen syntyä ansiokkaasti eurooppalaisten kulttuuripersoonien ja filosofien kautta 1900-luvulle. Moderni nostalgia kasvoi ja kehittyi muun muassa sellaisten ajattelijoiden kuin Chateaubriandin, Baudelairin, Nietzschen ja Benjaminin modernisaatiokritiikin sivulauseissa.

Vihma liittää entistävän nostalgian eurooppalaisen 1800-luvun konservatismiin syntyyn ja pyrkii aatehistorioitsija Mark Lillan jalanjäljissä osoittamaan, kuinka entistävä nostalgia on pesiytynyt politiikassa radikaaliin konservatismiin. Hän kirjoittaa: ”entistävä nostalgia ilmaisee uhriasemaa ja uhrina olemisen kulttuuria” ja että entistävä nostalgia on ”yhtä radikaalia kuin vallankumouksellisuus” (s. 50–51). Vihmalle ”entistävän nostalgian tuhovoimaa” edustavat esimerkiksi maailmansodat ja fasismin nousu Euroopassa (s. 70) ja sen arkkimyytteihin kuuluvat olennaisesti ”eliitin petos ja sitä seurannut rappio” (s. 77).

Teoksen toisessa pääluvussa Vihma keskittyy perustelemaan, kuinka nykypoliittikka on nostalgian kyllästämistä, mistä pääansio kuuluu populistisille oikeistoliikkeille. Vihma nostaa perustellusti esiin muutamia

suuria yhteiskunnallisia mullistuksia nostalgisen kaipuun mahdollisina katalysaattoreina. Tosin lukija saattaa kysyä, miksi listasta puuttuvat esimerkiksi työelämän, vapaa-ajan ja talouden muutokset sekä suurten ideologisten ja kulttuuristen kertomusten hajoaminen. Jotkut väitteet, kuten ”populismi on luonnostaan nostalgian ystävää” (s. 83), jäävät perustelematta. Se, että puolueet ja johtajat osaavat vedota tunteisiin nykyäänkin, ei vielä selitä sitä, miksi juuri nostalgia toimii heidän retoriikassaan.

Entistävä nostalgia on kompleksisempi ilmiö, kuin millaisena se tässä teoksessa esiintyy. Vihman näkökulmaa kaventaa ja vinouttaa rajautuminen nostalgian eksploitaatioon nykyajan uuskonservatiivisessa ja oikeistopopulistisessa retoriikassa sekä kulttuurisodissa. Onko nostalgia silloinkaan tyypistettävissä uhritumista, katkeruutta ja kostonhalua ruokkivaksi ilmiöksi? Valittu näkökulma ei mielestäni tee oikeutta tutkimuskohteen moniulotteisuudelle ja historiallisuudelle.

Boymmin restoratiivisen nostalgian voi myös suomentaa ja ymmärtää ihmismieltä ja yhteisöjä *eheyttäväksi* nostalgiksi. Eheyttävä nostalgia ei selity vain kertomuksilla rappiosta. Siihen kuuluu usein myös utooppinen toivo; esimerkiksi Baltian maiden ”laulava vallankumous” vuosina 1987–1991 ammensi voimansa modernin kansallisvaltion palauttamiseen kohdistuvasta kaipuusta. Suurten väestönosien katse etsiytyi maailmansotien väliseen itsenäisyyden aikaan, jonka perintö oli osin unohdettua, osin kuviteltua sekä uudelleen tulkittua ja elävöitettyä. Nostalgia on etenkin yhteisöllisenä ilmiönä muutokseen pyrkivää; se kanavoit toivoa ja utooppista energiaa ja siinä on uutta luova potentiaalinsa. Tätä mieltä ovat olleet muiden muassa Linda Hutcheon ja Susannah Radstone.

Kirjan toista ja kolmatta päälukua lukiessa herää kysymys, onko Vihma kerinyt kokoon nostalgian historiallisia lankoja liiaksi nykyhetken näkökulmasta? Tätä näkökulmaa Vihmälle edustavat Saksan AfD, Britannian Brexit-liike, Donald Trump ja perussuomalaiset, joiden käsissä entistävä nostalgia muuttuu vaaralliseksi ja tuhovoimaiseksi. Vihma käsittelee sinänsä asiantuntevasti oikeistopopulistien kannattajien kipuilua sekä mielenmaiseman ja äänestyspäätösten muodostumista, jopa siinä määrin, että nostalgia häipyä analyysissa välillä taka-alalle. On silti vaikea uskoa, että entistävä nostalgia olisi merkittävä voima esimerkiksi erilaisten viholliskuvien, salaliittoteorioiden ja vaihtoehtoisten totuuksien taustalla. Moni muukin tunne voidaan valjastaa poliittisen retoriikan ajoneuvoksi. Vihman kuvaus entistävän nostalgian merkityksestä rakentuu enemmän

pettymyksen, pelon ja katkeruuden korostukselle kuin esimerkiksi nostalgisen jälleenkokemisen, turvallisuuden ja eheytyksen kokemuksille.

Kun ”järjen päältä kytkevää” nostalgiaa on käsitelty noin 170 sivua, Vihma palaa pohdiskelevaan nostalgiaan ja banaaliin nostalgiaan neljännessä pääluvussa. Kuten Boym, Vihmakin pitää pohdiskelevaa nostalgiaa potentiaalina uuden luomiselle. Tähän ei olekaan huomauttamista. Sen sijaan herää kysymys, mitä käyttöä on Vihman banaalilla nostalgiaalla? Vaikka se saattaa aluksi kuulostaa toimivalta yritykseltä kuvata jotakin, joka jää Boymin dikotomian ulkopuolelle, se on parillakin tavalla epäonnistunut kategoria.

Ensinnäkin banaali viittaa aina johonkin, jonka joku on valmiiksi leimannut negatiivisilla arvostelmilla. Banaalihan on imelän sentimentaalista, lattean arkipäiväistä, kulunutta ja vanhanaikaista. Toiseksi käsite ei myöskään tuo lukijalle uusia välineitä ymmärtää kuluttajien, harrastajien ja fanien nostalgisia tunteita ja niiden kohteita. Arjen nostalgia onkin hyvä nostalgia – paha nostalgia -dikotomialle ylittämätön ongelma, sillä se paitsi kyseenalaistaa jyrkän jaottelun, se myös herättää popularisoituun nostalgiaan liittyviä uusia kysymyksiä, joihin Boymillakaan ei ole teoksessaan vastauksia. Mikä on henkilökohtaisen ja jaetun nostalgian suhde? Mikä on nostalgian varsinainen kohde? Onko se menneisyys, paikka tai tapahtuma lainkaan? Onko kaipuun kohde lopultakin aiemmin koettu tai jaettu tunnetila? Kategorian sisältämien ilmiöiden pohdinta jää melko niukaksi.

Vihman otetta hallitsee Boymin dikotomian kärjistäminen: entistävä/eheyttävä nostalgia on petollista, taantumuksellista ja vaarallista, kun taas pohdiskeleva nostalgia on turvallista, edistyksellistä ja hyödyllistä. Vihman tehtävä on kieltämättä ollut haastava ja yritys on rohkea. Valitettavasti teos ei ensimmäisestä ja viimeisestä pääluvustaan huolimatta toimi tasapainoisena johdatuksena nostalgiaan, sen teoriaan ja käytäntöihin. Siitä myös puuttuu nykyaikainen tieteellinen käsitys ja analyysi siitä, mitä nostalgia on psyykkisenä ja sosiaalisena ilmiönä. Aihetta on tutkittu 2000-luvulla runsaasti muun muassa filosofian, kulttuuriantropologian, psykologian, sosiaalipsykologian ja terveystieteiden piirissä.

Myöskään nostalgian poliittisen käytön yleisesitykseksi teos ei riitä, sillä se jättää lähes tyystin huomiotta nostalgisen retoriikan ja kuvaston käytön esimerkiksi työväenliikkeessä ja vasemmistopuolueissa. Liberaali keskustaoikeisto, perinteiset konservatiivit, ympäristöliike ja monet muut toimijat ovat myös osanneet hyödyntää nostalgiaa imagonsa rakentamisessa ja viestensä paketoinnissa.

Pertti Grönholm
Yleisen historian dosentti, Turun yliopisto

Vuoden Tiedekynä -palkinto historioitsija Sofia Kotilaiselle

Koneen Säätiön Vuoden Tiedekynä -palkinto myönnettiin historioitsija Sofia Kotilaisen artikkelille, joka käsittelee 1800-luvulla rahaa väärentänyttä Talvi-Erkkiä. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* -lehdessä julkaisussa artikkelissa Kotilainen tarkastelee Talvi-Erkkiä sekä esivallan että tämän lähiyhteisön näkökulmasta. Esivallalle Talvi-Erkki oli rikollinen, mutta lähiyhteisölleen heitä auttanut ”bankodirektööri”.

Kirjallisten asiakirjalähteiden lisäksi Kotilainen hyödynsi tutkimusaineistona Kansanrunousarkiston muistitietoarkistoja. Muistitietoaineistot välittävät erityisesti yhteisön ajattelutapoja, asenteita ja arvostusta. Kotilaisen mukaan nämä johtivat hänet tarkastelemaan kriittisesti esivallan kertomaa tarinaa, jossa Talvi-Erkki näyttäytyi rikollisena rahanväärentäjänä. Yhteisönsä näkökulmasta hänet voi kuitenkin nähdä eräänlaisena Robin Hood -hahmona, joka auttoi taloudelliseen ahdistukseen joutuneita pitäjäläisiä. Artikkelissa näitä tarinoita tarkastellaan rinnakkain ja muistitietoa hyödynnetään erilaisten kokemusmaailmojen hahmottamiseen.

Koneen Säätiön Vuoden Tiedekynä -palkinto jaetaan tiedeartikkelille, jossa suomen kieltä on käytetty ansiokkaasti. Palkinnon suuruus on 25 000 €. Palkinto jaetaan vuorovuosin humanistisen, yhteiskuntatieteellisen tai ympäristötutkimuksen tiedeartikkelille. Tänä vuonna palkinnonsaajan valitsi Helsingin yliopiston folkloristiikan professori Lotte Tarkka.

Palkittu artikkeli: Sofia Kotilainen, Talviaisten rahapaja: Luku- ja kirjoitustaidon hyödyntäminen rahanväärennöstarkeoituksiin 1800-luvulla. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat*. 22:3 (2022). <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.120215>

Lisätietoa Vuoden Tiedekynä -palkinnosta Koneen Säätiön verkkosivuilla:
<https://koneensaatio.fi/apurahat/tiedekyna/>

Vuoden työväentutkimus -palkinto teokselle *Kommuuna Kylväjä*

Vuoden työväentutkimus -palkinto myönnettiin Harri Vanhalalle teoksesta *Kommuuna Kylväjä: Amerikan-suomalainen kolhoosi Donin aroilla* (Siirtolaisuusintituutti, 2021). Tietokirjailija ja diplomi-insinööri Harri Vanhalan kirja on mukaansatempaava kertomus amerikkansuomalaisten työläisten perustamasta Kylväjä-kommuunista 1920- ja 30-luvun Neuvostoliitossa. Teos on taidokkaasti kirjoitettu, suurelle yleisölle suunnattu historiateos aiheesta, josta muun muassa puutteellisen lähdeaineiston vuoksi on kirjoitettu hyvin vähän.

Kylväjä perustettiin tyhjistä ja erittäin karuissa oloissa. Uudisasukkaat kohtasivat heti saapuessaan Donin aroille suuria haasteita, kun maa osoittautui vaikeasti viljeltäväksi ja alueen asukkaat suhtautuivat heihin epäilevästi. Kylväjän asukkaiden suureksi vaivaksi koituivat alkuun myös alkeelliset asumisolot, ruuan- ja tavarantuute sekä vaaralliset kulkutaudit ja aroilla kulkevat rosvojoukot. Nuori neuvostovaltio tervehti kuitenkin ilolla Amerikasta saapuneita raivaajia, jotka toivat mukanaan koneita, rahaa ja elintarvikkeita. Sinnikkäällä

uurastuksella kommuuni saatiin toimimaan, ja se nousi jopa valtion mallikommuuniksi, jota esiteltiin todisteena sosialistisen järjestelmän yliveraisuudesta. Raati totesi, että Vanhalan teos on korkeatasoinen harrastajatutkijan työ, jolla on arvoa myös historiantutkimuksen ammattilaisille.

Lisäksi Vuoden työväentutkimus -kunniamaininta myönnettiin Sirpa Puhakalle teoksesta *Kari Uotila: Telakan senaattori* (Kulttuuriosuuskunta Partuuna, 2022). Kansanedustajan ja telakan luottamusmiehen Kari Uotilan elämäkerta on ammattitaidolla kirjoitettu, kohteensa näköinen esitys. Teos on monella tapaa työväentutkimusta parhaimmillaan sen valaistessa monipuolisesti, yhteiskuntaluokkien, työn ja politiikan näkökulmista työväenluokkaista elämää.

Vuoden työväentutkimus -palkinto jaetaan vuosittain erityisen ansiokkaalle teokselle, joka käsittelee työväestöä, sen elämää, kulttuuria, historiaa, järjestöelämää tai muuta toimintaa. Palkinto annetaan vuorovuosina akateemisen tutkimuksen kriteerit täyttävälle teokselle ja vuorovuosina sellaiselle teokselle, jonka ei tarvitse täyttää tällaisia kriteerejä. Palkinnon myöntää Työväenperinne ry, ja palkintoa tukevat Työväen Sivustysliitto TSL sekä ajatuspajat Kalevi Sorsa -säätiö ja Vasemmistofoorumi. Valinnan suorittaa vuosittain koottava palkintoraati. Palkintoraatiin kuuluivat tänä vuonna puheenjohtajana dosentti Matias Kaihovirta sekä muina jäseninä tutkijatohtori Mikko Kempainen, tutkijatohtori Silja Pitkänen, kotiseutuneuvos Tero Tuomisto ja YTM Elina Vainikainen. Raadin sihteerinä toimi tietosiantuntija Alpo Väkevä.

Seminaari naisten vaikutusvallan historiasta kiinnosti Hanasaarella

Seminaarisali oli täynnä 6.6.2022, kun Hanasaaren ruotsalais-suomalaisessa kulttuurikeskuksessa järjestettiin Kustaa Vaasan kuninkaaksivalinnan 500-vuotispäivää juhlistava seminaari. Kaksikielinen ja simultaanitulkattu seminaari kokosi yhteen historiantutkijoita ja yhteiskunnallisia vaikuttajia.

Kustaa Vaasan valtaannousu 500 vuotta sitten aloitti uuden aikakauden Ruotsissa, kun Ruotsin keskusvalta alkoi vähitellen muodostua ja perinnöllinen monarkia sai alkunsa. Seminaarissa huomio kohdistui kuitenkin ennen kaikkea naiseen Kustaa Vaasan lähipiirissä, mistä puheenvuorot laajenivat käsittelemään naisten roolia pohjoismaisessa yhteiskunnassa keskiajalta näihin päiviin.

Jo tilaisuuden avauspuheenvuoroissa (Hanasaaren toiminnanjohtaja Gunvor Korkman, Naisjärjestöjen Keskusliiton puheenjohtaja Saara-Sofia Sirén, Ruotsin suurlähettiläs Nicola Case) luotiin katsauksia erilaisiin 1500-luvun vaikutusvaltaisiin naiseen kuten Kustaa Vaasan tyttäriin, erityisesti prinsessa Ceciliaan, mutta myös moniin muihin toimijoihin. Varsinaisessa alkupuheessa presidentti Tarja Halonen toi keskustelun uudempiin aikoihin ja kertoi, miten entisaikojen odotukset näkyivät politiikassa ja edustustehtävissä, kun presidentillä ei ollutkaan edustusvaimoa rinnallaan. Presidentti Halonen kiinnitti huomiota siihen, että lasikatkoja ei kannata rikkoa yksin itselleen, vaan jotta muut voisivat seurata.

Keynote-puhujaksi oli kutsuttu keskiajantutkija, FT Charlotte Cederbom (Åbo Akademi). Esitelmässään

”Vääntöä naisten oikeuksista kautta aikojen” hän kiinnitti huomiota siihen, että menneisyyttä on tärkeää tutkia intersektionaalisesta näkökulmasta – aviosääty, säätyasema, ikä, varallisuus ja monet muut tekijät huomioon ottaen. Hän toi esiin julkinen – yksityinen -jaottelun ongelmat, kun tutkitaan esimoderneja aikoja, jolloin kotitalous oli sekä miehille että naisille työn tekemisen paikka ja ”julkinen” ja ”yksityinen” yhteenkietoutuneita.

Cederbom muistutti myös tunnetusta ongelmasta, että tutkimuksessa tai yleisessä historiakeskustelussa helposti arvostetaan naisia, jotka tekevät ”miesmäisiä” asioita, vaikka tulisi kiinnittää huomiota ja siten myös osoittaa arvostusta naisille, jotka työskentelevät hoivan ja perheen parissa.

Tämän jälkeen kolmen historioitsijan puheenvuoroissa kiinnitettiin huomio naisten toimijuuteen ja patriarkalismiin Ruotsin ja Suomen yhteisessä historiassa. Apulaisprofessori Anu Lahtinen (Helsingin yliopisto) kertoi naisista vallan kulisissa Kustaa Vaasan aikaan. Lahtinen puhui 1500-luvun aatelisnaisten asemasta omaisuutta perivinä, oman sukunsa ja aviomiehen suvussa vaikuttavina arvostettuina henkilöinä, joiden kirjeenvaihto kertoi Cederbomin mainitsemasta julkisen ja yksityisen yhteenkietoutumisesta.

Seuraavaksi professori Petri Karonen (Jyväskylän yliopisto) käsittelee patriarkalisen yhteiskunnan toimintaperiaatteita ja muistutti, että patriarkalinen isäntä-

valta-ihanne antoi kotitaloudessa paljon määräysvaltaa myös aviovaimolle ja että patriarkaalisen ihanteen rikkomisesta saattoi seurata hyvin vakava rangaistus. Professori Svante Norrhem (Lundin yliopisto) puolestaan puhui 1600–1700-lukujen naisista vallankäyttäjinä ja pohti, että normatiiviset tekstit voivat johtaa harhaan. Ihannekuvaukset naisista ahkerina ja hiljaisina eivät vastanneet sitä, että ylhäisten naisten odotettiin myös varsin määrätietoisesti hoitavan sukunsa etua ja että he myös ottivat paikkansa taloudessa ja yrittäjinä.

Uudempiin aikoihin siirryttiin tauon jälkeen, jolloin FT Kati Katajisto (Helsingin yliopisto) kertoi presidentin puolison roolista ns. ensimmäisen tasavallan aikana. Katajisto totesi, että Ester Ståhlberg, Signe Relander, Ellen Svinhufvud ja Kaisa Kallio toivat presidentinlinnaa monenlaista ammattiosaamista, osallistuivat hyväntekeväisyyteen ja ylläpitivät suhdeverkostoja. Presiden-

tin puolison toivottiin olevan yhtäältä helposti lähestyttävä, toisaalta edustava maan äiti. Usein oli kuitenkin vaikea tarkkaan osoittaa, miten merkittävä presidentin puolison osuus oli.

Tilaisuuden päätti paneelikeskustelu naisten vaikutusvallasta nykypäivässä. Paneelikeskustelussa käsiteltiin pitkäaikaisia, eri aloilla näkyviä ongelmia naisten työn näkyväksisaattamisessa. Paneelikeskusteluun osallistuvat FT Charlotte Cederbom, Mothers in Business -yhdistyksen toiminnanjohtaja Annica Moore, Women in Film & Television Finland ry:tä edustanut hallituksen jäsen Minttu Mustakallio, Hanasaaren toiminnanjohtaja Gunvor Kronman sekä Kokoomuksen Naisten Liiton pääsihteeri Terhi Heinilä.

Seminaarin järjesti Hanasaari ja Naisjärjestöjen Keskusliitto yhteistyössä Suomalais-ruotsalaisen kulttuurirahaston kanssa.

Marja Lahelma

Rappiosta renessanssiin: Nostalgia Suomen taiteen kultakausimyytin rakennusaineena
From Decline to Renaissance: Elements of Nostalgia in the Mythical Narrative of the "Golden Age" of Finnish Art

Suomen taidehistoriassa on vakiintunut käsitys 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta kansallisen taiteen kultakautena. Tässä artikkelissa tarkastellaan kultakausikertomuksen historiallista rakentumista nostalgian käsitteen valossa. Aineistona toimivat kahden sotienvälisen Suomen keskeisen taidevaikuttajan Onni Okkonen ja Ludvig Wennervirran kirjoitukset. Niiden pohjalta pyritään osoittamaan kultakausikertomuksen taustalla vaikuttavia ideologisia ja poliittisia aatteita, jotka nykynäkökulmasta näyttävät varsin epäilyttävinä. Okkonen ja Wennervirta vaalivat ajalleen tyyppillistä kansallishenkeä ja suhtautuivat mielenkiinnolla myös fasismin ja kansallissosialismin kaltaisiin ilmiöihin. Näitä kirjoittajia motivoi entistävä nostalgia, jonka tarkoituksena oli muodostaa menneisyydestä kuva, joka palvelisi nykypäivän tarkoituksia. He näkivät oman aikansa taiteen rappeutuneena, ja uskoivat uuden taiteen kukoistuksen olevan mahdollista vain jos taiteilijat kääntyisivät jälleen ammentamaan oman maansa luonnosta ja kansasta. Näitä myytin ulottuvuuksia ei enää tietoisella tasolla muisteta, mutta ne jatkavat elämäänsä myytin rakenteissa tavalla, jolla on vaikutusta myös nykypäivään. On pohdittava esimerkiksi kysymystä siitä, kuka saa kuulua siihen kansaan, jonka tunteja kansallisen taiteen tradition ajatellaan ilmentävän. Tästä syystä on tärkeää tunnistaa kultakausikertomuksen myyttiluonne ja kohdistaa huomio sen historialliseen rakentumiseen.
Asiasanat: nostalgia, kultakausi, Onni Okkonen, Ludvig Wennervirta, Suomen taide, taidehistoria

In Finnish art history, the period around the beginning of the twentieth century has come to be known as the "Golden Age". This article examines the background of this historical narrative, identifying an element of nostalgia among its building blocks. Through an exploration of art history texts produced by two influential art historians and critics of the interwar period, Onni Okkonen and Ludvig Wennervirta, the article argues

that the Golden Age myth is founded on ideological and political currents that from today's perspective appear highly controversial and even shocking at times, such as Fascism and National Socialism. These authors were motivated by a sense of restorative nostalgia that sought to construct a usable past to serve as a foundation of a utopian future. These dimensions of the myth are no longer consciously remembered, but they affect our views of the past in ways that continue to influence today's world. Hence, to create a more inclusive view of the past, it is important to recognise the mythical nature of the Golden Age narrative and to pay attention to its historical foundation.

Keywords: nostalgia; the Golden Age; Onni Okkonen; Ludvig Wennervirta; Finnish Art; art history

Anna Hukka

Nostalgia identiteetin rakentajana:
Valev Uibopuun pakolaisvuosien kirjeenvaihto
*Nostalgia as a resource for identity construction:
Valev Uibopuu's correspondence in exile*

Virolainen kirjailija Valev Uibopuu (1913–1997) eli maanpaossa vuodet 1943–1991. Tältä ajalta häneltä on säilynyt aktiivinen kirjeenvaihto, joka on artikkelin keskeisin tutkimusaineisto. Tutkin, miten nostalgia rakentui ja ilmeni Uibopuun kirjeenvaihdossa sekä miten nostalginen kodin kaipuu toimi osana identiteetin rakennusta. Kirjeiden luennassa on auttanut hermeneuttinen ja empaattinen lähestymistapa.

Pakolaisvirolaisten jakama traumaattinen kodin menetyk ohjasi Uibopuun ajatukset jatkuvasti menneeseen, ja Uibopuun kokemus nostalgia kytkeytyikin vahvasti nostalgian sananmukaiseen merkitykseen – koti-ikävään. Siihen liittyivät kiinteästi aiemmat eletyt ja koetut paikat ja maisemat – ennen kaikkea lapsuuden kotitalo ja etelävirolainen luonto – sekä niihin liittyvät läheiset ihmiset.

Uibopuu pyrki säilyttämään menetetyt kotinsa miellesään muistelun ja unelmoinnin avulla. Hän keskittyi muistelussaan positiivisiin muistoihin, jolloin lapsuus muuttui ihannoiduksi. Samalla nostalgiseen muisteluun liittyi kuitenkin myös surun ja menetyksen tunteet. Uibopuu tiedosti menetyksen lopullisuuden – mennee-

seen paluun mahdollisuuden ja muistinsa muokkauksen ajan kuluessa, ja hänen nostalginen muistelunsa olikin siten reflektiivistä.

Nostalgisessa muistelussa Uibopuu hyödynsi erityisesti kirjeissä rakentuvaa sosiaalista tilaa sekä materiaa, kuten valokuvia ja esineitä, jotka muistuttivat entisestä. Siten hän saattoi säilyttää muistonsa kodista elävänä. Kertomalla, kuka oli ja mistä tuli, hän pystyi käsittelemään erosta johtuvaa traumaa ja pakolaisuuden synnyttämää häirittyä jatkuvuuden tunnetta ja näin edistää tunnetta eheästä identiteetistä.

Asiasanat: nostalgia, kirjeenvaihto, koti, identiteetti, pakolaisvirolaiset

Estonian writer Valev Uibopuu (1913–1997) lived in exile between 1943 and 1991. Throughout his exile, he conducted an active correspondence which lay the foundation for this article. I attempt to identify how nostalgia was presented and constructed in Uibopuu's correspondence, and how he used nostalgia as a tool for identity construction. The hermeneutic and empathetic approach has assisted me in examining the letters.

The nostalgia Uibopuu felt in exile was strongly linked to the literal meaning of nostalgia – homesickness. It was linked with previously lived and experienced places, especially with a childhood home and southern Estonian nature, as well as his relatives there.

Uibopuu tried to preserve his lost home by reminiscing and dreaming. In his nostalgic remembering, Uibopuu utilised the social space of letters and material that resembled the former, such as photographs and small objects. He could thus keep his memories of home vivid. Telling who he was and where he came from helped him deal with the trauma of separation and a disrupted sense of consistency regarding identity. He did this reflectively, feeling both comfort and pain.

Keywords: nostalgia; correspondence; home; identity; Estonians in exile

Jari Nikkola

Kaipuu ja muuttuvat identiteetit: Omaelämäkerrallinen näkökulma ylisukupolviseen amerikansuomalaisuuteen

Longing for identity: Notes on Finnishness and intergenerational change in Finnish-American life writing

Artikkeli analysoi amerikansuomalaisen omaelämäkerrallisen kirjoittamisen (*life writing*) nostalgia kuvausten piiristä nousevia suomalaisuuden merkityksiä, sukupolvista muutosta sekä tarvetta itseymmärryksen uudelleenmäärittelyyn alkuperäisen maahanmuuttokulttuurin jälkeisessä tilanteessa. Artikkelin aineistona toimivat Jingo Viitala Vachonin, Jane Piirron ja Inkeri Väänänen

Jensenin omaelämäkerralliset tekstit. Kirjoittajat edustavat toista ja kolmatta amerikansuomalaista sukupolvea. Nostalgia käsitetään artikkelissa kaksoisfunktion omaavaksi ilmiöksi, jota kuvaavat sekä positiiviset että negatiiviset tunteet.

Asiasanat: amerikansuomalaiset, nostalgia, itseymmärrys, etninen identiteetti, life writing, sukupolvinen muutos.

This article analyses interpretations of Finnishness and intergenerational change in Finnish-American life writers' nostalgic expressions. The writers included in the article are Jingo Viitala Vachon, Jane Piirto, and Inkeri Väänänen Jensen. Vachon and Väänänen Jensen represent second-generation Finnish-Americans. Piirto represents a third-generation Finnish-American. Nostalgia as a term is understood as having a "dual function", including both positive and negative connotations.

Keywords: Finnish Americans; Finnishness; nostalgia; ethnic identity; intergenerational change; life writing

Topi Vainikainen

Lauluihin varautunut menneisyys: Nostalgiset laulut muistin paikkoina KOM-teatterin esityksessä *Baikalin lapset*

Tonally charged: Nostalgic songs as sites of memory in KOM-teatteri's Baikalin lapset performance

Käsittelen artikkelissani nostalgisten laulujen merkitystä menneisyyttä käsittelevässä teatteriesityksessä. Analysoin helsinkiläisessä KOM-teatterissa vuonna 2002 ensi-iltansa saanutta esitystä *Baikalin lapset*, joka kahdessa toisiinsa kiertyvässä aikatasossa käsitteli taistolaisista liikettä ja sen muistamista. Esityksessä käytettiin paljon 1970-luvusta muistuttavia lauluja, jotka olivat esityksessä sekä mennyttä kuvittavia että tarinaa eteenpäin vieviä elementtejä. Hahmotan laulut muistin paikoiksi, jotka säilövät mennyttä aikaa. Kun lauluja kuunnellaan myöhemmin uudelleen, myös niihin sisällytetyt tunnekokemukset aktivoituvat uudelleen. Lähestyn lauluja tarkastelemalla niiden käyttöä pohdiskelevana nostalgiana, jossa korostuu menneeseen aikaan sisältyvän kaipausten ohella menneisyyden peruuttamattomuuden tunnustaminen. Todennan artikkelissani, että laulut ilmentävät esityksessä toisaalta kollektiivista ja toisaalta eksistentiaalista kaipausta. Samaan aikaan lauluja käytettiin välineenä ottaa kantaa kulttuurissa käytyyn keskusteluun taistolaisuuden perinnöstä, mitä voimisti myös esityspaikka, taistolaiseen kulttuuriliikkeeseen liitetty KOM-teatteri.

Asiasanat: teatteri, esitys, KOM-teatteri, muistin paikka, pohdiskeleva nostalgia, taistolaisuus

My article discusses the significance of nostalgic songs in a performance with the past as a central theme. I analyse *Baikalin lapset* (The Baikal Children), a performance which premiered in the Helsinki-based KOM-teatteri in 2002. The piece used two intertwining timelines to explore taistoism, a Finnish communist movement of the 1970s, and its remembrance. The performance featured several songs reminiscent of the 1970s, which served to illustrate the past and advance the plot. I interpret the songs as sites of memory where the past is stored. When the songs are heard again later, the emotional experiences contained in them are also reactivated. I examine the use of these songs as reflective nostalgia that emphasises the longing for times past, while acknowledging the irrevocability of history. My article proves that the songs have the capacity to convey both collective and existential yearning. In addition, I demonstrate how the songs were utilised to comment on the ongoing cultural debate about the legacy of taistoism, heightened by the historical context of KOM-teatteri as a cornerstone of the taistoist cultural movement.

Keywords: theatre; performance; KOM-teatteri; site of memory; reflective nostalgia; taistoism

Titta Kallio-Seppä, Juho-Antti Junno, Sanna Lipkin, Tiina Väre ja Annemari Tranberg
Kahdesti haudattu majuri Toll: Siunaamattoman maan hautakappeli esimerkkinä hautaustavan murrosajoista

The twice-buried Major Toll: Burial Chapel on Unblessed Land

Artikkeli käsittelee Vihdissä Kourlan kartanon mailla sijaitsevaa Toll-suvun hautakappelia. Kappelin rakennutti leski Catharina Charlotta Swedenmarck miehensä majuri Carl Fredrik Tollille (1718–1784) tämän poismenton jälkeen vuosina 1785–86. Rakennuttaminen tapahtui hautaustapojen murrosaikana, jolloin kirkkoon ja kirkkomaalle hautaaminen oli juuri kielletty, mutta aatelisto halusi edelleen tulla haudatuksi säätynsä arvoisesti. Tämän johdosta majuri Toll päädyttiin hautaamaan kahdesti. Ensimmäinen hän sai leposijan vastoin kieltoja Tenholan kirkossa sijaitsevasta suvun hautakammioista. Tämän jälkeen leski ryhtyi vastoin kirkon sääntöjä rakennuttamaan hautakappelia yksityiselle siunaamattomalle maalle. Lesken hankkeesta ja sen sallimisesta käytiin yli vuoden jatkunut huolestunut keskustelu Tenholan ja Vihdin seurakuntien papiston sekä konsistorin kesken. Lopulta siunaus kappelin rakentamiseen ja majuri Tollin siirtoon kappeliin hankittiin kuningas Kaarle III:lta. Tosin tuossa vaiheessa kappeli oli jo valmis ja majuri Toll siirretty sen kammioon maaliskuussa 1786.

Artikkelissa aatelisten hautaamisen aihetta käsitellään monitieteisen aineiston kautta. Kirjallisina lähteinä

käytetään seurakuntien ja tuomiokapitulin aineistoja. Vuonna 2020 Kourlan hautakappelissa tehty arkeologinen dokumentointi tuo puolestaan tietoa majuri Tollista sekä hänen hautaamiseensa liittyneestä materiaalisesta kulttuurista. Vainaja tunnistettiin osteologisen tutkimuksen sekä arkun nimikilven perusteella. Elinaikanaan majuri Toll on ollut noin 170 cm pitkä ja ihannepainoltaan hän ollut noin 74 kg. Hänen hampaistossaan on merkkejä karieksesta ja hampaiden elinikäisestä irtoamisesta. Vainajan yllä on säilynyt jäännöksiä silkkipankaasta ja jalassaan hänellä on neulotut sukat.

Arkeologinen tutkimus vahvistaa, että majuri Toll haudattiin kahdesti. Hautaamisten materiaalisena muistona ovat kaksi sisäkkäistä arkkua, jotka todistavat siirrosta. Sisempi arkku on ollut ajan tapaan vuorattu palttinakankaalla, mistä kertovat punaiset sinettivaivat arkun reunalla. Sisemmän arkun kansi on kirkkoon hautaamisen vuoksi pysynyt puhtaana ja siinä on jäännöksiä kanteen kiinnitetyistä koristeista. Ulompi arkku on ollut siirtoa varten rakennettu karkeampitekoisen laatikko, jota on vuoltu sisäpinnoilla alkuperäisen arkun sovittamiseksi sen sisään.

Asiasanat: kirkkohautaus, hautakappeli, aateli, Kourla, Swedenmarck

Being buried twice is quite an extraordinary occurrence. In this study we focus on the private burial chapel of Kourla Manor in Vihti and one particular burial there in. Archeological fieldwork of Kourla chapel in 2020 revealed that one of the deceased was buried in double coffins, one inside another. Osteological analyses as well as written sources confirmed that the deceased in question was late Major Carl Fredrik Toll (1718–1784), whose widow Catharina Charlotta Swedenmarck had the burial chapel built against the rules of the Church. The rules regarding burials on unblessed land at the Kourla Manor, which occurred following the death of Major Toll. As the construction work continued, Major Toll was first buried inside the family crypt in Tenhola church, even though it was forbidden at the time. By using archaeological data and archival sources from Tenhola parish, this article concludes that the Kourla chapel is presumably the oldest example in Finland of a private burial chapel built on private land. The building was constructed during a time when the under-church-floor burials were forbidden in parishes and the elite had difficult time of accepting that they could not bury their relatives in family crypts under the churches any longer. The acceptance for building the Kourla chapel and relocating the coffin of Major Toll in the chapel was ultimately sought and obtained from the Swedish King.

Keywords: church burial; burial chapel; nobility; Kourla; Swedenmarck

Alina Kuusisto

Maakunnan neljä käännettä: Maakunnan käsite osana suomalaisen yhteiskunnan alueellistumista ja politisoitumista 1800-luvulla
The Four Turning Points of the Province: The Concept of the 'Province' as Part of the Regionalization and Politicization of Finnish Society in the Nineteenth Century

Artikkeli tarkastelee suomen kielen maakunta-sanan käyttöä 1800-luvun aikalaiskeskustelussa ja tunnistaa murtumakohtia, joissa sanan tietyt merkitykset ovat vahvistuneet ja toiset jääneet taka-alalle. Lähtökohtana on käsitehistorian ajatus yhteiskunnan muutoksesta kielellisten muutosten taustalla – käsitteet heijastavat menneisyyden ihmisten ymmärrystä todellisuudesta ja selittävät siten näiden toimintaa ja ajattelua. Maakuntaa voi pitää eräänlaisena suomen kielen avainkäsitteenä, joka on toisaalta itsestään selvä toisaalta monitulkintainen ja vaikeasti määriteltävä. Se on joutanut ja muovautunut tarpeen mukaan sekä tarjonnut poliittista ja diskursiivista käyttövoimaa tietyissä historiallisissa käännekohdissa. Maakunta-sanan kirjallista käyttöä ja merkityksiä 1800-luvun kielenkäytössä ei kuitenkaan ole aikaisemmassa tutkimuksessa tarkasteltu systemaattisesti. Myös kansakuntien sisäiset aluetasot ovat jääneet käsitehistoriallisessa tutkimuksessa verrattain vähälle huomiolle. Artikkelin johtopäätöksenä maakunta-sanan käytössä voi osoittaa neljä murrosvaihetta, joita ovat Suomen valtiolliseen asemaan liittynyt keskustelu, kansan merkityksen nousu fennomaanien poliittisen retoriikan kärkeen, maakunnallisuuden hyödyntäminen suomalaisuusaatteessa sekä maakuntien vahvistuminen tarkat rajat omaavina poliittisen, sosiaalisen ja taloudellisen toiminnan tiloina. Maakunta-sana on osa 1800-luvulla muovautuneiden ja toisiinsa kytköksissä olevien poliittisten, yhteiskunnallisten ja alueellisten avainkäsitteiden kenttää.

Asiasanat: maakunta, poliittinen tila, käsitehistoria

The article examines the use of the Finnish word 'province' in nineteenth century discourses and identifies turning points where certain meanings of the word have become stronger and others have fallen into the background. The starting point is the conceptual history's idea of social change in the background of linguistic changes – concepts reflect how people of the past understood the reality and thus explained their actions and thinking. Province can be considered a kind of key concept in the Finnish language, which is on the one hand self-evident, and on the other hand ambiguous and difficult to define. It has been flexible and shaped when needed and provided political and discursive power at certain historical turning points. However, the written use and meanings of the word 'province' in nineteenth century language have not been system-

atically examined in previous research. National sub-structures have also received relatively little attention in conceptual historical research. As the conclusion of the article, the four turning points can be shown in the use of the word 'province'. They point to the wide discourse related to Finland's political status, from the rise of the importance of the people, to the top of the political rhetoric of the Fennomans, the utilization of provincialism in Finnish nationalism, and the strengthening of the provinces as spaces for political, social and economic activity with exact boundaries. The word 'province' is part of the field as interrelated political, social and regional key concepts that took shape in the nineteenth century.

Keywords: province; political space; conceptual history

Ville Okkonen

Kaavailut kansakoulunopettajankoulutuksen sisäänoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisen opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa

Isolation of the Left from the School System at the Turn of the 1960s

Tässä artikkelissa tarkastellaan oikeistolaisen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuen ja Suojelupoliisin toimintaa opettajankoulutukseen vaikuttamiseksi 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, tarkemmin laitavasemmiston eristämiseksi opettajankoulutuksesta. Aineistona käytetään SYT:n opettajankoulutuslaitosten johdolle järjestämiä neuvottelupäiviä sekä Suojelupoliisin opettajia koskevia ilmoituksia. Näkökulma tarkentaa kuvaa niistä koulumaailman konservatiivisista lähtökohdista, jotka innoittivat myöhemmin vasemmistolaistumiseen. Keskeisenä johtopäätöksenä on, että kommunisteja vastaan toimi epävirallinen, opettajankoulutuksen johdon organisoima virkakielto.

Asiasanat: kylmä sota, turvallisuuspoliisi, opettajankoulutus, kommunismi

This article examines the activities of the right-wing organization Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki (SYT) and of the Security Police to superintend elementary school teacher training at the turn of the 1950s and 1960s. The angst of the organizations was the eventual entrance of the Left, especially communists, as teachers in elementary school system. The research material consists of the minutes of meetings by SYT and the leaders of teacher schools. In addition, the study utilizes Security Police's reports on possibly leftist teachers. The article will also demonstrate that these organizations also had cooperation. In these organizations the Communists were seen as a categorical threat – thus unfit to teacher posts. However, the concept of communism was in these con-

texts defined loosely, largely on the basis of traditional enemy images. The article hence fundamentally revives the previous research picture on the political characteristics of the Cold War Finnish school world. The main conclusion is that the above organizations seek to prevent the Left from accessing the teaching posts in elementary schools. However, such plans did not rely on law – and were both semi- and informal.

Keywords: Cold War; security police; teacher training; communism

Maiju Wuokko ja Marika Räsänen

Tieto, taito, into ja yhteisö: Yliopisto-opettajien näkemykset historian asiantuntijuudesta ja sen kehittymisen tukemisesta opintojen alkuvaiheessa

Knowledge, Skill, Motivation, and Community: University Teachers' Views on Expertise in History and its Development in the Early Stages of University Studies

Analysoimme yliopistoissa opettavien näkemyksiä historia-alan asiantuntijuuden luonteesta ja analysoimme, miten ensimmäisen vuoden opiskelijoiden asiantuntijuuden kehittymistä pyritään tukemaan. Aineistomme koostuu kymmenestä puolistrukturoidusta haastattelusta, joissa haastattelimme yhteensä 15 historian johdanto- tai orientaatiokurssien opettajaa seitsemässä suomalaisyliopistossa. Pedagogisen ja psykologisen asiantuntijuustutkimuksen valossa asiantuntijuuden keskeiset ulottuvuudet ovat teoreettinen, käsitteellinen tieto, käytännöllinen tieto, itsereflektointitaidot, sosiokulttuurinen ulottuvuus ja motivationaaliset tekijät. Historiallista ajattelua ja historia-alan asiantuntijuutta käsittelee lisäksi oma tutkimushaaransa. Haastateltavien käsitykset ovat linjassa aiemman historia-alan asiantuntijuutta tarkastelevan tutkimuksen kanssa. Haastateltavat huomioivat opetuksessaan kaikki asiantuntijuuden ulottuvuudet, joskin painotukset vaihtelevat. Sekä aiemman tutkimuksen että haastatteluiden perusteella epistemologinen ymmärrys historian luon-

teesta on historia-alan asiantuntijuuden keskiössä. Teoreettisen, käsitteellisen tiedon ulottuvuus ei kuitenkaan välttämättä kehity opiskelijoilla ensin. Käytännöllisen tiedon, itsereflektointitaitojen, yhteisöllisyyden ja motivaation ulottuvuudet voivat olla yliopisto-opintojen alkuvaiheessa ratkaisevampia, koska niiden varaan rakentuu myös epistemologisen ymmärryksen kartuttamisen pitkä prosessi.

Avainsanat: historia, yliopisto-opetus, johdantokurssi, asiantuntijuuden ulottuvuudet, historia-alan asiantuntijuus, historiallinen ajattelu

This article will analyse how university teachers characterise expertise in history and how they support its development for first-year history students. Our data consists of ten semi-structured interviews with 15 responsible teachers of introductory courses to historical research at seven Finnish universities. Pedagogical and psychological scholarship on expertise suggests that key dimensions of expertise include theoretical and conceptual knowledge, practical knowledge, self-reflection skills, sociocultural knowledge, and motivation. A body of literature has specifically focused on historical thinking and expertise in history. The views of our informants align with previous scholarship on expertise in history. The informants also address all dimensions of expertise in their teaching, although to varying extents. Based on both previous research and the interviews, an epistemic understanding of 'what history is' is at the core of historical expertise. However, our data suggests that the development of theoretical and conceptual knowledge may not be the primary focus at the early stage of university studies. Instead, the practical, sociocultural, self-reflective, and motivational dimensions may be more crucial as they lay the foundation for the long process of developing a professional historian's epistemic understanding and methodological skills.

Keywords: history; university teaching; introductory course; dimensions of expertise; expertise in history; historical thinking

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 2 / 2023

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Historian Ystävien Liitto julkaisi 1930-luvulla useita historiaa käsitteleviä teoksia, muun muassa S. F. Platonovin *Venäjän historian*, S. Domanovszkyn *Unkarin historian* suomennoksen, J. E. Salomaan *Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain historian*, sekä kirjan *Karjalan historiaa*. Vuonna 1937 Liitto julkaisi teoksen *Historian diktaattorityyppejä*, jossa E. Linkomies, Ilmari Salomies, Arvi Korhonen, M. Jääskeläinen, Jussi Teljo, K. N. Rantakari ja Y. Ruutu käyvät läpi eri aikakausien historia-tyyppejä. Kuvauksen saavat (nimikkeet kirjasta) vanhan ajan diktaattorit (mm. Sulla ja Caesar), kristikunnan diktaattorit (mm. Gregorius VII), kondottieridiktaattori Albrecht von Wallenstein, tasavaltalainen diktaattori Oliver Cromwell, napoleonilainen diktatuuri sekä parlamentarismien diktaattori Otto von Bismarck.

Otsikolla ”Nykyajan diktatuurijärjestelmät” Yrjö Ruutu käsittelee kirjassa Mussolinin Italiaa, Hitlerin Saksaa, kuningas Boriksen Bulgariaa ja Stalinin Neuvostoliittoa. Ruutu toteaa, että ”nykyaikana voimme todeta jatkuvaa taistelua kansanvallan ja diktatuurin välillä. Varsin yleisenä esiintyy se käsitys, että kansanvallan päivät ennen pitkää ovat kaikissa maissa luetut ja että kansat eivät ole itse kypsineitä itse hoitamaan asioitaan, vaan että keskitetty ja luja käskijävalta on välttämätön, jotta maan ja kansan edut tulisivat valvotuiksi.” On hämmästyttävää, kuinka hyvin näkemys kuvastaa joitakin maita myös tämän päivän Euroopassa! Ruutu toteaa edelleen, että oikeusvaltiossa vaaditaan aina ja ehdottomasti lainmukainen oikeudenkäynti ja siihen nojautuva tuomio. Se ei kuitenkaan aina takaa, että valtio ihan oikeasti olisi oikeusvaltio. Hän ottaa muun muassa esimerkiksi sen, että olihan Neuvostoliitossakin sinänsä noudatettu niin sanotuissa trotskilaisten syytejutuissa säädettyä oikeusjärjestystä, mutta syyte ja tuomio olivat jo ennalta päätettyjä,

eikä itse oikeuskäsittelyllä siten ollut mitään merkitystä. Tällainen menettely on vallalla myös tämän päivän Venäjällä.

Ruutu katsoi, ettei Neuvostoliitossa tuolloin ollut henkilökohtaista diktatuuria, vaan sen sijaan puoluediktatuuri eli kommunistipuolueen elimet, edustajisto ja politbyro ratkaisivat korkeassa asteessa kaikki tärkeät suuntakysymykset ja aloitteet. Ruutu kuitenkin korostaa, että mieliteiden muodostuminen puolueen keskuudessa samoin kuin puolueen päätösten toteuttamisen valvonta on ensisijaisesti puoluesihteerin eli Stalinin varassa, sillä ”Stalin on puolueen erikoisen urkintajärjestön korkein päällikkö ja hän myös antaa käskyt puoluesoluille eri ammateissa ja paikkakunnilla”. Analogia Venäjän nykyjohtoon on ilmeinen.

Tänä keväänä ilmestyi postuumina professori, politiikan tutkija Osmo Apusen erinomainen tutkimus *Paasikiven pitkä linja: Talvisodan aika*. Kirjoittaja on päivännyt teoksensa Paavolanniemessä 30.9.2022, joten hänellä ehti olla kuva siitä, mihin Venäjä oli Putinin johdolla ryhtynyt saman vuoden helmikuussa ja myös tieto Suomen tekemästä päätöksestä hakea Pohjois-Atlantin Puolustusliiton (Nato) jäsenyyttä yhdessä Ruotsin kanssa. Apunen toteaa:

Päätös hakea Naton jäsenyyttä yhdessä Ruotsin kanssa toteutti Mannerheimin Paasikivelle marraskuussa 1934 esittelemän viivyttävän puolustuksen perusajatuksen niin, ettei pohjoismaiseen orientaatioon tarvitse suhtautua ylimenokauden järjestelyinä. Ruotsi otti vastuun naapurimaidensa puolustamisesta yhdessä niiden kanssa ja varmisti Suomelle elintärkeän syväsuuntaisen selustayhteyden sotatarvikkeiden ja kauempaa lännestä tulevien apujoukkojen toimittamiseksi alueensa

kautta. Eristämisen uhka väistyi myös Suomenlahden etelärannalla. Presidentti Putin puolestaan hukkasi Stalinin puolustuspoliittisen perinnön. Naton jäsenyys avaa Suomen kautta Venäjän luoteisrajoille juuri sellaisen hyökkäysuran, minkä estämisestä Boris Jartsev aloitti neuvottelut keväällä 1938. Samalla katosi kaksi sotaa ja kovakouraisen naapuruuden vaatinut kiinteä yhteys Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Geopoliittisesti palattiin siihen, mitä Paasikivi ja Tanner pohtivat kesällä 1939: miten järjestetään suhteet kansainvälisestä asemastaan epävarmaan suurvaltaan?

Apunen kuvaa nykyisen tilanteen hyvin. Tasaval-
lan presidentti Sauli Niinistö totesi keväällä 2022, ettei puheheyttä Putiniin ole ja pääministeri Sanna Marin arvioi 13.9.2022 Euroopan parlamentissa, että ”luottamuksemme Venäjään on mennyt ja vaikka sota loppuisi tänään, ei luottamus palaudu pitkään aikaan.”

Paasikiven pohdinta pienten valtioiden asemasta kansainvälisessä järjestelmässä ja suurvaltojen puristuksessa tunnetaan hyvin. Paasikivi oli pessimisti, eikä hän uskonut valtioiden välisen oikeudenmukaisuuden toteutuvan suurvaltojen itsekkyydestä ja etupiirijattelusta johtuen. Tällä hetkellä emme yhtään tiedä, miten ja milloin Venäjän brutaali hyökkäys Ukrainaan päättyy. Valta Venäjällä ei näytä vaihtuvan, eikä ole merkkejä myöskään siitä, että mahdollinen uusikaan johto pyrkisi ylipäättään toteuttamaan oikeusvaltioperiaatetta ja luomaan normaalit sekä luottamukseen perustuvat suhteet naapurimaihinsa. Suomelle Nato-jäsenyys tuo vakautta, mutta vaikuttaa kielteisesti Suomen maakuvaan Venäjällä. Tämä oli tietenkin hyvin tiedossa hake-
muspäätöstä tehtäessä. Suomen aseman arviointia on pohtinut muun muassa tutkijakollegiumin johtaja Tuomas Forsberg kirjassa *Epävarmuuksien aika: Kuinka Venäjän hyökkäyssota muuttaa maailmaa?* (Tiedekulma-pokkari 6, Gaudeamus 2023).

Jo Marcus Aurelius (121–180 jKr.) totesi, että ”älä muodosta sellaisia käsityksiä, jollaisia muodostaa väkivallantekijä tai jollaisia hän tahtoo sinun muodostavan, vaan näe asiat niin kuin ne todellisuudessa ovat”. Tämä pätee tänäänkin. Toisaalta Aurelius totesi myös, että ”usein väärin tekee myös se, joka jättää tekemättä”. Tätä sopii miettiä vaikkapa EU:n jäsenmaiden piirissä.

Historian Ystävien Liitto tulee osaltaan järjestämään tilaisuuksia, jossa Suomen asemaa ja tulevaisuutta tarkastellaan historiaan peilaten.

Historian Ystävien Liiton ajankohtaiset asiat

Kevätkokouksessa esiteltiin Liitolle laadittu strategia. Kun Liiton nettisivuja ja tiedottamista parhailaan uudistetaan, saatetaan myös strategia sivuille nähtäväksi ja kommentoitavaksi. Strategiaan sisältyvän nelikenttäanalyysin mukaan Liitolla on ilmeisiä vahvuuksia ja mahdollisuuksia, mutta samalla meillä on myös sellaisia todennettavia uhkia ja heikkouksia, jotka vaativat aktiivisia ratkaisuja. Eri kehittämiskohteissa päästään vähitellen vauhtiin.

Kevätkokouksessa esittäytyi myös Liiton uusi sihteeri/toiminnanjohtaja FK Pihla Pekonen. Hänen aloittaa varsinaisesti tehtävässään 1.9.2023 lukien, mutta hän on sovituin tavoin ottanut jo nyt keväällä asioita vastuulleen.

Historiallisen Aikakauskirjan pitkäaikainen taloudenhoitaja Raimo Parikka jää eläkkeelle alkusyksystä. Taloudenhoitajan tehtävien vastaisista järjestelyistä päätetään toukokuun lopussa HAikin hallituksessa. Historian Ystävien Liitto kiittää Raimoa erinomaisesti ja tunnollisesti hoidetusta työstä ja hyvästä yhteistyöstä! HAikin taloudenhoito on ollut hyvissä käsissä.

Syksyn ohjelmaa on jo luonnostettu. Tulossa on kolme yleisötilaisuutta, matka Turkuun ja tietenkin vuosijuhla! Näistä tarkemmin jäsenkirjeissä, seuraavassa HAikissa ja vähitellen myös aikaisempaa paremmin Liiton nettisivuilla.

Kaikki palaute ja ehdotukset ovat edelleen tervetulleita!

Hyvää ja tervettä kesää!

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA

HISTORIALLISSA

AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa
1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa
1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa
1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Helena Laukkoski*, helena.k.laukkoski@jyu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä yliopilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt pari-kymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: Heini Hakosalo

Varapuheenjohtaja: Jari Ojala

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

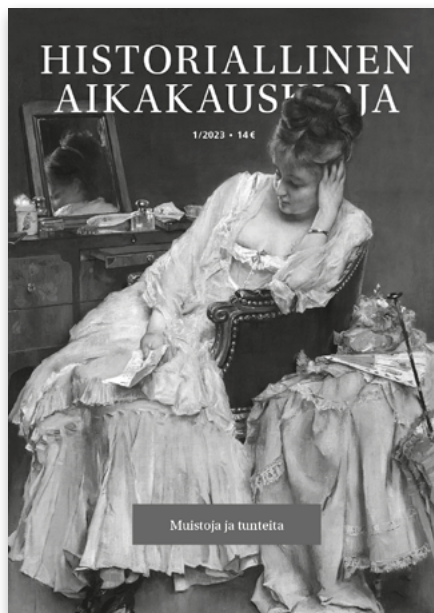
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimus-artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2023 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

TÄSSÄ NUMEROSSA:

Suomen taiteen kultakausi nostalgian kohteena

Nostalgia identiteetin rakentajana

Kaipuu ja muuttuvat identiteetit

Nostalgiset laulut muistin paikkoina

Muistot, paikat, identiteetit

Opetuksen ja koulutuksen murrokset